

Mediterrán Világ

Társadalomtudományi folyóirat

55-56.

Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
2024.

Támogató
Four Gates Hungary Kft., Veszprém

Szakmai együttműködő partnerek
MTA-VEAB Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudomány Szakbizottság
Veszprémi Magyarságtudományi Kutatások Műhely

Főszerkesztő
Szilágyi István

Felelős szerkesztő
Garaczi Imre

Szerkesztő bizottság
Fischer Ferenc, Carlos Flores Juberias (Valencia), Kalmár Zoltán (elnök), Luís Filipe
Castro Mendez (Lisszabon), Rostoványi Zsolt, Manuel Alcantára Sáez (Salamanca),
Szilágyi Ágnes Judit

Felelős kiadó
Garaczi Imre

E-mail
garaczi.imre@gmail.com

ISSN 1787-7350

The studies are supervised by professional lecturers.

Folyóiratunk MTA besorolása:
II. FTO / Történettudományi Bizottság: A
IXGJO / Politikatudományi Bizottság: B

Nyomdai munka
OOK-PRESS Nyomda, Veszprém

Tartalom

Hervainé Szabó Gyöngyvér: A közel-keleti politikai rend és hatalomgyakorlás vitái, történelmi beágyazottsága és mintázatai.....	3
Gulyás K. László: A szaúdi Vízión 2030 – mint a puha hatalom eszköze	28
Prantner Zoltán – Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar: „Szárnyakat adunk vágyainak”. Magyarország és a szovjet zsidóság kivándorlása Izraelbe	38
Klára Siposné Kecskeméthy – Alexandra Sipos: LIECHTENSTEIN, unique mini-state in a diverse Europe	60
Réti Balázs: A felosztott Görögország, 1941–1945.....	78
Hegedűs Barbara: Venezuela válaszüton?!	91
Kornéli Beáta: Az ihvánlázadás kitörésének okai és a britek szerepe a felszámolásában. A régi és az új ütközete	104
Nyúl Eszter Anna: A breton kollektív emlékezet új helye: la Vallée des Saints.....	115
Nagy Tamás: A térbeli hálózatok geopolitikai jelentősége a bosnyák identitástudat alakulásában.....	146
Bazsó-Vigh Vivien: Hatással lehet-e az Északi-sark térsége a Mediterráneumra a közeljövőben?	157
Klára Siposné Kecskeméthy: Juan Fernando Czetzy's life in Argentina	169
Patkós Bence Gergő: „A világnézetek harca” és „Börtönné vált Hispánia” – a spanyol polgárháború képe a magyar filmhíradóban.....	177
Vanessa Martins: The impact of the Mediterranean on Logistics	190

Hervainé Szabó Gyöngyvér¹

A közel-keleti politikai rend és hatalomgyakorlás vitái, történelmi beágyazottsága és mintázatai

Absztrakt

Napjaink politikai vitáiban a birodalom/integráció vagy állam, a modern vagy a politikai teológiai megközelítések egyre gyakrabban hivatkoznak mezopotámiai-közel-keleti politikai struktúrákra, birodalmakra, államokra és városokra. A tanulmány célja, hogy a birodalom vagy állam kérdésében feltárja azokat az uralmi mintázatokat, amelyek az eltérő korszakokban jellemzőek voltak. A történelmi komparatív nézőpont nem a típus, hanem az igazgatási rendszer alapján vizsgálta a birodalmakat, államokat és kvázi államokat. Az eredmény, hogy a Közel-Kelet térségében (ma MENA régió) a birodalmak rendképző szerepeket játszottak, amelyekbe egyes térségek -provinciák- magtérsgékként integrálódtak, időként szuverén jogsultsággal is bírtak, míg a periféria rendkívül gazdag változatosságot mutatott, amelyet állandóan megzavartak a káosz nomád, vagy kevésbé fejlett erői. Ez a modell mind a mai napig jellemzi a térséget, amelyben az Öböl Államok váltak a magtérsgéggé, és meghatározzák a birodalmi politika irányát és feladatait a Káosz erőivel szemben (ISIL, Hamasz, Hezbollah, Muszlim Testvériség, vagy afrikai „nomádok”). Az Öböl Államok törzsi, katonai, abszolút monarchiái a hettita diplomácia módszertani gazdagságával alakítják kapcsolataikat a „négy égtáj felé, építik a birodalmi városokat és fővárosokat, gyakorolják a birodalmi propagandát az Iszlám szent helyein, tökéletes adminisztrációt fejlesztenek, új módon gyakorolják a népességáttelepítést, és uralják a kereskedelmi, információs és közlekedési útvonalakat, fejlesztik a birodalmi tudást és exportálják a despotizmust. A birodalmi rend állami szereplői között az USA és Izrael, az Ábrahám Szerződések rendszere, a katonai hatalmi erő, a kereskedelem és a titkosszolgálatok rendszere is tetten érhető.

Kulcsszavak: birodalom, network birodalom, városfejlesztés, lakosságáttelepítés.

Abstract

New modern or political theological debates concerning empires versus states very often cites Mesopotamian or Middle Eastern political structures, cities, states and empires. The aim of the study to explore patterns of political power practices formed in different historical era. The historical comparative approach investigates not by type, but focusing on models public administration the empires, states or quasi-states of the area. The result is that the empires fulfil territorial political order forming roles, in which the core areas integrated with sovereignty-type legal power, while the periphery remained different and disturbed by chaotic, often very nomadic powers. This model remained characteristic for the Middle East, where recently the GCC states became the core area territory, and they decides on new trends of

¹ Politológus, KJE professzor emerita

empire building politics against the forces of the Chaotic and barbaric movements (ISIL, Hamas, Hezbollah, Muslim Brotherhood, or African nomads). The GCC states use richness of Hittite diplomatic heritage building international relations toward „Four Corner of the World”, built empire core cities, new capital cities, experienced imperial propaganda in Islamic holy cities, developed smart public administration, practices people-transfer for central capital building, rules over trade, information and communication routes, developed imperial political knowledge and export despotism. The main state actors of this imperial order there are the USA, Israel State, the Gulf States by the Abrahamic accord system, military power, trade system and intelligence service system as well.

Keywords: empire, network empires, city development, people transfer.

A politikai rend nem-nyugati nézőpontjai

A hidegháború, a hidegháború befejeződését követően az unipoláris világrend realitássá válása számos kérdést vetett fel a politikai rendet illetően. Ezek között Huntington, S. A politikai rend a változó társadalmakban (1968 Yale) Francis Fukuyama a Politikai rend eredete az ember előtti időktől a francia forradalomig (Akadémia 2012), Huntington A politikai rend a változó világban (1968), Hardt M. és Negri, A. A birodalom c. munkái számos kérdést vetnek fel a politikai rendszereket illetően.

A birodalom, mint politikai rendszer elemzésében Negri és Hardt szakított az evolúciós szociológiai, a pozitivistá jogtörténeti, a marxista ázsiai termelési rend, a Wallerstein-féle centrum periféria nézőpontokkal, és a birodalom kifejezés alatt világrendet értett. Megkülönbözteti a nemzetállam szuverenitását a kolonialitás szuverenitásától, és a múlt század kilencvenes éveiben kialakult hálózati birodalmi rendet, az USA hálózati hatalmát, mint új birodalmat írja le, amelyben a szuverenitás is birodalmivá válik. Az új modellt többszintű globális rendszerként írja le: első szint az ENSZ és Bretton-Woods, az USA, a második a globális informális irányító szervezetek (G7-ek és Világgazdasági Fórum, a multinacionális cégek, a harmadik az államok és nemzetközi nem államközi szervezetek) szintje. A demokrácia és állam kérdésében a totalitarizmust (német, szovjet) nemzetállami jellemzőként állítja be, és az USA egész létezését, mint birodalmi projektet tárgyalja.

A birodalmi rend kérdése a 2011. évi és 2019. évi tömegtiltakozások vizsgálatakor az arab államok esetében, ám más kérdések elemzésekor is fölveti az elméleti háttér szükségességét. N. Rózsa Erzsébet és Csicsmann László áttekintik az arab kivételesség, a demokratikus átmenet, a posztdemokratikus diskurzusok, és egyéb komparatív nézőpontok elméleteit, és megállapítják, hogy a tekintélyuralmi rendszerek nem buktak meg, csak átrendeződtek, az etno-vallási szekta modell helyét a nemzeti állam diskurzus vette át, a rendszerek folyamatos átmenetben működnek, melyek eredményei nem kiszámíthatóak, és a politikai változások negatívan hatottak a

régió államainak gazdasági kilátásaira. (Csicsmann, N. Rózsa, 2022) A fenti nézőpontok és maga az elemzés is a komparatív módszertanra támaszkodik, azonban egyértelmű, hogy napjaink politikai vitái a politikai rendet illetően mély történelmi és civilizációs kulturális beágyazottság nélkül nem képesek a nemzetközi politika és regionális politika mintázatait kellően értelmezni.

Napjaink konzervatív politikai fordulata az euro-atlanti térségben a birodalom, állam és anarchia, háború és migráció, a gyarmati rend és utóhatásainak elemzése, a nemzetközi intézmények szerepe megkérdőjelezése a vitákban a közel-keleti térséget a globális történelempolitika központi régiójává emelte.

A kutatás legfőbb kérdése az volt, hogy a birodalom, a törzsi anarchia, a területi-etnikai-vallási civilizációs állam, a város, mint politikai egység milyen tradíciókkal bírt a Közel-Kelet térségében. A kutatás és elemzés folyamatában az elmúlt harminc év „területi történetírása” (ahogy Komoróczy professzor nevezte) rendkívül gazdag eredményei meggyőző elemzéseket, nézőpontokat, folyamatokat és narratívákat adtak, ami lehetővé tegye a „bakugrásos történelempolitikai elemzések” kátyújába esés elkerülését (lásd 2024.évi közgazdasági Nobel emlékdíj). A nemzetközi szakirodalom alapvetően feldolgozta a premodern időszak államfejlődését, a birodalmak, a sumér-akkád, a kánaáni-föníciai városok és királyságok politikai rendszerét, a regionális királyságok és törzsi államszerveződések modelljeit.

A kutatásban alapfeltevés volt, hogy a városállami-birodalmi modell, a kis-és középállamok felemelkedése, virágzása és bukása nem mutat különösebb rendszert, a politikai struktúrák éppúgy jellemezhetők életciklussal, mint a cégek. Az eltérő térségek fejlődésének, a technológiai változásoknak az eltérő dinamikája okozza a közel-keleti történelem olyannyira változó rendszerét. A térségben a politikai rend kutatások mintegy 6000 évet fognak át, és egyáltalán nem biztos, hogy használhatók abban az európai történetírás fogalmai. A politikai struktúrák időnként 3-4000 éven át állandóak (Egyiptom), másutt meghaladják az 1000 évet, egyes esetekben a politikai modellek 1-200 éves korszakot érintenek. A jelenkori politikai változásokban a nemzetállam, mint a zsidó államiság modellje, a Bibliai narratívákban a birodalom és törzsi káoszellenessége a kiemelt politikai narratíva. A kérdés az, hogy azonos funkciója van-e birodalomnak, államnak, városnak a regionális politikai rendben, lehet-e kiemelni bármelyiket, mint politikailag legmegfelelőbb szervezetet.

A közel-keleti birodalmak története azért izgalmas kérdés, mivel e birodalmak magukat az univerzális rend megteremtőjeként tekintették, amelynek a funkciója a rend megteremtése és fenntartása a határszéli kaotikus káosszal és a folyamatosan betörő nomádokkal szemben. Negri és Hardt nézőpontjában az USA az univerzális rend teremtésében eleve korlátozta szuverén területi államok létrejöttét, határai sohasem voltak és azokat nem tekintették véglegesnek (lásd D. Trump elnök Grönlandot, Kanadát és Panamát, a Gáza övezetet érintő felvetéseit), és folyamatosan küzdött a beáramló nomádokkal (migránsok) és külső extrém fenyegetésekkel szemben.

A birodalmak világrend teremthő szerepe

A Közel-Kelet birodalmai által megteremtett világrendek számos tanulsággal szolgálhatnak. Az antik birodalmi politikai rend vizsgálata és értelmezése napjainkban valós történelmi kutatásokra és kiterjedt tanulmányokra támaszkodhat, kiemelném a rendkívül gazdag és magas színvonalú magyar óorkutatást, amely számos eredménnyel szolgált a birodalmak megértéséhez. Kiemelném Komoróczy Géza nézőpontját, aki 2007-ben hangsúlyozta, hogy e térség tanulmányozása nem történhet az etno-politikai történetírás kereteiben, hanem az „ún. területális történetírás” szemlélete adhatja a kereteket. Komoróczy Géza Mezopotámiát helyezte a kutatások középpontjába, kiemelte a kulturális kontinuitás folyamatait, fellép a történelem etnicizálása, az etnikai történelemszemlélet ellen, hiszen a Közel-Kelet térségében etnikum, nyelv, politikai szervezet nem voltak egybeeső fogalmak. E megállapításokat Sáh Reza Pahlavi Kúrosz 2500.évfordulója (1971) és Szaddám Huszejn II. Nabú-kudurri-Uszurról, mint Jeruzsálem elfoglalójáról mintázott önképével állította szembe.

Akkád- kormányzás és történelempolitika

A pozitívista történetírással való szakítás, a marxista keleti despotizmus gazdaságcentrikusságának meghaladása, az új dokumentumok, a régiek újra értelmezése alapján a birodalmi kormányzás első modelljének a szakirodalom az Akkád sémita birodalmat (I. Sargon és utódai időszakában 3-2. évezredben) tekinti. A birodalmi kormányzás alapvetően különbözik a korábbi Suméria városállamaitól, amelyekben a szuverenitás az istenség (Enlil és a többiek) kezében volt. Az Akkád Birodalom politikai rendszere a következő igazgatási szinteken és alapokon nyugodott:

1. Babilóniai szövegekultúra (8000 felirat): Noha Agadét, Akkád központi városát még nem találták meg, a birodalom története így is forrásokkal teli. A főváros még a térség egységes írásos kultúrával, egységes adminisztratív rendszerrel, táblákkal a feljegyzők rekordjaival, vagy táblákkal és a feljegyzők „névjegyeivel”, összegző jelentésekkel, adománylevelekkel, átfogó levéltári rendszerrel, pecsétekkel és hivatalos művészeti kultúrával bírt.
2. Katonai irányítási rendszer: A hadsereg irányítása a király, mint főparancsnok vezetésével katonai hivatali igazgatással bírt, amelynek legfőbb jellemzője a hivatásos hadsereg.
3. A politikai irányítás a király, mint koronaherceg kezében volt, aki a városi (ensi) igazgatást irányította, a városi vezetés adminisztratív funkciójával (nem önkormányzati, és nem teokratikus).
4. A gazdasági vezetést a „a major domus” irányította, aki a királyi tulajdon regisztrálását, vizsgálatát, adminisztrációját irányította. A birtokoknak (magán vagy királyi) menedzserei, irányítói (Mesag) voltak, akik az öntözés, az állattartás, a

munkaerő, a halászat-vadászat, olaj, fűszer, kereskedelem rendszereit működtették, főként a hadsereg ellátása céljából. A mezőgazdaság külön rezsimként működött, amelyet a művelési felügyelet, a precízen felosztott parcella felügyelők és a betakarítási és aratási menedzserek felügyeltek. Eltérően a korábbi időszakok tömegmunkájától, a munkaerőt kis csoportokba osztották, még akkor is, ha hatalmas mennyiséget kellett feldolgozni. (Pl. hal, teknőc, csiga a hadsereg élelmezésében). Ez királyi és magánháztartásokra épülő modell élesen eltért a déli sumér templomháztartásra épülő városállamoktól, legfőbb jellemzője a városi arisztokrácia jelenléte, ahogy a szíriai térségekben is kialakult.

5. A meghódított területek irányítása kihelyezett telepésekkel, nekik adományozott területekkel történt, királyi birtokok létesítése formájában (pl. Szúza). Emellett katonai jelenlét, és kereskedelmi telepek létesítése is kimutatott. A kereskedelem távolsági jellegű volt Szúza esetében. A harmadik évezred második felétől intézményesült a politikai ellenőrzés a meghódított szúzai és asszíriai térségeken, a kommunikációs útvonalak mentén kiépültek az akkád enklávék, rendszeressé vált a periférikus térségekkel a kapcsolat Perzsa-öböl, Taurus hegység, Libanon és Szíria, és megsűrűsödtek a katonai hadjáratok a helyi politikai egységekkel, amelyek megtagadták a kereskedelmi együttműködést.
6. Kultikus irányítás: A birodalom először próbálta meg magát univerzális jellegűnek feltüntetni. Az első birodalom, amely megteremtette a saját történetírását (sumér királylista), amely magát civilizációnak tekintette szemben a környezet kaotikus rendszerével. A királyi viselkedés modellezése az emlékművek és templomi feliratok felállításával, másolásával és interpretálásával történt. Történetek és fals történetek, speciális kumulatív szóhasználat (a világ négy irányából lázadtak ellene, egy évben kilenc csata hőse) és legenda teremtés. A király istenítése Naram Sin időszakában kezdődött, akit az „univerzum négy sarka királya” címmel kezdték nevezni.

Az akkád birodalom az autokrata irányítással, centralizált kormányzattal, földbérleti rendszerrel, a hódítás ideológiája rendszerével felhasználta az északi modellek gyakorlatát, és ezeket összerakta egy totális hatalmi struktúra igazgatási rendszerévé. (Liverani, 1993)

A Hettita Birodalom, mint nagyhatalom

A Hettita Birodalom politikai rendszere rendkívül jól feltárt. Stipich Béla (2021) tanulmánya a Hettita Birodalom államszervezetét illetően inkább tekinthető politikatörténeti tanulmánynak, mint bölcsészeti történeti munkának. A formatív időszak és az állam létrejötte kontextusba ágyazott, az államszervezés politikai vitái, a birodalom-

szervezés elvei, és az államszervezet leírása (közigazgatástudományi nézőpont alapján) jelentős innováció, amely eredeti forrásokra támaszkodik. A hettita birodalom, mint királyság területi expanzió révén fejlődött, állandó nomád támadások veszélyének volt kitéve, a meghódított területeket integrálta rendszerébe, és akkád mintára szervezte közigazgatását. A Hettita Birodalom Mittanni, Ugarit, és Egyiptom többpólusú hatalmi rendszerébe illeszkedett, a vonzáskörzetébe tartozó államokat és városállamokat vagy függésben tartotta vagy integrálta közigazgatási rendszerébe. A Hettita Birodalom nemzetközi rendszer formáló tényező volt, a nemzetközi kapcsolatok és a diplomácia kialakítása még az Égei-tenger Birodalmaira is kiterjedt. (Stipich, 2021)

Az asszír civilizáció világrend formáló gyakorlata

AsszírIA és a keleti folyómenti társadalmak (Indus civilizáció, Egyiptom) a marxista történetírás a keleti despotizmus rendszereiként írja le, amelyben kiemelt szerepe van a templomgazdaságnak, a despotikus, katonai-és adminisztratív elnyomásnak, a források elvonásának, amelynek következtében nem alakulhat ki a kereskedelem, nem jöhetett létre feudális földtulajdoni rendszer, állandósult a papság és a palotai elit uralma, és állandó jellemzővé vált a háború és az erőszak. A konzervatív gondolkodásban kiemelt Eric Voegelin munkássága¹ kutatása. A Brill kiadó szerkesztésében megjelent tanulmányok (Carbajosa, Muth, 2021) hangsúlyozzák a kozmosz, azaz rend szerepe kialakulását. Milbank kiemeli az ökumenikus birodalmak lineáris történetét, amelybe a városállamok története ciklikusan illeszkedik, és Izrael történetét ennek metszéspontjába helyezi. (Milbank, 2021) A Fram, Eckart szerkesztette A Companion to Assyria AsszírIáról, mint civilizációról beszél, amelynek lineáris története a Kr.e. 3.évezredtől 609-ig, tart, bekapcsolja a határvidékeket: Anatólia, Irán-Elam, Syria és Levante, az Égei-Világ, Babilónia, az Arábiai Fél-sziget és a Perzsa-Öböl térségét is. A civilizációs gondolkodás fontos elemei a nyelvek és írásrendszer, az asszír vallás, irodalomtudomány, kultúra, az asszír jog, a városrendszer és építészet, művészet és technológia.

AsszírIA, mint nagy királyság és katonai állam

Az asszír civilizáció három majd négy város köré épült, és csak a Kr.e 18.századtól alakult királysággá, vált Assúr fővárossá (879 -től Kalhu a főváros), majd vallási és kulturális központtá. Az Ó-asszír Birodalom időszakában az asszír városállam kevert alkotmánnyal bírt: volt egy demokratikus komponense a városi gyűlés, és egy arisztokratikus, monarchikus földtulajdonos és kereskedő elit jellegű örökletes monarchia. Ez nem a királyi címet viselte, hanem Assur isten helytartója volt. A 14. századtól kezdve nevezték magukat királynak (sarru), ám ekkor is Assur vazallusként tekintettek magukra. Az Adasi dinasztia a 17. századtól az új birodalom bukásáig adta a királyt. Az autokratikus típusú kormányzás viszonylag későn alakult ki.

Az asszír civilizációra erőteljes hatással voltak a ninivei hurri kultúra, az arámi kultúra (nyelv és ábc), a hettita, urartui, és elámi kultúra elemei. (Framm, 2017)

Az asszír birodalom történetét illetően Dezső Tamás, Árvai Tamás, Vér Ádám tanulmányai a legfrissebbek, ezek közül is kiemelkedik Vér Ádám átfogó elemzése az Asszír Birodalom keleti tartományairól. A Zagrosz hegységben kialakított tartományok esetében 29 hadjáratot indítottak kb. kétszáz éven át a térségbe, amit a hódítás, az építkezések és az áttelepítések követtek. Az áttelepülések először a helyi elit tagjait, majd a katonák és szakemberek áttelepítését, végül a tömeges lakosság áttelepítést tartalmazták. A Zagrosz térség esetében nem történtek tömeges áttelepítések. A térség tartományait a bél-alik, a helyiekből kinevezett helytartók igazgatták. A politikai technikák és módszerek itt a birodalom igazgatásába bekerült területek meghagyott királyaiból kinevezett bél-alikok, a helytartókkal kapcsolatos viselkedést rögzítették: „beszélj vele kedvesen” formula, a hivatalos esküvel megkötött szerződés, és a helytartók mellé kinevezett „qépu”-k, azaz felügyelő-kémek, tartótisztek rendszerét érintették. Fontos megjegyezni, hogy a Zagrosz térség tartományai nem voltak önálló provincia jogúak. (Vér, 2018) Árvai Tamás az asszír királyfeliratokat vizsgálva 600 éves kontinuitást mutatott ki a szóhasználatban, struktúrában és hangsúlyokban. A származás, a trónra kerülés, név, támogatottság, a hadjáratok, a provinciák, az állandó hadsereg, a nagytömegű deportálások, a központ és tartomány közötti levelezések témái meghatározzák a szóhasználatot: az ellenség becsmérést, lázadását, gyáva viselkedését, a háború eldöntését és isteni támogatását, a hadba indulást, érkezést és ostromot, az elfoglalást, kegyetlenségeket, gyilkolást, karóba húzást, kitelepítést, lerombolást, újjáépítést és az adózás rendszere kiépítését és gyakorlatát. (Árvai, 2024)

Asszír térsége és államisága többször került a politikai viták és politikai alapú kutatások középpontjába, 1918-ban Albert T. Olmstead (Olmstead, 1923) az asszír történelemre vezette vissza a világháború horrorját, Vogelín a második világháború és a totalitárius rendszerek eredetét kutatta, fordulat a hetvenes évektől kezdődött, és a globális történetírás fordulata hozott új megközelítést: Mario Liverani „Assyria, The Imperial Mission” c. tanulmánykötete és Izrael történetét feldolgozó munkája helyezte új nézőpontba a birodalom és Izrael, mint a birodalom perifériájához kapcsolódó területi állam államfejlődését.

Asszír, mint univerzális birodalom

Liverani szerint a birodalom legfőbb missziója: az Isten által adott mandátum alapján, az uralkodó feladata meggyőzéssel vagy hódítással, anektálással vagy hegemon uralommal, kiterjeszteni a központi állam legitim hatalmát a környező (teljes), ismert világra. Asszír a birodalom volt, amely ezt a missziót leginkább megvalósította. Ennek ellenére Asszír, mint az Ördög Birodalma maradt meg a politikai gondolkodásban, ami ellen a demokráciáknak küzdenie kell.

Liverani, Asszír, a birodalmi misszió c. könyve az ideológia szerepét viszi végig az Asszír Birodalom, főként az Új-Asszír Birodalom elemzésében. A fejezetek

egyben a birodalmi jellemzők kritériumai is. Amiben a monográfia kiemelkedik, nem foglal állást, hogy melyek egy birodalmi prototípus jellemzői, egyszerűen az asszír civilizáció elemeinek felsorolásakor elemzi a birodalmi jellemzőket. Vitatja azon birodalomkutatók megállapításait (Hobson, Lenin, Schumpeter, Hannah Arendt), akiknél a modernitás 1500 -al kezdődik, a politikai kutatások és a totalitarizmus vagy a birodalmak elemzésekor a totalitarizmust a modernitás részeként a pénzügyi és kereskedelmi birodalmaknál kezdik. (Liverani, 2017) A birodalmak kutatásában nincsenek egységesen kialakult elvek, Liverani összehasonlítási alapként tekinti az axiális/ökumenikus kor előtti birodalmi szellemiség és ideológia kutatását, amelyben az ökumené az ismert világra vonatkozott, amelyben Egyiptom, az Égei-tenger, Mezopotámia térsége képzették a határokat. Liverani a birodalmi misszióközpontú menedzsment folyamatát a következő módon vezeti le:

- *A kozmológiai rend:* A sumér, az akkád, az ó-babiloni, az asszír birodalom kozmológiai rendje szerint a birodalom irányítása, Isten parancsára történik, a királyok Isten /Assúr helytartói (szemben az egyiptomi és hellenisztikus birodalmakkal, amelyekben a fáraók maguk is isteni jellemzőkkel bírtak), amelyben a király feladata az univerzális hatalom garantálása, templomépítés, az univerzum rendjének biztosítása, a határ térségek elfoglalása, legfőbb főpapi funkciók, a kultikus felajánlások biztosítása. Az ember Isten árnyéka, a király csak istenhez hasonló. A kifejezés az oszmán birodalom uralkodójára, illetve a kalifára is igaz, Allah küldötte a kalifa, az istenség képviselője. A területi államiság korától az asszír király ugyanúgy főpap volt, mint a teokratikus államok vezetői. A mandátum a koronázással kezdődik, folytatódik az új éves fesztiválokkal, jóslásokkal folytatódott hadjáratok előtt, a hadsereg feje Assúr volt, akit a többi isten is kísért. Az Isten által adott hatalom teszi lehetővé az ellenőrzést a külső világ felett, amivel kiterjesztheti hatalmát és uralmát az idegen lakosság felett, és terjesztheti ki uralmát rájuk is. A királylyal való kommunikáció gyakorlata álmok és prófécia révén. Az asszír királyok -szemben az ellenség emberi kémkedésével, csak Assúr támogatásában bíztak, amelynek részei voltak az Assúrnak írt levelek is.
- *Felfedezés és hódítás:* Az egyszerre szent (vallási terminus) és igazságos háború (jogi terminus), minden föld felett való dominancia, minden föld Assúrnak történő alávetése értelmében a győztesnek van igaza (az istenek velünk harcolnak), szemben a későbbi keresztény és iszlám nézőponttal, miszerint istenért harcolunk. A dzsihád esetében az egyház és állam nem szétválasztott, a kalifátus folyamatosan terjeszti határait. A kereszties háborúban a pápa csak meghirdette és szervezte a háborút, de nem vonult hadba. Idegen földek, tájak, népek felfedezésére indított expedíciók előzték meg a hadjáratot, amelynek során meghatározták melyik térséget érdemes a birodalomhoz csatolni. Ehhez meg kellett az ösvényeket határozni, tudni kellett hol vannak a

határok, hogy azokat kiterjesszék, garantálják a vazallus királyságok határait, és ne sértsék meg a testvér-királyságok (nem alávetett területek) határait.

- *Centrum-periféria*: A centrum az asszír háromszög városai voltak, a határvidéket négy égtáj szerint osztották fel és használták a négy negyed királya címet, a térséget aszerint értékelték milyen népek lakták, és milyen erőforrásaik voltak. A centrum jóléte az adókon függött. Begyűjtés/beszolgáltatás: az asszír birodalom hadizsákmány és vazallusadóból élő birodalom volt, amely eltérően a későbbi birodalmak gyűjtéseitől (a Louvre és a British Museum, stb.), amelyek magán vagy kereskedelmi vállalkozásként szerezték meg a kincseket, politikai-katonai alapon, állami vállalkozásként vittek mindent a birodalom központjába: növényeket, állatokat, építészeti és dekoratív elemeket, iparcikket és iparosokat, nőket, háremeket, és könyvtári szövegeket. Parkokat és botanikus parkokat, kertészeteket, fűszerkerteket, függő kerteket (pergolás kert) építettek. Az állatgyűjtés az állatkertek létesítését (a hódítás eredményeinek látványa) szolgálta akár hadizsákmány vagy vazallusadóként, elefántokat, bivalyokat, struccokat, oroszlánokat, majmokat medvét, párducokat, krokodilokat, jakokat delfineket és vadembereket telepítettek be kiállításra. Az asszír palotákhoz cédrusokat, mészkövet, elefántcsontot márványt, stb. hurcoltak be. Assúrbanipál két obeliszket vitt Asszíriába Egyiptomból, Szúzából több tucat királyoszlopot, és az alávetett királyok feleségeit (ha megfelelő hozománnyal együtt kapták őket, akkor a háremekbe kerültek). A kő táblák mindenféle szöveget tartalmaztak.²
- *Győzelem és alávetés*: A győzelmi felvonulás részei voltak a győztes hadsereg tagjai, a hadifoglyok, a hadizsákmány és az isteneknek szánt levek, a példaértékű büntetések, köfeliratok, sztélék, amelyeken kezdetekben a társadalmi elit, majd a Kr.e. 12.századtól a fővárosok teljes lakossága részt vett, megtervezett látványelemek és dekorációk közepette. Büntetés az istennek tett eskü megszerzéséért az ellenálló királyokat érintette, akikkel szemben lázadásokat szerveztek, felgyújtották palotáikat, akiknek életét tönkre tették, akiket utolért az „isteni végzet”, akiket öngyilkosságra kényszerítettek, rejtélyes körülmények között eltűntek, időelőtti halált szenvedtek pl. patkány harapástól. A megbocsátás azokat érinthette, akik nem voltak bűnösök. Megölték a királyokat, nemeseiket (5-6000 fő is lehetett), az ártatlanokat deportálták.
- *Területfejlesztés*: A birodalomépítés kiemelt eleme a terület elpusztítása, majd újjáépítése. A destrukció a teljes városi terület megsemmisítését jelentette, amelyet a terület sóval való beszórása követett. Az elfoglaláskor döntöttek arról, hogy újjáépíthető-e terület, és csak jóval később, asszír mintára építették újjá, telepítették be újra emberekkel, neveztek ki tartományi kormányzót a területre. A fentiek következtében a határvidékek térsége jelentős veszteséget szenvedett el, és a központi terület fejlődött.

- *Vallási és világi propaganda:* A propaganda az új területek integrálását célozta, amelynek fontos eleme volt új fővárosok kialakítása, a világ új központjainak megteremtése. Az ideológia közvetítése csillagírással történt, az új hagyomány teremtése a könyvtárakkal, a tudományos vallási kánon alakításával „intellektuális kolonizációval” történt. A helyi elit része lett a birodalmi elitnek, az univerzális királyságnak. (Dezső, 2008)
- *A despotizmus exportja:* A kaotikus és barbár térségeket isten uralma, a totalitás egésze alá helyezték, Assúr parancsára deportálta őket és „egy parancs alá rendezte” őket, majd letelepítette, és asszír vezetőket helyezett följük. A terület-szervezés modellje kiterjedt a központi városokra, mint a világ középpontjára, a tartományokra és kormányzóikra, a határvidéken élő vazallusokra, akik a következő fázisban esküszegők és büntettek, deportálandók lesznek, a birodalmi kommunikációs hálózatokra. Az új asszírok állampolgársága egy rendbe illeszkedett: megkülönböztették az Assúr földjén, és az Assúr igája alatt élőket. A korábbi deportáltakat tovább küldte az idegen újonnan szervezett provinciákba és adózási és kényszermunka kötelezettségeket rótt rájuk. Mindez a birodalom fejlődését segítette elő, ami együtt járt a technológia, a vallás és a nyelvek egyesítésével.³
- *A kereskedelmi útvonalak és kereskedő telepek fejlesztése:* Liverani ezt a pontot nem említi, ám a legújabb kutatások szerint már az Ó-Asszír Birodalom alatt kiépültek az asszír kereskedelmi hálózatok a -négy égtáj- térsége egészében, amelyek magánhálózatokként működtek, és elkülönült kereskedelmi telepekkel (a későbbi Hansa kontorokhoz hasonlóan) kapcsolódtak városokhoz, vagy fontos érintkezési pontokhoz. Az Újbirodalom időszakában 32 „kár” azaz kereskedelmi telep és város keletkezett, amikor a Kr.e. 9. században a távolsági kereskedelem új eszköze a teve (baktriai, majd domedár) révén a távolsági kereskedelem nagyvolumenűvé vált. (Vér, 2018)

Az asszír államiság, mint civilizáció és mint birodalom kutatása fontos új eredményeket hozott, azonban fontos hangsúlyozni, hogy a birodalom rivális birodalmak rendszerében jött létre, amely rendszerekben többféle politikai egység létezett, hangsúlyos volt abban a folyamatos hadisarc és vazallusi adószedés, lényegében az újkori birodalmak fiskális katonai államaihoz hasonlítható. Andreas Fuchs a katonai állam minden kritériumát teljesítettnek látja az Újasszír Birodalom esetében. (Fuchs: 2019) A teokratikus-katonai politikai berendezkedés és a birodalmi ideológia, a bürokratikus katonai despotizmus rendszere a különböző népek genocídiummal összekapcsolt alávetési rendszere indokolja a totalitárius rendszerek modelljének tekinteni a birodalmat. Kiemelhetjük a kényszermunka, az állandósult háborúk, a birodalmi propaganda és a birodalom presztízs fejlesztéseinek szerepét az univerzális jelleg formálásában.

Az Asszír Birodalomhoz hasonló kegyetlen rendszer jellemezte az Urartu Birodalmat és az örmény Tigranész uralmát.

Oroszország, asszír univerzális birodalmi jellemzői

Stanley Wilkin Oroszország ukrajnai háborúját az új-asszír birodalom birodalmi militarizmusához hasonlítja, amelyet egy privilegizált elit ural Moszkva és Szentpétervár központokkal, az oroszok abban speciális csoportot képviselnek, míg a lakosság nagy része szegénységnek, drog és alkohol fogyasztásnak kitett. A szegénység sújtotta lakosság csoportjai között a hadsereg az egyedüli megfizetett. Olyan városok, mint Mariupol teljes elpusztítása, Ukrajna háború sújtotta katasztrófa övezetté tétele, a megszállt területekről elhurcolt gyermekek, a háborúban az egyház és Kirill pátriárka szerepe mind arra utalnak, hogy Oroszország az asszír birodalom rendszerét mutatja jelenlegi állapotában. (Wilkin, 2023) A fenti jellemzők mellett még megemlíthetjük, Oroszország kis népeinek aránytalanul nagy besorolását a hadseregbe, a tatárok katonai-technológiai szerepét, az észak-koreai „vazallus” állam seregeinek berendelését Kurszk térségébe. A birodalmi ideológia eleme a „Kollektív Nyugat” társadalmi rendet aláásó szerepének hangsúlyozása, a perifériák (az egykori szovjetbarát rezsimek és utódállamainak) mozgósítása az ENSZ fórumain, a „Világtöbbség” harca az univerzális nyugati birodalommal szemben egyfajta belső lázadásnak tűnik. (Russia in Global Affairs folyóirat cikkei)

Asszíria, mint hálózati birodalom, az USA modellje

Bernbeck R. (2010), az amerikai védelmi minisztérium szakértőjeként a Közel-Kelet térségének amerikai jelenlétét vizsgálta és elemezte. Az USA esetében kiemeli, hogy szemben a modern birodalmakkal, amelyeknek van anyaországi és gyarmati területe, az USA területileg csak az USA térségét uralja, amelynek vannak birodalmi központjai, mint a Wall Street, vagy a Tampa Bay öböl (tengerészet), és mint birodalmi központ sokféle forrással és tartalékokkal bír. Az USA birodalmi-világrend formáló rendszere a katonai bázisok hálózatára épített, 6 régióban vannak parancsnoki központok, amelyeket az USA-ból vagy Európából irányítanak. A CENTCOM a Közel-Kelet irányítási központja, Kazahsztántól Jemenig, Pakisztántól Egyiptomig terjed a hatóköre. A második vonalat 13 légbázis és néhány kikötő képezi (Okinawa, Ramstein). A legalacsonyabb szintű a katonai bázis, amely háborús térségekben az operációt végzi. Az USA 2009-ben 716 bázist tartott fenn 38 országban, bár a Pentagon listáról számos ismert bázis (Kazahsztán, Szaúd Arábia) hiányzott, a bázisokon, kb. 12 000 hektáron, közel 140 000 katonára volt. Az amerikai bázisok jelenléte a világ országainak 70%-ában, a világ minden kontinensén kimutatható. Az amerikai birodalmi expanzió nem része az országok területének elfoglalása, kormányok és intézmények felállítása, adószedés, közigazgatás, postai szolgáltatás működtetése. A D. Rumsfeld doktrína szerint a monitoring jelenlét, sokszerű beavatkozás, és gyors visszahúzóds. A bázisok elzártak a helyi lakosságtól, amerikai jogrendjük működik. Amiben Asszíriára hajaz az amerikai birodalom, az a bi-

rodalmi központ megléte, annak háterszág jellege, a periféria teletűzdelve katonai bázisokkal, a bázisok rendszere hierarchikus, a hálózati működés az Internet és légiközlekedés folyosóin zajlik, és minden ismert térség ellenőrzött. Az amerikai birodalmi gondolkodás új doktrínái, mint a megelőző csapás, a rendszerváltó háborúk, „a politika folytatása más eszközökkel”, a Globális háború a terror ellen, az Új Amerikai Évszázad projekt, a csapást mérni és lerohanni, alapvetően az asszír birodalmi politikára hasonlítanak. Az ellenség állatias jellege, lealacsonyítása, alacsonyabb rendűsége, a demokrácia terjesztése a beavatkozást mindenkor indokoltá teszi. (Bernbeck, 2010)

Óperzsa Birodalom: szuverén magrégiókkal

Az Óperzsa irodalom jogrendje királyi jog (Ahuramazda kegyéből) és nem isteni jog. Az Óperzsa Birodalmat a szakirodalom egyértelműen világbirodalomnak nevezi. A birodalom kormányzása a perzsa elit kezében volt, a szatrapa a legmagasabb közigazgatási egység vezetője volt, azaz a birodalom szuverenitásának védelmezője, a központi hatalom képviselője. Ez a pozíció kiterjedt a határok védelmére, az erődrendszer biztosítására, a vallási rend működtetésére, az adminisztratív rendszerre, a földregiszterre, az adóztatás rendszerére, a közmunkák és munkaerőelosztás rendszerére, a közmunkákhoz a lakossági transzferre, a felkelések leverésére, a birodalomból való kilépés megakadályozására, hadseregek átvonulása megszervezésére, közös védelemre (több szatrapa együttes fellépése), hódító hadjáratokban való részvételre, hadsereg szervezésére. Mindez egy komplex királyi udvar megszervezését jelentette. Eltérően az asszír modelltől, amelyben a helytartói rendszer csak a központi udvar végrehajtó akaratát képviselte, a szatrapa-rendszerben a vezető (aki eltérő címekkel bírhatott) a teljes szuverenitás birtokosa volt, hatásköre túlterjedt területén, és lényegében autonóm hatalmat jelentett.

A birodalom rétegződése etno-osztály kategóriákkal írható le. A szatrapa élén perzsa, királyi családból álló kormányzók álltak, a meghódított, hadisarcot, harácsot fizető térség élén nem perzsák álltak, hanem a perzsa adminisztratív elit. A kormányzó mellett az igazgatói pozíció és perzsák kezében volt. A királyi családon belüli uralkodói lojalitás révén elkerülték a hatalmi harcokat és küzdelmeket és a birodalmi elit stabilitása biztosított volt. A közigazgatás és a hadsereg alsóbb posztjain is perzsa családok osztoztak, és a domináns szocio-etnikai osztályt ők alkották. A királyi- szatrapai udvartartás gondoskodott az oktatásról. A közigazgatás és hadsereg közép-és alsó posztjai a helyi elit számára nyitottak voltak, akik előtt a felemelkedés a központi katonai és kereskedelmi posztok is elérhetőkké váltak, és az új területek megszervezésébe is bevonták őket. Ily módon a perzsa-királyi-etnikai felsőbb osz-

tály és a helyi elit komplementer és nem egymással szembenálló pozíciókban tevékenykedett: részt vettek a városok ellenőrzésében és vezetésében, az adók, ajándékok beszédésében és bizalom és dicsőség, elismerés járt számukra.

Lakosságcsere és deportáció az Óperzsa Birodalomra nem volt jellemző. Deportációról csak görög források tudósítanak, semmilyen más dokumentum nem utal erre. A deportáltak nagyságrendje itt is maximum néhány száz főt tett ki, valamely lázadás következtében. Nincs nyoma annak, hogy kialakult volna valami közmunka rendszer, nincs nyoma a deportáltak jogi státuszának, nem mutathatók ki idegen nevek gazdasági iratokból. Annak sincs nyoma, hogy kényszermigráció révén tegyék perzsává a lakosságot, mint a kényszer-asszírizáció esetében. A rabszolgaság, mint családi, háztartási rabszolgaság elterjedt volt a perzsa birodalomban, amit rabszolgakereskedelem biztosított. Egyiptomban a szolga adófizetés tárgya is lehetett. ültetvényes, vagy deportáltakat alkalmazó tömeges rabszolgaság rendszere nem kimutatott.

Az Óperzsa Birodalom központja Perzsia volt, mint birodalmi igazgatási központ (45 000 tábla írásos jegyzék óperzsa, arámi, elamita, görög, fríg nyelvűek). Önálló szatrapaként funkcionált Babilónia, amelyben a neo-babiloni közigazgatást át kellett állítani perzsára. Hasonlóan önálló szatrapa volt Egyiptom, amelynek fő funkciója az adószolgáltatás, a központi és helyi adminisztráció újjászervezése. Itt a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a rendőri adminisztráció elkülönült egymástól. Egyiptomban a királyi tulajdon hatalmas területeket tett ki, amely a központi igazgatás alá tartozott. Kis-Ázsia közvetlen Perzsia igazgatása alá tartozott, amelyek kisebb egységekből, provinciákból álltak, akiket „tisztok” vagy vazallusok irányítottak. Nagy Sándor időszakában válik Spárta „nagy szatrapa-vá, amelynek alárendeltek lesznek kisebb tartományok. Egyes területek apanázs birtokokként válnak perzsa királyi birtokká, speciális a városok és falvak adózása. Baktria igazgatása a perzsa fennhatóság alatt megmaradt szétszórtnak, alacsony rendű adminisztráció által irányítottak. A fentiek alapján a Perzsa Birodalom királyi igazgatási rendszerébe három nagy „részbirodalom” tartozott, a központi perzsa, a mezopotámiai- és az egyiptomi „albirodalmak”, illetve az alávetett vegyes közigazgatású térségek, amelyek Perzsiához tartoztak. Önálló királyi igazgatási egységként funkcionáltak a királyi városok: Ekbatana, Pasargadae, Szúza, Perszepolisz, Babilon, amelyek közül Szúza és Babilon bírt városi lakossággal is. A központi hatalom centrális tere a királyi udvar volt, a külső és belső udvartartással.

Összességében az Óperzsa Birodalom már inkább a későbbi „selyemutas birodalmak” rendszerébe tartozik, amelynek liberális jellegét, a kereskedelem, a városi multikulturális elitek kialakulása és a deportálás gyakorlata megszüntetése eredményezte. (Jacobs, Rollinger, 2021) A szakirodalom az Óperzsa Birodalomhoz hasonlóan tekinti a Pártiát, a parthusz birodalmat és a Szászánida Birodalmat.

Iszlám és oszmán párhuzamos vallás és birodalomépítés

Lysa Blades három szakaszt különít el a közel-keleti államfejlődésben, ezek között az első az őskori és klasszikus ókori, a második az iszlám, a harmadik a gyarmati államfejlődés időszaka. (Blydes, 2017) A görög városállami rendszer, inkább kivétel, mint norma volt, az autokratikus, nepotikus és erőszakra épülő rendszerek között. (Hariri, 2012) Másrészt ezekben az országokban az európai gyarmatosítás hatása elég szűkös volt, emiatt a tradicionális struktúrák tovább élése folyamatos volt. A török birodalom igazgatása és kormányzása főként az iszlám nézőpontjából vizsgált és elemzett, és kevésbé feltárt a kapcsolódás a premodern birodalmi rendszerekhez.

Arábia és Szíria, Közép-Ázsia és a Szahara övezet esetében a nomád és vándorló népek egyrészt destruktív hatással, másrészt folyamatosan új államok létrejöttével zavarták a politikai stabilizációt. A sivatag, mint periféria a társadalmi zavargások folyamatos forrása volt. (Kennedy, 2010) Ez a fenyegetettség, az erős irányítás iránti igényt erősítette a fegyveres hadjáratokban a városokat sikeresen leigázó harcosokkal szemben, akik többnyire saját dinasztiát alapítottak. A nomád behatolásokkal szemben csak a fejlett katonai fölényrel bíró kompetens vezetők tudtak szembe szállni. Az arab hódítás a nomád terjeszkedés rendszere volt, és a törzsi struktúra és társadalom, valamint a korábbi birodalmi adminisztráció képezte az iszlám társadalom duális jellegét. (Bosworth, 2010)

Az iszlám kialakulásának és az iszlám államiság terjeszkedésének gyorsasága napjainkig érthetetlen jelenség, ha azt a vallás és vallási kultúra felől vizsgáljuk. Amennyiben az iszlámot behelyezzük Mezopotámia történelmébe, akkor nagyon is jól kimutathatók a birodalomképző folyamatok és modellek. Mekka kereskedelmi központtá vált, és szent helye számos pogány vallásnak. Mohamed Medinába „menekülése” egy városállam irányításával és alkotmány kialakításával járt. Az egyistenhit, Allah követése, egy városok feletti, transznacionális vallás retrospektív megalkotása, Mekka visszafoglalása, a környező törzsek leverése, majd a környező politikai hatalmaknak írt levelek, az ideológia: a béke birodalma az iszlám háza, szemben a háború házával, a köztes békeövezet egyértelműen az asszír, új-babiloni univerzális nemzetközi rendfelfogás tükröződése. Tehát az Iszlám korai időszaka (A négy kalifa korszaka, az Ommajád és az Abbászida Birodalom kora), a mekkai-medinai, a damaszkuszi, a bagdadi kalifatusi központ ugyan úgy változott, mint az asszír és perzsa időszakokban a fővárosok áthelyezése. A damaszkuszi Ommajád és bagdadi Abbászida kulturális reneszánsz az univerzális birodalmi lét intézményeinek egyike. Ami alapvetően más, hogy szemben Assúr város istenével, vagy Ahuramazdával, amelyek mellett a helyi istenek és más vallások megfértek, az arámi-arab-perzsa kultúrájú birodalomban Allah vallása egyedüli igaz hitnek, számított. Ebben a birodalmi modellben a magterület folyamatosan változik, és a periféria dzsihádnak kitett, és a hódítás természetes folyamat. Alapvetően új helyzetet jelent a hadsereg mozgósítása- a rendszeres napi ötszöri ima és a férfiak mecsetekben koncentrációja.

Az iszlám állam jellemzői között a klasszikus iszlám időszakában kiemelt szerepe volt a rabszolga katonáknak, akik a katonai elit részét képezték. (Hariri, 2015) Szemben az asszír gyakorlattal, itt a hadsereg vezetői nem kaptak föld tulajdont, bár a leszerelt katonákat a határtérségekbe telepítették. A második jellemző, a földek állami kontrollja. E két csoporttal szemben a vallási elit szerepe kiegyensúlyozó volt, és korlátozta a centralizált hatalom kialakulása esélyét. A mameluk, (majd a szpáhi) rendszer, a külföldiekből alakított katonai kaszt megléte nem tette szükségessé a feudalizmus rendszere kialakítását, a királyi hatalom megosztását. Ugyanakkor a mamelukok sem tudták hatalmukat örökletessé tenni, mivel az iqta -rendszer, a szolgálat idejére adóval fizetés nem tette ezt lehetővé. Kiemelt fontossága volt a waqf-nak, az alapítványi rendszernek, amelyek komoly vagyonokat halmozhattak fel, és a vallási vezetők fennhatósága alá tartoztak, és közjavakat állítottak elő (iskolák, zárandok szállások, karavánok, közfürdők, kutak, kórházak fenntartását tették lehetővé az állami földeken. A fentiek alapján a waqf vezetők, mint befolyásos politikai csoportok működtek. A klasszikus kor iszlám államiségát átalakította a szunnita iszlám medresze építése és létesítése, ami egy vallásos értelmiségi osztály kiemelkedésével járt, és a vallásos tudást felértékelte az egyéb tudások, a tudományok fejlesztésével szemben.

A klasszikus iszlám korszak végét jelentették a keresztes államok létrejötte és a mongol-türk inváziók és migrációs folyamatok. (Blaydes, 2016) A dzsihád ebben az időszakban válik a politikai gondolkodás egyik elemévé. (Cristie, 2014) A mongol uralom a keleti birodalmi gondolkodás átvételével, a katonai birodalmi rendszert egységes jogrendbe tagolta a Jasa törvénykönyv bevezetésével. A Közel-Kelet egészét uralma alá vonó birodalom 850 000 sztyeppe lakos, 3-5 millió ló és 17 milliós juhállomány beáramlásával járt. (Crone, 2003) Erőteljes eleme volt a lakosság áttelepítése és cseréje, a kényszermunka bevezetése a mongol ipari műhelyekben. Kiemelt a történelmi emlékezetben Kijev, Bagdad és Delhi elpusztítása és földig rombolása. A nyugati térségekben a perzsa kultúra a keleti térségekben a szeldzsuk türk, a mongol politikai gondolkodás új iszlám birodalmak felemelkedésével járt: a Türk-Mongol Birodalom és utód kánságai, a Perzsa, és az Ottomán birodalom teokratikus-katonai berendezkedése máig hatással van a Nagy-Közel-Kelet (Közép-Ázsia, Észak-Afrika) politikai gondolkodására.

Az Oszmán Birodalom és a koramodern európai államok háborúra való berendezkedése az állam egyik legfőbb célját szolgálta. A háború a szultánok uralmának legitimizálását jelentette, amely kiterjedt a Mogul Birodalom határáig. Braudel a török birodalmat önmagában világgazdaságnak tekintette. Az Oszmán Birodalom négyszáz éves története során a határok sosem voltak állandóak, és a visszahódítás állandó feladatot és háborút jelentett. A birodalom határai mentén kliens és vazallus államok sora létezett, a központi tartományok mellett speciális uralmi formák is kialakultak, amelyben a helyi arisztokrácia és a központi hatalom megosztott pl. Damaskusz és Buda esetében (beglerbég). (Faroqhi, 2010) Észak-Afrika katonai helytartók uralma alatt

állt. A Szent helyek térségében félig autonóm serifek szervezték meg a zarándoklat rendjét és a beduin törzsekkel való kapcsolatot. (Faroqhi, 2010)

A Közel-Kelet alávétése külső birodalmi rendnek

A mezopotámiai birodalmi centralizációs folyamatokban az I. világháború után az Oszmán Birodalom felosztása, a mandátum és protektorátus rendszer egyike volt az univerzális birodalmak közötti decentrizációs időszakoknak. A Herzl Intézet kutatója, Ofir Haivry történész politológus, közpolitikai szakértő szerint, a modern Közel-Kelet jelenlegi rendjét az 1916-17. évi Sykes-Picot egyezmény alakította, amivel a britek és franciák a megteremtették a szunnita arab hegemoniát: a britek elismerték az új arab nemzetet, az iszlám arab kalifátust, amely Mezopotámia, Levante, az Arabiai-félsziget és Észak-Afrika egészét jelentette.

Az első világháborút követő időszakban a zsidó Palesztina és a keresztény Libanont kivéve minden alárendelődött a szunnita arabul beszélő többségnek. Ennek következménye a kurd, berber, arámi nyelvek, a keresztény, az alawita, a drúz és a shiita identitásokra az arab nyelv ráerőltetése volt. A második világháború után, a francia államnemzet és a SZU mintájára pánarab szocialista egyesítés volt a politikai cél (Husszein, Aszszad, Khadafi). A kialakult pánarab nacionalista ideológia mögött nem állt szunnita értelmiség, többnyire törzsi vagy szektákhoz kapcsolt identitás, állandósult a katonai kormányzás (Egyiptom, Szudán, Lybia, Palesztina, Yemen, Syria) jellemezte az államokat. A szekuláris rendszerek üldözték és kiszigerelték a zsidó, örmény, görög, drúz és egyéb keresztény, kopt, siita közösségeket, ami azok katonai szektákká alakítását eredményezte. A hidegháború lezárását követően megkezdődött a nagyhatalmak kivonulása (Obama 2008 USA), ami az arab tavasz előfeltétele volt. Megkezdődött a szekuláris- de törzsideológiára támaszkodó klán-pártok összeomlása, csakúgy mint a sejkések és királyságok erodálódása. A Muszlim Testvériség liberálisnak tűnt, a szalafista csoportok (al-Qaeda) radikális muszlim kalifátus koncepciója mellett.

Az izraeli szerző tanulmánya egyértelműen rámutatott a republikánus és a monarchikus törzsi államok sebezhetőségére, és a populista iszlamista mozgalmak gyengeségeire. A szalafista szunni arab zónák is összeomlóban vannak, a populista iszlám Törökországban a neo-ottomán célokkal új hegemoniára törekszik. A fentiek következménye, hogy Izrael körül végletesen meggyengült az iszlám-arab-szunnita világ, és mára a térség regionális hatalmai közé emelkedett fel a Közel-Keleten Izrael. Ebből a regionális káosz-ból a szerző a független nemzetállamok felemelkedését vetíti előre. (Haivry, 2016)

A Közel-Kelet a multipoláris világrendben

A Közel-Kelet államainak viselkedését alapvetően megváltoztatta az USA közvetlen részvételének meggyengülése, az iszlám radikális mozgalmak térnyerése és az arab tavasz mozgalmak. A 2011-19 közötti időszak leginkább a regionális rend hiányával jellemzett, amelyben új elemként jelentek meg az Ábrahám szerződések,

amelyben a regionális hatalmak mellett felemelkedtek a kisállamok, Oroszország, Kína és az USA, Európa szerepköre jelentősen átalakult. A gazdasági folyamatokat a multipolaritás – a kínai Egy az út egy az övezet (BRI), az India-Közel-Kelet-Európa (IMEC) – és az USA új energiapolitikája- erőteljesen árnyalja. Az orosz befolyás csökkent, azonban Izrael háborúja új kontextusba helyezte a palesztin kérdést.

Palesztina a regionális és nemzetközi rend nézőpontjából központi kérdés volt, ami megváltozott az Oszlói szerződéssel: a palesztin kérdés Izrael belügyévé vált. Palesztina államként való elismerése az ENSZ rendszeres napirendje, 1947 november 29-én Palesztina arab államként való elfogadását meggátolja, hogy Izrael 1967-ben elfoglalta a Nyugati Part, a Gáza Övezet és Kelet-Jeruzsálem területét. 1974-től a Palesztin Felszabadítási Szervezet az állam legitim képviselője az ENSZ Közgyűlésben, ugyanakkor a Palesztin Hatóság az állam közigazgatási szervezete. 2015-től Palesztinát elismeri az ICC, annak kamarája (Pre-Trial Chamber), 2016-tól az ENSZ Közgyűlés ismételt elismerte a Palesztin államot és Izrael telepeseinek illegális jellegét Palesztin területen.⁴ A Hamas 2023. évi támadását követően az ENSZ felszólította Izraelt a palesztin területek elhagyására 2025-ig, és a Hamasz elleni háború Izrael elszigetelődéséhez vezetett. Michael Lynk – ENSZ emberi jogi tárgyaló szerint Izrael tovább folytatja a betelepítést, ám a reálpolitikai megoldás (Oszlói folyamat) helyett az emberi jogi kérdésekre épülő megoldásoknak kevés a realitása.

A PLO, majd a Hamasz és a PIJ szervezetek, terrorszervezetekként működése szervesen illeszkedik a mezopotámiai-levantei tradícióba, és Izrael háborúja, telepes politikája és folyamatos terjeszkedése, a telepések betelepítése, azok jogsértései és atrocitásai, alapvetően beleilleszkednek az asszír és izraeli törzsi háborúk hagyományaiba. Ebben a folyamatban Izrael is mint az USA-tól „függő állam” viselkedik, amit az amerikai fegyvertámogatás mellett egy új elem, a 2020. évi „Békétől a prosperitásig” Trump terv fémjelez. A Trump terv előrevetítette mindazt, amit Trump beiktatása óta a térségről kijelentett, beleértve 2 millió palesztin kitelepítését a Gáza övezetből.⁵ A Hamasz támadását követően a palesztin kérdés Izraeli belügyből nemzetközi problémává vált ismételt, és a világszerte fölerősödött pro-palesztin mozgalmak, tüntetések az egész nyugati világrend belső konfliktusait és a zsidóellenesség új szintre emelését eredményezték. Ebben a konfliktusban a nyugati szélsőjobboldali pártok egyértelműen Izraelt támogatták. Aleksandr Dugin 2023 novemberében az angol nyelvű szaúdi támogatással kiadott Al Majalla c. arab lapnak nyilatkozva kifejtette, hogy a Hamasz támadás és Izrael válasza a humanitárius politikai konfliktus minden lehetséges kereten kívül van, az izraeli szemet szemért viselkedés a babyloni lex talionis-ra vezethető vissza, mint genocídium és a Gaza övezet lakosságának a brutális életkörülmények közé szorítása.⁶

Birodalmi állameszmék a Közel-Keleten

Yoram Hazony és a zsidó államiság, mint globális modell

A 2000-2020-as időszak politikai narratívái a globalizáció korai rendszereit (keleti/selyemutas), a nyugati gyarmatok államiságát, a birodalmak kettős struktúráját kutatták és vizsgálták, ám a nemzeti konzervativizmus politikai ideológiája ismételen az állam felé fordult, és annak antik mintázatát, a bibliai izraeli államiságot emelte a politikai diskurzusok középpontjába. A nemzeti konzervatív gondolkodás kihat a birodalmak megítélésére, a káosz és rend értelmezésre, a városállami formák elvetésére, a területi-etnikai-vallásos államiság, mint korlátozott állam, egyetlen elfogadható politikai egység központba emelésére.

Yoram Hazony a nemzetközi, amerikai és izraeli politikai élet egyik legbefolyásosabb személyisége, aki a szuverenista, konzervatív, nacionalista politikai gondolkodást a történelmi zsidó állam és a Biblia nézőpontja alapján új, a felvilágosodást és annak államelméletét, a modernitást elvető kontextusba helyezi.⁷ Eszter: a Politika könyve c. munkája annak a számtalan kutatónak a sorába emeli, akik Eszter könyvét politikai kézikönyvként, a diaszpóra politika kulcskérdéseként értelmezik. Hazony könyvében – ahogy más nézőpontokban is- Isten Eszter viselkedésében, választásaiban és akcióiban van jelen. Napjainkban Isten jelenléte nem található, és az Ördög a világban gyors növekedésnek indult, és itt az idő a meglévő „ördögi rend” megőrzésére, a zsidóknak keresztényeknek meg kell szervezniük magukat, megvédeni magukat és katonai erőt kell szervezniük. (Hazony, 2016)

A Héber Biblia Hazony gondolkodásában egy konzisztens politikaelméletet tükröz. Ez egyrészt érinti az ókori Közel-Kelet birodalmait, és annak ellenpólusát a politikai anarchiát. A két végtelmen szemben a Biblia a köztes politikai társulást, az egységesített, egyesített Izraelt, mint korlátozott államot, preferálja, amit izraeli uralkodó vezet, de nem emelkedik testvérei fölé. A korlátozott államnak nincsenek területi ambíciói, korlátozott hadserege, és nem idegen nemzetek forrásainak kivonásából gazdagodik. Ez az állam képes a helyes és igaz útra lépni, és reménykedhet Isten védelmében és megmenekülhet a deportálástól és száműzetéstől. Az ókori Izrael állam összeomlása a fenti politikai doktrínától való eltávolodás következménye volt. Hozony narratívájában Izrael népe egy lázadó nép, és a lázadás a magukat Istennek beállító birodalmi vezetők, fáraók, királyok, önimádó ördögi személyek elleni lázadás, amely Ábrahám vezetésével a kivonulást eredményezi a vad, nomád, Kánaán térségébe, az anarchia választása az emberi uralom alóli felszabadulás érdekében. Utal arra, hogy a héber Biblia által leírt nomád anarchia az erőszak világa, és az állami kereteken túli élés a folyamatos éhezéssel jár, ami az Egyiptomba meneküléshez és a szolga léthez vezetett. Az exodus, a kivonulás Egyiptomból, József története alapján az ember túlélése állam hiányában lehetetlen. Mózes történetében Hazony itt azt hangsúlyozza, Isten azokat szereti, akik ellenállnak az államnak és igazságtalanságnak. A Bírák könyvében elemzi a Kánaánba visszatelepült zsidók

egymás elleni harcait és barbarizmusát, a Gidai ágyas c. jelenetet úgy értékeli, mint azt a politikai helyzetet, amelynél alább egy nép nem süllyedhet. Izrael állam létrehozását (Saul királyságát) a nép és Isten közötti egyezmény eredményének tekinti, amelynek következménye a jó és helyes királyság megteremtése. A hatalom kettős legitimitással bír, egyrészt konszenzus a nép részéről, másrészt az isteni helyes és igazságos rendből fakad. Az ideális állam a korlátozott állam, amely nem bővíti területi határait, korlátozza hadseregét, óvakodik idegen szövetségek nevében fellépni, korlátozottak bevételei (nem rabol másoktól), korlátozott a király hatalma emberei felett, ez a bibliai politikai ideál. (Hazony, 2006) Noha Hazony Netenjahu tanácsadója volt, láthatólag a miniszterelnökre nem hatottak a korlátozott állam nézőpontok.

Alternatív iszlám államiság értelmezések

A Hamasz ideológusa Jamal Mansur az erős állam híve az iszlám tradíciók megőrzése érdekében, a demokratikus választások, a hatalmi ágak megosztása, és védelem a kaosztól. A Palesztin Iszlám Jihád főtitkára Fathi al Shiqaqi az államot az iszlám értékek legfőbb veszélyeztetőjének tekinti. A PIJ szerint az iszlám ulama (jogtudósok) feladata a társadalom védelme az állam zsarnokságától, az oktatás, az egészségügy, alapítványok és mecsetek révén. Érvelésében az állam mindig despotikus, és az Iszlám-Locke kombinálta alkotmány- a vallási civil szervezetek ellensúlyozó szerepével ideális. Egyiptom esetében a parlament nem független, hanem a korlátlan hatalmú biztonsági szolgálatoknak alárendelt. Nem fogadja el sem a marxista, sem az iszlám, sem a teokratikus államot, a funkcionális állam célja az emberek szolgálata. Mindkét gondolkodó esetében a fő kérdés a Palesztin Hatóság demokratizálása, és a palesztin önrendelkezés biztosítása. (Skar, 2021)

Az Iszlám Kalifátus (ISIL) számos vonatkozásban nem felelt meg az állam kritériumainak: nem volt állandó lakossága, nem voltak határai, területe folyamatosan változott, rendszeresek voltak a lakosság áttelepítések, ám a Hezbollah, a Hamasz, és a Taliban rendszerekhez hasonlóan állami funkciókat töltött be. Az iraki és szír területeken, ahol a kormányzat összeomlott, az ISIS harcosokat arany és ezüst érmekkel fizették. Mintegy 8 millió lakost adóztattak, elfoglalták az olajfinomítókat és gabonaraktárakat, a csempészútvonalakat és a katonai telepkeket. Több millió lakosra vetettek ki vallási adót (zakat), a keresztényekkel és kurdokkal tribute, azaz vazallusi adót (harács) fizetettek, nem fizetés esetén elűzték őket a területről. A keresztények kényszeráttelepítése mellett a kurd és asszír lakosság is érintett volt. Az ISIS a Korán erőszakos és extrém interpretálásával igazolta hadjáratait, amelyeket a kufárok ellen folytattak. Brutális erőszak érte a jazidi lakosságot. Ugyanakkor bevezette a sharia jogrendet, az oktatás, a közlekedés és számos más szolgáltatási rendszert, természetesen katonai, gerilla adminisztrációs parancsuralmi rendszerrel. (Bakkour, Stanfield, 2023)

Digitális katonai autoriter államiség

A közel kelet politikai rendjének leírása az autoriter államok modelljeinek és rendszereinek számos variánsát tükrözi. Ami új, az a kisállamok nemzetközi intervenciós szerepe kialakulása, az UAE és a Katar, az Öböl Államok egésze fegyveres, technológiai beavatkozása az autoriter rezsimok megmentése érdekében. Különösen kiemelkedik az Egyesült Arab Emírátság ultrakonzervatív politikájával, amely mindössze 3 milliós lakosságával jelentős katonai potenciállal bíró állammá vált. A digitális kémrendszerek és ellenőrző rendszerek részben a Digitális Selyemúton Kínából, a SORM rendszer Oroszországból és Izraelből (Pegazus), illetve az USA, az Egyesült Királyság, Németország és Franciaország technológiai exportjából eredtek. Kialakultak az elektronikus hadseregek amelyekkel a szociális médiát ellenőrzik.

A városfejlődés mezopotámiai mintázatai

A városépítészet és urbanizmus a nemzetközi politika szintjén is vita tárgyává vált. A 2000-es évek első évtizedétől kezdve a Közel-Kelet a világ elsőszámú építkezési helyévé vált. Dubai és Shanghaj építésze azonos nagyságrendű befektetéseit tekintve, a régió jó néhány trillió dollár befektetéssel a világ építészeti műhelyévé vált. Az új építészeti boom összefüggött a 2011. szeptember 1-i eseményekkel, ettől kezdve a térség nem a nyugati világba fektetett be, hanem saját befektetési politikát alakított ki. A globalizációba való beilleszkedés egyrészt nagyszabású állami projektekkel történt, másrészt jelentős a magántőke bevonása és a privát terek fejlesztése. A fejlesztések kiterjedtek a kisebb lakótelepek, magas lakótornyok, vallási szimbolikus épületek, kulturális létesítmények, közterek, egyetemek, kutatólaborok és tudományos parkok, sport létesítmények, munkahelyek, kereskedelmi központok, közlekedési projektek városi kerületek és teljes újvárosok építésére. (Al Asad, 2012)

Dubajban a 2010-es évek elején 112 megaprojekt, azaz önálló város építése zajlott, pl. Dubajland 185 m² évi 15 millió turista részére. (Dubaj-Egészség Város, Dubaj Média Város, stb.) Ezen új települések alvárosokat eredményeztek. Shanghaj, New York, Osaka, Los Angeles, Moszkva megvárosok mind testvérvárosi szerződést írtak alá Dubajjal, a város globális várossá vált. Az új városok építése és menedzselése is üzleti alapon történik, a legjellemzőbb a holdingok által kialakított stratégiai üzleti egységek modellje. (Bamakhrama, 2015)

A despotizmus exportja

Abu Dhabi a világ legjobban vezetett rendőrségi központja, amely a világ leginnovatívabb rendőrsége, 2004-ben európai-globális EFQM kiválósági díjat nyert. Elsőként alkalmazta az elektronikus ujjlenyomat vételt, a DNA teszteket, GPS rendszert az ellopott autókra. 2017-ben munkába állt az első robot rendőrtiszt, terveik szerint 25 fővel dolgoznak 2030-ban. Kialakította az SPS, a Smart Police Station

programot, a SWAT egységeket, az éleslövészeket, és 2026-tól indulnak az úszó tengeri SPS állomások. A rendőrség 2014-től mesterséges intelligencia alapon működik. A panaszbejelentés, az e-bűnözés self-service, a turista rendőrség, pénzügyi bűnözés, közlekedési vétség díjak, a lakásfelügyelet, a közlekedési balesetek jelentése „benzinkutas csoportokkal” önálló szolgáltatási területté fejlődtek. A Dubai Rendőrség minden autórajongó álma lehet, flottájában magasteljesítményű autók, luxus kocsik, szuperautók, koncepcióautók a külföldieket vonzó látványossággá váltak. A gyűjtemény egyike a világ legexkluzívabb autógyűjteményének, 2013-tól indult a fejlesztése. Dubaiban rendezik évente a Világ Rendőrség Csúcsértekezletét-bemutatva a blockchain és egyéb éltechnológiát. A rendőrség családtagjainak és gyermekeinek önálló oktatási intézményeket hoztak létre.⁸

A városok és várospusztítás (urbicidium) a háború sújtotta övezetek jellemzője. Szíriában a rezsimegész alatt jellemző volt az ellenálló térségek megbüntetése. 2011–13 között Homs és Hama városokban közel 10 000 demonstrációt tartottak az „Arab tavasz” időszakában, és a Szabad Szír Hadsereg a város több területét tartotta fennhatósága alatt. A két várost szükségtelenül bombázták, később speciális kerületeket jelöltek ki a szisztematikus fosztogatásra, végül földrengéskárookra hivatkozva a városok egészét és legfőbb negyedeit lerombolták. A szír városok lerombolása politikai célokat szolgált, a lázadó negyedeket teljesen eltüntették, a lakosságot megfosztották tulajdonától és kijelölték új beruházási területként. (Agha, 2024) Hasonló folyamatok zajlottak Törökországban a kurdok lakta Diyarbakirban.

Összegzés

A Közel-Kelet politikai rendje, a nemzetközi politikai diskurzusok egyik meghatározó témájává vált. A szakirodalom az európai/nyugati nézőpontok felől, a komparatív gazdasági és politikai nézőpontok, a demokratikus tranzitológia, az autoriter rendszerekbe fordulás tranzitológiája modelltekintéssel elméleti keretnek, miközben a mezopotámiai történelmi múlt, a birodalmak és egyes nemzetek (zsidóság) államstratégiáját rendkívül tág és történelmietlen keretekben vizsgálja. A birodalmak politikai struktúrájának áttekintése számos tanulsággal szolgált. A Közel-Kelet térsége mindmáig kiemelt a nemzetközi rend és az univerzális politikai rend nézőpontjából. 2025-re az egész térség a mezopotámiai birodalmi rend mintázatait mutatja, amelyben olyan kis államok is mint Szaúdi Arábia, az UAE és Katar a politikai rend intervenciósszereplőivé váltak. A Közel-Kelet térségében a rend egy transzcendentális hatalomhoz (a meghatározó városállami istenség, a Népszövetség, Nagy-Britannia, Franciaország vagy az USA) és annak rendképző szerepéhez kapcsolódik, amelyben vannak magtérsegek, provinciák és lazábban alávetett területek, illetve számos politikai forma létesült

a perifériákon. A modell, a katonai (teokratikus vagy civil) és vagy kereskedelmi birodalmi modellépítés, amelynek több variánsa is öröklődött. A határtérségek, a szélek és perifériák államisége is változott, és a nagyhatalmi uralom hiányában megtörténhetett egyes kisállamok regionális állammá történő felemelkedése. A 21.századi történetek arra utalnak, hogy a regionális civilizáció autoriter tradícióit nemcsak birodalmi jellegű, hanem kis államok is átörökítik, civilizációs háttértől függetlenül: mint Izrael, az Egyesült Arab Emírátság vagy Katar vagy az Iszlám Kalifátus.

A Közel-Kelet esetében a kérdés az, hogy regionális rendről vagy egy világrend modellről beszélhetünk-e. Ebben a rendben a magtér és a periféria folyamatosan változik, azonban vannak állandó elemek: a hatalom forrása a kultikus irányítás, amelyben elkülönülnek a palotagazdaság, a vallás gazdaság és a katonai igazgatás rendszerei. A hatalom állandóan legitimizációs kényszerben van, amelyet a rendteremtés, a periféria meghódítása és alávetése tesz elfogadottá. A kozmológiai rend része a magterület kiterjesztése a kaotikus térségekre, a felfedezés, az újítás, a rend helyreállítása, a győzelem és alávetés, a területfejlesztés és városépítés, a vallási és világi propaganda és új birodalmi központok építése. A Közel-Kelet az elmúlt negyedszázadban a világ legurbánusabb térségévé vált, a fenntarthatóság és smart technológiák, ökofejlesztések, a menedzsment tökéletessége, az oktatás elképesztő fejlesztése és kínálata, a turizmus, kultúra és örökségmenedzsment, a birodalmi tudás tárolása sokat változott, ám a mezopotámiai birodalmi, regionális királysági vagy kanton-állami modelleket idézi. A birodalmak több ezer év távlatában vizsgálva is elképesztő politikai tudást halmoztak fel, amelyek messze többet elárulnak a térség államiségéről, mint a tranzitológia elvont fogalmai.

Jegyzetek

¹ Vogelín, Új politikatudomány, NKE 2014., 24 kötetben összegyűjtött munkái a politikaelmélet, Izrael és AsszírIA, a hellenisztikus állam kutatásában megkerülhetetlenek.

² 2014–2016 között az Iszlám Állam etnikai tisztogatást és genocídiumot követett el nyilvános kampány keretében, elpusztította Ninive és Kalhu, Nimrud emlékeit (Asszurnasurpal palotáját, a Nabu templomot, Sennacherib ninivei palotáját. (Framm, E., 2017).

³ Liverani mindegyik birodalmi missziót gazdag és szemléletes eredeti szövegekkel illusztrálja, amelyek új értelmet nyernek a birodalmi ideológiába illeszkedés által.

⁴ Bharvaga, T., Cardoso R. (2021) An Examination of Palestine's Statehood Status through the Lens of the ICC Pre-Trial Chamber's Decision and Beyond. Journal of International Law and Politics. <https://nyujilp.org/an-examination-of-palestines-statehood-status-through-the-lens-of-the-icc-pre-trial-chambers-decision-and-beyond/>

⁵ Peace to Prosperity A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People. january 2020. Trump kormányzat

⁶ Al Majalla, 07 Nov 2023. Aleksandr Dugin: My vision for the world order and Gaza war.

⁷ Hazony, Yoram izraeli-amerikai filozófus, Biblia-kutató, politikaelméleti szakíró. A Héber Szentírás filozófiája (2012) c. munkája a Biblia olvasásának új elméleti kereteit adja meg, és lényegében a Biblia eltérő részeit politikai narratívaként elemzi. A zsidó államról szóló munkái: *The Jewish State: The Struggle for Israel's Soul* (Basic Books 2000), *A Jewish State: Herzle and the Promise of Nationalism* (Sella Mair, 2020), és *God and Politics in Esther* (CUP, 2016) a politikai teológiai megalapozó munkái. A Herzl Institute elnöke, az Edmund Burke Alapítvány elnöke, és a Nemzeti Konzervativizmus Konferencia alapítója, *A The Virtue of Nationalism* (Basic Books 2018), és a 2022.évi *Conservatism: A Rediscovery* c. művei napjaink konzervatív politikai bibliái.

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Knowledge_and_Human_Development_Authority

Irodalom

- Politics and Economics of Urbicide. Why were Syrian Cities Destroyed?
 Al Asad, M. (2012) *Contemporary Architecture and Urbanism in the Middle East*. University Press Florida.
- Árvai Tamás (2024) Az ige ereje. Redundancia és struktúra az asszír királyfeliratok hadjáratleírásaiban. *L'Harmattan*.
- Bakkour, S., Stanfield G. (2023) The Significance of ISIS's State Building in Syria. *Middle East Policy*, 2023;30. 126-145
- Bamakhrama, S.S. (2015.). *Cities within Cities. An Urbanization Approach in the Gulf Countries*. UCLA theses
- Brauer, D. (2018). *Theory and Practice of Historical Writing in Times of Globalisation*. De Gruyter.
- Braun, R., Kienitz, O. (2022) Comparative Politics in Borderlands: Actors, Identities, and Strategies. *Annual Review of Political Science*. Vol.25.303-321. <https://www.annual-reviews.org/content/journals/10.1146/annurev-polisci-051120-010103>
- Bernbeck (2010) Imperialist Networks: Ancient Assyria and United States. *Present Past*. Vol.2. No.1. 2010, 142-168.doi: 10.5334/pp30.
- Blaydes L, Paik C. 2016. The impact of Holy Land Crusades on state formation: war mobilization, trade integration, and political development in medieval Europe. *Int. Organ.* 70(3):551–86
- Blydes, L. (2017) State Building in the Middle East. *Annual Review of Political Science*. Vol.20.487-504
- Braun, R., Kienitz, O. (2022) Comparative Politics in Borderlands: Actors, Identities, and Strategies. *Annual Review of Political Science*. Vol.25.303-321. <https://www.annual-reviews.org/content/journals/10.1146/annurev-polisci-051120-010103>
- Bosworth E. 2010. The steppe peoples of the Islamic world. In *New Cambridge History of Islam*, Vol. 3, ed. D Morgan, A Reid, pp. 19–77. New York: Cambridge Univ. Press

- Carbajosa, I. Muth, N.S. (2021) Israel and Cosmological Empires of the Ancient Orient
- Christie N. 2014. Muslims and Crusaders: Christianity's Wars in the Middle East, 1095–1382, from the Islamic Sources. London: Routledge
- Crone P. 2003 (1980). Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press
- Csicsmann, L., N. Rózsa E. (2022). Authoritarian Resilience and Political Transformation in the ArabWorld: Lessons from the Arab Spring 2.0. IJEMS. 2024. Vol.15. 2022. N.1.3-30.
- Dezső, T. (2008) Égi és földi propaganda. Az Asszír Birodalom expanziós ideológiájának eszköztára (Kr.e 745-612). Ókor 2008.2.
- Foster, B.R. (1993) Management and Administration in the Sargonic Period. in: Liverani, M. (ed) (1993) Akkad the First World Empire. Padova. History of the Ancient Near East Studies.
- Faroghi, S. (2010) Ottoman Empire and the World Around It. L.B. Tauris.
- Framm, E. (ed) (2017) A Companion to Assyria. Wiley Blackwell
- Frankopan, P. (2015). Selyemutak. Egy Új Világtörténet. Park kiadó.
- Fuchs, A. (2019) Katonaállam volt-e az Újasszír Birodalom? Ókor.2019. 18. évf. 1. szám25-34.
- Fukuyama F. (2012) The Origin of Political Order
- Haivry, O (2016)The Great Arab Implosion and Its Consequences. Mozaic magazine. <https://mosaicmagazine.com/essay/politics-current-affairs/2016/07/the-great-arab-implosion-and-its-consequences/>
- Hardt (M.), Negri A. (2000) Empire. Harvard University Press.
- Hariri J. 2012. The autocratic legacy of early statehood. Am. Polit. Sci. Rev. 106(3):471–94
- Hariri J. 2015. A contribution to the understanding of Middle Eastern and Muslim exceptionalism. J. Polit.77(2):477–90
- Hazony Y. (2016) God and Politics in Esther. CUP
- Hazony, Y. (2006) Does the Bible Have a Political Teaching? Hebraic Political Studies. Vol.1. No.1. 2006.pp. 137-161. Shalem Press.
- Huntington, S. (1968) The Political Order in Changing Societies
- Jacobs, B. , Rollinger R. (2021) A Companion to the Achaemenid Persian Empire. Vol.1.2. Wiley Blackwell.
- Kennedy H. 2010. The city and the nomad. See Irwin 2010b, pp. 274–89
- Liverani, M. (ed) (1993) Akkad the First World Empire. Padova. History of the Ancient Near East Studies.
- Liverani, M. 2011. From City State to Empire: The Case of Assyria, in: J. P. Arnason and K. A. Raaflaub(eds.), The Roman Empire in Context: Historical and Comparative Perspectives, Oxford: Wiley-Blackwell, 251–69.
- Liverani, M. (2017) Assyria, The Imperial Mission. Eisebrauns.
- Skare, E. (2021) Controlling the State in the Political Theory of Hamas and Palestinian Islamic Jihad. MDPI. Religions12. <https://doi.org/10.3390/rel12111010>
- Stipich B., T. (2021) A hatalomgyakorlás lehetőségei és korlátai a Hettita Birodalomban. L'Harmattan.

- Wilkin, S. (2023) A Wolf upon the Fold. Ancient Totalitarianism/ Resemblances to Russia. https://www.researchgate.net/publication/368144974_A_WOLF_UPON_THE_FOLD_Ancient_TotalitarianismResemblances_to_Russia
- Wittfogel KA. 1957. Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power. New Haven/London: Yale Univ.Press

Gulyás K. László¹

A szaúdi Vízio 2030 – mint a puha hatalom eszköze The Saudi Vision 2030 as an Instrument of Soft Power

Absztrakt

A szaúdi Vízio 2030 koncepcióval a Sivatagi Királyság új megközelítést hirdetett meg az évtizedek óta tartó működéséhez képest: egy olyan projektet, amely megváltoztatja gazdasági és (bizonyos mértékig) társadalmi szerkezetét, megszüntetve az ország olajipartól való függőségét, helyette olyan ágazatokra összpontosítva, amelyek korábban csak marginális szerepet játszottak a királyság életében, mint például a turizmus, a bankszektor, a sport és a digitális szolgáltatások. Ezek segítségével próbálja Rijád regionális hatalmát bővíteni, egyúttal puha hatalmát kiépíteni, hiszen óriási összegeket öl a királyság a saját arculatának pozitívabbá tételébe. A tanulmány ezt a kérdéskört járja körül röviden, felhasználva a legfontosabb adatokat, illetve a vonatkozó jelentéseket. Azonban korántsem egyértelmű, hogy sikerrel jár-e vagy járhat-e egyáltalán a Vízio 2030 a kérdéskörben.

Kulcsszavak: Szaúd-Arábia, Vízio 2030, puha hatalom, turizmus, sportdiplomácia.

Abstract

With Saudi Arabia's Vision 2030, the Desert Kingdom has announced a new approach to the way it has been operating for decades: a project that will change its economic and (to some extent) social structure, ending the country's dependence on the oil industry and focusing instead on sectors that have previously played only a marginal role in the Kingdom's life, such as tourism, banking, sports and digital services. It is through these that Riyadh is trying to expand its regional power and build its soft power, as the kingdom is investing huge amount of money in improving its image. This paper will briefly explore this issue, using key data and relevant reports. However, it is far from clear whether Vision 2030 is, or can be successful in this issue.

Keywords: Saudi-Arabia, Vision 2030, soft power, tourism, sportdiplomacy.

Bevezetés – Mi a Vízio 2030?

Szaúd-Arábia gazdasága a királyság 1932-es megalapítása óta nyersolaj (és kisebb részben földgáz) kitermelésére épült szinte teljes egészében. Ebben változás csak az utóbbi nagyjából másfél évtizedben következett be. A gazdasági szerkezet átalakítása, a diverzifikáció több okból fontos és szükségszerű. Bár a Sivatagi Királyság rendelkezik a Föld olajkészletének nagyjából 15-16 százalékával (ezzel a második helyen áll Venezuela mögött), ez nem jelenti azt, hogy korlátlan lenne a kitermelhető nyersolaj mennyisége. Általános becslések szerint a 2070-es évekre a szaúdi olaj elfogyhat, de a legoptimistább előrejelzés szerint is legfeljebb a század végéig tarthat ki az olajkincs – a jelen kitermelési rátát alapul véve (OPEC 2023).

Azonban nem csak a rohamosan fogyó kőolajkészletek árnyéka okoz, illetve okozott problémát Szaúd-Arábiának: a hirtelen megugró olajárak és az ezzel kéz a kézben járó bevétel növekedés is. Ez elsőre furcsának tűnhet, de valójában meglehetősen logikus. A két olajválság következtében, illetve az 1980-as évek olajjárzuhanásának időszakán figyelhető meg ez leginkább. A probléma az, hogy a bevételek növekedésével együtt a kiadások is növekedtek (egész egyszerűen nagyságrendileg nőtt az elkölthető pénz mennyisége), és míg az olajárak néhány év után normalizálódtak, a kiadások mértéke nem. Ez a túlköltekezés majdnem államcsödhöz vezetett, amit a királyság csak hitelfelvétellel tudott elkerülni, így Szaúd-Arábia a 2000-es évek elejére komoly adósságba került (Moshashai et al. 2018). Pénzügyi és gazdasági reformokra volt tehát szükség, mert egyértelművé vált, hogy az egyoldalú olajfüggőség minden szempontból kockázatos.

Tulajdonképpen ennek az egyenesági következménye a Vízio 2030 projekt bejelentése. A kormányprogramot, amely lényegében Mohamed bin Szalmán, a koronaherceg legfontosabb gazdasági programja, 2016-ban hirdették ki azzal a céllal, hogy függetlenítsék (legalább részben) a Királyság gazdaságát a nyersolajtól. Szaúd-Arábia a Vízio 2030 befektetéseit a Public Investment Fundon, az ország szuverén vagyonalapján keresztül kívánja finanszírozni. Ezt eredetileg 1971-ben hoztak létre az ország újonnan alakult állami vállalatainak támogatására, de egészen 2015-ig csak marginális szerepet játszott az ország életében. Ezen változtatott Szalmán király, vagyis inkább a koronaherceg Mohamed bin Szalmán, mégpedig akképpen, hogy belföldön és külföldön egyaránt befektetésre képessé tette az alapot, lényegében függetlenítvé azt a szaúdi engedélyeztetési folyamatoktól. Ezt követően a vagyonalap lényegében egy önálló „vállalattá” vált, amely jogilag is birtokolja az általa kezelt cégeket, illetve beruházásokat (Trudelle 2023).

A Vízio 2030 tervnek az egyik legfontosabb tényezője az energián kívüli ágazatok fejlesztése, a vállalatok és vállalkozások állami tulajdonrészének csökkentése. Ide tartozik a Saudi Aramco (az állami olajcég) is, amelynek részvényeit először

2019-ben lehetett megvásárolni a tőzsdén, de meg kell említeni, hogy szigorú szabályozás mellett, a cég teljes részvényállományának összesen 5%-át lehetett ekkor vételezni (Gross 2019). Továbbá törekednek a közszolgáltatási ágazatok, például az egészségügy és az oktatás erősítésére is, de ki kell emelni, hogy a turizmusra is egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a szaúdi gazdaságban (Saudi Vision 2016). Ezzel együtt a szaúdi kormány jobban fókuszál a társadalmi átalakításra is, amely a '70-es évek óta jelen lévő „szaúdizáció” egyenesági folytatása. A szaúdizáció célja több szaúdi foglalkoztatása mind a köz-, mind a magánszférában, mivel a közelmúltig (a COVID-19 pandémia kitörése) a teljes foglalkoztatottság nagyjából 60%-át külföldi állampolgárok tették ki, a privát szektorban pedig ez a szám 80% körül volt. Ennek oka, hogy az elsősorban Dél-Ázsiából és más arab országokból származó külföldi alkalmazottak hajlandóak sokkal alacsonyabb bérekért, sokszor hosszabb munkaidőben, gyakran rosszabb munkakörülmények között is dolgozni. A szaúdi munkavállalók számának növekedését úgy szeretné elérni a szaúdi kormányzat, hogy rákényszeríti a helyi cégeket, hogy egy bizonyos számú szaúdit foglalkoztatnia kell (az arány a cég méretétől és típusától függ), valamint egy adott mennyiségű vendégmunkás felett a cégeknek extra adót (kvázi büntetést) kell fizetni (Grand & Wolff 2020).

Azonban van egy másik célkitűzése is a Víziónak, amelyről ritkán esik szó, mert rövidtávon nem feltétlenül látszik eredménye. Ez nem más, mint az országimázs javítása. Felvetődhet a kérdés, hogy miért van erre szüksége Szaúd-Arábiának, a válasz pedig egyszerű: mivel egyre nagyobb hangsúlyt akar fektetni többek között a turizmusra, ezért minél több ember számára kell, hogy vonzóvá tegye saját magát. Ezzel a vonzással pedig a befolyását kívánja növelni a királyság, amely egyértelműen a puha hatalom eszköze.

A puha hatalom kifejezést először Joseph Nye használta. A harvardi politológus, valamint nemzetközi kapcsolatok szakértője Nye a koncepciót az 1990-es évek elején alkotta meg annak kapcsán, hogy úgy vélte, az Amerikai Egyesült Államok hagyományos értelemben vett hatalma egyértelműen csökken és ennek a hatalomnak megtartása, illetve bővítése csak új módszerrel, új megközelítéssel biztosítható. Szerinte az ország kultúrájára, értékeire és ideológiájára támaszkodva kellene az USA-nak az érdekeit érvényesíteni. Ezek a puha hatalom alkotóelemei és használatuk célja röviden az, hogy erőszak nélkül vegyen rá egy állam egy másikat arra, hogy azt csinálja, amit az első szeretne (Nye 1990). Ezen megfogalmazáson egy kicsit finomított 2004-ben megjelent könyvében Nye, ahol a puha hatalmat már akképpen írta le, hogy fizikai vagy pénzügyi kényszer helyett inkább a vonzás kialakításával, illetve a meggyőzés eszközével próbálja elérni egy állam a kívánt célt. A célkitűzés tehát lehet ugyanaz a kemény hatalom és a puha hatalom alkalmazásánál, a módszerek azonban teljesen különbözőek (Nye 2004).

De miként lehet ezeket Szaúd-Arábiára vetíteni? A szaúdi „kultúra” (elsősorban a szigorú társadalmi kötöttségek, illetve a vahnábizmus) nem éppen vonzó más országok számára – sok esetben még más muszlim állam számára sem, nemhogy a

Nyugat részére. Ebből következik, hogy a „kultúra”, mint puha hatalmi eszköz nem nagyon jöhet számításba, legalábbis a „vegytisztá” formájában. A királyság politikai beállítottsága pedig nagy részben összefügg a vahhábizmussal, tehát a politikai értékeit ugyancsak nem tudja felhasználni puha hatalmának kiterjesztésére (bár itt zárójelben meg kell jegyezni azt, hogy az Izraelhez történő közeledésnek lehet ebben szerepe, azaz Rijád (kül)politikájának elfogadhatóbbá tétele sokat javíthat a politikai megítélésén). Más alternatíva után kell tehát néznie a Sivatai Királyságnak.

Turizmus

Mint láttuk a Vízio 2030 egyik célkitűzése az imázsváltás. Ez az az eleme Szaúd-Arábia puha hatalmi törekvéseinek, amely valójában működhet. A szaúdi vezetés tehát megpróbálja egyre vonzóbbá tenni a királyságot – és nem csak a muszlimok számára. Ehhez a Vízio 2030 kiváló platformot ad, ráadásul Rijádnak óriási összegek állnak rendelkezésre a célja eléréséhez. Talán az első és legfontosabb projekt a Vízio 2030-on belül, amelynek komoly szerepe lehet a királyság megítélésének változásában az nem más, mint a NEOM nevű régió. A NEOM egy mozaikszó, amely a görög neo (új) és az arab mustaqbal (jövő) szavakból jön, jelentése Új Jövő. Ez tekinthető az elsőszámú gigaprojektnek a Vízión belül – és kritikusok szerint sokkal inkább egy hiúsági projekt Mohamed bin Szalmánnak, mint bármi más (Joseph 2023). A 2017-ben bejelentett projekt a tervek alapján egy nagyjából 26.000 km²-es területen terül majd el és több különböző alrégióra lehet lebontani a tervezett funkciók alapján. A bejelentésekor nagyjából 500 milliárd dollárra becsült beruházás azóta jelentősen kibővült, így szinte biztosak lehetünk abban, hogy az előzetes költségtervezetet jócskán át fogja lépni a projekt (Al-Arabiya 2017).

NEOM elsőszámú fókusza a szolgáltatási szektor: ezen belül is kiemelt jelentőséggel bír a turizmus, illetve a technológiai innováció, amelyet a logisztika és szállítmányozás követ. Bár Rijád komoly hangsúlyt próbál fektetni a pénzügyi szolgáltatásokra, valamint a digitális bankolásra – saját rendszereken keresztül – a külföldi befektetők egyelőre óvatosak. Ennek oka lehet az, hogy a befektetési alapok (mint például a direkt a NEOM finanszírozására létrejött NEOM Investment Fund - NIF) jórészt állami/királyi kézben van (azaz lényegében Mohamed bin Szalmán dönt minden lényeges kérdésben) és nem feltétlenül bíznak ebben a rendszerben a külföldi beruházók. Jogosan teszik mindezt, hiszen egy esetleges vita esetén nincsen pártatlan fél, aki dönthetne, a végső szó a királyé. Ezt a helyzetet Szaúd-Arábia úgy próbálja feloldani, hogy a NIF-en keresztül ő vásárolja be magát különböző finanszírozási projektekbe, befektetésekbe (NEOM 2023).

Érdemes néhány szót ejteni a NEOM legfontosabb alprojektjeiről, amelyek eléggé széles spektrumot fednek le mind célkitűzésben mind funkcióban. Azonban mindegyikről elmondható, hogy az elérhető legmodernebb technológiát használják fel (akarják felhasználni) mind az építéshez, mind a jövőbeli működtetéshez, illetve, hogy teljesen önfenntartóra tervezik az összeset a szaúdi Zöld Átállás program jegyében (bővebben lásd Prantner és Al-Naggar 2023).

Az első konkrét alrégió, amely bejelentésre került a „Vonal” nevet viselő hipermodern, okos, luxus város, károsanyag kibocsátás nélkül, amely a tervek szerint 170 km hosszan nyúlik majd kelet-nyugati irányban a Vörös-tenger partjától Szaúd-Arábia szíve felé. Ehhez a hosszhoz 200 méter szélességet képzeltek el és 500 méteres magasságot, az egészet pedig teljesen önfenntartóra építik (napkollektorok segítségével elsősorban), autók és más belső égésű motorral rendelkező közlekedési eszközök nélkül, a zero üvegházhatású gáz kibocsátása érdekében (nem tesznek említést az óriási mennyiségű vasbeton – amely ahhoz kell, hogy egy ilyen magas épület stabil legyen, főleg ilyen hosszúságban – ökológiai lábnyomáról). Az előzetes tervek alapján másfél millió szaúdi állampolgár költözhet be 2030-ra a városba. Természetesen ennek a projektnek a legtöbb eleme teljesen irreális volt már a 2021-es meghirdetésekor is (9 év alatt megépíteni egy 170 km hosszú „várost” önmagában óriás kihívás lenne, hát még úgy, hogy az a lehető legmodernebb technológiákkal készüljön, lényegében nagyrészt üvegből/tükrökből és teljesen önfenntartóan működjön). Bár hivatalosan a szaúdi kormányzat álláspontja nem változott a célkitűzést illetően, egyes jelentések szerint a Vonal már csak körülbelül 2,4 km hosszúra lesz építve és maximum 300.000 ember befogadására lesz alkalmas – és közel sem biztos, hogy elkészül 2030-ra (Nolsøe 2024).

A turizmus szempontjából vannak fontosabb elemei is a NEOM-nak. A turistaparadicsom Sindalahban jórészt készen van, lényegében egy tengeri üdülőövezet egy szigeten. Természetesen ez is az elérhető legmodernebb technológiákkal készült, de méreteiben és arányaiban össze sem lehet hasonlítani a Vonal tervezetével. Sindalahnál egy kicsit érdekesebb projekt a Trojenában épülő, lassan elkészülő turistaközpont. Érdekessége abban rejlik, hogy ezt egy síparadicsomnak szánták. Bár igaz, hogy a tengerszint feletti magassága a területnek 1500 és 2600 méter között van, de így is a világ egyik legmelegebb térségében található. Bár ezt is önfenntartónak tervezik, a régió sajátosságai miatt folyamatos hóágyúzásra lesz szükség a működtetéséhez (amihez természetesen rengeteg áram és víz szükséges, a logisztikáról nem is beszélve). A szaúdi kormány teljesen elkötelezte magát a terv mellett, olyannyira, hogy a tizedik, 2029-ben esedékes téli Ázsia-játékokat itt fogják megrendezni (NEOM 2022, Saudi Gazette 2022).

A legújabb projekt, amelyet bejelentettek NEOM kapcsán, még igazán friss (2024. június 5-én mutatták be) a Magna nevet viseli és szintén elsősorban egy turistaövezet kialakítása a cél (bár itt állandó lakhelyet is lehet majd létesíteni, ugyanis lakások és villák is lesznek eladóak) az Aqabai-öböl partján, mintegy 120 km hosszan, a már szo-

kásos jelszavakkal: zéró kibocsátás, öfenntartás és luxuskörülmények. Az érdekesége a zónának, hogy egyszersmind természetvédelmi területet is akarnak létesíteni rajta, amelyen – a tervek szerint – 95%-ban őshonos állatok és növények fognak élni, egyensúlyban az emberrel (NEOM 2024a, NEOM 2024b). A jövő zenéje, hogy mennyire fog sikerülni ezt megvalósítani, illetve, hogy ténylegesen hány embert is bírnak rá arra, hogy Szaúd-Arábiába menjenek üdülni vagy költözzenek oda.

A turizmus kapcsán nem mehetünk el szó nélkül a hagyományos évi mekkai zarándoklat, a hadzs mellett. Tradicionálisan évtizedek óta ez a legfontosabb eleme a szaúdi idegenforgalomnak, hiszen évente milliók zarándokolnak el az iszlám legszentebb helyére, a Kábához. A probléma ezzel az – bár évről évre nő az ide érkező muszlimok száma –, hogy alapvetően a Nyugatot ezzel nem tudja „megszólítani” a királyság, márpedig a legnagyobb bevételt a fejlettebb országokból érkező utazók jelentik. Úgy tűnik, hogy a rengeteg turisztikai beruházás ellenére a Nyugat egyelőre kívár. Ennek több oka lehet, az egyik az, hogy a „klasszikus” turistaparadicsomok (Thaiföld, Maldív-szigetek stb.) már „bejáratottak”, ezzel szemben a szaúdiak ismeretlenek. Szaúd-Arábia egyelőre még nem jutott el oda az imázsépítésben, hogy a legtöbb ember számára vonzóvá tegye az országát (arról nem is beszélve, hogy projektek amúgy is a luxuskategóriába esnek, amit az emberek nagy része nem tud megengedni magának). Azért, hogy ezen változtasson a szaúdi kormányzat, dollármilliárdokat tervez marketingre költeni a következő években. Ezzel szemben viszont meg kell jegyeznünk, hogy a kínai turisták száma exponenciálisan növekszik, amihez hozzájárult a vízumigénylési procedura egyszerűsítése is a kínai állampolgárok irányába. Természetesen ennek oka abban keresendő, hogy Szaúd-Arábia és a Kínai Népköztársaság között stratégiai partnerség van 2016 óta, valamint, hogy a Sivatagi Királyság elsőszámú kereskedelmi partnere Kína (Jingdaily 2024, Wang 2023, Besada H. és Salam J. 2017).

Sporttal kapcsolatos befektetések és sportdiplomácia

Bármilyen meglepő, sok ország gyakran használja fel a sportokat valamilyen politikai cél elérése miatt vagy diplomáciai kérdésekben, ezáltal a sport is a puha hatalom meghatározó elemévé vált az XX. század végére. Nem kivétel ez alól Szaúd-Arábia sem, hírértékkel legfeljebb az rendelkezik ezzel kapcsolatban, hogy a Sivatagi Királyság csak az utóbbi pár évben él a sportokhoz köthető politikai machinációkkal, ezeket általában a sportwashing kifejezéssel illetik a szakirodalomban, ami révén az ország a saját megítélését próbálja javítani. Felvetődhet a kérdés, hogy miért lett ez ekkora jelentőségű, hogy egy alapvetően szélsőségesen konzervatív muszlim állam is ehhez az eszközhöz nyúljon. A válasz egyszerű: a sportok hatalmas közönységhez tudnak eljutni, kortól, nemtől, nemzetiségtől vagy identitástól függetlenül és

ezt a tényt természetesen fel lehet használni a nemzetközi politikában is (jó példa erre a Katar által 2022-ben rendezett labdarúgó világbajnokság). Ráadásul vitán felül hozzájárul a szaúdi gazdaság diverzifikációjához is (Boykoff 2022, Skey 2022).

Az összes sporttal kapcsolatos befektetés, illetve az ehhez kapcsolódó sportdiplomácia teljeskörű áttekintésére ezen tanulmány terjedelmi keretei nem adnak lehetőséget, ezért csak a legfontosabb vagy legérdekesebb beruházások kerülnek bemutatásra.

A felsorolást érdemes a (talán) legnagyobb érdeklődésre számot tartó, és az országimázs szempontjából legviszásabb befektetéssel kezdeni, ez pedig nem más, mint a Formula-1. Dzsiddában (kikötőváros Szaúd-Arábia nyugati partján) 2021 óta rendeznek Formula 1-es futamot, nagy sikerrel, rengeteg helyi nézővel, bár a pályát ideiglenesnek szánták, amíg az „igazi” felépül a Rijád melletti Qiddiyában, a szaúdi fél nem zárkózik el attól sem, hogy akár két versenynek is házigazdája legyen Szaúd-Arábia. Emiatt a gyors siker miatt azonban a szaúdi kormányzat megvált győződve népszerűségének rohamos ütemű növekedéséről is, így rögtön maga elé tűzte ki célul az agreszív bővülést: 2023-ban már ajánlatot tett a Formula 1-et tulajdonló Liberty Media Corporation teljes felvásárlására, mintegy 20 milliárd dollár értékben. A vételárat a cég nem fogadta el, a szaúdi sportminiszter pedig tagadta, hogy történt volna bármiféle vételi ajánlat (amelyet a Liberty Media egyébként nem kommentált), viszont a nemzetközi sajtóban meglehetősen negatív visszahangja lett az erőszakos szaúdi terjeszkedés hírének – akár igaz volt, akár nem (Turner et al. 2023, Smith 2023).

Meg kell említeni az utóbbi évtizedben egyre nagyobb hangsúlyt kapó küzdősportokat, amelyek népszerűsége folyamatosan nő az országban: pankráció (az amerikai World Wrestling Foundationnel kötött együttműködés kapcsán), bokszmérkőzések és más küzdősportok promótálása, amelyre a legjobb példa, hogy a 2023-as World Combat Games-t, azaz a Harci Világjátékokat Rijádban rendezték meg (Sport Accord 2023).

Természetesen nem lehet elmenni szó nélkül a labdarúgás mellett: Szaúd-Arábia is belépett azon Öböl-menti arab államok körébe, amelyeknek kisebb-nagyobb érdekeltségei vannak az európai top futballigákban. Az első hírek egy potenciális szaúdi vásárlás híreről már 2020 tavaszán megjelentek: a királyság az angol első osztályú Newcastle Unitedet szeretne volna megvásárolni. Bár ekkor a tranzakció még nem ment végbe, másfél évvel később – miután a Premier League biztosítékokat kapott arra vonatkozóan, hogy Mohamed bin Szalmán, illetve a szaúdi politikai vezetés nem fog belefolyni a klub életébe semmilyen módon –, 2021 októberében az üzlet létrejött: Szaúd-Arábia 400 millió dollárért vásárolta meg a klubot. Ennek a sajtóvisszahangja (is) szinte kivétel nélkül negatív volt (Ettinger, 2023, Smith, A 2021).

Emellett óriási összegeket költenek arra is, hogy a legkiemelkedőbb játékosokat vigyék el a szaúdi bajnokságba. A legeklátásabb példa erre a portugál válogatott, Európa-bajnok, többszörös Bajnokok Ligája győztes Cristiano Ronaldo al-Nassrhoz igazolása 2023 elején (The Guardian 2023).

Fontos különbség, hogy míg az autó- és küzdősportok inkább a sportok Szaúd-Arábiába vitelét mutatják meg, addig a Newcastle United felvásárlása pont a fordítottját jelenti: a Királyság belépett a nemzetközi sportpiacra a vásárlás által, ezzel pedig sokkal szélesebb közönséget tud elérni, amely természetesen elengedhetetlen az ország imázsának jobbá tételéhez. Bár rövid távon ez nem feltétlenül hoz eredményt, illetve nem is mindenkit tud ezáltal Rijád „megszólítani”, mégis van olyan réteg, amely a nemzetközi politikában nem feltétlenül jártas (nem érdeklik a szaúdi emberi jogi problémák vagy a háború Jemenben stb.), tehát ezen réteg előtt a királyság megítélését jobbíthatja, amelynek viszont már lehetnek hosszútávú pozitív hatásai is, mint például a növekvő nyugati turizmus (Boykoff 2022).

Egyéb befektetések

Bár részben a sporthoz is köthető, jelen tanulmány inkább egy külön kategóriába rakja, a videójátékokhoz és e-sportokhoz köthető befektetéseket, mint szórakoztató-ipari, illetve multimédiához köthető ügyletek. Rijád az ezzel kapcsolatos beruházásokat is igen komolyan támogatja, ugyanis a Vízio kitűzött céljai között megtalálható az, hogy Szaúd-Arábia legyen az e-sportok globális központja, valamint a játékfejlesztés „Mekkája”. Erre a PIF 38 milliárd dollárt különített el, több száz játékfejlesztő cég létrehozását előirányozva. Ez a döntés nem csak a királyság megítélése kapcsán lehet fontos, hanem a szaúdzáció miatt is: a tervek szerint több tízezer új munkahelyet fognak létesíteni, amelyet magasan képzett, szaúdi munkavállalókkal akarnak feltölteni. Egyrészt ezért hozták létre a Savvy Games Group nevű vállalatot, hogy mintegy ernyőként funkcionáljon és fogja össze a kisebb fejlesztőcégeket, másrészt pedig azért, hogy a cégen keresztül Szaúd-Arábia be tudja magát vásárolni a legnagyobb játékkiadó cégekbe. A legjobb példa erre talán az, hogy 2022-ben 8%-os részesedést vásároltak az Embracer Group nevű giga médiavállalatban, amely rengeteg tartalomgyártó, illetve videójáték-fejlesztő céget birtokolt (Partis 2022). Ennél talán érdekesebb, hogy ehhez a cégcsoporthoz tartoznak a Gyűrűk Ura megfilmesítési jogai is. Azóta már bebizonyosodott, hogy az Embracer túlvásárolta magát és effektíve csődközelezi állapotba került, aminek az lett a következménye, hogy feldarabolták több kisebb cégre és rengeteg stúdiót bezártak (Batchelor 2024). Ezek mellett számos más kisebb-nagyobb céget, illetve szervezetet vásárolt fel vagy vásárolta be magát a Savvy az utóbbi két és fél évben. A fentebb említettek ellenére talán mégis a legismertebb befektetése a szaúdi vagyonalapnak a japán *Nintendo*-hoz kötődik. A PIF több részletben vett részvényeket a japán cégből, amelynek következtében 2023 elejére Szaúd-Arábia közvetett módon már a legnagyobb külső részvényese lett és az értékpapírok összesen 8.3 százalékát birtokolja (Gregg 2023).

Összegzés

Vajon sikeres lehet-e – legalábbis a közeli jövőben – Szaúd-Arábia azon törekvése, hogy az imázsváltáson keresztül tudja növelni puha hatalmát a világban? Egyelőre a legtöbb szakértő kételkedik abban, hogy valóban megváltozik az ország megítélése, legalábbis rövid távon. Mindenesetre már látszik változás: sokszor, sok esetben a korábban szélsőségesen iszlamistának, fundamentalistának kikiáltott Szaúd-Arábiát – amiben leegyszerűsítve természetesen van igazság – egyre többen kezelik egyfajta „furcsaságként” és részben emiatt is már látható az enyhülés a (elsősorban a nyugati) közvélemény részéről. Az is teljesen egyértelmű, hogy a Sivatagi Királyságnak egyre nagyobb a befolyása világszinten: tény, hogy egyelőre nem meghatározó szereplő, de nagyon agresszívan próbálja kiterjeszteni a puha hatalmi kereteit. Ennek ellenére az emberi jogi kérdések továbbra is problémát okoznak és valószínűleg ez nem fog megváltozni a közeli jövőben sem. Emiatt viszont lényegében Szaúd-Arábia gátolja a saját célkitűzésének megvalósulását.

Irodalomjegyzék

- Al-Arabiya 2017, 'Saudi Crown Prince launches NEOM, a '\$500bn investment in the future', 2017. október 24, Al-Arabiya News, Dubai. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 23, <https://english.alarabiya.net/business/economy/2017/10/24/Saudi-Crown-Prince-announces-launch-of-NEOM-destination-for-the-future->
- Batchelor, J 2024, 'Embracer Group splits into three: Everything you need to know', 2024. április 22, GameIndustry.biz, London. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 23. <https://www.gamesindustry.biz/embracer-group-splits-into-three-everything-you-need-to-know>
- Besada, H & Salam, J 2017, 'China's Energy Strategy in the MENA Region'. *China Quarterly of International Strategic Studies* vol 3, no. 4, pp. 597-619
- Boykoff, J 2022: 'Toward a Theory of Sportswashing: Mega-Events, Soft Power, and Political Conflict', *Sociology of Sport Journal*. vol 39, no. 4, pp 342–351.
- Ettinger, A 2023 'Saudi Arabia, sports diplomacy and authoritarian capitalism in world politics'. *International Journal of Sport Policy and Politics*. vol 15, no. 3, pp. 531-547.
- Grand, S & Wolff, K 2020, 'Accessing Saudi vision 2030', 1st Edition, Atlantic Council, Washington DC.
- Gregg, A 2023, 'Saudi wealth fund becomes biggest outside investor in Nintendo', 2023. február 17. The Washington Post, Washington DC. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 23. <https://www.washingtonpost.com/business/2023/02/17/saudi-wealth-fund-nintendo/>

- Gross, S 2023, 'The Saudi Aramco IPO breaks records, but falls short of expectations', 2019 december 11, Brookings Institution, Washington DC. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 23. <https://www.brookings.edu/articles/the-saudi-aramco-ipo-breaks-records-but-falls-short-of-expectations/>
- Jing Daily 2024, 'Saudi Arabia opens doors to Chinese tourists starting July', 2024. június 29, Jing Daily, h.n. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 23. <https://jingdaily.com/posts/saudi-arabia-opens-doors-to-chinese-tourists-july>
- Joseph, N 2023, 'Cutting-edge new city or harmful vanity project? Questions companies investing in Neom should ask...', 2023. július 4, Business and Human Rights Resource Center, London. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 23. <https://www.business-human-rights.org/en/blog/cutting-edge-new-city-or-harmful-vanity-project-questions-companies-investing-in-neom-should-ask/>
- Moshashai D, Leber AM & Savage, JD 2018, 'Saudi Arabia plans for its economic future: Vision 2030, the National Transformation Plan and Saudi fiscal reform', *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 47, no. 3, pp. 381-401.
- NEOM 2022, 'HRH Prince Mohammed bin Salman announces the establishment of Trojena, the global destination for mountain tourism in NEOM', NEOM, Kingdom of Saudi Arabia. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 23. <https://www.neom.com/en-us/newsroom/hrh-prince-announces-trojena>

1 Gulyás K. László, PhD, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete. Beosztás: egyetemi adjunktus. Elérhetőség: gulyaslaszlo87@gmail.com

Prantner Zoltán¹– Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar²

**„Szárnyakat adunk vágyainak” – Magyarország és
a szovjet zsidóság kivándorlása Izraelbe**

**"We give wings to our desires" – Hungary and
the emigration of Soviet Jews to Israel**

Absztrakt

Az 1980-as második felében kibontakozott liberalizációs folyamat eredményeként a zsidó közösség jelentős kivándorlása vette kezdetét a Szovjetunióból elsősorban Izrael irányába. Az 1989-ben megindult folyamat eredményeként – különösen a kezdeti években – hetente nemegyszer több ezres nagyságrendben érkeztek meg új hazájukba a kitelepülők és további százezrek vártak arra, hogy mielőbb követhessék a távozók példáját. Mindez azonban az arab államok tiltakozása és a hidegháború záróperiódusát jellemző kényes egyensúlyi helyzet mellett olyan alapvető tényezőktől is függött, mint a rendelkezésre álló légiútvonalak korlátozott szállítókapacitása. Különösen fontos volt emiatt Magyarország közvetítő szerepe a kivándorlási folyamat technikai lebonyolításában különösen a migrációs hullám első, legintenzívebbnek értékelhető 1990–1991-es szakaszában. A szerzők célja ezen periódus bemutatása, különös tekintettel a szovjet zsidóság migrációjának hátterére, tendenciáira, a folyamat nemzetközi környezetre gyakorolt hatásaira, valamint a magyar részvételt befolyásoló következményekre döntően a vonatkozó levéltéri források és a magyar sajtó cikkei alapján.

Kulcsszavak Szovjetunió, zsidóság, Izrael, alija, Magyarország, Malév.

Abstract

As a result of the liberalisation process that unfolded in the second half of the 1980s, the Jewish community began to emigrate from the Soviet Union, mainly to Israel. As a result of this process, which began in 1989, especially in the early years, many thousands of emigrants arrived in their new homeland every week, with hundreds of thousands more waiting to follow in their footsteps. However, this depended not only on the protests of Arab states and the delicate balance of power that characterised the last period of the Cold War, but also on fundamental factors such as the limited transport capacity of available air routes. Hungary's role as a facilitator in the technical management of the emigration process was therefore particularly important, especially during the first and most intensive phase of the 1990-1991 migration wave. The authors' aim is to present this period, with a special focus on the background and trends of the emigration of Soviet Jews, the impact of the process on the international environment and the consequences of Hungarian involvement, mainly on the basis of relevant archival sources and articles published in the Hungarian press.

Keywords: Soviet Union, Jewry, Israel, Aliyah, Hungary, Malév.

Bevezetés

Az 1980-as évek második felében a szovjet belpolitikai életben kibontakozott liberalizációs folyamat egyszerre jelentett lehetőséget és kihívást a zsidóság számára. Addigi látványos megkülönböztetésük ugyanis jelentősen háttérbe szorult és hosszú évtizedek után már nyíltan megélhették identitásukat. Ugyanakkor a politikai–gazdasági válságok felszínre hozták az antiszemita tendenciákat is, ami sokakban keltett félelmet a cári időszak pogromjainak visszatérésére. Tömeges kivándorlási folyamat vette emiatt kezdetét a részükről 1989 végén a kivándorlási korlátozások feloldásának köszönhetően, aminek kiemelt végállomása Izrael volt.

Az aliját ugyanakkor nemcsak a kitelepülők kiugróan magas száma, hanem annak logisztikai kivitelezése is jelentősen bonyolította. Közvetlen szovjet–izraeli légi összeköttetés hiányában ugyanis elengedhetetlen volt tranzitállomások beiktatása, amelyek között – különösen a kivándorlási folyamat kezdeti, 1990–1991-es periódusában – Magyarország vezető szerepet játszott. Jelen tanulmányban a szerzők – döntően a vonatkozó levéltéri források és elsősorban a magyar nyelvű sajtó cikkei alapján – a magyar tranzitútvonallal kapcsolatos folyamatokat mutatják be az említett időszakban. A migrációs folyamat hátterének felvázolása mellett részletekbe menően tárgyalják a Malév szerepvállalását érdemben befolyásoló körülményeket, különös tekintettel a légijáratok felfüggesztésére a potenciális terrorfenyegettség következményeként.

A szovjet zsidók emigrációjának háttere

A cári Orosz Birodalom, majd pedig az annak a helyén létrejött Szovjetunió területéről kivándorolt zsidó személyek kezdettől fogva meghatározó hányadát alkották a palesztinai zsidóságnak, akik közül sokan megkerülhetetlen szerepet játszottak a helyi közösségek, majd pedig az 1948-ban létrejött Izrael életében.³ A Szovjetunió legfelsőbb politikai köreit egyaránt jellemző antiszemita beállítottság, majd pedig a holtpontra került szovjet–izraeli kapcsolatok azonban nem tették lehetővé a helyi zsidó közösség nagy számban történő, önkéntes, szabad kivándorlását, amire az 1980-as évek végéig gyakorlatilag csak családegyesítés indokával volt lehetőség.⁴

A gorbacsovi-éra kétségtelenül kedvező hatással volt a Szovjetunió akkor mintegy 2,63 millió főre becsült zsidó lakosságára, ami egyértelműen nagyobb szabadságot élvezett a korábbi időszakéhoz képest.⁵ Habár megfelelő jogvédelmet továbbra sem élveztek, ennek ellenére jól érzékeltette a megváltozott körülményeket többek között a hatósági zaklatások megszűnése, az antiszemita hangvételű, gyűlölködő hangvételű írások eltűnése a sajtóból és a könyvpiacról, a Moszkvában és a

balti köztársaságokban létrehozott kulturális központok, a Szovjetunió fővárosában ötven év után újraindított rabbiképző iskola, a héber és a jiddis nyelv használatának, valamint a zsidó történelem oktatásának engedélyezése, miközben a Politikai Bizottságba már zsidó származású személy is bekerülhetett (The Economist 1990a p. 33). Az 1980-as évek második felében kibontakozott liberalizációs folyamat azonban nemcsak a lehetőségeket, hanem paradox módon veszélyforrásokat is felerősítette. Az olyan politikai megnyilvánulások, mint Gorbacsov kijelentése a zsidók felülreprezentáltságáról az értelmiségben belül (0,69%-os lakosságarányuk mellett 12%-os részvétel a politikai és kulturális életben), paradox módon a rendszer liberális jellegének kiemelése helyett inkább pont az szélsőjobboldali összeesküvés elméletek híveinek meggyőződését erősítette az állítólagos zsidóbolszista világaluralmi törekvésekről (Tarján G. 1990 p. 33). A kibontakozó gazdasági-politikai válság nyomán a különböző nemzetiségi és vallási közösségek közötti feszültség, valamint – abból is fakadóan – a régi előítéletek felszínre törése mind látványosabban és hevesebben mutatkozott meg az évtized végére.⁶ A zsidó sírok meggyalázása, a zsinagógák falán és köztereken felfestett antiszemita feliratok, a fenyegetőlevelek küldése, vagy az erőszakosabb formában megmutatkozott, tettelegességgig fajult harkovi antiszemita zavargások, a zsidó személyek huligánok általi spontán bántalmazásai vagy a bakui Nagy Zsinagóga elleni támadások a történelmi negatív beidegződések kiújulását sejtették, ami a zsidó közösségen belül felvetette az 1917 előtti cári időszak alatti pogromok visszatérésének a rémét (Freedman 1990 p. 12; Munnich 1990 p. 316). A félelmeket látszott igazolni az az összes szovjet tagköztársaságban 1990. elején elterjedt híresztelés is, ami szerint a nacionalisták és az antiszemita Pamjaty (Emlékezet) mozgalom tagjai nagyszabású pogromot terveztek végrehajtani március 5-én, Sztálin halálának 37. évfordulójára időzítve. Szovjet részről ugyanekkor cáfolták ezeket a rémhíreket és olyan provokációnak nyilvánították azokat, amelyekkel vélelmezésük szerint Izrael próbálta titokban emigrációra ösztönözni a még habozó, nem cionista szovjet zsidókat is (Lambert 1990 p. 13). Ennek ellenére a zsidó közösség körében a veszélyeztettség érzését tovább növelte annak a diszkriminatív hatósági gyakorlatnak a fenntartása, ami könnyen beazonosítható célponttá tette őket azzal, hogy kötelező előírta vallási hovatartozásuk feltüntetését személyazonosító okmányaik nemzetiség rovatában (Schillinger 1990 p. 16).

Emiatt a Zsidó Ügynökség tájékoztatása szerint a kivándorlási korlátozások feloldása és az 1990 közepe között eltelt időszakban 252.100 család összesen 1.363.350 tagja már az izraeli belépő vízum birtokában⁷ hivatalosan kérelmezte a szovjet hatóságoknál, hogy mielőbb elhagyhassa egykori hazáját és új életet kezdhesen magának és családjának (Makai 1990 p. 10). Mellettük több ezres nagyságrendben vágtak neki az útnak azok a döntően a fiatalabb generációhoz tartozó személyek, akik hivatalos jóváhagyás nélkül, turista vízum birtokában érkeztek meg választott hazájukba.⁸

A szovjet zsidóság nagy számú kitelepedése során szinte kezdettől fogva Izrael kínálkozott a legkézenfekvőbb alternatívának, mivel a vallási szempontok mellett a zsidó állam jelenthette gyakorlatilag az egyetlen alternatívát, ami nemcsak képes volt befogadni, hanem szívesen is látta a potenciális betelepülőket. Ezzel szemben az Egyesült Államok költségvetési okokra hivatkozva gyakorlatilag lezárta határait a bevándorlók előtt 1989. szeptember közepén.⁹ Hiába lazítottak később az amerikai hatóságok a bevándorlási szabályozásokon és a „különleges érdekű menekült” kategória létrehozásával emelték meg a kvótát a letelepedni kívánó zsidók számára. A bevándoroltak kétségtelen létszámbeli gyarapodása azonban így is messze elmaradt azoknak a számától, akikről tudták vagy feltételezték, hogy szándékukban áll elhagyni a Szovjetuniót az elkövetkező időszakban (Lazin 2005 pp. 11–13).¹⁰

A kivándorlás regionális következményei

A szovjet zsidók nagyszámú várható izraeli betelepődése miatt ugyanakkor számos arab kormány fejezte ki aggodalmát különösen azt követően, hogy az érkezők befogadásának koordinálására létrehozott izraeli tárcaközi bizottság közleménye szerint 230.000 szovjet zsidó beutazásával számolt csak az 1990-es évben.¹¹ A beáramlás ugyanis nemcsak Izrael állam népességét gyarapította volna, hanem egyfajta népesség mozgást is elindított volna Palesztinán belül. Utóbbi főleg a cionista pártoknak és az ún. telepés mozgalomnak kedvezett volna, amelyeket felbátorított volna a Gázai övezet és a ciszjordániai területek benépesítésére. Ugyanekkor az arab szervezetek és kormányok – közöttük is különösen a Fatah, Jordánia és Kuvait – amiatt aggódtak, hogy az új kibucok létesítése a megszállt területeken növelni fogja a nyomást az ott élő palesztinokra, akik végül kénytelenek lesznek valamelyik szomszédos arab állam területére áttelepülni egy újabb diaszpóra keretében, ahol azután akaratlanul is tovább növelelik a feszültséget, a társadalmi elégedetlenséget, valamint hozzájárulhatnak a gazdasági helyzet hanyatlásához.¹² Az így kialakuló helyzet a demográfiai viszonyok jelentős átalakítása és a békefolyamat akadályozása mellett egyúttal a közel-keleti konfliktus kompromisszumos rendezését preferáló irányzat és az azt képviselő Jasszer Arafat helyzetét is jelentősen gyengíthette a palesztin mozgalmon belül, ami a mozgalom radikalizációját kockáztatta (MNL OL 02; MNL OL 04). Számos arab politikus és elemző emiatt úgy tekintett a jelenségre, mint ami alapvető változásokat generál a palesztin kérdés jellegében, érdemi befolyást gyakorol az arab államok helyzetére, gyengíti az együttműködést a kelet-európai és az arab országok között, egyúttal pedig újabb lehetőséget biztosít a Nyugat számára a befolyásszerzésre a térségben (MNL OL 05).

A közös arab aggodalmak úgy tűnt, hogy egy spontán egységfront kialakulásához vezethetnek, amikor széleskörű egyeztetés indult meg az arab diplomáciai testületek

között lépéseik összehangolására, illetve fokozták lobbytevékenységüket a háttérben a tömeges bevándorlás megakadályozására a megszállt területekre. Ennek első megnyilvánulásaként egy háromtagú munkacsoport került felállításra Jordánia, Jemen és a PFSZ részvételével a konkrét javaslatok kidolgozására, valamint egyre határozottabban fogalmazódott meg részükről az igény egy rendkívüli arab csúcsértekezlet megtartására és az ENSZ BT összehívására az ügy kapcsán (MNL OL 06).

A közös arab erőfeszítések ellenére a Szovjetunió az ügy kapcsán mindössze gesztusértékű lépéseket tett. Egyfelől ugyanis – a szintén a cári Oroszország területén született, majd onnan kivándorolt – Jichák Sámir miniszterelnök „Nagy Izrael”-re vonatkozó szavaira,¹³ valamint az ún. Jackson–Vanik kiegészítés¹⁴ eltörlése elleni izraeli tiltakozásra reagálva elzárkózott a közvetlen légi járat létrehozásától Moszkva és Tel-Aviv között, illetve – az arab államok aggályainak csillapítására – maga kezdeményezte az ENSZ BT összehívását a kivándorlás kérdésében (Magyar Nemzet 1990b p. 2; MNL OL 09). Bel- és külpolitikai megfontolások – azon belül is első sorban az amerikai és az izraeli követelések – miatt azonban nem tartotta elfogadhatónak a szovjet zsidóság kiáramlásának bárminemű korlátozását.

Az izraeli miniszterelnök szavai ugyanakkor nemcsak szovjet, hanem nyugati oldalon is komoly megütközést keltettek. Franciaország diplomáciai úton külön tiltakozott a kijelentések miatt, mivel azokat egyenesen káros, szükségtelen és a kivándorlási folyamat egészét veszélyeztető megnyilvánulásnak tartották, ami ráadásul szöges ellentétben is állt a nyugat-európai országok térséggel kapcsolatos elképzeléseivel. Még ennél is nyomatékosabban reagált az Egyesült Államok, ami az Izraelnek szánt 400 millió dolláros lakásépítési hitelgarancia folyósítását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az izraeli vezetésnek azonnal be kell szüntetnie a szovjet zsidók letelepítését az 1949-es tűzszüneti vonalon túli területeken (MNL OL 07; MNL OL 08).

A megszállt területek benépesítésével kapcsolatban kibontakozott egyhangú, elítélő nemzetközi reakciók alapján azonban az arab világban egyre inkább meggyökeresedett az a meggyőződés, hogy Moszkva és Washington láthatóan azonos álláspontot vall a kivándorlás kérdésében, ami már önmagában valószínűtlenné tett bármilyen, a kivándorlást határozottan és nyíltan elítélő álláspont elfogadását. Emiatt rövid idő alatt eluralkodott körükben az a kollektív paranoid nézet, hogy a folyamat nem volt egyéb, mint egy nemzetközileg összehangolt „cionista összeesküvés” „a megszállt arab föld judaizálására” (MNL OL 10).¹⁵

A kérdés átfogó elemzése ugyanakkor megkívánja annak hangsúlyozását, hogy az újonnan érkezők kizárólagos többsége a már ott élő rokonai és ismerősei közelében vagy a legnagyobb városok egyikében szeretett volna élni, ahol családi állapotuk, életkoruk és képzettségük alapján jobb életkörülményeket és könnyebb elhelyezkedési lehetőségeket reméltek.¹⁶ Nem voltak emiatt hajlandók a biztonsági okokból veszélyes peremterületeken letelepedni és nem igazán keltették fel az érdeklődésüket az újonnan telepített városok/kibucok sem.¹⁷ Ehelyett 51%-uk Tel-

Avivot és a központi tengerparti síkságot, 30%-uk az északi területeket (elsősorban Észak-Galilea és Haifa környéke), 9,7%-uk Jeruzsálemet és a környező területeket, 6,3%-uk pedig a déli Negev vidékét választotta új lakóhelyének az 1988–1992. közötti időszakban (Efrat 1996 pp. 18–20).

Ezzel párhuzamosan egyre hevesebben támadták – elsősorban a tömegtájékoztásban – azokat az országokat, így köztük Magyarországot is, amelyek közreműködtek a kivándorlás lebonyolításában. Hiába hívta fel a figyelmet Budapest különböző fórumokon arra, hogy továbbra is kitart a közel-keleti válság rendezésével kapcsolatos korábbi álláspontja mellett. Nem talált megértésre az az – egyébként a hazai és a nemzetközi joggyakorlatnak megfelelő – érvelés sem, ami szerint Magyarországnak több szempontból sincs módja és lehetősége beavatkozni más országok kétoldalú kivándorlási megállapodásainak végrehajtásába, valamint érvényes úti okmányok és repülőjegy birtokában nem áll módjában bárminemű vizsgálatot folytatni az átutazó személyek esetében. Mindezek ellenére az arab államok továbbra is politikai és nem kereskedelmi kérdésnek tartották a szovjet zsidók Izraelbe történő szállítását, aminek egyenes következményeként fokozták a Budapestre nehezedő nyomást. Utóbbi jeleként a magyar diplomáciai képviselők rövidesen már arra hívták fel a figyelmet, hogy az arab államok és szervezetek részéről politikai és gazdasági szankciók – többek a politikai kapcsolatok bővítésére tett kezdeményezések leállítása az Öböl-államokkal, tőkebefektetések és közös vállalkozások befagyasztása, valamint között megkülönböztetett eljárás a Malév gépekkel szemben – bevezetése várható, sőt nem zárhatóak ki a merényletekkel való fenyegetések sem (MNL OL 10; MNL OL 13).

Magyarország bekapcsolódása

A szovjet zsidóság izraeli kivándorlását azonban bonyolította, hogy nem volt sem diplomáciai kapcsolat, sem pedig közvetlen légi-összeköttetés a Szovjetunió és Izrael között. Áthidaló megoldásként merült fel emiatt Magyarország, mint transzferállomás bevonása, aminek az események idejére sikerült rendeznie az 1967-es háborút követően megszakadt kapcsolatait Izraellel.¹⁸

Az izraeli–magyar normalizációs folyamat támogatására és a két állam közötti kapcsolatok kibontakoztatására már 1988 szeptemberében felmerült Magyarország közbenjárása Moszkvánál a szovjet zsidóság érdekében, amikor Sámir izraeli miniszterelnök „magánlátogatáson” Budapesten tartózkodott (B.M. 1988 p. 2). Mindezek után az első menetrend szerinti járat 1989. március 28-án indult el Budapestről Tel-Avivba, zsidó emigránsokkal (is) a fedélzetén, akiket személyesen az esemény kapcsán Magyarországra érkezett – későbbi elnök – Mose Kacav szállítási miniszter búcsúztatott (Légiközlekedés 1989 p. 1). Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy

Magyarország ebben a periódusban nem volt több egy alternatív útvonalnál¹⁹, amivel a román desztináció korlátozottságát próbálták ellensúlyozni.²⁰ A Ceaușescu-rendszerrel 1987-ben létrejött megállapodás értelmében ugyanis Bukarest már 1988 novemberétől az Izraelbe tartó szovjet zsidóság hivatalos tranzitállomásaként (is) funkcionált, amelyen keresztül 10.787 zsidó személy utazott át új hazájába csak az 1989-es évben (Gur-Gurevitz 1996 pp. 77–79). Az 1989. decemberi romániai forradalom és az azt követő belpolitikai bizonytalanság azonban felértékelte a magyar útvonal fontosságát, amelyen önmagukban a Malév menetrendszerű járatai már nem voltak képesek kiszolgálni a folyamatosan növekvő igényeket, ezért az izraeliek a járatsűrűség növelését és pótvárak indítását szorgalmazták. A kérés teljesítésére a magyar legfelsőbb politikai vezetés teljességgel nyitottnak mutatkozott és annak egyedüli akadályát Horn Gyula külügyminiszter csak a rendelkezésre álló kapacitások korlátozottságában látta 1990. januári izraeli látogatása alkalmával (Magyar Nemzet 1990a p. 1). Az alig egy hónappal később kibontakozó emigrációs folyamatról csak becslések állnak rendelkezésre. Az bizonyosan megállapítható, hogy a Malév a megnövekedett igények kielégítésére a 90 menetrend szerinti járat mellett 72 zsúfolásig megtelt sűrítő járatot is indított közel Moszkvából, Leningrádból és Kijevből Budapesten keresztül Izraelbe egy év leforgása alatt²¹ (Dési 1990 p. 3). Ez alapján reálisnak voltak tekinthetőek azok a számítások, amelyek szerint mintegy 1.500 bevándorló érkezett hetente a zsidó állam területére az év első három hónapjában, akiknek a 65%-a Budapesten keresztül utazott az Ígéret Földjére (Magyar Nemzet 1990g p. 2). Reálisnak tűntek ez alapján azok az óvatosabb becslések is, amelyek legalább 6.000 fő további érkezésével számoltak havonta (MNL OL 01).

Az arab államok Szovjetunióra kifejtett hatástalan nyomásgyakorlása miatt azonban 1990. elejére már Magyarország is fokozatosan a fókuszba került. A propagandában elhangzott felhívások, valamint a diplomáciai csatornákon érkezett figyelmeztetések mellett 1990. február elején egy ismeretlen telefonáló már a kairói és a tel-avivi Malév-kirendeltség felrobbantásával fenyegetőzött (MNL OL 14). Izrael emiatt márciusban tíz biztonsági tiszttel növelte magyarországi jelenlétét, akik kifejezetten a tranzitáló zsidó utasok utazásának zavartalanására felügyeltek a magyar szervekkel együttműködésben (MNL OL 15).

A kiutaztatások felfüggesztése

A fenyegetettség fennállását látszott igazolni, amikor 1990. március 15-én az Iszlám Dzsihád Palesztina Felszabadításáért közleményt juttatta el az Al-Nahár arab nyelvű napilap bejrúti szerkesztőségébe, amiben lehetséges terrortámadások cél-

pontjainak nyilvánított minden, a szovjet zsidóság szállításában közreműködő légitársaság repülőgépét, irodáit, valamint a tranzit célját szolgáló repülőtereket. A szervezet egy hét türelmi időt adott a légitársaságoknak (Dési–Kertész 1990a p. 5).

Nem ez volt az első alkalom, hogy közel-keleti fundamentalisták magyar érdekeket fenyegetett meg. A magyar külképviseletek már korábban is kaptak olyan üzeneteket, amelyekben hasonló retorziókat helyeztek kilátásba olyan csoportok, mint a Hit és Intifáda csoport vagy a Harag Forradalmárai.²² Amíg azonban ezekben az esetekben a rutinvizsgálatok megállapították a valós fenyegetettség fennállásának hiányát, addig teljesen új szintet jelentett az Iszlám Dzsihád Palesztina Felszabadításáért. A mozgalom ugyanis korábban már több alkalommal bizonyította eltökéltségét terrorakciók²³ elkövetésével, felhívását emiatt nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Emiatt habár a Malév semmilyen formában (levél, távirat, telefon stb.) nem kapott egyetlen közvetlen fenyegető üzenetet sem az említett szervezettől, ennek ellenére a magyar légitársaság – és nem a magyar kormány! – már a fenyegetés közzétételének napján szigorította a biztonsági ellenőrzéseket Ferihegyen, majd pedig a sajtóban megjelent hírekre hivatkozva 1990. március 21-én azonnali hatállyal leállította a szovjet emigránsok Izraelbe szállítását, mert nem akarta kockáztatni az utasok, a személyzet és a repülőgépek épségét. Felkérte egyúttal szovjet partnereit, hogy a lecsökkent szállítókapacitásra való tekintettel egyelőre függesszék fel újabb kivándorlók Budapestre történő szállítását a Magyarországon tartózkodók feltorlódásának elkerülésére még akkor is, ha azok időközben már beszerezték érvényes jegyük az utazáshoz (MNL OL 17).

Habár az Aeroflot a magyar megkeresést megértéssel fogadta, ennek ellenére az abban foglaltaknak csak részben tett eleget. A bevezetett korlátozó intézkedések ugyanis továbbra sem terjedtek ki a turistákra, az üzletemberekre és azokra a személyekre, akik korábban már lefoglalták a helyüket (Magyar Nemzet 1990d p. 12). Ez a gyakorlatban, ha a korábbiaknál jóval alacsonyabb intenzitással is, de a kivándorlási folyamat fennmaradását jelentette. Ráadásul a távozni szándékozó zsidókban táplálta a reményt, hogy a magyar légitársaság váratlan bejelentése csak a kivándorlók ún. „sűrítő” járataira vonatkozott, a menetrend szerintiekre azonban nem, amelyek – ha késéssel is, de – tovább közlekedtek Magyarország és Izrael között hetente három alkalommal. Tény volt ugyanakkor, hogy utóbbi járatokra már nem vettek fel szovjet zsidókat és beszüntették számukra a jegyeladást (Dési–Kertész 1990a p. 5; Légiközlekedési Hajózók Független Szakszervezete 1990 p. 3). Így habár a döntés kizárólag a Malév járataira vonatkozott, azaz – az átmenőforgalom zavartalanságának fenntartása érdekében – más légitársaságok utasszállító gépeit nem érintette, az gyakorlatilag mégis egyet jelentett a budapesti útvonal teljes lezárásával annak ellenére, hogy a három szovjetunióbeli magyar konzulátus – a bárminemű konkrétumot nélkülöző találgatásokkal ellentétben – továbbra is kiadta a szükséges tranzitvízumokat a kiutazni szándékozó szovjet zsidók számára (Mai Nap 1990 p. 1, 3; MNL OL 18). Ez a magyar hatóságok szempontjából azzal fenyegetett, hogy a szovjet zsidóság akár alacsony intenzitású kiáramlásának fennmaradása esetén gyakorlatilag biztos megélhetéssel és állampolgársággal nem rendelkező személyek torlódhatnak fel a magyar fővárosban, ami

ellátásuk gazdasági vonatkozásai mellett akár közbiztonsági problémákat is felvethetett, emelhetette a terrorveszélyt, valamint jelentősen ronthatott Magyarország megítélésén.

Utóbbi realitását jól érzékeltette, hogy a döntés hatására szinte azonnal nemzetközi propagandahadjárat indult Magyarország ellen. Zsidó polgárjogi aktivisták faji megkülönböztetéssel és az alapvető emberi jogok megsértésével vádolták a Malév-ot, az izraeli sajtó pedig egyenesen a közel-keleti békerendezés akadályozásával gyanúsította Magyarországot (Barát–Szörényi 1990 p. 14; MNL OL 08). A feszült kül- és belpolitikai helyzetben lévő izraeli kormány szintén megpróbált nyomást gyakorolni a magyar kormányra. Bekérték a magyar nagykövetet, a Malév-ot szerződésszegéssel²⁴ vádolták meg, Jichák Sámir miniszterelnök pedig mély aggodalmának adott hangot, és kérte, hogy minél hamarabb induljanak újra a kivándorlókat szállító járatok, mert a militáns csoportoknak tett minden engedmény csak bátorítja őket (Magyar Nemzet 1990d p. 2).²⁵ Jichák Perc letelepedési miniszter amiatt aggódott, hogy láncreakciót indít el a Malév bejelentése, és több légitársaság is kiszáll majd az emigránsok utaztatásából. Az ügy előmozdítására a későbbi miniszterelnök, Ariel Saron, aki az események idején a Kneszet Külügyi és Védelmi Bizottságának tagja, valamint a Szovjetunióból érkező zsidó bevándorlást felügyelő bizottság elnöke is volt, magánlátogatásra Budapestre érkezett, ahol a kormány és a nagy pártok tagjainak kifejtette mély nyugtalanságát.

Az izraeli politikai nyomásgyakorlás olyan mérvadó és látványos volt, hogy arra vonatkozóan a magyar napilapok – az Al-Ahrám és Al-Gumhuríja lapokra hivatkozva – olyan túlzó és valótlan hírek is közöltek, amelyek szerint Izrael már gazdasági szankciókkal is megfenyegette Magyarországot a járatok leállítása miatt. Az egyiptomi lapok ugyanis állítólag konkrétan már arról cikkeztek, hogy a súlyosan eladósodott Magyarország számára létszükséglet a már megígért nemzetközi bankkölcsönök folyósítása. Izrael ezt a helyzetet igyekezett kihasználni, amikor Magyarországot a kivándorlást érintő döntésének visszavonására próbálta rákényszeríteni (Ötlet 1990 p. 5).²⁶ Eközben a szintén megfenyegetett ciprusi Larnaca Repülőtérén a járatok leállítása helyett meghuszonötszörözték a biztonsági intézkedéseket, valamint meg nem erősített sajtóértesülések szerint izraeli illetékesek intenzív háttértárgyalásokat folytattak görög és ciprusi kollégáikkal egy alternatív tengeri szállítási útvonal létrehozásáról a fekete-tengeri Odessza és az izraeli Haifa között, Lengyelország pedig jelezte az Amerikai Zsidó Kongresszus vezetőinek, hogy a LOT légitársaság – hivatalos tarifális megegyezés hiányában is – kész plusz charterjáratokat indítani Izraelbe²⁷ (Dési–Kertész 1990b p. 8; Magyar Nemzet 1990e p. 4; Magyar Nemzet 1990f p. 1).

Az izraeliek mellett az amerikaiak is nyomás alá helyezték a magyar kormányt. Az amerikai külügyminisztérium képviselői már március végén kapcsolatba lépett a magyar illetékesekkel, és kifogásolták azt, hogy Magyarország engedett a zsarolásnak, ami az állam komoly presztízs veszteségével fenyegetett. Kérték emiatt, hogy az átmeneti kormány egy nyilatkozat kiadásával mielőbb határolódjon el a Malév döntésétől és saját

hatáskörben bírálja azt felül. Jelezték továbbá, hogy konkrét lépéseket várnak el a magyar fél részéről a repülőtéri biztonság hatásfokának növelésére (MNL OL 20).

A magyar kormány az MTI-n keresztül adott ki közleményt március 25-én. Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy a járatok leállítása a Malév-vezetés saját hatáskörben meghozott döntése volt, amit kizárólag hálózatának, utasainak és a személyzetének biztonságát féltve hozott meg. A kormány azonban sajnálattal értesült a lépésről, mivel az bátorítást jelent a nemzetközi terrorizmus számára. Helyette a mielőbbi jogszzerű, humánus, továbbá a biztonsági szempontokat is maximálisan szem előtt tartó megoldást tartotta szükségesnek (Népszabadság 1990a p. 7).

Eközben Vinnyicában 1.700 fő zsúfolódott össze, míg csak a leningrádi repülőtéren további mintegy 2.500 szovjet zsidó várt a helyzet rendezésére. Ők már felszámoltak mindent, ám érvényes jegyük birtokában sem tudtak elutazni. Ezek a kétségbeesett emberek a Malév döntésének hátterében – teljesen alaptalanul – antiszemita motivációt valószínűsítettek és éhségsztrájkot jelentettek be a magyar főkonzulátus elé (Bence 1990 p. 11; MNL OL 21). Ezzel párhuzamosan Kuvaitban a helyi biztonsági szervek bombariadót rendeltek el a Malév MA 255-ös számú menetrend szerinti járatának indulásánál március 23-án egy ismeretlen telefonáló fenyegetése²⁸ miatt, a légitársaság irodái ellen pedig két konkrét támadás is történt. Moszkvában a Malév-iroda kirakatát törték be, de nem dühös palesztinok, hanem a Szovjetunióban rekedt, elkeseredett zsidók. Romániában pedig az akkor zajló magyarellenos pogromok mellékhatásaként gyűjtötták fel a társaság bukaresti kirendeltségét március 25-ére virradóan (Magyar Nemzet 1990f p. 1; Ötlet 1990a p. 5).

A tranzitálás második szakasza

A Malév a magyar politikai pártok növekvő nyomása ellenére is kitartott elhatározása mellett, míg végül Derzsi András közlekedési miniszter „közös megegyezéssel” felmentette a légitársaság vezérigazgatóját, Jahoda Lajost március 28-i hatállyal (Kiss 1990 p. 1; Népszabadság 1990b p. 1). Németh Miklós kormányfő a magyar légitársaság vezetőjének menesztése után levelet írt a Zsidó Világtanács elnökének, amelyben jelezte, hogy elhárult az akadály Magyarország részvétele elől a szovjet zsidók szállításában. Ugyanakkor a vezérigazgató távozása nem jelentette azt, hogy visszaállt volna a légihíd Moszkva, Budapest és Tel-Aviv között. Kiderült ugyanis, hogy a biztonsági kockázatok miatt a személyzet nem vállalja a sűrítő- és charterjáratokon a munkát, ezért a kivándorlókat a menetrend szerinti járatokkal tudják csak elvinni. Ráadásul az Aeroflot a megváltozott körülmények ellenére is naponta kettő, míg a Malév heti 13 légi járatot üzemeltetett Moszkva és Budapest között a megnövekedett szállítási igények ellátására.

Moszkva mindezen felül azonban már nem járult hozzá további charterjáratok indításához, Izrael pedig maga kérte bizalmasan a magyar szervektől, hogy ne adjon engedélyt a független zsidó szervezeteknek – kétségtelen segítő szándékuk ellenére se – a saját hatáskörben történő beavatkozásra kisegítő járatok indításával (MNL OL 23).

A Szovjetunióban 1990 végén lejátszódott belpolitikai események – azok között is különösen Eduard Sevardnadze külügyminiszter lemondásának bejelentése és félelem a konzervatív, diktatórikus hatalomgyakorlás visszatéréstől – azonban újabb lendületet adott a szovjet zsidóság kiáramlásához Izraelbe.²⁹ Habár decemberben napi szinten több-ezren – 3.000–3.500 bevándorló, szemben a novemberi 1.000 fő/nap átlaggal – érkezett meg a Ben Gurion nemzetközi repülőtérre az El Al, a Malév, a Tarom és a LOT repülő-járatain, még ezek a számok is jócskán elmaradtak a tényleges igényektől (MNL OL 24).

A szovjet zsidóság aggodalmai azonban sem ekkor, sem pedig a kudarcot vallott 1991. augusztusi államcsínykísérlet kapcsán sem váltak valóra. Ehelyett az újonnan létrehozott Aerolicht légitársaság első gépe 1991. október 1-én landolt emigránsokkal a fedélzetén a Ben Gurion Repülőtérén, amivel létrejött a régóta várt közvetlen légijárat Moszkva és Tel-Aviv között (Légiközlekedés 1991 p. 4). Mindez kétségtelenül hozzájárult a Magyarországot is érintő kivándorlás ütemének radikális lecsökkenéséhez³⁰, amin nem változtatott érdemben a Malév Izraelbe irányuló charterjáratainak újraindítása sem 1991. február végétől (MNL OL 25). Az utasszám lecsökkenésében meghatározó szerepe volt annak, hogy a történetek alapján az izraeli fél a továbbiakban el akarta kerülni egyetlen ország vagy légitársaság monopol helyzetbe való kerülését, másrésről maguk kívánták meghatározni, hogy melyik irányba hány utast kívánnak küldeni. Emellett az egyszerre párhuzamosan, finn, lengyel, csehszlovák és bolgár relációban kialakított új útvonalak a nemzetközi terrorista szervezetek jelentette biztonsági fenyegetettség számottevő mérséklése mellett jobban megfelelt azoknak az izraeli reményeknek is, amelyek alapján mindössze egy év leforgása alatt mintegy 200.000 kivándorlót akartak az akkor mintegy 4,6 millió összlakossággal rendelkező Izraelbe szállítani 1990-ben, amelyben körülbelül 3,7 millió fő (82%) volt a zsidók létszáma.³¹

Arab szélsőségesek a szovjet zsidók tranzitálásának folytatására már 1990 tavaszán a korábban kilátásba helyezett retorziók beváltásával reagáltak. Lengyelország diplomata státuszban lévő ANIMEX-képviselőjére március végén a libanoni fővárosban rá-lóttek, amikor feleségével egy autóba akart beszállni. Lángba borult emellett a bejrúti szovjet nagykövetség részlege is, valamint hasonló akciókat helyeztek kilátásba az amerikai és francia érdekek ellen, amit szintén kapcsolatba hoztak a szovjet zsidók kivándorlásával (Arab Times 1990a p. 18; Arab Times 1990b p. 1; Kuwait Times 1990. p. 1; MNL OL 16). Valótlannak bizonyult ellenben a fenyegetés, amit az Aero-flot egyik, Cipruson keresztül közlekedő menetrendszerű járata ellen intéztek.³²

A terrorveszély azonban nem múlt el, sőt. Budapesten majdnem másfél évvel a Malév-hez intézett fenyegetés után, 1991. december 23-án – két nappal a Szovjetunió hivatalos megszűnését követően – egy zsidó kivándorlót a Keleti pályaudvarból a ferihegyi

repülőtérré szállító busz ellen pokolgépes merényletet hajtottak végre. Noha a parkoló autóba rejtett, távvezérelt bomba megkésve lépett működésbe, azonban a támadásban így is négy utas könnyebben megsérült, míg az őket kísérő rendőrautóban ülők közül két rendőr került válságos állapotba. A merényletet, amiért hivatalosan a Jeruzsálem Felszabadításáért Mozgalom vállalta a felelősséget, a német RAF terrorcsoporthoz köthető Andrea Klump és Horst-Ludwig Meyer követte el. A ferihegyi merénylet elkövetése miatt a német bíróság Andrea Klumpot 2004-ben bűnösnek mondta ki gyilkossági kísérletben való bűnsegédlet vádpontjában és 12 év szabadságvesztésre ítélte.³³

Összegzés

Becslések szerint összesen közel 1,7 millió zsidó személy hagyta el az egykori Szovjetunió területét 1989–2017. között, akik közül közel 1,084 millió fő Izraelbe vándorolt ki nemegyszer családtagjaival egyetemben, míg 229.000 fő Németországban, 328.000 fő pedig az Amerikai Egyesült Államokba telepedett le (Tolts 2020 p. 324–325). Az alija tendenciáit és annak magyarországi vonatkozásait jól jellemzi, hogy az Izraelbe kitelepült olimok 38%-a, azaz 398.100 fő 1990–1992-ben vándorolt ki. Közülük 157.235 fő a budapesti tranzitútvonalat vette igénybe, ami alapján az Izraelbe irányuló szovjet emigrációs hullám közel 40%-a érintette Budapestet az említett három év leforgása alatt (Gur-Gurevitz 1996 pp. 100).

A nagy számban megjelent emigránsok letelepítése, szociális ellátása és elhelyezése a munkaerőpiacon azonban rövid távon komoly gazdasági és belpolitikai gondokat okozott a Sámir-kormánynak, aminek a támogatása jelentősen csökkent a zsidó diaszpórában az időközben kirobbant Öböl-válság, valamint a békefolyamattal kapcsolatban kialakult viták miatt pont akkor, amikor arra a legnagyobb szükség lett volna az államháztartásra hirtelen nehezedő teherterhelés és a társadalmi feszültség növekedése miatt (MNL OL 27; MNL OL 28). Ráadásul a zsidók alapvetően etnikai/nemzeti és nem vallási kisebbségnek számítottak egykori hazájukban. Zsidó identitásukat emiatt vagy leplezték vagy alapvetően egyéni, legfeljebb családi szinten éltek meg. Legtöbbjük emiatt távol tartotta magát a zsidó mivoltukkal kapcsolatos ügyektől, ezáltal önálló, összetartó és koherens közösségről az esetükben nem igazán lehetett beszélni. Az újonnan bevándoroltak jelentős része emiatt nem rendelkezett tapasztalatokkal ezen a téren, alig vagy egyáltalán nem beszélt a héber nyelvet, vallását nem igazán gyakorolta az ateista Szovjetunióban, valamint a vegyes házasságokból származó utódok nem tudták egyértelműen igazolni anyai felmenőjük zsidó mivoltát, ami az állampolgárság elnyerésének egyik legfőbb kritériuma volt (Magyarország 1990 p. 17). Rövid idő alatt bizonyossá vált az is, hogy az újonnan

érkezteteket áttelepülésükben döntően materialista szempontok és a jobb élet reménye motiválta a cionizmus ideológiája helyett (Emmons 1997 p. 346–347). Különösen utóbbi volt a legfőbb oka annak, hogy a kivándoroltak között a munkaerőpiacon keresettebb értelmiségiek nem a zsidó államban, hanem az Egyesült Államokban, Dél-Afrikában és Ausztráliában telepedtek le, ami tovább nehezítette az izraeli vezetés helyzetét.³⁴ Legvégül a szovjet emigránsok nagyarányú beáramlása komoly fejtörést okozott az izraeli belbiztonsági szolgálatoknak az ellenérdekelt hírszerző ügynökök potenciális beszivárgása és az orosz maffia megjelenése miatt, míg a helyi lakosok meglehetősen vegyes érzelmekkel fogadták az újonnan érkezőket, amikor a bevándorlók anyagi támogatására fordított több milliárd dolláros költségek, a zsidóságon belüli megkülönböztetés³⁵ elmélyülése, vagy éppen a 10%-os munkanélküliségi ráta, a lakberek és az infláció további, ugrásszerű emelkedése miatt elégedetlenkedtek (Stanger–Wilkinson 1990 pp. 29–30; Stier 1990 p. 6).

Mindezek a szempontok paradox módon jelentősen növelte a kiábrándultak arányát az újonnan bevándoroltak között is. A lakhatási körülmények és a támogatási rendszer mellett különösen a helyi munkaerőpiacon való elhelyezkedés nehézségei váltottak ki elkeseredést az újonnan érkeztettek között, akiknek szinte lehetetlen volt olyan munkát találni, ami megfelelt az életkoruknak, egészségi állapotuknak, eredeti végzettségüknek és sajátos családi körülményeinek. Ezt tükrözte többek között az az 1990 áprilisában készített reprezentatív felmérés szerint is, ami alapján az 1989 szeptembere után Izraelbe érkezett szovjet családok mintegy 51%-ában volt legalább egy kereső, míg 26%-ukban egyetlen családtag sem tudott akár csak részmunkaidőben elhelyezkedni. Megállapítást nyert továbbá, hogy az 1990 első három hónapjában betelepült családok 70%-a semmilyen önálló jövedelemmel nem rendelkezett, így megélhetésüket kizárólag a zsidó államtól kapott segélyekből biztosították (Gerben 1991 p. 8). Bizonyos vélekedések szerint mindezeknek köszönhetően közel harmaduk már 1991 végén azt fontolgatta, hogy valamelyik fejlett nyugati országba utazzon tovább vagy egyszerűen csak visszatérjen szülőföldjére, amit megkönnyített a szovjet kormány 1990. április 24-i határozata, aminek értelmében a kivándorlók megtarthatták eredeti állampolgárságukat³⁶ (Népszabadság 1991 p. 4).

Fentiek okán a bevándorlási folyamat hatékony kezelése megkerülhetlenné vált a kormányzó Likud számára, ami pont a szocialista nézetekből kellően kiábrándult, vallási előírások betartásához kevésbé ragaszkodó, nacionalista tendenciákra fogékonyabb szovjet zsidóság támogatásával az 1992-ben esedékes választásokat is meg akarta nyerni. A bevándorlók helyi társadalomba való integrálásával kapcsolatos folyamat bemutatása és elemzése azonban már egy másik tanulmány témáját képezhetné.

Jegyzetek

¹ Prantner Zoltán PhD, Kodolányi János Egyetem, Humántudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, egyetemi docens, prantner.zoltan@kodolanyi.hu

² Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar habil PhD, az egyiptomi Academy of Scientific Research & Technology kutatója, meghívott előadó az Eötvös Loránd Tudományegyetem, abdallah.al-naggar@gmail.com

³ Számi Amára „Moszkva-Tel-Aviv: Dokumentumok és titkok” című dokumentációs munkájában mélyreható elemzést nyújt a Szovjetunió meghatározó szerepéről Izrael Állam megalapításában és megszilárdításában. A könyv, amely a szerző öt évtizedes moszkvai terepmunkáján alapul, elsődleges forrásokra támaszkodik, beleértve az Orosz Külügyminisztérium archívumát, a szovjet titkosszolgálat (KGB) aktáit és prominens szovjet személyiségek tanúvallomásait. A szerző olyan tézist fogalmaz meg, amely újraértékeli a Balfour-nyilatkozat (1917) hagyományosan tulajdonított jelentőségét, hangsúlyozva, hogy a többrétű szovjet támogatás – pénzügyi, humán és katonai területeken – volt a döntő tényező a zsidó állam létrejöttében és stabilizálásában. A könyv feltárja Sztálin stratégiai motivációit a cionista projekt támogatásában, amelyek két fő célban nyilvánultak meg: egyrészt Izraelt potenciális magként látta a Közel-Kelet első szocialista államának létrehozásához, másrészt meg kívánta akadályozni az amerikai-zsidó tervet egy nemzeti zsidó otthon létrehozására a Szovjetunió számára geostratégiai jelentőségű Krím-félszigeten. A szerző az ötödik fejezet címét Móse Sertok (később Sarett) izraeli külügyminiszter idézetével vezeti be: "Moszkva nem csupán szövetséges... Izrael személyes képviselője", ami tükrözi a korai izraeli-szovjet kapcsolatok különleges jellegét, illetve utal a Szovjetunió kulcsszerepére Izrael létrejöttében. (Amára 2021 pp. 112–223)

⁴ Az Izrael állam 1948-as létrejötte utáni négy évtizedes periódusban mintegy 180.000 szovjet zsidó érkezett meg az országba az izraeli KSH adatai alapján, ami az összes bevándorló 10%-át jelentette. A folyamat árnyaltabb elemzése alapján megállapítható, hogy az 1970-es éveket jellemző enyhülés periódusában a szovjet zsidók kivándorlása 51.330 fővel tetőzött 1979-ben, ami az ún. kis hidegháború beköszöntével azután számottevően lecsökkent (1980-ban 21.470, 1981-ben 9.860, 1982-ben 2.700, 1983-ban 1.320, 1984-ben pedig a történelmi mélypontot jelentő 922 fő). Fontos ehhez hozzáfűzni, hogy az 1968 és 1988 közötti periódusban külföldre távozott 280.000 zsidó származású személy mintegy 56%-a választotta Izraelt, míg a többi személy főleg az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. (Efrat 1996 p. 16; Tarján G. 1990 p. 34; Los Angeles Times 1987; The Economist 1990b p. 49)

⁵ Az 1979-es hivatalos népszámlálás során 1,811 millió főt regisztráltak zsidóként a Szovjetunióban. (Munnich 1990 p. 315)

⁶ Egy korabeli közvéleménykutatás eredményei szerint a kialakult tömeghisztériában az orosz lakosság mintegy 6%-a vált többé-kevésbé az antiszemita nézetek hívévé (Karol 1990 p. 10).

⁷ A szükséges izraeli beutazási vízumot Hollandia moszkvai külképviseletén lehetett beszerezni, ami – a szovjet–izraeli diplomáciai kapcsolatok hiányában – a zsidó állam képviseletét is ellátta a Szovjetunióban.

⁸ A nem hivatalos kivándorlás esetén az elnyújtott, végletekig bürokratizált adminisztrációs ügymenet, az utazáshoz szükséges jegyek beszerzésének lassúsága és bonyolultsága, illetve

a kivándorlási folyamat felfüggesztésétől való állandó félelem mellett meghatározó szempont volt, hogy a kérelmezőnek nemcsak le kellett mondania eredeti állampolgárságáról az izraeli garancialevél beszerzését követően, hanem azon kívül még köteles volt – a repülő- vagy vonatjegyen felül – több száz rubelt is kifizetni a különböző adminisztrációs kötelezettségek és a vámilletékek miatt, ami az akkori alig 200 rubeles átlagkereset mellett sokak számára kiugróan magasnak bizonyult. Izraelben ezzel szemben az érkezők – a megfelelő okiratok birtokában és előfeltételek teljesülése esetén – azonnal megkapták az állampolgárságot, fél éves ingyenes nyelvoktatásban, állami támogatásokban, adókedvezményben és kamatmentes kölcsönökben részesültek a beilleszkedés kezdeti, kritikus szakaszában, valamint számíthattak a helyi szervek közreműködésére a munka- és lakhely biztosításában. Különösen azok a fiatal pályakezdők döntöttek emiatt a hivatalos eljárások megkerüléséről, akiknek rendezetlen egzisztenciális helyzetükből fakadóan nem volt különösebb veszítenivalójuk a távozással. (Makai 1990 p. 10.; Pető 1990 16.; Schillinger 1990. p. 16)

⁹ A Laurence Eagleburger külügyminiszter-helyettes által a Kongresszus előtt 1989. szeptember 15-én előterjesztett javaslat értelmében az amerikai hatóságok 50.000 főben maximálták a Szovjetunióból fogadni kívánt bevándorlók létszámát az 1990-es pénzügyi évben, ami több szempontból is kedvezőtlenül érintette a zsidókat. A megállapított keretszám ugyanis nem tett megkülönböztetést a szovjet kérelmezők nemzetisége és vallása alapján, így egyaránt vonatkozott például az örmény kisebbség tagjaira vagy a különböző vallási csoportosulások/irányzatok követőire is. Előírta ugyanakkor, hogy elsőbbséget élveznek azok a személyek, akik már rendelkeznek rokoni kapcsolatokkal az Egyesült Államokban, ami a szovjet zsidóság nagy többségéről a legkevésbé sem volt elmondható. Legvégül a bevándorlási eljárás előírta a kérelmezők számára meghívólevél beszerzését is olyan személytől, aki már amerikai állampolgárság volt. Utóbbival pedig sokan még azok sem rendelkeztek, akiknek a korábbi évek során sikerült letelepednie Amerikában (Buwalda 1997 pp. 193–194).

¹⁰ A migrációs folyamat kezdetét jelentő 1988-as évben mintegy 20.000 zsidó személy hagyta el a Szovjetuniót a hivatalos közlemények alapján, akik közül alig 2.300-an választották Izraelt, míg a többiek jórészt az Egyesült Államokban telepedtek le. Alig egy évvel később a zsidó kivándorlók száma már elérte a 84.000 főt, akiknek túlnyomó része (86%-uk) szintén amerikai földön próbált új egzisztenciát teremteni magának. Figyelemre méltó volt ugyanakkor, hogy az ekkor megérkezett 12.900 szovjet zsidó az abban az évben rögzített összes, 24.650 bevándorló 54%-át alkotta (a második legnagyobb kontingens a szovjetek mögött Argentínából érkezett). (Munnich 1990 p. 315; Réti 1990a p. 13)

¹¹ Az adatok publikálása olyan heves reakciókat váltott ki az arab kormányok – és komoly roszszallást a Fehér Ház – részéről, hogy a Sámir-kormány a továbbiakban kénytelen volt cenzúrázni a bevándorlással foglalkozó közleményeket. (Magyar Nemzet 1990c p. 2; MNL OL 01)

¹² A jordániai hatóság aggodalmát látszott igazolni bizonyos palesztin lakosok erőszakos deportálása a megszállt területekről. Ezzel párhuzamosan új elemként azokat a nőket és gyerekeket – akár férjeik nélkül – is Jordániába toloncolták ki, akik nem rendelkeztek személyazonosító okmányokkal és érvényes tartózkodási engedéllyel. (MNL OL 02; MNL OL 03; Réti 1990 p. 10.)

¹³ A heves hazai és nemzetközi reakciókat kiváltott „Nagy Izrael” kifejezés Sámir miniszterelnöknek a Likud párttagok számára 1990. január 14-én megtartott beszédében hangzott el, amikor a kormányfő nyíltan összekapcsolta a szovjet zsidóság bevándorlását a megszállt területek kérdésével (Brinkley 1990 p. 6).

¹⁴ Az Egyesült Államok 1974-ben módosította a Kereskedelmi Törvényét („Trade Reform Act”), aminek értelmében az ún. legnagyobb kedvezmény elvének érvényesítését az emberi jogok tiszteletben tartásához és a zsidó kivándorlási korlátozások megszüntetéséhez kötötte az egyes országok esetében. A kiegészítés hatályának eltörlése már reális lehetőségként merült fel Mihail Gorbacsov és George Bush 1989. decemberi máltai találkozójának alkalmával a szovjet kivándorlási politikai liberalizálásáért cserébe. Komoly megrökönyödést és kétségeket keltett emiatt Moszkvában, hogy a zsidók szabad kivándorlásának biztosítása után pont Izrael volt az, ami megpróbálta szabotálni az Egyesült Államokkal létrejött egyezséget.

¹⁵ Fontos kihangsúlyozni, hogy amíg az arab államok eleinte kétségtelenül kollektíven elzárkóztak a szovjet zsidóság tömeges betelepülésétől Izraelbe, a későbbiek során ez az elutasító álláspont észrevehetően elmozdult a kompromisszumkeresés irányába. Így már hajlandóak lettek volna tudomásul venni a szovjet zsidóság bevándorlását abban az esetben, ha az újonnan érkezők nem a megszállt területeken kerülnek letelepítésre és/vagy engedélyt kapnak a tovább utazásra az Egyesült Államokba. (MNL OL 11)

¹⁶ A szovjet emigránsok átlagos életkorával (34,2) kapcsolatban 1992-ben megállapítható volt, hogy az nemcsak a többi, harmadik állam területéről érkező bevándorlóénál (32,1), hanem az izraeli állampolgárokénál (28,9 év) is magasabb volt. A korfa elemzése alapján megállapítható volt továbbá, hogy 29%-uk 20 év alatti, 37%-uk 20–44 év közötti, 20%-uk 45–64 közötti, 14%-uk pedig 65 évnél idősebb volt. Emellett figyelemre méltó volt, hogy a szovjet nők esetében 1,7 volt az átlagos gyerek-szám akkor, amikor az izraeli nőkre átlagosan 2,4 gyerek, az Afrikából és Ázsiából érkezett nőkre pedig 3,27 gyerek jutott. Legvégül a szovjet emigránsok esetében a nemek megoszlásánál enyhe, 54%-os női többség volt megállapítható (Berthomière 1995 p. 30).

¹⁷ Jichák Perec letelepedési miniszter tájékoztatása szerint az 1989-ben összesen áttelepült 25.000 személyből – akiknek 52%-a, azaz 12.842 fő érkezett a Szovjetunióból – 123-an, míg az 1990-es év első öt hónapjában Izraelbe érkezett 55.000 főből alig 129-en – többségében a jobb anyagi feltételekben bízó egyedülálló férfi – kérték a letelepítésüket a megszállt területeken (MNL OL 12).

¹⁸ A magyar állam az elsők között ismerte el Izrael államot 1948 májusában történt megalapítását követően, amivel azonnal diplomáciai kapcsolatot is létesített. Ez a bilaterális viszony azonban megszakadt az 1967-es arab–izraeli háború következtében. A diplomáciai kapcsolatok újrafelvételére több mint két évtizedet kellett várni, amire végül 1989 szeptemberében, a magyarországi rendszerváltás időszakában került sor.

¹⁹ A magyar útvonal kezdeti elhanyagolható jelentőségét jól mutatta, hogy még 1989 szeptemberében is alig néhány tucatnyi szovjet állampolgár vette igénybe, akik a menetrendszerű légijáratok mellett vonattal és busszal érkeztek Budapestre. A kelet-európai rendszerváltások folyamatával azonban számuk látványos gyarapodásnak indult és 1989 októberében már 150 fő, novemberben pedig mintegy 500 személy távozott Ferihegyen át Izraelbe (Gur-Gurevitz 1996 pp. 86)

²⁰ A szovjet–román polgári légiügyi egyezmény világosan meghatározta a két ország között közlekedő járatok maximális számát.

²¹ 1989-ben a Malév 73 menetrendszerű és 63 sűrítő járatot indított Izraelbe a légi útvonal márciusi beüzemelését követően. A következő évben további 17 menetrendszerű és 9 sűrítő járat szállított utasokat a zsidó államba a tranzitálás 1990. március 21-én történt felfüggesztéséig.

²² A levéltári források is leszögezik, hogy vagy kitalált nevek voltak, vagy léteztek, de nem volt semmilyen erőszakos cselekmény köthető hozzájuk. A nevükben tett fenyegetéseket

emiatt nem tekintették komolynak magyar illetékesek. Az arab világbeli forrásokban nem találtunk róluk semmilyen információt.

²³ A túszszedés mellett a terrrorszervezet a nevéhez volt köthető többek között az amerikai nagykövetség elleni merénylet 1983. április 18-án (63 halott) vagy az amerikai és a francia nagykövetségek közelében végrehajtott robbantások Kuvaitban 1983. december 12-én. (MNL OL 16)

²⁴ A Malév és a Jewish Agency bizalmas memorandumot írt alá Tel-Avivban 1990. február 2-án 1991. március 31-i hatállyal a kivándorló szovjet zsidók szállításáról. Mivel az előnyös megállapodás a kiutaztatások felfüggesztése idején hatályos volt, ezáltal a magyar légitársaság lépése gyakorlatilag valóban szerződösszegzésnek minősült. Ráadásul a döntés ellentétes volt a Nemzetközi Légi Szállítási Szövetség szabályaival is, mivel úgy zárta ki diszkriminatív módon az utasok egy meghatározott csoportját az utasforgalomból, hogy azok teljesítettek minden feltételt az utazás lebonyolítására. (MNL OL 19)

²⁵ Izraeli részről külön kifogásolták Németh Miklós miniszterelnök azon nyilatkozatát is, amivel azt állította, hogy Izrael a bevándorolt személyeket a megszállt területeken telepíti le. (MNL OL 18)

²⁶ Az egyiptomi lapokban megjelent híradásokkal kapcsolatban ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az Al-Ahrám napilap 1990 folyamán 28 közvetlen Magyarországgal kapcsolatos hírt közölt, amelyek egyike sem tartalmazott azonban bármilyen utalást az izraeli nyomásgyakorlásra vonatkozóan. A szovjet zsidók kivándorláshoz kapcsolódó egyetlen hír a Biztonsági Tanács települések ügyében tartott üléséről szóló, 1990. március 26-i hétfői tudósítás volt, amely bár foglalkozott az emigráció kérdésével, ellenben nem tartalmazta a magyar napilapokban közzétett információkat. Emellett az Al-Ahrám 1990. március 25-i, vasárnapi számának 4. oldalán közölt két Magyarországot érintő hírt: az egyik a magyar választásokról, a másik pedig a véres román–magyar etnikai zavargásokról számolt be (Al-Ahrám 1990 p. 4.)

²⁷ A lengyel felajánlás inkább politikai üzenetnek, semmint kiforrott elképzelésnek volt tekinthető. Az előkészítő intézkedések és azok politikai jóváhagyása mellett erre utalt például, hogy a heti két alkalommal Varsó–Tel-Aviv között, 80%-os kihasználtsággal közlekedő menetrendszerű járatokat 1990 első három hónapjában szovjet kivándorlók egyáltalán nem vetették igénybe (Világgazdaság 1990 p. 1).

²⁸ A fenyegetés alaptalannak bizonyult és a gép bonyodalmak nélkül landolt Budapesten. Hasonlóan nem járt következményekkel, amikor ugyancsak ismeretlenek március 29-én a magyar nagykövetséget és kereskedelmi kirendeltséget próbálta telefonon megfélemlíteni. (MNL OL 22)

²⁹ A szovjet felsővezetésben bekövetkezett változást Tel-Avivban úgy értékelték, hogy az könnyen a zsidóság kivándorlásának ismételt betiltásához vezethet. A kormány emiatt utasította az El Al légitársaságot, hogy az összes rendelkezésre álló repülőgépét bocsássa a különböző európai tranzitpontokon összegyűlt zsidók kiutaztatására. Utóbbi eredményeként például csak december 20–22-én 21 emigránst szállító repülőgép landolt Izraelben (Ibrahim 1990 p. 1).

³⁰ Amíg 1991-ben 51.223 szovjet emigráns utazott át Magyarországon, addig a számuk 905 főre csökkent le 1992-ben (Gur-Gurevitz 1996 pp. 100).

³¹ 1990-ben végül „csak” 185.227 fő érkezett Izraelbe, ami akkor a teljes bevándorlók (204.700 fő) 90,5%-át alkotta. Ez a tendencia folytatódott 1991-ben is, amikor az összesen regisztrált 189.800 zsidó bevándorlóból 147.839 fő érkezett a Szovjetunióból. A migrációs tendenciák volumenét jól érzékelteti ezzel kapcsolatban, hogy a mindössze két év leforgása alatt érkezett 333.066 főhöz képest összesen 193.000 egykori szovjet állampolgár kezdett új életet a zsidó államban az 1948–1990. közötti időszakban. Az áttelepüléssel kapcsolatban

figyelemre méltó változás következett be viszont már 1992-ben, amikor 118.600 kivándorló személyből mindössze 65.093 fő választotta célországként Izraelt, ami azonban még így is az adott évi izraeli bevándorlás (77.057 fő) 83%-át képezte. A migrációs folyamatok diverzifikálódását jelzi, hogy a kivándorlók jelentős hányada – 41,3%-a – az Egyesült Államokat preferálta, míg a fennmaradó populáció egyéb desztinációkat választott, különös tekintettel Németországra. A trend 1997-re további markáns csökkenést mutatott, mivel akkor már csak 51.745 fő érkezett Izraelbe. (El-Mesiri 1999 p. 245; Berthomière 1995 p. 20; Efrat 1996 p. 16; MNL OL 26).

³² Mindenesetre a ciprusi rendőrség lezárta a larnacai repülőteret a fenyegetés miatt és a beérkezett utasokat fegyveres kísérettel a limasszoli kikötőbe szállította, ahol azok átszálltak egy Izraelbe tartó komphajóra (Magyar Nemzet 1990h p. 2).

³³ Meyer egy, az osztrák rendőrök kialakult tűzpárbajban vesztette életét Bécsben még 1999. szeptember 15-én, amikor megpróbált ellenállni a letartóztatásának. (DW 2004)

³⁴ Izraeli diplomáciai körökből származó értesülés szerint például az Egyesült Államok 1990-es évre megállapított 70.000 fős szovjet bevándorlási kvótájának 75–80%-át alkották a zsidó származásúak, akik többségében a legképzettebbek közül kerültek ki. (MNL OL 26.; Szegő 1990 17–18.)

³⁵ Főleg azok a nem európai származású izraeli állampolgárok, az ún. orientalisták sérelmezték az egykori szovjet állampolgárok tömeges bevándorlását, akik már addig is a társadalom perifériájára szorulva a kevésbé megbecsült vagy éppen alsóbbrendű munkavégzéssel tudták csak maguk és családjuk megélhetését biztosítani. Tartottak attól ugyanis, hogy a betelepítés eredményeként a társadalmi különbségek tovább fognak mélyülni, aminek eredményeként idővel a helyi arab lakosság szociális szintjére fognak lesüllyedni (Zsigovits 1990 p. 2).

³⁶ Habár a kezdeti megpróbáltatások idővel jelentősen mérséklődtek és 1995-re már a szovjet bevándorlók 86%-a rendelkezett munkával, ennek ellenére közel felük továbbra is elégedetlen volt életkörülményeivel és mindössze 26%-uk javasolta volna más zsidó sorstársának a kitelepülést Izraelbe (Atlantic 1995 p. 4).

Irodalomjegyzék

Levéltári források (idézésük sorrendjében)

- MNL OL 01: 'A szovjet zsidó bevándorlás bel- és külpolitikai következményeiről' 1990. március 13. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/1485-5/1990.
 MNL OL 02: 'Szovjet zsidók izraeli bevándorlásának megítélése' 1990. január 25. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/1485/1990.
 MNL OL 03: 'A szovjet zsidóság kivándorlásának kuvaiti megítélése' 1990. február 18. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/5/1990.
 MNL OL 04: 'A szovjet zsidók izraeli bevándorlása és annak hatása a közel-keleti válság rendezésére' 1990. február 12. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/7/1990.

- MNL OL 05: 'A szovjet kivándorlás Izrael Államba' 1990. február 17. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/4/1990.
- MNL OL 06: 'Szovjet zsidók kivándorlása Izraelbe' 1990. február 14. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/2/1990.
- MNL OL 07: 'Francia vélemény az izraeli letelepedési politikáról' 1990. február 6. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/1/1990.
- MNL OL 08: 'A szovjet zsidók szállítása és kapcsolataink Izraellel' 1990. március 30. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/1485-12/1990.
- MNL OL 09: 'Szovjet reagálás a letelepítési szándékra' 1990. február 7. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/1990.
- MNL OL 10: 'Szovjet zsidók kivándorlása Izraelbe' 1990. február 13. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/3/1990.
- MNL OL 11: 'Az IKSZ Különbizottságának állásfoglalása a szovjet zsidók kivándorlásával kapcsolatban' 1990. március 22. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/1485-8/1990.
- MNL OL 12: 'Jelentés a Jichák Perez izraeli letelepedési miniszterrel folytatott megbeszélésről' 1990. július 6. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/5971-1/1990.
- MNL OL 13: 'Szír újságíró véleménye a szovjet zsidók kivándorlásának magyar vonatkozású következményeiről' 1990. február 27. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/1485-2/1990.
- MNL OL 14: 'Tel-Aviv-i MALÉV iroda védelmére intézkedés' 1990. február 9. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 36. d. 66-90/00805/1990.
- MNL OL 15: 'Biztonsági intézkedések' 1990. március 5. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/8/1990.
- MNL OL 16: 'Az erőszak előtérbe kerülése és a MALÉV elleni fenyegetés' 1990. április 5. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/1485-14/1990.
- MNL OL 17: 'A SZU-ból kivándorló zsidók kiutazásának megszüntetése' 1990. március 22. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/1485-6/1990.
- MNL OL 18: 'J. Govrin, az izraeli Külügyminisztérium főigazgató-helyettesével folytatott megbeszélése' 1990. március 26. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/10/1990.
- MNL OL 19: 'Izraeli érvek a MALÉV döntésével szemben' 1990. március 26. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/12/1990.
- MNL OL 20: 'Amerikai tiltakozás a MALÉV-döntés ügyében' 1990. március 27. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/15/1990.
- MNL OL 21: 'Éhségstrájk a leningrádi főkonzulátus előtt' 1990. március 28. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/10/1990.
- MNL OL 22: 'A szovjet zsidók szállítása miatti fenyegetések' 1990. április 5. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-k Admin 50. d. 66-1/1485-15/1990.
- MNL OL 23: 'A B'Nai Birth szervezet javaslata' 1990. május 23. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/21/1990.
- MNL OL 24: 'Izraeli aggodalmak a szovjet vezetésben lezajlott változások miatt' 1990. december 28. MNL OL KÜM. Izrael 1991. XIX-J-1-j TÜK. 31. d. 66-10/0073/1991.

- MNL OL 25: 'A tel avivi MALÉV járat újraindítása' 1991. február 22. MNL OL KÜM. Izrael 1991. XIX-J-1-j TÜK. 31. d. 66-56/00784/1991.
- MNL OL 26: 'Kivándorolni szándékozó szovjet zsidók helyzete' 1990. április 2. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/20/1990.
- MNL OL 27: 'Szovjet zsidók letelepítésének nehézségei' 1990. december 3. MNL OL KÜM. Izrael 1990. XIX-J-1-j TÜK. 35. d. 66-90/00760/26/1990.
- MNL OL 28: 'A tömeges bevándorlás egyes várható bel- és külpolitikai következményeiről' 1991. április 18. MNL OL KÜM. Izrael 1991. XIX-J-1-k Admin 28. d. 662/4467/1990.

Nyomtatott források

- Al-Ahrám 1990 'A leghevesebb etnikai konfliktus után' *Al-Ahrám*, 37728. 1990. március 25. p. 4.
- Amára, Sz. 2021, *Moszkú-Tel-Abíb: Vaszáik Va-Aszrák* (Moszkva-Tel-Aviv: Dokumentumok és titkok), Nahdet Mászr, Kairó.
- Arab Times 1990a 'Polish diplomats shot at in Beirut – Anger at exodus of Soviet Jews to Israel' *Arab Times*, April 1, 1990. p. 18.
- Arab Times 1990b 'Threat to kill US citizens – Anger at Jew influx' *Arab Times*, April 2, 1990. p. 1.
- Atlantic 1995 'Jól élnek, mégsem boldogok' *Zalai Hírlap*, Vol. 51. 20. 1995. január 24. p. 4.
- Barát J. – Szörényi P. 1990 'Szállunk rettegésére ... Behódoltak a terrornak' *168 óra*, Vol. 2. 13. 1990. április 3. pp. 14–15.
- Bence 'Egy Duna-parti csónakházban – Soha, soha, soha!' *Ötlet*, Vol. 9. 15. 1990. április 12. pp. 10–11.
- Berthomière W. 1995 'L'immigration des Juifs d'ex-URSS: un nouveau défi pour Israël?' *Revue européenne des migrations internationales*, Vol. 11. 3. pp. 19–41.
- B. M. 1988 'Samír budapesti útjának amerikai lapviszhangja' *Magyar Nemzet*, Vol. 51. 223. 1988. szeptember 17. p. 2.
- Brinkley, J. 1990 'Israel Has Mixed View On Tide of Soviet Jews' *The New York Times*, January 18, 1990. p. 6.
- Buwalda, P. 1997, *They Did Not Dwell Alone – Jewish Emigration from the Soviet Union 1967–1990*. The Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C.
- Dési 1990 'A Malév menetrendszerű járatai szállítják az utasokat Izraelbe' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 75. 1990. március 03. p. 3.
- Dési–Kertész 1990a 'Ferihegy hitt a fenyegetésnek' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 69. 1990. március 23. p. 5.
- Dési–Kertész 1990b 'Ki viszi át a zsidó kitelepülőket' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 74. 1990. március 29. p. 8.
- DW 2004 'German Jailed for Bombing Against Jews' *Deutsche Welle*, September 28, 2004. <https://www.dw.com/en/german-jailed-for-bombing-against-jews/a-1341548> Letöltve: 2024. 10. 10.
- Efrat, E. 1996 'Izrael stratégiája az orosz zsidók tömeges bevándorlásának kezelésére' *Földrajzi Közlemények*, Vol. 70. 1. pp. 15–24.
- EL-MESIRI, A. 1999, *Encyclopedia of Jews, Judaism and Zionism*. Vol. 2. Dar Al-Shrouk, Cairo.

- Emmons S. 1997 'Russian Jewish Immigration and Its Effect on the State of Israel' *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 5. 1. pp. 341–355.
- Freedman, H. 1990 'Juden sind immer die ersten Opfer' *Frankfurter Rundschau*, Januar 31, 1990. p. 12.
- Gereben Á 1991 'Alija' *Élet és Irodalom*, Vol. 35. 24. 1991. június 14. p. 8.
- Gur-Gurevitz, B. 1996, *Open Gates. The Inside Story of the Mass Aliya from the Soviet Union and its Successor States*. The Jewish Agency for Israel, Jerusalem.
- Ibrahim, Y. M. 1990 'Crisis in the Kremlin; Rush of Soviet Jews to Israel Rises As Fears of Moscow Chaos Grow' *The New York Times*, December 22, 1990. p. 1.
- Karol, K. S. 1990 'URSS: haro sur Bronstein' *Le Nouvel Observateur*, April 4, 1990. pp. 9–10.
- Kiss 1990 'A Malév vezérigazgatójának felmentése közös megegyezéssel született – mondta Derzsi András' *Légiközlekedés*, Vol. 18. 7. 1990. április 10. p. 1, 3
- Kuwait Times 1990 'Polish official, wife shot at' *Kuwait Times*, April 1, 1990. p. 1.
- L.A. Times 1987 'Emigration of Soviet Jews Reported Close to Its Lowest Level' *Los Angeles Times*, January 7, 1987.
- Lambert G. 1990 'Pogromok kora' *HVG*, 1990. február 24. p. 13.
- Lazin, F. A. 2005 'Refugee Resettlement and 'Freedom of Choice': The Case of Soviet Jewry' *Center of Immigration Studies*, July 01, 2005. pp. 1–15.
- Légiközlekedés 1989 'Az izraeli miniszter budapesti tárgyalásai' *Légiközlekedés*, Vol. 17. 7. 1989. április 11. p. 1.
- Légiközlekedés 1991 'Közvetlen járat' *Légiközlekedés*, Vol. 19. 17. 1991. október 9. p. 4.
- Légiközlekedési Hajózók Független Szakszervezete 1990 'Miért nem szálltak fel a stewardessek?' *Légiközlekedés*, Vol. 18. 6. 1990. március 27. p. 3.
- Magyar Nemzet 1990a 'Horn Gyula Izraelben kijelentette: Nyugat-Európához hasonlóan értékeljük a közel-keleti kérdéskört' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 6. 1990. január 8. p. 1–2.
- Magyar Nemzet 1990b 'BT-vitát kezdeményez Moszkva az izraeli településpolitikáról' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 37. 1990. február 13. p. 2.
- Magyar Nemzet 1990c 'Samír és Baker vitája az izraeli településpolitikáról' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 53. 1990. március 3. p. 2.
- Magyar Nemzet 1990d 'Izrael magyarázatot vár a Malév-döntés miatt' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 70. 1990. március 24. p. 2.
- Magyar Nemzet 1990e 'A charterjáratok leállítása miatt Izrael gazdasági választ fontolgat' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 71. 1990. március 26. p. 4.
- Magyar Nemzet 1990f 'Tiltakozások Leningrádban a Malév döntése ellen' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 72. 1990. március 27. p. 1.
- Magyar Nemzet 1990g 'A PFSZ üdvözlí a brit állásfoglalást a szovjet zsidók letelepítéséről' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 78. 1990. április 3. p. 2.
- Magyar Nemzet 1990h 'Merényletkísérlet Larnacán az Aeroflot gépe ellen' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 88. 1990. április 14. p. 2.
- Magyarország 1990 'Bevándorlók vallási tesztje Izraelben' *Magyarország*, Vol. 27. 12. 1990. március 23. p. 17.
- Mai Nap 1990 'A Malév a menetrendszerű járatait teljesíti és teljesíteni fogja a jövőben is' *Légiközlekedés*, Vol. 18. 6. 1990. március 27. p. 1, 3.

- Makai Gy. 1990 'Váltópénz – Exodus-dosszié' *Magyarország*, Vol. 27. 1379. 1990. június 29. p. 10.
- Munnich, L. 1990 'L'émigration des Juifs d'URSS et son incidence sur la politique israélienne' *Politique étrangère*, Vol. 55. 2. pp. 315-325.
- Népszabadság 1990a 'Kormány állásfoglalás a Malév döntéséről – A terrorizmus bátorítása?' *Népszabadság*, Vol. 48. 71. 1990. március 26. p. 7.
- Népszabadság 1990b 'Jahoda ment, a MALÁV repül' *Népszabadság*, Vol. 48. 74. 1990. március 29. p. 1.
- Népszabadság 1991 'A kormány nem enged a zsarolásnak' *Népszabadság*, Vol. 49. 301. 1991. december 24. p. 4.
- Ötlet 1990 'A Malév kerül a torlódást?' *Ötlet*, Vol. 9. 13. 1990. március 29. p. 5.
- Pető A. 1990 'Az alija ára' *HVG*, 1990. május 19. p. 16.
- Réti E. 1990a 'Egyetértés – Csúcsra várva' *Magyarország*, Vol. 27. 8. 1990. február 23. p. 13.
- Réti E. 1990b 'Hiányzók – Elmaradt előadás' *Magyarország*, Vol. 27. 26. 1990. június 8. p. 10.
- Schillinger E. 1990 'Zsidók félúton – Hazatérők közt Ferihegyen' *Helyzet*, Vol. 2. 17. p. 16.
- Szegő Á. 1990 'Megint mennek, kopogtatnak ...' *HVG*, 1990. augusztus 1. p. 17–18.
- Stanger, T. – Wilkinson, R. 1990 'Strains of Exodus II' *Newsweek*, May 28, 1990. pp. 28–31.
- Stier G. 1990 'Áradat Izraelbe' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 223. 1990. szeptember 22. p. 6.
- Tarján G. G. 1990 'Exodus előtt a szovjet zsidók – „A Szocialista Cionista Párt 1925-ig legálisan működött" *Világ*, Vol. 2. 11. 1990. március 15. pp. 33–34.
- The Economist 1990a 'Exodus, revised version' *The Economist*, December 23, 1989. pp. 33–34.
- The Economist 1990b 'Rush from Russia' *The Economist*, January 13, 1990. pp. 49–50.
- Tolts, M. 2020 'A Half Century of Jewish Emigration from the Former Soviet Union' In: Denisenko, M. et al. (eds.) *Migration from the Newly Independent States, Societies and Political Orders in Transition*. Springer Nature Switzerland AG. https://doi.org/10.1007/978-3-030-36075-7_15 pp. 323–344.
- Világgazdaság 1990 'Varsó ajánlkozik a szovjet zsidók elszállítására' *Világgazdaság*, Vol. 22. 58. 1990. március 27. p. 1.
- Zsigovits Edit 1990 'Alija' *Magyar Nemzet*, Vol. 53. 32. 1990. február 7. p. 2.

Klára Siposné Kecskeméthy¹
Alexandra Sipos²

LIECHTENSTEIN, unique mini-state in a diverse Europe

Abstract

Today, Liechtenstein is known as one of Europe's most prosperous financial centers, attracting foreign enterprises with highly favorable tax conditions. It is also recognized for its cultural niche as a prominent issuer of high-quality stamps. Above all, the principality offers its citizens one of the highest living standards in the world, balancing tradition with modern economic vitality.

Liechtenstein is one of Europe's mini-states, having preserved its independence and national identity for more than three centuries 300 years, maintaining its sovereignty, national character, and traditions amid European integration efforts. Its distinct position within Europe stems from a rich historical legacy, sustained political sovereignty and independent statehood, and a strategic location between Switzerland and Austria, supported by a pragmatic foreign policy.

The Principality of Liechtenstein is a constitutional hereditary monarchy: the ruling family is of Austrian origin, German is the official language, the Swiss franc is the legal currency, and the national anthem praises their country to the tune of the British national anthem. With limited diplomatic representation, maintained only in Austria, Belgium, France, Germany, Switzerland, and the United States, Liechtenstein relies on Switzerland to represent its interests and protect its citizens abroad. Since the mini-state has no regular army, Switzerland also guarantees the defence of the country.

Nowadays, Liechtenstein is known as one of Europe's most prosperous financial haven, attracting foreign commercial and industrial companies, as well as banks with favorable tax policies. Liechtenstein is a major philatelic power, issuing high-quality stamps, series, and blocks. This mini-state maintains one of the highest standards of living in the world for its citizens.

Keywords: constitutional hereditary monarchy, Liechtenstein, mini-state, philatelic superpower, tax haven.

Introduction

Today's Europe is characterized by national, economic, cultural, and political diversity. Mini-states occupy a very special position in Europe. Their small size, their peculiar dependence on neighbouring larger countries, and their often strongly feudal, medieval political character give the impression that we are dealing with political relics from the past. However, 21st-century conditions reign in these countries in terms of international political affairs and economic relations.

Europe's tiny sovereign states, despite their small size, have a rich historical past, independent statehood, and political sovereignty. Their existence and statehood are part of the continent's history. The openness of borders and the free movement of citizens make it possible to get to know other countries, peoples, and cultures. Besides diversity and uniqueness, every state, regardless their size, can preserve its autonomy, sovereignty, integrity, and national character.

Liechtenstein, like Andorra, Monaco, and San Marino, is a remnant of medieval feudal Europe. It ranks as the fourth smallest European mini-state in both area and population (Table 1).

Mini-states	Size (km ²)	Population
Vatican City	0,44 km ²	1,000
Monaco	1,9 km ²	31,813
San Marino	61 km ²	35,095
Liechtenstein	160 km ²	40,272
Malta	321 km ²	85,370
Andorra	464 km ²	469,730
Luxembourg	2,586 km ²	671,254

Table 1
Size and population of mini-states
(table by authors ³)

In Europe, states disappeared and new countries emerged, great powers collapsed, and once-prosperous countries took part in world wars, but the tiny country remained intact, like a lonely island of the past in the midst of events that shook the world. Liechtenstein is the last remnant of Europe's former feudal structure and the Holy Roman Empire.⁴ Due to its small size and uniqueness, the mini-state, nicknamed "Switzerland's backpack", has always been surrounded by curiosity.⁵

The Principality of Liechtenstein is located in Central Europe, bordered by Switzerland (the cantons of St. Gallen and Graubünden) to the south and west, and Austria (the province of Vorarlberg) to the east. With a territory of just 160 km², it is among Europe's

smallest states. The Upper Rhine forms the border with Switzerland, running along almost the entire length of Liechtenstein's western border. In total, Liechtenstein's borders extend 78 km, of which 36.7 km are shared with Austria and 41.3 km with Switzerland. The country stretches 24.7 km from north to south and 12.4 km from west to east.

The country has three natural geographical regions: the Rhine Valley in the west, the Tyrolean Alps in the southeast, and the lowlands in the north. Liechtenstein is divided into two traditional regions: the Oberland (Upper Region) and the Unterland (Lower Region). The western part, the Lower Region, is the flat Rhine plain. From the narrow Rhine valley, it rises gradually eastward to the rugged highlands. The mountainous Upper Region, where the east-west ranges of the Alps are located, covers most of the country (Figure 1). Liechtenstein's highest peak is the Grauspitz at 2,599 meters, while its lowest point lies in the Ruggeller Riet nature reserve at 430 meters. It is one of only two doubly landlocked countries in the world, alongside Uzbekistan, meaning that neither the state nor any of its neighbors has direct access to the sea.

The capital of Liechtenstein is Vaduz. As of 2024, the country's population of 40,272 is distributed across 11 municipalities, most of which are in the western half of the territory along the Rhine River. The Upper Region comprises Vaduz, Balzers, Planken, Triesen, Triesenberg, and Schaan, while the Lower Region includes Eschen, Gamprin, Mauren, Ruggell, and Schellenberg. (Figure 2). Vaduz itself lies at the foot of the 884-meter-high Triesenberg, at an altitude of 457 meters above sea level.

The ethnic composition of Liechtenstein's population reflects its historical past and ties with neighbouring countries: 65.6% are Liechtensteiners, 9.6% are Swiss, 5.8% are Austrians, 4.5% are Germans, and 3.1% are Italians. In term of religion, 75.9% of the population is Roman Catholic, 8.5% is Protestant, with smaller communities belonging to other Christian denominations in the country.⁶ The official language of Liechtenstein is German, with the inhabitants of the principality speaking the Alemannic dialect of German in everyday life.

Figure 1
Topographic map of Liechtenstein⁷

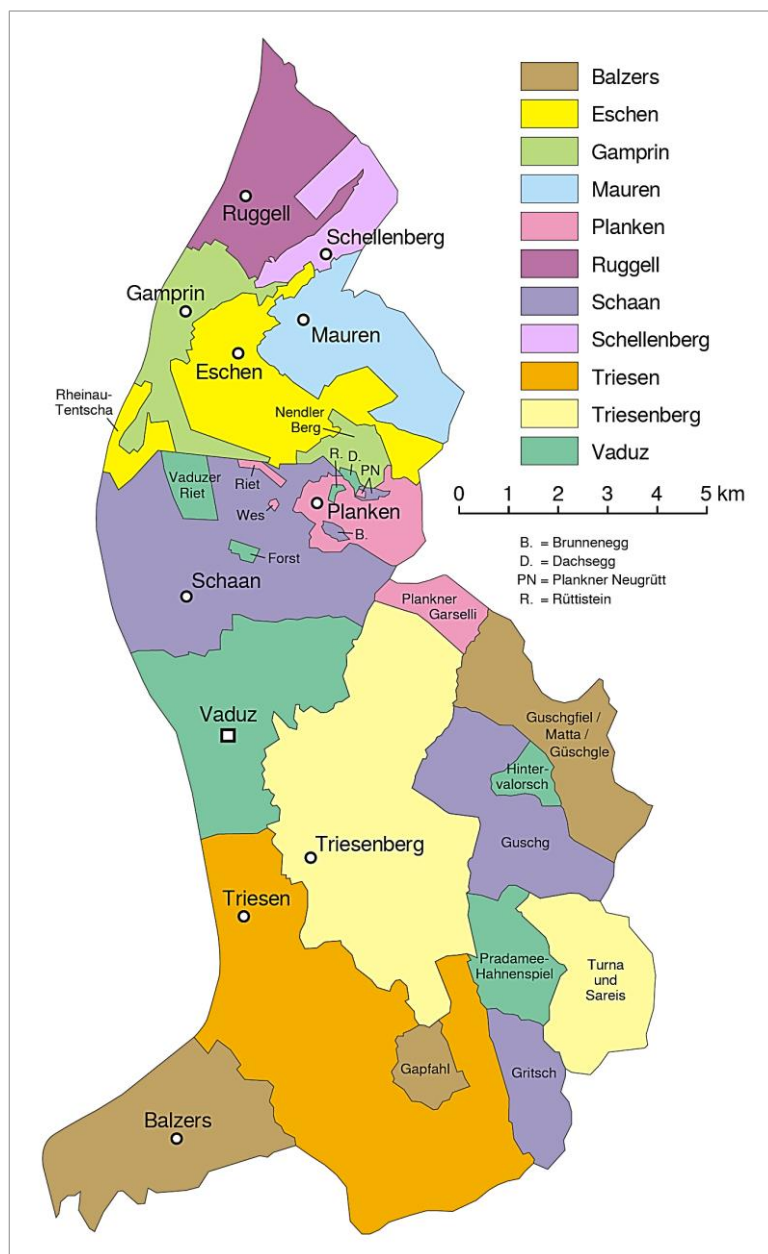

Figure 2
Municipalities of Liechtenstein⁸

Liechtenstein is unique in many respects: its ruling princely family is among the oldest of Austrian origin, German is the official language, and the Swiss franc serves as the national currency. The national anthem, performed in German, adopts the melody of *God Save the King* and reflects a strong sense of national identity: “Up by the German Rhine Liechtenstein rests against alpine heights. This kind homeland in the German fatherland God’s wise hand has chosen for us. [...] Long live Liechtenstein blossoming by the German Rhine happy and faithful. Long live the Prince of the Land through bonds of brotherly love united and free!”⁹

The country maintains close relations with Switzerland in the areas of customs, currency, and postal services. Under the 1921 agreement, it entrusted Switzerland with the operation of its postal, telegraph, and telephone services, but stamp trade is controlled by Vaduz. On March 29, 1923, it entered into a customs union with Switzerland and introduced the Swiss currency. The management of the railway line crossing the country remains in Austrian hands, as it has been to this day.¹⁰

Liechtenstein provides its citizens with one of the highest standards of living in the world. Consequently, naturalization is highly restrictive, generally requiring 30 years of residence. For individuals who established residence prior to the age of 20, each year of residence counts as two, effectively reducing the waiting period. Marriage to a Liechtenstein citizen shortens the requirement to 10 years, or to 5 years in cases of permanent residence within the country. Applicants must also demonstrate proficiency in the German language as well as knowledge of Liechtenstein’s history, culture, and law.¹¹

The mini-state’s educational institutions offer a wide range of options for primary education. At the secondary and higher education levels, national institutions only partially meet the educational needs of the population, which is why many students go abroad to study mostly in neighboring countries. In the 2022–2023 academic year, 72% of students studied in Switzerland, 15% in Austria, and 5% in Germany. At the University of Liechtenstein, students can study in bachelor’s (architecture and business administration) and master’s (architecture; entrepreneurship, innovation, and leadership; innovative finance; information systems) programs, as well as doctoral programs (architecture and planning, business economics, business law).¹²

Liechtenstein’s energy consumption has been increasing rapidly, with the country remaining heavily dependent on imports. Its own energy supply accounts only for 15% of total energy consumption and the government has set the goal of reducing import dependence to 50% by 2020.¹³ Liechtenstein’s energy strategy sets out explicit targets for 2030 and 2050. By 2030, the goals are a 20 percent reduction in energy demand relative to 2008 levels, a 30 percent share of renewable energy (17 percent domestically produced), and a 40 percent reduction in CO₂ emissions, including a 30 percent domestic reduction from 1990 levels and an additional 10 percent achieved through international mechanisms. For 2050, the strategy envisages a 40 percent reduction in energy demand, full reliance on renewable energy, and the attainment of carbon neutrality.¹⁴

The history of Liechtenstein

After 1396, Liechtenstein became an autonomous fief of the Holy Roman Empire. Liechtenstein is not an ancient German principality, but rather a creation of the early 18th century. In medieval Europe, there were two small counties on the site of today's country: the counties of Vaduz¹⁵ and Schellenberg. Liechtenstein Castle, located in the town of Mödling near Vienna, served as the ancestral home of the Liechtenstein princely family. The family's name was later transferred to the count's estates along the Upper Rhine following the acquisition of the Schellenberg estate in 1699 and the County of Vaduz in 1712. In 1719, Charles VI, Holy Roman Emperor, elevated these combined estates to the rank of imperial principality, becoming the 343rd member state of the Holy Roman Empire. Although the principality's international capacity to act on the international stage was limited, its state sovereignty was complete. Remarkably, it remains the only constituent of the former empire to survive in its original form.¹⁶

The Holy Roman Empire collapsed in 1806 due to Napoleon's military campaigns, and Liechtenstein subsequently gained full sovereignty and joined the Confederation of the Rhine. In the same year, Napoleon granted the country independence, requiring in exchange forty soldiers for his army. In 1815, Liechtenstein joined the German Confederation under Austrian leadership, whose aim was to maintain Germany's internal and external security and the territorial integrity of the individual German states. The principality formalized its relationship with Austria through a federal treaty in 1852.

During the Prussian-Austrian War of 1866, Liechtenstein participated nominally as a member of the Confederation on the Austria's side. However, its participation remained symbolic as its troops were never deployed, since the armistice had already been signed. Liechtenstein's involvement was overlooked during the subsequent peace negotiations of Prussian-Austrian War, leaving the principality technically in a state of war with Prussia, a fact only recognized by the German Foreign Ministry seventy-six years later.¹⁷ This episode represents Liechtenstein's last military engagement; since then, its ruling princes have refrained from assuming political or military roles in European affairs.

Uniquely, the country commemorates three milestones of independence: the establishment of the Principality of Liechtenstein on 23 January 1719, the independence from the Holy Roman Empire on 12 July 1806, and separation from the German Confederation on 24 August 1866. Until the dissolution of the Austro-Hungarian Empire in 1918, Liechtenstein maintained close ties with the Habsburg monarchy. As a wartime ally of the Austro-Hungarian Empire, Liechtenstein was treated as a defeated country after World War I. After the Great War ended, Liechtenstein reoriented its foreign relations toward Switzerland, concluding a customs union in 1923 and adopting the Swiss franc as its official currency in 1924. During World War II, Liechtenstein followed Switzerland's example and adopted a policy of neutrality.

Rulers of Liechtenstein

The ruling family of Liechtenstein is one of the oldest noble families in Austria, tracing its origins back to the 10th century. In 1608, Charles II of Liechtenstein, the chief vassal of the Roman Emperor Rudolf, was elevated to princely rank and became appointed governor of Bohemia and Moravia. His grandson, Prince John Adam I (r. 1684–1712), known as “the Rich” purchased the Schellenberg estate in 1699 and the County of Vaduz in 1712. His successor, Prince Joseph Wenzel (r. 1712–1718), became the first actual ruler of the newly consolidated principality.

The coat of arms of Liechtenstein depicts the history of the royal house after 1719, the formal establishment of the Principality of Liechtenstein. At its center is a gold-and-red shield of the princely house. The golden-crowned eagle symbolizes the Silesian family, the hunting horn symbolizes the Duchy of Jägerndorf, and the black eagle derives from the coat of arms of the family that married into the royal family.

In 1938, Franz Joseph II (r. 1938–1989) became the first prince to take up permanent residence in Liechtenstein, as his predecessors ruled from Vienna, and the first eight rulers of the principality never even visited the mini-state. Prince Franz Joseph II, noted for his modest and reserved nature, became known as the Forest King due to his commitment to environmental protection and his civilian occupation as a forest engineer.

In 1989, he was succeeded by his son, Prince John Adam II as the thirteenth reigning prince of Liechtenstein. At a special session held on 5 December 1989, the parliament formally recognized John Adam II as sovereign in accordance with the constitution and other laws, conferring upon him “princely honor and dignity”. In practice, however, he had been ruling the country as regent since 1984, and had entrusted by his father with managing the family’s fortune as early as 1972.

In the late 1990s, Prince John Adam II faced criticism for his liberal economic policies by the parliament, particularly regarding the approved registration of thousands of letter-box companies. In response, he stated that he would willingly resign should the country’s population be dissatisfied with his leadership. In 2003, following the proposed amendment of the constitution curtailing the monarch’s powers, John Adam II called for an alternative constitutional referendum that would, further expand his power and authority. 64% of the eligible voters supported the monarch’s proposal, thereby granting the prince authority to dismiss the government and parliament at any time, withdraw confidence, declare a temporary state of emergency, govern by decree, and appoint judges instead of parliament.¹⁸

On 15 August 2004, the country’s national holiday, John Adam II moved to Vienna but formally retained his position as head of state. He appointed his firstborn son, Alois, heir to the throne, as his deputy, delegating the exercise of sovereign powers to him. Since

then, Prince Alois has undertaken the responsibilities and performs the duties of head of state of the Principality of Liechtenstein at both the national and international levels.

Public administration and political system

The Principality of Liechtenstein is a constitutional hereditary monarchy based on democratic and parliamentary principles, with sovereignty vested jointly in the prince and the people, according to Article 2 of the Liechtenstein Constitution. A unique constitutional provision furthermore permits the voluntary abdication of the prince and even the abolition of the monarchy through majority decision. As mentioned before, in 2003, following extensive public debate on the role of the monarchy, Liechtenstein undertook a major constitutional reform based on a referendum. This tackled questions on the monarchical authority and democratic legitimacy.¹⁹ The outcome of the referendum reaffirmed both the central role of the Princely House and the primacy of the people's consent, making Liechtenstein's constitutional system nearly unique in the global context.

The Liechtenstein parliament is elected directly by proportional representation system. The Oberland electoral district elects 15 representatives, while the Unterland provides 10. Parliament is convened and may be dissolved by the Prince, and its primary function is the enactment of legislation. Legislative initiatives may be submitted by the ruling Prince, the Parliament, or the electorate. Laws require the approval by both Parliament and the Prince, countersignature by the Prime Minister, and publication in the Liechtenstein Legal Gazette to come into force. Legislation not declared urgent or essential, as well as every international treaty approved by Parliament, are subject to optional referendum. The right to propose the appointment of the government also falls within the competence of Parliament, following consultation with the Prince.

The government consists of the Prime Minister and four ministers, who are appointed by the Prince upon nomination by Parliament. The Prime Minister chairs meetings, signs adopted decrees and orders and executes them. The Prime Minister and members of the government each hold one vote, however the Prime Minister additionally adjudicates the legality of decisions, holds audiences with the Prince, and signs laws approved by the Prince. The President and Vice-President of Parliament are elected annually at the opening session, with the President being responsible for convening and chairing sessions and representing Parliament abroad. Three standing commissions are elected at the beginning of each parliamentary session: the Foreign Affairs Commission, the Audit Commission, and the Finance Commission, with decision-making authority vested exclusively in the latter.

At the beginning of the term of office parliament elects delegations to the international parliamentary bodies, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), the Parliamentary Committees of the European Free Trade Association (EFTA)²⁰ and the European Economic Area (EEA), the Parliamentary Assembly of Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the Inter-Parliamentary Union, and the Lake Constance Parliamentary Commission.

The first political parties in Liechtenstein were formed in 1918. Until 1993, parliamentary representation was limited to the Progressive Citizens Party (Fortschrittliche Bürgerpartei, FBP) and the Patriotic Union (Vaterländische Union, VU). In 1993, a third party, the Free List (Freie Liste, FL) party, also crossed the 8 percent electoral threshold and entered parliament, followed by the Independents (Unabhängigen, DU) party in 2013. In the 2021 parliamentary elections, the Democrats for Liechtenstein (Demokraten pro Liechtenstein, DPL) party gained representation for the first time. The current government for 2025-2029 legislative period is the coalition of two parties, the Patriotic Union and the Progressive Citizens Party.²¹

According to the Constitution, citizens can exercise their rights directly through elections and referendums. Other instrument of direct democracy include the right to propose legislation and to request referendums at both legislative and constitutional levels. Voter participation in elections and referendums is mandatory and universal suffrage is granted to all men and women aged 21 and above.²² Women's suffrage in Liechtenstein was introduced on 1 July 1984, following the 1984 women's suffrage referendum, making it the last European country to grant this right. It was in 1986 that a woman was elected for the first time to parliament. Since then their representation has steadily increased over time. In 2001, three women, and in the 2021 parliamentary elections, seven women were elected to parliament. As of 2024, women hold 28 percent of the seats in the national parliament. The representation of women in parliament (the proportion of seats in the single or lower chamber occupied by women) has steadily increased since 2010, reflecting gradual progress in gender equality within the political sphere.²³ At the local government level, the proportion of elected seats held by women in deliberative bodies stands at 39.1 percent.²⁴

The principality's foreign affairs

Liechtenstein has preserved its sovereignty due to its unique geographical location and fortunate foreign policy orientation. The principality has independent diplomatic representation in Berlin, Bern, Brussels, Geneva, Strasbourg, Vienna, and Washington. Since 1919, at the request of the Liechtenstein government, Switzerland has taken over the representation and protection of Liechtenstein and its citizens

abroad; in locations where Liechtenstein lacks representation, Swiss consulates provide consular services. Passengers arriving from Austria are greeted at the border in Feldkirch by a sign reading: “Swiss Customs Office in the Principality of Liechtenstein”. The mini-state has been in a customs union with Switzerland for more than 100 years (since 1923), which also manages its finances.

Liechtenstein is a member of several key international and European organizations, which is a continuation of its traditional foreign policy in the modern era. John Adam II, a ruler who embraced the spirit of modernity, stated that foreign policy is the most important tool for a small state to preserve its right to self-determination and maintain its independence. The principality joined the International Court of Justice (ICJ) in 1950, the OSCE in 1975, the Council of Europe (CoE) in 1978, the United Nations (UN) in 1990. In 1991, Liechtenstein became a member of both the EFTA and the EEA. Subsequent accession included the World Trade Organization (WTO) in 1995, the International Monetary Fund (IMF) in 2004, and permanent observer status at the Organization of American States (OAS) in 2014. Although Liechtenstein is not a member of the European Union (EU), it maintains close and pragmatic ties with the EU through its participation in the EEA and Schengen Area.

Dispute with Czechoslovakia over the Beneš Decrees

One notable instance in Liechtenstein’s foreign relations has been its long-standing dispute with Czechoslovakia, and later its successor states, regarding the Beneš Decrees and the postwar expropriation of princely property, specifically the estates and castles in Moravia. When Czechoslovakia was reestablished in 1945, Emperor Franz Joseph II sought to intervene on behalf of the princely family’s estates, but his efforts were rejected. The regime change of 1990 failed to resolve this issue, thus as a result, the Liechtenstein monarch has not formally recognized the two successor states, Czechia and Slovakia that emerged from the breakup of Czechoslovakia to this day.²⁵

In 1993, Liechtenstein abstained from vote on Czechia’s accession to the Council of Europe, citing unsettled bilateral issues, and withheld ratification of the Free Trade Agreement with Czechoslovakia and its successor states. A direct conflict, however, only arose when Czechia and Slovakia applied to join the European Economic Area.²⁶ In October 2003, Liechtenstein opposed the enlargement of the European Economic Area to include both these states, citing the unresolved dispute with the Czechia and Slovakia over the Beneš Decrees. These decrees had provided the legal framework for the postwar expulsion of approximately 3 million residents of German nationality, including Liechtensteiners, and the confiscation of their assets by Czechoslovakia. Among those affected was the royal family as their 1,600 km² family estate (Lednice,

Valtice) in the Moravia region of the Czech Republic was nationalized. Liechtenstein has consistently maintained that the expropriation was unjustified, emphasizing that the country remained neutral throughout World War II and did not collaborate with Nazi Germany.²⁷ In 2009, diplomatic relations have been reestablished between Liechtenstein and Czechia as well as Slovakia. Nevertheless, this dispute has reinforced the principality's cautious approach to European integration and its strong emphasis on safeguarding national sovereignty in international affairs.

Defence issues

Since Liechtenstein does not have a regular army, Switzerland is responsible for its defense. In 1924, Switzerland and Liechtenstein signed a treaty whereby Switzerland assumed responsibility for the principality's military protection, pledging to defend it in the event of an external attack. Despite this arrangement, there have been several unusual incidents in which Switzerland inadvertently entered Liechtenstein's territory. In 1968, during a Swiss artillery exercise, a shell landed on the terrace of a restaurant in the Malbuni ski resort, causing only material damage and no personal injury. In 1976, 75 Swiss soldiers misread their maps during a military exercise and ended up inside Liechtenstein in the village of Iradug; local residents were reportedly unbothered by the incident, offering the troops drinks. During a winter military exercise in 1985, Swiss air defense missiles struck a protected forest in a nature reserve, igniting a major forest fire and causing significant environmental damage. The incident prompted weeks of diplomatic negotiations, and Switzerland ultimately paid millions in compensation.

In 1992, the Swiss army set up an observation post in Triesenberg, mistakenly failing to recognize it as Liechtenstein's largest and highest-altitude town. Local residents informed the Swiss soldiers that they were not in Switzerland but on foreign soil. Switzerland issued an apology to Liechtenstein, and the observation post was dismantled. In 2007, a company of Swiss soldiers got lost during a military training exercise in the night and accidentally penetrated two kilometers into the territory of the mini-state. Once the weather cleared, they realized their mistake and returned. Switzerland again apologized, although Liechtensteiners were largely unaware of the intrusion and learned of it only later through the Swiss Foreign Ministry.²⁸

A prosperous tax haven

Liechtenstein has a diversified economy with a large number of small and medium-sized enterprises. The advanced industrial sector and robust financial services contribute significantly to the country's economic performance. Liechtenstein's national economy has experienced above-average employment growth for years. Given the country's small size and sustained economic expansion, there is a continuous demand for additional labor, primarily from neighboring countries. Therefore, labor immigration is significant, with more than half of the country's workforce residing outside of the principality. Approximately three-fifths of the workforce's employed in the service sector, financial and insurance services, legal and tax consulting, and trade. The contribution to Liechtenstein's GDP by sector is as follows: agriculture 0.2%, industry 42.2%, and services 57.7%. After Monaco, Liechtenstein has the highest GDP per capita in Europe, owing largely to its developed financial services sector and the presence of numerous multinational companies.

Historically, Liechtenstein became renowned for its so-called letterbox companies. The boom in company formation began in the 1920s under legislation that offered highly favorable financial conditions for various commercial and industrial companies and banks registering in Liechtenstein. Initially, companies needed only to designate a Liechtenstein address or post office box as their registered office.

Recognizing the opportunities offered through favorable tax policies, tax credits, and low income taxes, many multinational companies chose to establish their headquarters in the country. Today, there are approximately 80,000 international holding companies, foreign companies, banks, and foundations registered in Liechtenstein, making it one of Europe's most prosperous tax havens. Companies are subject to a capital tax of only 0.1 percent or less and a dividend tax of 4 percent. Fees paid by foreign companies account for a substantial portion of the national tax revenue. The concentration of financial institutions in Vaduz rivals that of the center of Zurich, and real estate prices are correspondingly high.²⁹

Transportation and tourism

Liechtenstein is easily accessible by car, train, bus, and plane from both Switzerland and Austria. There are no customs borders between Switzerland and the principality. Although Liechtenstein does not have its own airport, several airports are located within one hour's travel in neighboring countries, such as Zurich-Kloten (115 km), Altenrhein (50 km), and Friedrichshafen (85 km).

The country's 9 km railway line, part of the Austrian network, connects Feldkirch in Austria with Buchs in Switzerland, with three stops in Liechtenstein. At the railway stations in Sargans and Buchs (Switzerland) and Feldkirch (Austria), travelers can transfer to the Liechtenstein bus network. The country lies just 45 minutes from St. Gallen and about one hour from Zurich. Liechtenstein's road network covers 420 km of paved roads and 425 km of unpaved roads, complemented by a highly-developed public transport system that links all eleven municipalities with the Swiss and Austrian rail networks.

One of Liechtenstein's infrastructural landmarks is the 135-meter-long covered wooden bridge over the Rhine, built in 1901, which connects Vaduz with the Swiss town of Sevelen. It is the last remaining wooden bridge across the Rhine. Another highlight is the 75 km Liechtenstein Trail (*Liechtenstein Weg*), divided into five sections, which crosses the entire country from Balzers to Schaanwald and offers visitors a unique opportunity to discover the principality's landscape, culture, and history. Motorization levels are strikingly high, one of the highest rates in Europe, with approximately 780 cars per 1,000 inhabitants.

During the second half of the 20th century, Liechtenstein significantly developed its tourism sector and travel, combined with a favorable tax policy, became one of the wealthiest countries in Europe. Under the reign of Prince Franz Joseph II (re. 1938–1989), the principality achieved remarkable prosperity through rapid growth in the industry, trade, and tourism. Today, despite its small size, Liechtenstein offers a diverse array of opportunities for visitors, including alpine landscapes for both summer and winter sports, a vibrant cultural scene, picturesque villages, and excellent conditions for entrepreneurship.

A philatelic superpower, large private art collection

Liechtenstein began issuing its own postage stamps in 1915,³⁰ and philately has since played surprisingly important role in the national economy. Revenues from stamps sold to collectors account for approximately 38% of national revenue, giving the principality an outsized influence in the philatelic world. Hundreds of thousands of subscribers worldwide eagerly await each new release, which is typically produced in limited quantities and known for exceptional quality. Particularly sought after among philatelists are miniature reproductions of paintings from the princely art collection, including works of Rubens, van Dyck, Frans Hals, Jacob Jordaens, Hans Memling, Botticelli, Jusepe de Ribera, and Leonardo da Vinci.

The princely family of Liechtenstein owns one of the world's largest private art collections in the world. Until 1938, the collection was housed in the Liechtenstein Palace in Vienna, which the family acquired in 1694 and completed its present three-story form in 1759. With the rise of fascism and the outbreak of the Second World

War, the collection was evacuated from Austria to safeguard its masterpieces. Among the treasures relocated were important works from the Rubens and Rothschild collections, as well as works by Frans Hals, Waldmüller, and others.³¹

Summary

The Principality of Liechtenstein has preserved its independence, sovereignty, national identity and traditions for more than 300 years. Its continued statehood rests on a unique geographical location and a carefully calibrated foreign policy. Although it retains elements of its medieval heritage, the principality has fully embraced the institutions and achievements of modern life.

Liechtenstein is a constitutional hereditary monarchy where sovereignty is shared between the Prince and the people. The ruling family, of Austrian origin, continues to play a central political role, with democratic principles and institutions being upheld and safeguarded in the constitution. German is the official language, the Swiss franc serves the legal currency, and the national anthem – set to the tune of the British anthem God Save the King – honors the country and symbolizes its cultural integration within broader European traditions. With no standing army, Liechtenstein has entrusted its defense to Switzerland since 1924, which also provides diplomatic representation abroad.

Despite its small size, Liechtenstein has a diverse and resilient economy with a large number of small and medium-sized enterprises. The developed industrial sector and financial services significantly contribute to the country's economic achievements. The country is also recognized as one of Europe's most favorable tax environment for international business and banks. Additionally, it plays an important role in global philately, issuing high-quality stamps, series and blocks, which generate significant state revenue but also cultural recognition abroad. The residents of Liechtenstein live in peace, prosperity, and with one of the highest standards of living in the world. Additionally, high employment rates and significant cross-border labor mobility characterize Liechtenstein's labor market, as more than half of the workforce commutes daily from neighboring states.

Liechtenstein's foreign policy reflects selective integration into multilateral institutions combined with assertion of national sovereignty. It is a member of key European and international organisations, such as the UN, OSCE, EFTA, and maintains a close but deliberately limited relationship with the EU through the EEA and the Schengen Area Agreement. At the same time, unresolved historical disputes, most notably the one with Czechia and Slovakia over the Beneš Decrees, show the principality's determination to defend its national interests. Liechtenstein's history of

accidental „invasions” from the Swiss army further highlights how the state’s security rests not on military power – due to the lack of a standing army, but rather on cooperation, diplomatic relations, and mutual trust.

The mini-state rich historical legacy, coupled with its endured independent statehood and political sovereignty, exemplifies how even the smallest European states have preserved autonomy, integrity, and national character amid deepening European integration processes.

Notes

¹ CSc in earth sciences, University professor – National University of Public Service, Military Science and Officer Training Faculty, Department of Combat Support; siposne.kecskemethy.klara@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0002-4150-7823

² PhD in Sociology, Research fellow – ELTE Centre for Social Sciences (MTA Centre of Excellence), Institute for Sociology; alexandra.sipos@tk.elte.hu; ORCID: 0000-0003-3855-4300

³ World Population Datasheet 2024, <https://2024-wpds.prb.org/>. Downloaded 10.07.2025.

CIA World Factbook <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>. Downloaded 10.07.2025.

⁴ Liechtenstein, a Rajnamenti meseország, 1943. *Tolnai Világlapja*, 45. évf. 51. szám, p. 8.

⁵ Juhani Nagy, J. 1990. A 160. Hátizsák Svájcban? *Magyarország*. 27. évfolyam, 46. szám, p. 13.

⁶ Religious Beliefs In Liechtenstein, <https://www.worldatlas.com/articles/religious-beliefs-in-liechtenstein.html>

⁷ Topographic map of Liechtenstien. <https://ontheworldmap.com/liechtenstein/topographic-map-of-liechtenstein.html>. Downloaded 01.07.2025.

⁸ Municipalities of Liechtenstein. <https://ontheworldmap.com/liechtenstein/liechtenstein-country-map.html>. Downloaded 07.07.2025.

⁹ National Anthem info, <https://nationalanthems.info/li.htm>, <https://nationalanthems.info/li-63.txt>. Downloaded 10.07.2025.

¹⁰ Ókéri Polzovics, I. 1943. Liechtenstein, *Külügyi Szemle*. 20. évf. 3. szám. p. 250–253.

¹¹ Immigration Liechtenstein, <https://hu.millionmakers.com/immigration/immigration-liechtenstein/#citizenship-liechtenstein>. Downloaded 10.07.2025.

¹² University of Liechtensteini, <https://www.uni.li/>. Downloaded 15.07.2025.

¹³ Liechtenstein Statistical Portal, <https://www.statistikportal.li/de>. Downloaded 15.07.2025.

¹⁴ Energy Strategy 2030 & Vision 2050. 2022. Climate Change Law of the world. https://climate-laws.org/document/energy-strategy-2030-vision-2050_bb79. Downloaded 31.08.2025.

¹⁵ According to historical documents, on May 3, 1342, the then County of Vaduz broke away from the family alliance of the Counts of Wendenberg and declared its independent. The small principality celebrated its 600th anniversary in 1942.

¹⁶ Celler, T. 2014. Históriai nyencségek. *Családi Kör*. 25. évf. 8. sz. p. 28–29.

¹⁷ Liechtenstein békében él hadüzenet ellenére is. 1942. *Székegy Szó*, 2. évf. 106. szám, p. 7.

¹⁸ A törpeállam óriás akar lenni, 2003. *Új Szó*. 56. évf. 240. sz. p. 3.

- ¹⁹ The Liechtenstein Constitution, <https://fuerstenhaus.li/en/the-monarchy/the-liechtenstein-constitution/>. Downloaded 31.08.2025.
- ²⁰ The European Free Trade Association (EFTA) was founded on January 4, 1960, by seven countries outside the European Community (later the European Union): Austria, Denmark, the United Kingdom, Norway, Portugal, Switzerland, and Sweden, with the signing of the Stockholm Agreement. Liechtenstein joined the “Seven” in 1991.
- ²¹ Government, Principality of Liechtenstein, <https://www.regierung.li/thema/16425/the-government?id=231504>. Downloaded 17.07.2025.
- ²² The Parliament Brochure 2021–2025, <https://www.landtag.li/brochure>. Downloaded 15.07.2025.
- ²³ Liechtenstein, *World Bank's Gender Data Portal*. <https://genderdata.worldbank.org/en/economies/liechtenstein>. Downloaded 31.08.2025.
- ²⁴ Liechtenstein – Women Count Data Hub, *UN Women*. <https://data.unwomen.org/country/liechtenstein>. Downloaded 31.08.2025.
- ²⁵ Celler, T. 2009. Liechtenstein, az adóparadicsom. A Német-római Birodalom egyetlen túlélője. *Családi Kör*. 20. évf. 5. sz. p. 24–25.
- ²⁶ Frommelt, Christian. 2023. Spoiling the Celebration. In: *The Success of Small States in International Relations* (ed. Godfrey Baldacchino). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003314745-9>.
- ²⁷ A törpeállam óriás akar lenni. 2003. *Új Szó*, 56. évf. 240. sz. p. 3.
- ²⁸ Kis, J. 2003. Amikor Svájc elfoglalta Liechtensteint. *HVG*. <https://ripost.hu/kompost/2023/12/svajc-elfoglalta-liechtensteint>. Downloaded 20.07.2025.
- ²⁹ Celler, T. 2014. Históriai nyencségek. *Családi Kör*. 25. évf. 8. sz. p. 28–29.
- ³⁰ Névi, P. 1962. Vaduz 1962, beszámoló a liechtensteini jubiláris bélyegkiállításról, *Filatéliai Szemle*. 12. évf. 10. szám, 9. o.
- ³¹ Reviczky, K. 2003, Liechtenstein barokk élményvilága. *Filatéliai Szemle*. 33. sz. p. 86–88.

References

- A törpeállam óriás akar lenni. [The mini state wants to be a giant.] 2003. *Új Szó*. 56. évf. 240. sz. p. 3.
- Celler, T. 2009. Liechtenstein, az adóparadicsom. A Német-római Birodalom egyetlen túlélője. [Liechtenstein, the tax haven. The only survivor of the German-Roman Empire.] *Családi Kör*. 20. évf. 5. sz. p. 24–25.
- Celler, T. 2014. Históriai nyencségek. [Historical tidbits]. *Családi Kör*. 25. évf. 8. sz. p. 28–29.
- CIA World Factbook*. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>
- Energy Strategy 2030 & Vision 2050*. 2022. *Climate Change Law of the world*. https://climate-laws.org/document/energy-strategy-2030-vision-2050_bb79.
- Frommelt, Christian. 2023. Spoiling the Celebration. In: *The Success of Small States in International Relations* (ed. Godfrey Baldacchino). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003314745-9>

- Government, Principality of Liechtenstein. <https://www.regierung.li/thema/16425/the-government?id=231504>
- Immigration Liechtenstein. <https://hu.millionmakers.com/immigration/immigration-liechtenstein/#citizenship-liechtenstein>
- Juhani Nagy, J. 1990. A 160. Hátizsák Svájcon? [The 160th Backpack in Switzerland?] *Magyarország*. 27. évfolyam, 46. szám, p. 13.
- Kis, J. 2003. Amikor Svájc elfoglalta Liechtensteint. [When Switzerland occupied Liechtenstein.] *HVG*. <https://ripost.hu/kompost/2023/12/svajc-elfoglalta-liechtensteint>
- Kranz, W. 1973. The principality of Liechtenstein - A Documentary Handbook, Press and Information Office of the Government of the Principality of Liechtenstein, 240 p.
- Liechtenstein békében él hadüzenet ellenére is. [Liechtenstein lives in peace despite the declaration of war.] 1942. *Székelly Szó*, 2. évf. 106. szám, p. 7.
- Liechtenstein in Figures 2025. https://www.statistikportal.li/statistikportal/publications/103-liechtenstein-in-figures/2025/01/1/103.2025.01.1_01_liechtenstein-in-figures-2025.pdf
- Liechtenstein Parliament. <https://www.landtag.li/en>
- Liechtenstein Statistical Portal. <https://www.statistikportal.li/de>
- Liechtenstein – Women Count Data Hub, UN Women. <https://data.unwomen.org/country/liechtenstein>
- Liechtenstein, World Bank's Gender Data Portal. <https://genderdata.worldbank.org/en/economies/liechtenstein>
- Municipalities of Liechtenstein. <https://ontheworldmap.com/liechtenstein/liechtenstein-country-map.html>
- National Anthem info. <https://nationalanthems.info/li.htm>
- Névi, P. 1962. Vaduz 1962, beszámoló a liechtensteini jubiláris bélyegkiállításról. [Vaduz 1962, report on the jubilee stamp exhibition in Liechtenstein.] *Filatéliai Szemle*. 12. évf. 10. szám, 9. o.
- Ókéri Polzovics, I. 1943. Liechtenstein. *Külügyi Szemle*. 20. évf. 3. szám. p. 250–253.
- Principality of Liechtenstein. <https://www.liechtenstein.li/en>
- Reviczky, K. 2003. Liechtenstein barokk élményvilága. [The Baroque experience of Liechtenstein.] *Premier*. 33. sz. p. 86–88.
- The Liechtenstein Constitution, <https://fuerstenhaus.li/en/the-monarchy/the-liechtenstein-constitution/>
- The Parliament Brochure 2021–2025. <https://www.landtag.li/brochure>
- Topographic map of Liechtenstein. <https://ontheworldmap.com/liechtenstein/topographic-map-of-liechtenstein.html>
- University of Liechtenstein. <https://www.uni.li/en/university-of-liechtenstein>
- World Population Datasheet 2024. <https://2024-wpds.prb.org/>

Réti Balázs¹

A felosztott Görögország, 1941–1945 The Partitioned Greece, 1941–1945

Absztrakt

A modern kori görög történelem egyik kevésbé közismert periódusa az a pár év, amikor a tengelyhatalmak 1941-es balkáni hadjáratát követően Németország, Olaszország és Bulgária felosztotta egymás között a legyőzött hellén királyságot. Tanulmányomban ezt a görögök számára különösen nehéz időszakot igyekszem bemutatni, részben a magyar korabeli levéltári források felhasználásával. Velics László (1890-1953) athéni magyar követnek köszönhetően 1939 és 1944 között rendkívül színes és részletes jelentések érkeztek Budapestre, e tudósítások eleven képet nyújtanak a megszállás alatt lévő ország belső viszonyairól. A háborús években kibontakozott nagy éhínség, a görög ellenállási mozgalom és a megszállók által elkövetett atrocitások visszatérő témaként jelennek meg e követi jelentésekben. 1944 őszén a németek kiűrtették az országot, majd polgárháború bontakozott ki a kommunista fegyveres alakulatok és a királypárti erők között, amelyet az utóbbiak nyertek meg a brit katonai beavatkozásnak köszönhetően. Görögország számára a második világháború 1945 májusában a krétai és rodoszi helyőrségek kapitulációjával ért véget.

Abstract

One of the little-known periods of modern Greek history is the few years when Germany, Italy, and Bulgaria divided the defeated Hellenic kingdom among themselves after the victorious Balkan campaign of the Axis powers in 1941. In the study, I would like to present this particularly difficult period for the Greeks, partly using Hungarian archival sources. Owing to László Velics (1890-1953), the Hungarian ambassador in Athens, extremely colourful and detailed reports arrived in Budapest between 1939 and 1944, these reports provide an authentic picture of the internal conditions of the occupied country. The great famine that developed during the war, the Greek resistance movement and the atrocities committed by the occupiers appeared as recurring themes in these reports. In the fall of 1944, the Germans evacuated the country, and then a civil war broke out between the communist armed forces and the royalist forces, which the latter won due to the British military intervention. For Greece, the Second World War ended in May 1945 with the capitulation of the German garrisons of Crete and Rhodes.

Tanulmányomban Görögország 1941 és 1945 közötti háborús időszakát igyekszem bemutatni, részben a magyar korabeli levéltári források felhasználásával. Velics László (1890-1953) athéni magyar követ Magyarországra német megszállásáig állt az

athéni külképviselet élén, ezt követően 1944 áprilisában Törökországba távozott (Hidas 2005). A hivatásos magyar diplomata egyáltalán nem volt elfogult a tengelyhatalmak irányában, a görögök felé empatikus jelentéseiből tárgyilagos információk szerezhetők a balkáni ország háborús időszakáról.

A német hadsereg 1941 tavaszán lezajló balkáni hadjárata Görögország teljes katonai összeomlását eredményezte, az olaszokkal bátran és sikerrel harcoló görögök kapitulációra kényszerültek (Keegan 2019, Cunningham 1948, Churchill 1950). Alexandrosz Korizisz (1885–1941) miniszterelnök öngyilkossága után, utóda Emmanuel Cuderosz (1882–1956) és II. György (1890–1947) görög király a britek által uralt Krétára menekült. 1941 májusában a krétai csata során német ejtőernyősök véres harcban elfoglalták a görög szigetet, így a kormány és az uralkodó kénytelen volt tovább menekülni Egyiptomba (Forty 2002). 1941 júniusára egész Görögország a tengelyhatalmak megszállása alá került, a győztesek pedig felosztották a legyőzött államot.

Korábbi megalázó katonai kudarcai ellenére a legtöbb területet Olaszország okkupálhatta. Velics László jelentése szerint 75.000 km² került Mussolini ellenőrzése alá, ide tartozott a görög szárazföld legnagyobb része és az Égei-szigetek többsége.² Korfut és a Jón-szigeteket külön kezelték, a hosszú velencei uralom emlékeként e területet gyakorlatilag bekebelezték, és Olaszország részeként tekintettek rájuk. Az egykori anyaországgal minden kereskedelmi kapcsolatot megszakítottak, a települések nevét olaszosították.³ Kréta keleti csücske szintén az olasz zónához tartozott, itt a közeli, 1912 óta olasz gyarmatnak számító Dodekanézoszról érkező egységek látták el a megszálló feladatokat. Epiruszban egy kisebb területet (Dél-Csamuria) az olaszok által kreált Nagy-Albániához csatoltak.

Németország 40.000 km² területet ellenőrzött, köztük Athént és Pireuszt (itt 1941 júliusától az olaszokkal közösen), valamint Makedónia nagy részét Thesszalonikivel együtt.⁴ A Wehrmacht uralta Kréta nagyobbik részét, különösen a malemei repülőtér volt fontos a számukra, mivel innen lehetett hatékonyan támadni a Szuezi-csatornát, illetve támogatni az Észak-Afrikában küzdő német-olasz erőket. Az Égei-tengeren a jó kikötővel rendelkező Milosz, a kis-ázsiai partokhoz közel eső szigetek (Leszbosz, Khiosz, Lemnosz) és a török szárazföldi határ menti trákiai sáv a német övezethez tartozott. Hitler tudatosan vonta megszállás alá a Törökországgal határos trákiai görög területeket, illetve az égei szigetek anatóliai partokhoz legközelebbi tagjait. Az olaszok mellőzése innen azt a célt szolgálta, hogy egy esetleges jövőbeni együttműködés keretében Ankarának ajánlhassák fel e területeket (Juhász 1982). Franz von Papen (1879–1969) ankarai német nagykövet biztosította a törököket, hogy az égei szigetek megszállása csak stratégiai okokból, az angolok kiszorítása céljából történt, és semmiképpen sem irányul ellenük (Juhász 1982). E törökök számára stratégiaiilag fontos területek jövőjéről korábban már folytak titkos tárgyalások, a németek felvetették, hogy

amennyiben Törökország átengedi területén a Wehrmacht egységeit kelet felé, megkaphatja a korábban elveszített trákiai területeket. Az angolok mellett továbbra is kitartó Ismet İnönü (1884-1973) elnök azonban nem fogadta el az ajánlatot, így Törökország sikeresen fenntartotta semlegességét 1945 februárjáig (Flesch 2010).

A görögök számára különösen fájó volt, hogy a gyűlölt északi szomszéd is beleharapott a hellén területekbe. Bulgária 15.000 -t km² vont megszállás alá, a teljes korábbi bolgár ékei tengerpartot, valamint nyugaton a Sztrimon folyóig Makedóniát. Bolgár uralom alá került Thaszosz és Szamothraki szigete is.⁵ Az athéni magyar követ szerint a Szófia által megszállt területeken alakultak ki a legrosszabb állapotok. A bolgárok minden módon igyekeztek a frissen megszerzett területeket görögteleníteni, egymást érték a helyi lakossággal szembeni véres atrocitások és tömeges kivégzések. 1941 decemberéig 30.000 főre becsülte a meggyilkolt, és 50.000 főre az elűldözött trákiai görögök számát. Velics elítélte a bolgárok kegyetlen fellépését, ugyanakkor a németeket is bírálta, mert a termékeny trákiai területeket átadták Bulgáriának, és eltűrték a mészárlásokat.⁶

A felosztás során az olaszok kétszer akkora területet kaptak, de ezek döntően ritkán lakott hegyvidékek voltak, míg a három legnagyobb város, valamint a stratégiaiilag legfontosabb területek német igazgatás alá kerültek. A főváros és a környékén lévő repülőterek, a pireuszi és thesszaloniki kikötők felett szilárd volt a német ellenőrzés. A három megszálló ország hivatalosan nem kebelezte be a görög területeket, bár gyakorlatilag a Jón-szigetek és a Trákia esetén gyakorlatilag megtörtént az annexió. Az olaszok sorakoztatták fel a legnagyobb létszámú haderőt: 1941 augusztusában 162.240 főt Görögországban és 41.311 főt a Dodekanészoszon. 1943 szeptemberében az olasz okkupációs hadsereg 185.375 katonából állt, amelyet az ékei gyarmaton 30.000 fő egészített ki (Karavis 2015).

A megszállók igyekeztek hangsúlyozni a felosztás ideiglenes jellegét, amely csak a világháború végéig tart majd. A tengelyhatalmak reménykedtek abban, hogy ilyen módon megszilárdíthatják az 1941 április végén megalakult Georgiosz Colakoglu (1886–1948) kollaboráns kormányát. A királyi hadsereg volt tábornoka a tengelyhatalmak által elismert Görög Állam élén igyekezett együttműködni a németekkel és az olaszokkal is. A görögök számára népszerűtlen Quisling-kormányzat soha nem tudott szilárd hatalmat és tömegbázist kiépíteni, a megvetett és lenézett olaszokkal való együttműködés teljesen aláásta a tábornok tekintélyét. Hasonlóan tehetetlen eszköze volt a megszállóknak az 1942 decemberében hatalomra kerülő Konsztantinosz Logothetopoulosz (1878–1961) és az 1943 áprilisától 1944 októberéig regnáló Ioannis Rallis (1878–1946) kormányzata is (Hidas 2005).

A kollaboráns miniszterelnökök helyzetét nehezítette az 1941-1942-ben kibontakozó nagy éhínség (Weisz 2022). A megszállók szétzilálták a görög gazdaságot, az élelmiszerekből békeidőben is hiányt szenvedő ország élelmezési helyzete 1941 őszére katasztrofálissá vált. A britek által fenntartott tengeri blokád miatt a külföldi gabonaszállítmányok

nem érkeztek meg a kikötőkbe, a készletek jelentős részét pedig a megszálló katonaság lefoglalta. A kibontakozó élelemhiány első jeleit Velics már 1941 júliusában tapasztalta, de az igazi éhínség 1941-1942 telén alakult ki.⁷ A németek elsősorban a szövetséges blokáddal és a görögök szervezetlenségével magyarázták a súlyos helyzetet. A nemzetközi vöröskereszt és a török vörös félhold kisebb szállítmányokat eljuttatott ugyan az országba, a megérkező élelmiszer jelentős része azonban elkallódott, és a fekete piacon kötött ki.⁸ A helyzet drámaian romlott, decemberben a magyar követ csak a fővárosban napi 700-1000 főre becsülte az éhség miatt meghaltak számát. A helyzetet nehezítette a beköszöntő kemény hideg, amely a tüzelőanyag hiánya miatt tovább növelte a veszteségeket.⁹ A fekete-piac felvirágzott, az elszabaduló infláció és a gabonahiány együttes következményeként egy kiló kenyér ára megszállás előtti 10 drachmáról 34 millió drachmára emelkedett (Balogh 2013). A szigorú brit tengeri blokádnak 1942 februárjában bekövetkező feloldásával és a kanadai gabonaszállítmányok megérkezésével fokozatosan enyhült a helyzet, de a tél folyamán így is 300.000 görög veszítette életét az éhínség miatt (Hionidou 2006).

A megszállók igen keveset tettek az éhínség megszüntetéséért, ez a körülmény hozzájárult a fegyveres ellenállás fokozatos kibontakozásához (Condit 2012). Elsőként 1941 szeptemberében a kommunista irányítású EAM (Nemzeti Felszabadítási Front) alakult meg, majd 1942 áprilisában ennek katonai szárnya, az ELASZ (Görög Népi Felszabadító Hadsereg) jött létre. Ezt követően szerveződött meg a jobboldali EDESZ (Nemzeti Köztársasági Görög Liga), amely elsődlegesen Epiruszban tevékenykedett (Balogh 2013). Több kisebb ellenállási csoport működött még a Peloponnészoszon és a bolgárok által megszállt területeken, de ezek létszáma eltörpült az előbb említett két szervezet mögött. 1942 szeptemberétől az egyiptomi brit parancsnokság légi úton küldött tiszteket és robbantási szakembereket a partizánok támogatására, ettől kezdve hatékonyabbá váltak a szabotázsakciók. Külön említést érdemel az Athén-Thesszaloniki vasúti fővonalon lévő gorgopotamoszi viadukt felrobbantása 1942 novemberében.¹⁰

Az olasz zónában történt partizánakció után a németek vették át a vasúti vonal védelmét, a Wehrmacht megtorló akciói ezután váltak különösen kegyetlenné, minden megölt katonáért 50 civilt végeztek ki. A német és kisebb mértékben az olasz katonai ellenlépések az athéni magyar követ jelentéseiben is újra meg újra visszatérő elemek. A németek elsőként Krétán léptek fel igen keményen a partizán-tevékenységgel szemben, a sziget megszállása óta a hegyekben nagyon sok görög partizán tevékenykedett brit különleges egységek támogatásával.¹¹ Később a szárazföldre is kiterjedtek az egyre brutálisabb megtorló akciók, és általánossá vált a civil túsók kivégzése. Krétát leszámítva 1943 elejéig a fegyveres ellenállás csak az olasz zónára korlátozódott, a német és bolgár területeken viszonylagos nyugalom uralkodott.¹² A kibontakozó fegyveres ellenállás kemény ellenlépéseket váltott ki mindhárom megszálló hatalom részéről. E válaszlépések intenzitása eltérő mértékű volt. Az olasz

megszállók igyekeztek visszafogottan bánni a görög lakossággal, a legkevesebb atrocitást ők követték el a civilekkel szemben. A megtorlásokban a szláv „ösellenség” bolgárok álltak az élen, 1944 őszéig 40.000 görögöt gyilkoltak meg, őket követték a németek 21.000 áldozattal. Annak ellenére, hogy a legnagyobb zónával Itália rendelkezett, a partizántevékenység megtorlásaként a legkevesebb kivégzés az olaszok számlájára írható, körülbelül 9.000 fő (Bailey 1978).

A döbbenetes számok jelzik az ellenállás kiterjedtségét. Az olasz zónában lévő belső, hegyvidéki területek gyakorlatilag teljesen partizán ellenőrzés alá kerültek. 1943 nyarára az ELASZ már 16.000 harcossal, az EDESZ pedig 5.000 fővel rendelkezett, tevékenységük egyre hatékonyabbá vált (Bailey 2013). A német hadvezetést 1943 első felében már aggasztotta a görög ellenállás mértéke, emellett az afrikai harcok lezárultával komolyan számoltak egy balkáni szövetséges partraszállás lehetőségével. E félélmek megmagyarázzák a görögországi német csapatok létszámának növelését és az olasz zónában való fokozatos megjelenését. Velics 1943 júniusában 100.000 főre becsülte a Wehrmacht létszámát, a németek ekkor már a Peloponnészoszon és Közép-Görögországban is támaszpontokat létesítettek.¹³ Mussolini 1943 júliusi bukását követően a német parancsnokság lépéseket tett, hogy egy esetleges olasz kiugrás esetén az egész ország területén átvegye az irányítást. Az újabb erősítések megérkezteivel a német csapatok létszáma a nyár végén az olasz erők négyötödére emelkedett. Az athéni követ szerint ekkor már elég erősek voltak ahhoz, hogy Itália kiugrása esetén az olasz hadsereget könnyedén lefegyverezzék. Az 1943. január 1-én megalakult, Thesszaloniki főhadiszállású német E hadseregszázados alárésztébe helyezték az egyre gyengébb harci morállal rendelkező olasz csapatokat.¹⁴

A németeket Görögországban nem érte váratlanul az 1943. szeptember 8-án bejelentett olasz kapituláció. Az Alexander Löhr (1885–1947) vezérezredes által irányított E hadseregszázados azonnal cselekedett, és a legtöbb helyen harc nélkül szerezte le a számbelileg erősebb olasz helyőrségeket. Carlo Vecchiarelli (1884–1948) tábornok sem az angolszászok, sem a németek ellen nem volt hajlandó harcolni, megállapodást kötött a németekkel a nehézfegyverzet átadásáról. A fegyverszünet hírére a fegyelem felbomlott, egyértelmű parancsok elmaradtak, a tanácstalan olasz katonákat könnyen fegyverezték le a határozottan fellépő németek. A fogságba esett olaszok többségét vasúton elszállították, kisebb részüket Észak-Görögországban erődítési munkálatokra kényszerítették.¹⁵ Ellenállás csak Közép-Görögországban és a szigeteken bontakozott ki.¹⁶ A hegyvidéki területeken egész alakulatok álltak átt a partizánokhoz, a Pineorolo hadosztály 14.000 fővel egyetlen brit katonatisztnek engedelmeskedve adta meg magát, fegyverzetüket az ELASZ és az EDESZ szerezte meg (Bailey 1978). A legkomolyabb harcokra Kefalonia szigetén került sor. Itt az Acqui hadosztály megtagadta az engedelmisséget, a kibontakozó véres harc után a

fogságba esett olaszok legnagyobb részét lemészárolták.¹⁷ Az Égei-tengeren sem kísérté több siker az olaszokat, Rodoszon és a többi görög szigeten rövid küzdelem után viszonylag könnyen felülkerekedtek a németek.

Az időközben 140.000 főre növekedett német megszálló haderő nemcsak egykori szövetségesének erejét törte meg, hanem sikeresen megakadályozta, hogy a britek 1943 őszén elfoglalják a Dodekanézosz-szigeteket. A Lérosz szigetén elszenvedett vereség Churchill egyik legfájóbb katonai kudarca lett a világháború alatt (Rogers 2003). Velics László több jelentésben is foglalkozott az égei-tengeri hadműveletekkel, így 1943. szeptember 27-én beszámolt a kezdeti brit sikerekről, ugyanakkor úgy vélte, hogy az angolok nem használták ki eléggé az olasz összeomlással együtt járó zűrzavart. Az átálló olaszok nem kaptak megfelelő angol katonai támogatást, a németek így felülkerekedhettek.¹⁸

A német sikerekről beszámolva Velics csodálatát fejezte ki, hogy kis erővel milyen nagy eredményeket értek el. 1943 őszén úgy vélte, hogy a németek még elég erősek és győzelmeik hozzájárulnak a török semlegesség további fenntartásához. Az athéni követ ugyanakkor óvott a német katonai képességek túlbecsülésétől, a Balkánon kialakítandó „leküzdhetetlen Súdostwall” vízióját szkeptikusan szemlélte.¹⁹ Az égei hadműveletek lezárultával a magyar követ beszámolt az Athén utcáin felvonultatott angol és olasz foglyok ezreiről, és e látványnak a görög lakosság moráljára gyakorolt negatív hatásáról. A görög közvéleményt lesújtotta a Léroszon elszenvedett brit kudarc, és egyértelművé vált, hogy a régóta várt balkáni szövetséges partraszállás nem fog a közeljövőben bekövetkezni.²⁰ A német győzelem nagyságát ki-domborította, hogy kisebb erővel sikerült megadásra kényszeríteni a angol-olasz dodekanézoszi helyőrségeket, de hangsúlyozta, hogy e vereség egyáltalán nem jelentette a Mediterráneum feletti brit uralom megtörését.²¹

Az olaszoktól szerzett fegyverekkel megerősödött partizánok nem tudták kihasználni az 1943 szeptemberében bekövetkező kedvező katonai helyzetet. Ebben szerepet játszott, hogy 1943 októberétől az ELASZ és EDESZ egymással is harcba keveredtek az epiruszi területeken. Ez volt tulajdonképpen az első görög polgárháború, amelyet csak nagy nehezen tudták lezárni az ide érkező brit katonatisztek 1944 februárjában (Bailey 1978).

A németek megszállták a korábbi olasz zónát, így nem volt akadálya a zsidókérdés végső náci megoldásának. Az athéni követség 1942 közepétől foglalkozott a helyi zsidóság helyzetével (Hidas 2005), 1943 elején beszámolt a krétai és a makedóniai zsidókkal szembeni német fellépésekről, megállapítva, hogy ekkor az olasz zónában még jobb volt a helyzetük.²² Az ország legnagyobb szefárd zsidó közössége Thesszalonikiben élt, deportálásuk 1943 februárjától indult meg. Áprilisra a város 40.000 fős közösségét gyakorlatilag teljes egészében elszállították.²³ Az olasz kapituláció után hasonló sorsra jutott az athéni és a rodoszi zsidóság is. Velics minden eszközzel igyekezett meggátolni, hogy az országban élő magyar és más nemzetiségű zsidókat megmentse a deportálástól. Ez ügyben még más országok, így Argentína,

Spanyolország, Törökország és Svájc követeivel is egyeztetett. Erőfeszítéseinek köszönhetően a magyar állampolgárságú zsidók elkerülték az elhurcolást (Hidas 2005).

Velics azonban már nem maradt sokáig a magyar követség élén. 1944. március 19-én Magyarországot megszállták a németek, áprilisban a magyar követ a helyi görög ellenállás segítségével előbb Törökországba szökött, majd Egyiptomba távozott (Hidas 2005). Ezzel egyidőben Kairóban Georgiosz Papandreu (1888-1968) vezetésével hosszas tárgyalások után sikerült egyesíteni az egymással versengő görög ellenállási csoportokat. 1944 tavaszán az ELASZ volt messze a legerősebb katonai szervezet, több mint 30.000 fegyveresével Görögország közel felét tartotta ellenőrzése alatt (Bailey 1978).

1944. augusztus 23-án Románia sikeres kiugrást hajtott végre, ennek hatására a szovjet hadsereg elárasztotta a Balkánt. A német keleti front déli szárnyán hatalmas rés keletkezett, a benyomuló Vörös Hadsereg nyomására a következő hónapban Bulgária is átállt. Hitler e kedvezőtlen események hatására kénytelen volt elrendelni Görögország katonai kiűritését. Az E hadseregcsoport szeptember-október folyamán viszonylagos rendezettségben és komolyabb veszteség nélkül vonta vissza az itt állomásozó erőket. A kivonással egy időben brit csapatok szálltak partra előbb a Patrasznál, majd a főváros mellett is. A csekély, pár ezer fős nemzetközösségi haderő harc nélkül vonta ellenőrzés alá a nagyobb görög városokat, miközben a vidéket az ELASZ fegyveresei uralták. November elejére a német hadsereg teljesen kiűritette a görög szárazföldet, csak kisebb egységek maradtak Nyugat-Krétán Hania és Maleme körül. A teljes kiűritést a brit légi-tengeri fölény miatt nem lehetett végrehajtani a Dodekanészoszon sem, így Rodoszon, Léroszon, Kószon, Tiloszon, Nisziroszon és Kalimnoszon 17.282 német és 5.517 olasz katona maradt hátra Otto Wagener (1888-1971) vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Ezek az elszigetelt helyőrségek azután 1945 májusáig kitartottak, és csak a háború legvégén adták meg magukat (Réti 2019).

Az angolok számára nagyon fontos volt a görögországi katonai jelenlét, mivel a Földközi-tengeren és a Szuezi-csatornán át Indiába vezető brit birodalmi útvonal biztonsága szempontjából nélkülözhetetlen volt az ország ellenőrzése. Churchill ezért repült 1944 októberében Moszkvába, hogy a szovjet hadsereggel szemben biztosítsa a balkáni ország angol megszállását. A Sztálinnal kötött százalékos megállapodásban elérte, hogy Görögországban 90 százalékos brit befolyás érvényesüljön, míg Jugoszláviában a két hatalom elvileg azonos súllyal rendelkezett, miközben Bulgária, Románia és Magyarország egyértelműen szovjet befolyás alá került (Vida 1986, Churchill 2008). Churchill moszkvai tárgyalásainak eredményeként, szovjet nyomásra Bulgária kivonta megszálló erőit a görög trákiai területekről, így a hellén állam területi egysége végre helyreállhatott (Fülöp 2017). Az informális brit-szovjet megállapodás biztosította, hogy Sztálin a háború időtartama alatt nem avatkozott be a görög belügyekbe, és eltűrte Churchill kemény fellépését a kommunista irányítású ELASZ fegyvereseivel szemben.

A brit megszálló erő létszáma kezdetben nagyon csekély volt, 1944 december elején alig 6.000 fő állomásozott a nagyobb városokban, miközben az ELASZ tízszer több katonával rendelkezett. A Papandreu kormány november végén hivatalosan feloszlatta a katonai szervezeteket, de nem tudta lefegyverezni az ország legnagyobb részét uraló kommunista erőket. 1944. december 3-án a kommunisták által szervezett athéni tüntetés véres összecsapásokba torkollott, ezzel kezdetét vette a görög polgárháború második felvonása. A királpárti erők mellett azonnal beavatkozott a harcokba a Ronald MacKenzie Scobie (1893–1969) tábornok vezette angol haderő. A fővárosban és környékén december folyamán heves összecsapásokra került sor a britek és az ELASZ erői között. Az olasz frontról gyors ütemben kellett erősítéseket átcsoportosítani, a brit megszálló erő 1944 végére 50.000 főre nőtt (Bailey 1978). Így is csak nehezen sikerült felszámolni a fővárosban harcoló ELASZ egységeket. Jól jellemzi a helyzet súlyosságát, hogy 1944 karácsonyán Churchill és Eden külügyminiszter is Athénbe érkezett, és a Damaszkinosz (1891–1949) érsekkel folytatott tárgyalások révén sikerült fegyverszünetre kényszeríteni a kommunista partizánokat (Churchill 2008).

A polgárháborút lezáró, 1945 februárjában megkötött varkizai megállapodás értelmében az ELASZ feloszlott, fegyvereinek jelentős részét beszolgáltatták a királpárti kormánynak. A fegyveres harc ugyan ezzel véget ért, de a kommunisták továbbra is befolyás alatt tartották a belső szárazföldi területeket. A partizánok jelentős része Albániába és Jugoszláviába vonult, ahonnan kiindulva 1946-ba újra kezdték a küzdelmet a jobboldali kormánnyal szemben. A polgárháború ezen harmadik menete azonban már a hidegháború történetéhez tartozik.

Görögország számára a második világháború 1945 májusában ért véget, amikor az utolsó krétai és dodekanészoszi német helyőrségek kapituláltak. A hellén állam súlyos áldozatokat szenvedett el a második világháborúban, összesen 206.922 halott köthető közvetlenül a konfliktushoz. Ebből az 1940–41-es harcokban 13.327 esett el, további 56.225 főt a megtorlások során végeztek ki. A német koncentrációs táborokban 105.000 görög halt meg, köztük 69.121 zsidó volt. További 7.000 áldozata volt a bombázásoknak, a Közel-Keleten 1.100 katona, a tengelyhatalmakkal szembeni ellenállásban 20.650 partizán vesztette életét, a kereskedelmi tengerészet személyzetéből pedig 3.500 fő veszett oda. A nagy éhínségnek és a járványos megbetegedéseknek összesen további 600.000 áldozata volt. A háború során Görögország több mint 806.000 halottat veszített, ez az 1940-es össznépesség 11 százalékát jelentette. Az anyagi károk is rendkívül nagyok voltak, 1.770 falu pusztult el és 400.000 ház semmisült meg (Vassiliadis 2006).

A döbbenetes görög veszteségeket csak kis mértékben enyhítette, hogy az 1947-es párizsi békében Olaszországtól megszerezték a Dodekanészosz-szigetcsoporthat. A háború súlyos következménye volt a kommunisták politikai és katonai befolyásának drasztikus megnövekedése, e körülmény miatt az Egyiptomból visszatérő király-

párti kormányzat helyzete nagyon instabillá vált. A brit katonai beavatkozásnak köszönhetően Görögország elkerülte a szovjet megszállást és a kommunista hatalomátvételt, az 1946 és 1949 között lezajló újabb polgárháborúban az amerikai segítség eredményeként pedig véglegesen felülkerekedtek a kiráypárti erők. A Truman-elv első sikeres alkalmazásának köszönhetően Görögország a Balkán többi részével ellentétben a nyugati világ része maradt, az 1952-es NATO-csatlakozással az amerikai szövetségi rendszer fontos tagjává vált.

Görögország feldarabolása 1941-ben (Partition of Greece in 1941)

Forrás: (Réti, B. 2022 p. 131.)

Jegyzetek

¹ Történelem PhD, kutatótanár, Lovassy László Gimnázium, Veszprém. E-mail: reb@mail.lo-vassy.hu

² MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. július 18. „Görögország felosztása a megszálló hatalmak között.” (12/pol.-1941). Velics László athéni magyar követ jelentése.

³ MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. szeptember 18. „Görögország a német és olasz Balkán-politikában.” (21/pol.-1941). Velics László athéni magyar követ jelentése.

⁴ MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. július 18. „Görögország felosztása a megszálló hatalmak között.” (12/pol.-1941). Velics László követ jelentése.

⁵ MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. július 18. „Görögország felosztása a megszálló hatalmak között.” (12/pol.-1941). Velics jelentése.

⁶ MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. december 2. „Helyzetjelentés.” (34/pol.-1941). Velics jelentése.

⁷ MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. október 12. „Görögország élelmezési helyzete” (29/pol.-1941). Velics jelentése.

⁸ MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. július 18. „Helyzet-és hangulatkép.” (11/pol.-1941). Velics jelentése.

⁹ MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. december 2. „Helyzetjelentés.” (34/pol.-1941). Velics jelentése.

¹⁰ MNL OL, K63, 111.cs. 1942. 13/1. Athén, 1942. november 30. „Belső ellenállás tünetei. A vasúti fővonal megszakítása.” (37/pol.-1942). Az athéni követ jelentése.

¹¹ MNL OL, K63, 111.cs. 1942. 13/1. Athén, 1942. július 1. „A Rangabé-eset.” (20/pol.-1942). Velics jelentése.

¹² MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. január 29. „Katonai helyzet Görögországban.” (8/pol.-1943). Velics jelentése.

¹³ MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. június 4. „Katonai helyzet Görögországban.” (26/pol.-1943). Velics jelentése.

¹⁴ MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. augusztus 30. „A görögországi katonai parancsnokságok átszervezése. Német katonai uralom felé?” (42/pol.-1943). Velics jelentése

¹⁵ MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. november 3. „A görögországi olaszok sorsa.” (55/pol.-1943). Velics jelentése.

¹⁶ MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. szeptember 25. „Az olasz tragédia görög szektora.” (46/pol.-1943). Velics jelentése

¹⁷ MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. szeptember 27. „Görög katonai helyzet.” (48/pol.-1943). Velics jelentése

¹⁸ MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. szeptember 27. „Görög katonai helyzet.” (48/pol.-1943). Velics jelentése

¹⁹ MNL OL, K 63, 112. cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. október 20. „Katonai helyzet Görögországban és a Földközi-tenger keleti részében” (50/pol.-1943) Velics László jelentése

²⁰ MNL OL, K 63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. december 2. „Görög belső helyzet. Levertség. A hadirokkantak elleni intézkedések.” (62/pol.-1943). Az athéni követ jelentése.

²¹ MNL OL, K 63, 112. cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. december 2. „Katonai helyzet Görögországban és a Földközi-tenger keleti részében” (62/pol-1943) Velics jelentése.

²² MNL OL, K 63, 112. cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. január 2. „Zsidókérdés Görögországban.” (3/pol.-1943). Velics jelentése

²³ MNL OL, K 63, 112. cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. május 13. „A zsidókérdés fejleményei Görögországban.” (24/pol-1943). Velics jelentése.

Irodalomjegyzék

Bailey, R. H. 1978, *Partisans and Guerillas*. World War II. Time-Life Books. Alexandria. ISBN 0809424924

Balogh, Á. 2013, *Fejezetek Görögország újkori történetéből. A szabadságharctól napjainkig*. Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete. Szeged. ISBN 978-963-08 -5717-8

Churchill, W. S. 1950, *The Second World War. The Grand Alliance*. Houghton Mifflin. Boston. ISBN 13978-0395410578

Churchill, W. S. 2008, *The Second World War. Triumph and Tragedy*. Penguin Books. London. ISBN 10 0141441771

Condit, D. M. 2012, *Case Study in Guerrilla War. Greece during World War II*. Literary Licensing, Fort Bragg, ISBN-10 1258492555

Cunningham, A. B. 1948, *Transportation of the Army to Greece and Evacuation of the Army from Greece, 1941*. Supplement to the London Gazette. 19 May 1948. H.M.S.O. London.

Flesch, I. 2010, *Az isztambuli menedék. Törökország a vészidőszakban*. Corvina Kiadó. Budapest. ISBN 978-963-13-5896-4

Forty, G. 2002, *A krétai csata*. Hajja Book. Debrecen. ISBN 9789639329539

Fülöp, M. 2017 'Kilépni nehéz. Kiugrások, kapitulációk, 1943-1944' *Rubicon*. 5. szám. pp. 61.

Hidas, I. P. 2005 'Kilátás a követségről: Velics László Görögországban, 1939-1944' *Múlt és jövő*, 2005/2. pp. 38-52.

Hionidou, V. 2006, *Famine and Death in Occupied Greece, 1941–1944*. Cambridge University Press. Cambridge. ISBN-10 0521829321

Juhász, Gy. (szerk.) 1982, *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, V. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941*. Akadémiai Kiadó. Budapest. ISBN 963 05 2320 5

Karavis, S. P. 2015, *The Italian occupation of Greece: strategy and practice (1941–1943)*. In: Pavlovic, V. G. (szerk) *Italy's Balkans Strategies*. Institute for Balkan Studies. Serbian Academy of Sciences and Arts. Belgrade. ISBN 978-86-7179-082-6

Keegan, J. 2019, *A második világháború*. Jaffa Kiadó. Budapest. ISBN: 9789634751601

Mazower, M. 1999, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941–44*. Yale University Press. New Haven. ISBN 9780300177145

- Réti, B. 2019 'Olasz mintagyarmat az Égei-tengeren. A Dodekanézosz-szigetek, 1912-1947' *Mediterrán Világ*. 47. szám. pp. 86-100.
- Réti, B. 2022 'A görög-olasz háború, 1940-1941' *Világtörténet*, 12. (44.) évfolyam. pp. 113-135.
- Rogers, A. 2003, *Churchill baklövése. Lérosz és az Égei-tenger. A második világháború utolsó jelentős brit veresége*. Gold Book. Debrecen. ISBN 9789634260639
- Vassiliadis, D. 2006, *Schwarzbuches der Besatzung*. Nationalrat für die Entschädigungsforderungen Griechenlands an Deutschland. Athen. ISBN 978-960-89102-1-8
- Vida, I. 1986 'Az 1944. októberi Sztálin–Churchill-találkozó és Magyarország' *Történelmi Szemle*, 29. évfolyam. pp. 149-164.
- Weisz, G. M. 2022 'Starvation Genocide in Nazi Occupied Greece:1941-1944. The Lieber Code: Starvation was no Crime at Nuremberg' *International Journal of Research in Humanities and Social Studies*, Vol. 9, Issue 1, pp. 1-6.

Levéltári források (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár)

- MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. július 18. „Görögország felosztása a megszálló hatalmak között.” (12/pol.-1941).
- MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. szeptember 18. „Görögország a német és olasz Balkán-politikában.” (21/pol.-1941).
- MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. július 18. „Görögország felosztása a megszálló hatalmak között.” (12/pol.-1941).
- MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. december 2. „Helyzetjelentés.” (34/pol.-1941).
- MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. október 12. „Görögország élelmezési helyzete” (29/pol.-1941).
- MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. július 18. „Helyzet-és hangulatkép.” (11/pol.-1941).
- MNL OL, K63, 111.cs. 1941. 13/1. Athén, 1941. december 2. „Helyzetjelentés.” (34/pol.-1941).
- MNL OL, K63, 111.cs. 1942. 13/1. Athén, 1942. november 30. „Belső ellenállás tünetei. A vasúti fővonal megszakítása.” (37/pol.-1942).
- MNL OL, K63, 111.cs. 1942. 13/1. Athén, 1942. július 1. „A Rangabé-eset.” (20/pol.-1942).
- MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. január 29. „Katonai helyzet Görögországban.” (8/pol.-1943).
- MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. június 4. „Katonai helyzet Görögországban.” (26/pol.-1943).
- MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. augusztus 30. „A görögországi katonai parancsnokságok átszervezése. Német katonai uralom felé?” (42/pol.-1943).
- MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. november 3. „A görögországi olaszok sorsa.” (55/pol.-1943).
- MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. szeptember 25. „Az olasz tragédia görög szektora.” (46/pol.-1943).
- MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. szeptember 27. „Görög katonai helyzet.” (48/pol.-1943).
- MNL OL, K 63, 112. cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. október 20. „Katonai helyzet Görögországban és a Földközi-tenger keleti részében” (50/pol.-1943)

- MNL OL, K63, 112.cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. december 2. „Görög belső helyzet. Levertség. A hadirokkantak elleni intézkedések.” (62/pol.-1943).
- MNL OL, K 63, 112. cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. december 2. „Katonai helyzet Görögországban és a Földközi-tenger keleti részében” (62/pol-1943)
- MNL OL, K 63, 112. cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. január 2. „Zsidókérdés Görögországban.” (3/pol.-1943).
- MNL OL, K 63, 112. cs. 1943. 13/1. Athén, 1943. május 13. „A zsidókérdés fejleményei Görögországban.”(24/pol-1943).

Hegedűs Barbara¹

Venezuela válaszüton?! Venezuela at the crossroads?!

Absztrakt

Természeti adottságai, potenciális erőforrásai, geopolitikai elhelyezkedése Venezuelát kulcsszereplővé tehetné a dél-amerikai térségben és a nemzetközi szinten egyaránt. Összetett tényezőkkel magyarázható, hogy a modernkori baloldali mintaállam súlyos politikai és gazdasági válsággal küzdő országgá vált a 2010-es évek végére. Legújabbkori történelmében a legfontosabb Hugo Chávez elnöki időszaka és a hozzá kapcsolódó „bolivári forradalom” hatása, majd az elnök halálát követően utódja, Nicolás Maduro alatt tetőző válságos időszak, amely felszínre hozta az általuk kiépített, túlzott vezérközpontúság és a politikai klientizmus okozta gyengeségeket. Az tanulmány célja, hogy a magyar, angol és spanyol nyelvű legfrissebb szakirodalom feldolgozásával elemezze a globális biztonsági helyzet változásai milyen új lehetőségeket és veszélyeket hoztak a dél-amerikai ország életébe. Bár a szankciók enyhülésével a venéz gazdaság lendületet kaphatott, a 2024-es év vajon hoz-e fordulatot a latin-amerikai ország életében, hogy a régóta várt fejlődés valóban megindulhasson. Van-e esély visszaállítani nemzetközi reputációját, és képes-e megszilárdítani belpolitikai demokratikus viszonyait. Venezuela kihasználja-e a világpolitikai események kínálta alkalmat, vagy inkább olajat önt a tüzre, és a be nem teljesült álmok országa marad a következő évtizedben is.

Kulcsszavak: Venezuela, Latin-Amerika, geopolitika, választás, válság.

Abstract

Its natural endowments, potential resources, and geopolitical location could make Venezuela a key player in the South American region and in the international arena as well. It can be explained by complex factors that by the end of the 2010s, the model state of the modern left became a country struggling with a serious political and economic crisis. The most important in its most recent history is the presidency of Hugo Chávez and the impact of the "Bolivarian revolution" associated with it, followed by the crisis period that culminated under the president's successor, Nicolás Maduro, which brought to the surface the weaknesses caused by the excessive leader-centeredness and political clientelism they had built up. The purpose of the study is to analyze the new opportunities and dangers that the changes in the global security situation have brought to the life of the South American country by summarizing the latest Hungarian, English and Spanish literature. Although the easing of sanctions may have boosted the Venetian economy,

¹ A szerző a Phd fokozatot a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájában végezte biztonságpolitika területén, Dél-Amerika kutatási témában. Jelenleg a veszprémi Pannon Egyetemen oktat.

will the year 2024 bring a turning point in the life of the Latin American country so that the long-awaited development can really start. Is there a chance to restore its international reputation and is it able to consolidate its domestic democratic relations. Will Venezuela take advantage of the opportunity offered by world political events, or will it rather add fuel to the fire and remain a country of unfulfilled dreams for the next decade.

Keywords: Venezuela, Latin America, geopolitics, election, crisis.

1. Bevezető

Milyen tényezők teszik Venezuelát jelentőssé a latin-amerikai régióban és a nemzetközi szinten? Az amerikai kontinens esetében lényeges az ország elhelyezkedése, mivel partjait északon a Karib-tenger és az Atlanti-óceán határolja, ennek révén stratégiai helyet foglal el az Észak- és Dél-Amerikát összekötő fő tengeri útvonalaknál. Közepes nagyságú országnak számít a térségben, mivel Brazíliát, Argentínát, Perut, Kolumbiát és Bolíviát követően csupán a hatodik legnagyobb területű állam Dél-Amerikában, 916 445 km²-rel. (The World Factbook 2017) 2800 km hosszú partszakasza fontos kereskedelmi térséggé teszi, valamint mérsékelt és trópusi éghajlata miatt a mezőgazdasági adottságai is kedvezőek, területének 24,5%-a alkalmas agrártevékenységekre, mégis mára élelmiszer szükségletének közel 70%-át importálja. (Watson 2017) A Magyarországnál tízszer nagyobb ország földrajza rendkívül változatos. Az Andok hegyvonulatai vonulnak északnyugaton, dél-keleten pedig a Guyana hegység húzódik. A jelenlegi venezuelai válságos állapot előtt az Andok előterében cukornád, kukorica, kakaó és kávétermelés folyt, az északon fekvő főváros, Caracas körzetében pedig a kedvező éghajlatnak köszönhetően gyümölcsöket, kukoricát, kávétermesztéket, a partvidéki trópusi körzetekben cukornád, banán és kakaó ültetvények találhatók. Egyik legfontosabb gazdasági régiója a Maracaiboi-medence, ami a kőolaj kitermelés központja. Legfontosabb ásványkincsei a kőolaj és földgáz, de gazdag vasércben, aranyban, bauxitban, gyémántban és egyéb ásványi anyagokban, mint a koltán, amely elengedhetetlen az elektronikai eszközökhöz, valamint jelentős édesvízkészlettel rendelkezik. Természeti erőforrásai tették lehetővé, hogy a nemzetközi szankciók ellenére is működőképes maradjon.

Venezuela két évtizeddel ezelőtt még nagy reményekkel bírta, fejlődő országnak számított a régió belül, de még kicsivel több mint egy évtizeddel ezelőtt, Hugo Chávez emblematikus elnök 2013-as halálakor sem gondolta volna az ország lakossága és a nemzetközi közösség, hogy pár éven belül több milliós menekülthullám, éhínség, és majdnem polgárháborús viszonyok fogják jellemezni a dél-amerikai országot. (Bata-Balog 2021) A politikai, gazdasági és társadalmi válság a dél-amerikai térségben komoly hatással bír, töréspontot, súlyos megosztottságot és éles konfliktusokat okozva a

régió államai között. Venezuela a dél-amerikai térség egyik legfontosabb országa, többek között geopolitikai helyzete, természeti erőforrásai, és nyersanyag készletei miatt. Az elmúlt évtizedek integrációs törekvéseinek meghatározó szereplője, az ország jövője pedig alapvetően befolyásolja a régió egészét. (Csiki 2008)

Venezuela elmúlt tíz éves agóniája lépcsőzetes folyamat, amelynek különböző periódusaiban felcsillantak reménysugarak a változásra, vagy legalábbis alkukra, amelyek mérsékelni tudták volna a veszteségeket. A politikai krízis Hugo Chávez elnök (1999-2013) halálát követően élesedett ki, miután az új elnökválasztás eredményét az ellenzék nem fogadta el, majd halálos áldozatokkal járó tüntetések kezdődtek Nicolás Maduro ellen. 2013 áprilisában a venezuelai válság megvitatása miatt az UNASUR (Dél-amerikai Nemzetek Uniója) rendkívüli csúcstalálkozót hívott össze. Ebben az időszakban a regionális szereplők még képesek voltak közvetítőként enyhíteni a feszültséget, nyomására ellenőrizték a szavazatokat, és a brazil, kolumbiai és ecuadori külügyminiszterek garanciájával párbeszéd indult az ellenzék és Maduro elnök között. (Hegedűs 2021) 2015 decemberében egyetlen választási megfigyelőként az UNASUR delegációja vett részt a venezuelai parlamenti voksoláson, amelyen egyébként a parlamenti többséget az ellenzéki formáció, a Demokratikus Egység (Mesa de la Unidad Democrática MUD) szerezte meg. A belső feszültség ezek után azonban csak fokozódott a venezuelai rezsim és az ellenzéki szereplők között, valamint a súlyos gazdasági, társadalmi és politikai válság hatására az összeomlás szélére sodródott az ország. A venezuelai válság a régió államai között is olyan törésvonalakat okozott, hogy az említett Dél-amerikai Unió működésképtelenné vált, ezáltal nem volt olyan regionális testület, amely együttes erővel mérsékelni tudta volna Maduro politikáját. A demokratikus viszonyok utolsó mérföldkövének bizonyult a legutóbbi 2024. június 28-ai elnökválasztás, amely a korábbi reményekkel ellentétben már külföldi megfigyelők, és erősen megkérdőjelezhető demokratikus viszonyok között zajlottak, eredményeképpen pedig Nicolás Maduro hivatalban lévő venezuelai elnököt a szavazatok 51 százalékával újraválasztották az ország élére, így már a harmadik ciklusát kezdi meg államfőként.

Hogyan vált a régió egyik mintaállamából válságokkal teli országgá Venezuela? Melyek a legfontosabb kihívások, amelyekkel szembe kell néznie? Milyen jövőképpel rendelkezik és milyen lehetőségek előtt áll Venezuela? A tanulmány célja, hogy választ találjon az alábbi kérdésekre, és elemezze milyen tanulságokkal szolgálhat a dél-amerikai ország helyzete a nemzetközi közösség számára is. Az elemzés időbeli határa 2024. augusztus végéig tart, eddig tekint át a főbb politikai eseményeket.

2. Ez volt Bolívar álma?!

Venezuela olajkorszaka, amely áldás és átok is egyben az ország életében, az 1920-as években kezdődött. Áldás, mivel lehetőséget nyújthatott volna arra, hogy komoly gazdasági fellendülést hozzon a dél-amerikai ország életében, de az elmúlt száz év tapasztalata alapján inkább balsorsként tekinthető, mivel a kezdetektől nem a nemzeti önrendelkezés része a természeti erőforrás, illetve amikor lehetőség adódott volna arra, hogy állami érdekmentén történjen az olajkincs kiaknázása, az alkalmazatlanság, a politikai klientizmus, elhibázott gazdaságpolitika és a nemzetközi környezet negatív hatása megpecsételte az ország kulcságazatának sorsát. 1920-ban a holland–angol multinacionális olajvállalat, a Royal Dutch Shell kezdte meg a kitermelést Venezuela északkeleti régiójában. Az 1920-as években az éves termelés körülbelül 1 millió hordóról 137 millióra nőtt, így Venezuela a második helyre került az Egyesült Államok után a teljes olajkitermelésben. Az 1930-as évek közepére az olaj az export 90%-át tette ki, és az összes többi gazdasági ágazatot kiszorította, azonban a külföldi cégek, köztük a Royal Dutch Shell, a venezuelai olaj 98%-át ellenőrizték. Válaszul a venezuelai kormány 1943-ban törvényt fogadott el, amely előírta, hogy „a külföldi vállalatok olajnyereségük felét az államnak adják”. Ennek hatására öt éven belül a kormány bevétele hatszorosára nőtt. (Roy – Cheatham 2024)

Venezuela a természeti erőforrásokhoz kapcsolódóan a 20. század második felében sajátos politikai fejlődési pályát járt be, mert amíg a legtöbb latin-amerikai országban katonai diktatúrák, autoriter rendszerek váltották egymást, addig ebben az országban demokratikus berendezkedés jött létre. A balközép párt, a Demokratikus Akció (AD, Acción Democrática) és a kereszténydemokrata COPEI (Comité de Organización Política Electoral Independiente) megállapodást kötött (Pacto de Punto Fijo) 1958-ban azzal a céllal, hogy konszolidálja az ország demokratikus, és valójában a gazdasági alapjait is. A következő évtizedeket a két párt váltógazdasága uralta, ami képes volt stabilizálni az országot. A megegyezés részét képezte, hogy minden érdekcsoport részesüljön az olajbevételekből, cserébe támogatják a mérsékelt állami beavatkozást a gazdasági életbe és tiszteletben tartják a magáncégek érdekeit. A kiépült rendszer törekeny volt, de mégis megerősítette a demokráciát, Venezuela pedig prosperáló pályára lépett, egészen a nyolcvanas évekig.

Az 1989-es adósságválság hatására bevezetett neoliberális gazdasági reformok, privatizáció, deregulációs folyamatok és a benzinár növekedésének hatására tüntetések kezdődtek. Az 1990-es évekre a kétpárti struktúrát uraló politikai elit a súlyos korrupciós vádak miatt elvesztette a középosztály támogatását, a pártok nem tudtak megújulni és visszaszerezni a társadalom bizalmát, a munkásréteg úgy érezte, hogy nem részesült az olajbevételekből, szociális programokat és gazdasági lehetőséget követel-

tek a városokban. (Hegedűs 2019) Növekedett az általános elégedetlenség, a társadalom elfordult a hagyományos pártoktól. Hugo Chávez színre lépésekor az országot a lakosság a politikai életből való kiábrándultsága, a neoliberális gazdaságpolitikából következő gazdasági nehézségek és népi elégedetlenség jellemezte. (Gómez 2015)

Hogyan válhatott Latin-Amerika leggazdagabb államából súlyos gazdasági válsággal küzdő országgá Venezuela? Politikai téren a legfontosabb Hugo Chávez elnöki időszaka és a hozzá kapcsolódó, Simón Bolívar, *El Libertador* a függetlenségi harcok kiemelkedő alakjáról elnevezett „bolivári forradalom” hatása, majd a halálát követően utódja Nicolás Maduro alatt tetőző válságos időszak, amely felszínre hozta az általuk kiépített, túlzott vezérközpontúság és a politikai klientizmus okozta gyengeségeket. (Lehoczki 2013) A gazdasági rendszert elemezve a korábbi vezetésektől örökölt egyoldalú gazdaságpolitika, a túlzott olajfüggőség és más szektorok, mint a mezőgazdaság szerepének háttérbeszorulása játszotta a fő szerepet. A társadalmi problémák orvosolására tett intézkedések a 2000-es években komoly eredményekkel jártak. A társadalmi különbségek mérséklődtek, a szegények arányát számszerűsítő mutatók javultak, az egészségügyben és az oktatásban komoly fejlesztések történtek, valamint a szolgáltatásokhoz való hozzáférés elérhetőbbé vált az alsóbb rétegek számára is. Azonban a gazdasági nehézségek növekedésével ezek a fejlődési tendenciák megálltak, sőt mára hatalmas visszaesés történt. Láthatóvá vált, hogy a strukturális problémákat a Chávez éra nem tudta megoldani, és a megkezdett társadalmi modernizációs programok nem fenntarthatóak.

Az 1970-es években a katonaságon belül is megjelent a desarrollismo-nak nevezett fejlődési koncepció. Alapgondolata a nemzetgazdaságok dinamizálása, a külföldi tőkéktől és világgazdaságtól való függőség csökkentése, a társadalmi különbségek felszámolása, a mezőgazdaság modernizálása volt, amit militarista-populista eszközökkel és radikális reformokkal kívántak végrehajtani. A desarrollismo gondolata hatással volt Hugo Chávez venezuelai elnökre (1999–2013), aki a Latin-Amerikában végbemenő „pink tide” baloldali fordulat egyik legmeghatározóbb, és ellentmondásosabb alakja. Különféle jelzőket használtak már rá, caudillo, populista vezető, diktátor, vagy a nép atyja. Első megmozdulása 1992-ben egy sikertelen fegyveres puccsal kezdődött a katonaság tagjaként, amely elindította politikai karrierjét, és megalapozta 1998-as elnökválasztását.

Rendszerének megítélése rendkívül ellentmondásos, értékelése a legszélesebb spektrumban mozog, egészen a demokratikus intézményrendszert lebontó, erősen autokratikus és autoriter rendszertől, a részvételi demokráciát és a társadalmi igazságosság elérését célzó állam képéig. Fontos látni, hogy egész Latin-Amerikában tapasztalható, hogy a társadalmi egyenlőtlenség, a szegények nagy aránya, az oktatáshoz való egyenlőtlen hozzáférés hatására a lakosság egy részének nincs lehetősége arra, hogy a politika aktív résztvevője és alakítója legyen, mert hiányoznak azok a köztes társadalmi intézmények, szervezetek, amelyek révén lehetőségük lenne a

politikai elitet befolyásolni. Mindezeket a körülményeket a petro-állami lét felerősíti, mivel, ha az ország bevételeinek nagy része a külföldről és egy szűk termékkörből származik, nem az adókból, nincs meg a szorosabb kapcsolat és az egymásrautaltság az állam és a polgárok között, amely lehetővé tenné és kikényszerítené a demokratikusabb berendezkedést. (Roy – Cheatham, 2024)

Elnöki pályafutását értékelve adódik a kérdés, hogy minek volt köszönhető Chávez ekkora belpolitikai fölénye, amely már szinte mitikus figurává emelte, és halálát követően tíz évvel is képes még tömegeket megmozgatni politikai mozgalma mellett. Úgy gondolom, hogy nagyrészt személyiségének, szónoki képességének, valamint szociális programjainak, amivel a vidéki közösségi tanácsokon keresztül elérte a társadalom alsóbb rétegeit, akik korábban politikailag inaktívak voltak. A médiában túlsúly volt az ellenzékhez képest. Chávez politikai rendszerének intézményi bázisa a saját támogatóiból álló Legfelső Bíróság, a törvényhozó Nemzetgyűlés, a Nemzeti Választási Bizottság és a hadsereg volt. Az erős elnöki hatalom mellett ezek biztosították a rendszer centralizált működését, illetve az ellenzék gyengesége, fragmentáltsága is hozzájárult az elnök politikai stabilitásához. Azonban lényeges megjegyezni, hogy Chávez elnöksége alatt a venezuelai választásokon még részt vettek külföldi megfigyelők, például az EU-ból vagy az Amerikai Államok Szervezetéből, mivel Chávez szükségesnek tartotta, hogy a nemzetközi szereplők is legitimálják hatalmát, annak érdekében, hogy komoly külpolitikai terveit végre tudja hajtani. Hugo Chávez elnöki időszaka alatt épült ki a „bolívari szocializmus” rendszere, amelyre a mai napig visszautal és támaszkodik Nicolas Maduro elnök.

2.1. Bolívarizmus

Venezuela jelenlegi helyzetének elemzéséhez elengedhetetlen Hugo Chávez, majd utódja Nicolás Maduro rendszerének ideológiai támaszának a rövid elemzése, a bolívarizmus, és a szocializmus a 21. században koncepció. Chávez elnöksége első éveiben még nem beszélt szocializmusról, csak hat évvel elnöksége kezdetét követően jelentette be, hogy a „21. századi szocializmust” kívánja megvalósítani. A 19. századi nemzeti hős, Simon Bolívar nevéhez köthető chávez-i ideológia kezdetben inkább tűnt nacionalista projektnek, amely Venezuelát a neoliberális globalizáció hatalmával és az Egyesült Államok uralmával szemben kívánta megvédeni. Természetesen a projektnek kezdettől fogva progresszív társadalmi igazságossági impulzusai voltak, de nem volt szocialista abban az értelemben, hogy szembeszállt a kapitalizmussal egy új, igazságosabb és demokratikusabb gazdasági rendszer mellett. Eszmeisége középpontjában nemzeti autonómia, részvételi demokrácia, gazdasági függetlenség, javak egyenlő elosztása, szegénység és korrupció elleni küzdelem szerepelt. Szocializmust úgy kívánta megreformálni, hogy kezdetben egy plurálisabb és kevésbé állam központú rendszert hirdetett meg. (Wilpert 2007)

Mára azonban a valóság teljesen ellentétes képet mutat, mint amik a kezdeti célkitűzések voltak. Gazdasági összeomlás, hiperinfláció, korrupció, a szegénység erőteljes növekedése, a demokratikus viszonyok szétesése, a másként gondolkodók és a sajtó állami elnyomása, és közel 7 millió kivándorolt venéz menekült. (Soltész 2021) Venezuela a petroállam példája, ahol a kormány nagymértékben függ az olajból és földgázból származó bevételektől. A probléma gyökere már a 20. század közepén megmutatkozott, mivel a külföldi tranzakciókból befolyó olajbevételek miatt az állam nem fejleszti az egyéb gazdasági szektorokat, az import olcsóbbá válik a hazai termeléshez képest, ezáltal egy statikus, egyoldalú, állam és szűk érdekcsoportok befolyása alá kerül a gazdaság. Ezek a rendszerszintű problémák láthatóak voltak korábban is, de olyan érzékenyen nem érintették a dél-amerikai ország gazdaságát, mint az olajár 2016-os zuhanása után, amikor a 2014-es hordónkénti több mint 100 dollárról 2016 elején 30 dollár alá zuhanva gazdasági és politikai spirálba sodorta Venezuelát, és az azóta emelkedő árak ellenére továbbra is kilátástalanok a körülmények.

2.2. *Demokrácia utolsó bástyái*

Több forgatókönyvet kipróbáltak már a Venezuelában a regnáló elnök és politikai körének az elmozdítása érdekében. Békés és erőszakos tüntetésekkel, demokratikus intézményeken és választási győzelem által, átmeneti elnökkel, választási bojkottal, mint a tüntetés jeleként az ellenzék részéről, egyezkedés és tárgyalások módszerével. Fel kell tenni a kérdést, hogy milyen lehetőségek maradtak Venezuela számára? Külföldi beavatkozás, belföldi puccs, választási győzelem és békés átmenet, illetve meg egyezés vagy paktum? Az ellenzék utoljára 2015-ben tudott hivatalosan nyeri egy választáson, amikor a Nemzetgyűlésben többséget szerzett. (Wilson Center 2020) Az ellenzék rendkívüli megosztottsága a politikai célkitűzések és ideológia mentén, a gyorsan változó politikai vezetők, a választási bojkottok, amelyek időszakosan jelentéktelenné tették az ellenzéket a választók szemében, mind hozzájárulnak Maduro kormányzati rendszerének a fennmaradásához, és választási győzelmeihez. A 2024-es választások előtti hónapok azonban több okból is reménykeltőek voltak.

Érdekes módon a 2022-es orosz-ukrán konfliktus kirobbanásának hatása Venezueláig is elért. Venezuelával szemben már a Chávez éra óta életbe léptek szankciók, de ezek mérsékeltek voltak. A 2018-as nagy nemzetközi felháborodást is kiváltó, vitatott elnökválasztást követően 2019-től viszont már a gazdaságot súlyosan sújtó szankciókat vezetett be az Egyesült Államok, például megtiltott minden tranzakciót amerikai cégek, állampolgárok és venéz gazdasági szereplők között. (The Guardian 2019) Az orosz-ukrán konfliktus hatására bevezetett szankciók Oroszország ellen azonban olajhiányt generált a világ nyugati feltekén. A keresleti oldal kiszolgáltatására Venezuela fontos szereplővé vált készletei miatt. Ennek következtében 2022 októberében az Egyesült Államok enyhítette a dél-amerikai ország kőolaj- és gázexportját korlátozó szankciókat a választott piacaira egy hat hónapos határidővel, amely az idej szabad elnökválasztás ösztönzésére szolgált volna. Venezuela

továbbra is gazdasági és politikai nehézségekkel küzd, de az Egyesült Államok szankcióinak enyhítése a demokratikus reformokért cserébe reményt keltett az olajipar újjáéledésében. Az Chevron újakezdte működését az országban, ami potenciális enyhülést jelezhet. (Buitrago 2024) A gazdaság 2022-ben 8, 2023-ban 4 százalékkal nőtt, 2024-re pedig további 4,5 százalékos növekedést prognosztizálnak a szakértők. (Armas 2023) A javuló gazdasági viszonyok hatására felcsillant a remény, hogy Venezuela elkezdhet visszafordulni a demokratikusabb irányba, javítva ezzel nemzetközi megítélését és belpolitikai viszonyait. Valójában Maduro legitimációjának erősítéseként tekintett a tárgyalási folyamatra, és úgy tűnt komoly eredmények születtek. Megállapodott a Maduro kormányzat és az ellenzék (Plataforma Unitaria Democrática) a Barbados tervben 2023 októberében, amelynek a fő célkitűzése volt, hogy a 2024 nyarán történő elnökválasztások minél tisztább és demokratikusabb módon legyenek megtartva. Maduro kormánya tavaly beleegyezett politikai foglyok szabadon bocsátásába, a nemzetközi megfigyelők engedélyezésébe és a 2024-es tisztességes elnökválasztás feltételeinek meghatározásába. A megállapodást követően előválasztást tartottak, ahol meglepetésre nagy részvétel mellett, korábban baloldali körzetekben is az ellenzék nyert, és az ellenzéki jelölt María Corina Machado kimagaslóan jól szerepelt. Azonban ez az optimista hangulat nem tarthatott sokáig, mivel a kormányzat nem tartotta be a paktumot. Januárban az Országgyűlés a civil társadalom munkáját korlátozó törvény elfogadásával fenyegetőzött, a Legfelsőbb Bíróság pedig kizárta a népszerű ellenzéki jelöltet, María Corina Machadot, az általános választásokon való részvételből. (Smilde, Cristina 2024)

2024. július 28-ra tűzték ki az elnökválasztás időpontját, de ahogy közeledett a voksolás, a megállapodásban lefektetett feltételek egyre inkább nem teljesültek. A helyi Legfelsőbb Bíróság januárban helybenhagyta az a tilalmat, hogy Maria Corina Machado ellenzéki elnökjelölt hivatali pozíciót vállaljon, ezért Edmundo González Urrutia lett az összellenzék jelöltje. Nicolás Maduro hivatalban lévő venezuelai elnököt a szavazatok 51 (5,15 millió) százalékaival újraválasztották az ország élére, így már a harmadik ciklusát kezdi meg államfőként. A választás eredményét azonban az ellenzék és a nemzetközi közösség is megkérdőjelezi. Egyrészt a választási bizottság a 2013 óta hatalmon lévő Nicolás Madurót nyilvánította a voksolás győztesének, de az egyes szavazóköri tételes eredményeit nem tették közzé. Másrészt az ellenzéki közvélemény-kutatások figyelői által összegyűjtött szavazógép-eredmények elemzése azt mutatta, hogy Maduro fő kihívója, Edmundo González valószínűleg 2-1 arányban legyőzte a regnáló elnököt. Az eredményhirdetés nyomán országszerte tüntetések robbantak ki, amelyek erőszakba torkolltak: az összecsapásoknak az országos főügyész friss közlése szerint legalább 25 halálos áldozatuk volt, további 192 ember pedig megsebesült. A kormányzati hivatalos közlés szerint Maduro 5,15 millió szavazatot kapott, megelőzve Edmundo González Urrutiát, aki 4,5 millió voksot (44,2 százalék) Pár nappal később az ország Legfelsőbb Bírósága, amely egyértelműen Maduróhoz lojális, megerősítette az eredményt. (Lozano 2024)

Eközben a rezsím biztonsági apparátusa több száz tüntetővel szemben lép fel erőszakkal, könyörtelen erődemonstrációt tartva, amely halálos áldozatokkal is járt. „A biztonsági erők olyan sebességgel veszik őrizetbe az embereket, amilyenre Venezuela közelmúltbeli történelmében nem volt példa, még a 2014-es és 2017-es brutális elnyomás idején sem” – mondta Juanita Goebertus, a Human Rights Watch amerikai igazgatója. „Ez nem csak a tüntetők elleni fellépés. Ez egy teljes boszorkányüldözés mindenki ellen, aki kritizálni meri a kormányt.” (Tharoor 2024) Repedéseket mutathat a rendszeren belül, hogy Juan Carlos Delpino, a Nemzeti Választási Tanács (CNE), amelyet Maduro hatalom megtartásának az egyik fő intézményének tartanak, főrektora augusztus 26-án, hétfőn kelt nyilatkozatában egy sor „szabálytalanságra hívja fel a figyelmet, amelyek a 2024. július 28-i választási folyamat során történtek”. Hosszú idő óta az első eset, hogy vezető tisztségviselő nyíltan bírálja a kormányzatot. (Arciniegas 2024)

3. Nemzetközi helyzet fokozódik

A szavazás eredménye regionális és nemzetközi szinten is felháborodást keltett. Független választási megfigyelők, köztük a Carter Center és az ENSZ szakértőiből álló testület is kétségbe vonták az eredmény legitimitását. Josep Borrell, az Európai Unió vezető diplomatája nyilatkozatában kijelentette, hogy "csak a teljes és független módon ellenőrizhető eredményeket fogadják el és ismerik el".

A régió két jelentős baloldali személyisége, a kolumbiai elnök Gustavo Petro és a brazil elnök Lula da Silva, már az elnökválasztások előtt is megpróbált közvetítőként fellépni a tiszta választások érdekében és a Barbados terv végrehajtása céljából. Gustavo Petro kolumbiai elnök egy demokratikus paktum javaslatot hozott nyilvánosságra, amivel megpróbálta a Barbados tervben foglaltak betartására visszavezetni a venezuelai kormányzatot. A paktum javaslat fő eleme az volt, hogy tiszta és fair választásokat kell tartani, külföldi megfigyelőkkel, valamint a választási eredményt mind a két félnek tiszteletben kell tartania. A paktumra nem érkezett pozitív válasz a Maduro kormányzat részéről. Dél-Amerikában a két legerősebb szövetségese Maduronak a kolumbiai baloldali elnök Gustavo Petro, és a brazil baloldali elnök Lula da Silva sem fogadták el a választási eredményt, majd felszólították Madurot, hogy hozza nyilvánosságra a választási adatokat. A két dél-amerikai elnök, kiegészülve Andrés Manuel López Obrador mexikói elnökkel, közvetíteni próbálnak Maduro felé, és nyíltan felszólították új választások lebonyolítására a külföldi megfigyelőkkel, de cserébe az Egyesült Államok engedjen a visszaállított szankciókból.

A választás megismétlésének ötletét Maduro és az ellenzék is elutasította. Előbbi elégedett álláspontjával, utóbbi pedig úgy véli, hogy Maduróra és szövetségeseire

semmiképpen sem lehet rábízni a tisztességes szavazás lebonyolítását az elmúlt hónapok alapján. María Corina Machado – a legfőbb ellenzéki vezető, akit Maduro az elnökválasztás előtt diszkvalifikált – a Reuters hírügynökségnek adott interjújában azt mondta, hogy a hazai tiltakozások és a nemzetközi nyomás kombinációja ki fogja kényszeríteni Maduro lemondását "A belső és a külső erők közötti koordináció az, ami változást fog elérni" - mondta a hírügynökségnek egy videohíváson Machado, aki megjelent néhány felvonuláson, de egyébként bujkál. „Mi maradt mára Madurónak? Magas rangú katonák nagyon szűkített csoportja, a (legfelsőbb bírósági) bírók irányítása és a fegyverek, amivel félelmet szít.” (The Washington Post 2024)

Az újraválasztás kérdésköre két okból is problematikus, mivel Lula, Petro és Obrador bár nem ismeri el a választások eredményét, nem tekint legitim, megválasztott elnöknek az ellenzék jelöltjét Edmundo Gonzálezt sem, miközben a venéz ellenzék és a nemzetközi közösség egy része, az Egyesült Államok és számos latin-amerikai ország, Peru, Argentína, Uruguay, Costa Rica, Ecuador és Panama elismerték megválasztott elnöknek Gonzálezt. Ennek fényében az ellenzék kiáll amellett, hogy nincs szükség új választásokra. (Lozano 2024, La Nación) Egy hónappal a választásokat követően úgy tűnik, hogy patthelyzet állt be a felek között. Maduro kormánya az erőszak eszközéhez nyúlt, az ellenzék pedig ismételten, mint korábban számos esetben, külföldről várja a változást, ami Guaidó ideiglenes elnöksége esetében sem hozott megoldást. Lula és Petro, mint Dél-Amerika két utolsó hagyományos baloldali politikusa Venezuela szembeni állásfoglalása azt mutatja, hogy Maduro utolsó regionális támogatói is ultimátumot adnak számára, és ha nem változtat politikáján kihátrálnak mögüle, mivel saját támogatottságukat és presztízsüket veszélyeztetheti a venéz elnök.

Venezuela a nemzetközi rend sakktáblájának is egyik szereplője, ezért politikai viszonyaiban megtalálhatóak a nagyhatalmi érdekek, és a legfontosabb nemzetközi események hatásai. Maduro rezsim két legnagyobb támogatója Oroszország és Kína, amelyek kölcsönössel, fegyverekkel vagy politikai eszközökkel támogatják a rezsimet. Venezuela geopolitikai fontosságú Oroszország számára, mivel az Egyesült Államokhoz legközelebbi szövetségesévé vált Caracas Nicaragua mellett, miután Kubával gyengült a kapcsolata. Az elmúlt két évtizedben Venezuela volt Oroszország legnagyobb vásárlója a nyugati féltekén, de az orosz fél számára a nemzetközi politikai viszonyok miatt is presztízs kérdés lett számára Venezuela helyzete. Az orosz-ukrán konfliktus óta az orosz ideológia, a „tisztességes többpólusú rend” egyik lényeges aktoraként tekint a dél-amerikai országra. Maduro egyetértett az orosz fél narratívájával, egy többcentrikus, befogadó, igazságos és demokratikus világrend felépítésének fontosságával, amely tiszteletben tartja a nemzetközi jog általánosan elismert normáit. Mindkét szereplő elutasítja az illegális szankciókat és az államok belügyeibe való be nem avatkozás elvét hirdeti. (Randolph 2023) A kölcsönök, az olaj érdekeltségek és egyéb ásványkincsek, mint az arany lényegessé tette Venezuelát, de ezen kívül a katonai együttműködés is jövedelmező a nagyhatalom számára,

például 5 milliárd dollárt ígért Venezuela olajfinomítóinak fejlesztésére, 1 milliárd dollárt aranybányászati iparára, és tüzerőre. Moszkva – régóta Venezuela egyik legnagyobb fegyverszállítója – páncélozott járműveket, harckocsikat, légvédelmi rendszereket és helikoptereket adott el a Maduro rezsimnek. (Thoene et al 2023)

Kína korlátozta a kapcsolatait, és óvakodik a Maduro rezsim nyílt támogatásától, de a háttérben komoly gazdasági érdekeltségei vannak. Venezuela nyersolaját továbbra is elsősorban Kínába szállítja, ezen kívül Kína több mint 60 milliárd dollárt kölcsönzött Venezuelának, ami csaknem a fele az egész régióknak adott kölcsönnek az adott időszakban. A beruházások az energia- és közlekedési szektorban, valamint a feldolgozóiparban, a mezőgazdaságban, a lakásépítésben és az infrastruktúra-fejlesztésben összpontosultak. (Roy 2023) Az ázsiai nagyhatalom érdeke, hogy a befektetett pénze megtérüljön, és gazdasági érdekeltségei ne sérüljenek, de mindezek miatt többször kifejezte, hogy kész adott esetben az ellenzékkel is tárgyalni. Nem ideológiai kérdés számára a Maduro rezsim támogatása, bár a nemzetközi renden belüli hatalmosztás és befolyás kérdéséből adóan is odafigyel a dél-amerikai országra. Az Orszországot, Kína, India, Irán által képviselt új nemzetközi rend iránti hatalmi „játékban” Venezuela is egy lehetséges szereplő erőforrásai, amerikai kontinensen elfoglalt geopolitikai helyzete miatt, és úgy tűnik, hogy az Egyesült Államok ukrajnai szerepvállalásának ellensúlyozására használják Venezuela támogatását.

4. Válaszüton – merre tovább?

Elhibázott gazdaságpolitika, rossz gazdálkodás, túlzott olajfüggőség, államosítás, hiperinfláció, tekintélyelvűség, korrupció, emberi jogok megsértése, migrációs válság jellemzik Venezuelát az elmúlt két évtizedben. Felvetődik a kérdés, hogy milyen lehetséges forgatókönyvek állnak rendelkezésre a súlyos politikai, gazdasági és társadalmi válságban lévő országban. Gazdasági diverzifikációra van szükség, az olajfüggőség csökkentésére más ágazatok, például a mezőgazdaság, a turizmus és a feldolgozóipar fejlesztésével. Politikai reformokra, amelyek helyreállítják a demokratikus kormányzást szabad és tisztességes választások révén, az intézmények megerősítése és az átláthatóság előmozdítása érdekében. Szociális programok elengedhetetlenek a felzárkóztatás érdekében, de fenntarthatónak és hatékornak kell lenniük. Nicolás Maduro elnök a politikai manipuláció, a katonai lojalitás, a gazdasági ellenőrzés, a nemzetközi támogatás, az ellenzék gyengeségei és a stratégiai jogi manőverek kombinációja révén maradt hatalmon Venezuelában. A súlyos gazdasági és humanitárius válságok ellenére ezek a tényezők lehetővé tették számára, hogy szilárdan megőrizze a hatalmat, és elnyomja az őt támadó erőfeszítéseket. A 2020 és 2024 közötti venezuelai politikai helyzetet különféle összetett tényezők alakították, amelyeket mélyen befolyásoltak az ország jelenlegi gazdasági válsága, geopolitikai dinamikája és

belső politikai konfliktusai. Mindezek tényezők kicsúcsosodását láthatjuk 2024 nyarán, amikor tömegtüntetések váltják egymást, a legfontosabb regionális szövetségek is eltávolodnak, és egyre inkább elszigetelődik Venezuela. Megújulhat-e vajon Venezuela demokráciája, vagy az összeomlás szélén áll? Nehéz megjósolni, hogy a mérleg nyelve merre fog elbilleni, polgárháború, erőszakos beavatkozás, vagy esetleg demokratikus átmenet? Nagy esély van arra, hogy a Maduro rezsim átvészeli ezt a válságos időszakot is, mivel véleményem szerint a legfontosabb társadalmi szereplők, amelyek a rezsimet támogatják, mint például a katonaság, nem lát elég erős ellenfelet, amely ki tudja kényszeríteni belülről a változást. Legoptimistább lehetséges forgatókönyv egy átfogó társadalmi paktum lenne, amely a korábbi Punto Fijo egyezményhez hasonlóan mesterségesen osztaná el a hatalmat és alapot nyújtana az újjáépítés folyamatához, azonban jelen pillanatban túl távol állnak a felek ettől a forgatókönyvtől. 2022 nyarán reményt kapott Venezuela, hogy új erőre kapjon és megkezdje a kilábalás útját a válságos időszakából, de úgy tűnik nem tudott élni a nemzetközi helyzet adta lehetőségekkel, és továbbra is a be nem teljesült álmok országa marad.

Irodalomjegyzék

- Arciniegas, Y. 2024: HRW rechaza propuesta de Brasil, Colombia y México sobre repetición de elecciones en Venezuela, France24 <https://www.france24.com/es/am%C3%A9rica-latina/20240827-hrw-rechaza-propuesta-de-brasil-colombia-y-m%C3%A9xico-sobre-repetici%C3%B3n-de-elecciones-en-venezuela> (2024.08.30.)
- Armas, M. 2023: Exclusive: Venezuela To Receive 27% More Income From PDVSA After Sanctions Easing-Document, Reuters, <https://www.reuters.com/markets/commodities/venezuela-receive-27-more-income-pdvsa-after-sanctions-easing-document-2023-12-12/> (2024.08.15.)
- Bata-Balog, A. 2021: Véget tud-e vetni Venezuela a hiperinflációnak? Avagy hány nullával kell még csonkítani a nemzeti valutát?, Corvinák blog, <https://corvinak.hu/vilag/2021/08/24/veget-tud-e-vetni-venezuela-a-hiperinflacionak-avagy-hany-nullaval-kell-meg-csonkitani-a-nemzeti-valutat> (2022.03.04.)
- Buitrago, D. 2024: Venezuela mulls proposal to extend PDVSA-Chevron oil joint venture through 2047, Reuters, <https://www.reuters.com/markets/commodities/venezuela-mulls-proposal-extend-pdvsa-chevron-oil-joint-venture-through-2047-2024-06-17/> (2024.08.10.)
- Csiki, T. 2008: Venezuela külön úton, Nemzet És Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle, 1/9. 28-39, ISSN 1789-5286
- Gómez, E. 2015: Venezuela: political parties, At a glance, European Parliamentary Research Service, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2015\)556978](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2015)556978) (2024.08.21.)
- Hegedűs, B. 2021: Elherdált Lehetőség: A Dél-Amerikai Nemzetek Uniójának Végnapjai, Hadtudomány: A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata 31 : 2 Pp. 41-57.

- Hegedűs, B. 2019: Venezuela, 163-182.o. in. Szenté-Varga, Mónika és Bács, Zoltán György, eds. Dél-Amerika a 21. században – Társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok. Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft, Budapest. ISBN 978-963-531-110-1
- Lehoczki, B. 2013 A Chávez-éra Venezuelában: bel- és külpolitikai alternatívakeresés, Grotius, http://www.grotius.hu/doc/pub/CZKISW/2013-08-05_lehoczki_bemadett_a-chavez-era-venezuelaban.pdf (2017.11.05.)
- Lozano, D. 2024: El chavismo se atribuye la victoria en las elecciones en Venezuela con el 51,2% de los votos, El Mundo <https://www.elmundo.es/internacional/2024/07/29/66a71883fdddf0c208b45a2.html> (2024.08.18.)
- Lozano, D. 2024: Revelan un plan para repetir las elecciones en Venezuela que pone en alerta a la oposición, La Nación <https://www.lanacion.com.ar/el-mundo/revelan-un-plan-para-repetir-las-elecciones-en-venezuela-que-pone-en-alerta-a-la-oposicion-nid06082024/> (2024.08.15.)
- Randolph, K. 2023: Lavrov in Latin America: Russia's Bid for a Multipolar World, United States Institute of Peace, <https://www.usip.org/publications/2023/04/lavrov-latin-america-russias-bid-multipolar-world> (2024.08.10.)
- Roy, D. 2023: China's Growing Influence in Latin America, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/background/china-influence-latin-america-argentina-brazil-venezuela-security-energy-bri> (2024.08.25.)
- Roy, D. – Cheatham, A. 2024: Venezuela: The Rise and Fall of a Petrostate, Council of Foreign Relations, Július 31, <https://www.cfr.org/background/venezuela-crisis> (2024.08.15.)
- Soltész, B. 2021: A venezuelai kivándorlás hatása Dél-Amerika országaira, KKI Elemzések KE-2021/51., 51., 3-14.,
- Smilde, D. – Cristina, L. 2024: Key Takeaways from Panel Discussion: From Barbados to Democratic Elections: Will Venezuela Meet the Challenge?, WOLA, <https://www.wola.org/analysis/key-takeaways-from-panel-discussion-from-barbados-to-democratic-elections-will-venezuela-meet-the-challenge/> (2024.08.20.)
- Tharoor, I. 2024: A month after Venezuela's contested election, the opposition fights on, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/world/2024/08/28/venezuela-opposition-elections-maduro/> (2024.08.30.)
- Thoene, U. - García Alonso, R. – E. Dávila Benavides D. – A. Roa Sánchez P. – Cuestas Zamora E. 2023: Russia in Latin America: Why support Venezuela in a crisis?, International Social Science Journal, <https://doi.org/10.1111/issj.12424>
- The Guardian, 2019: UN rights chief decries latest US sanctions targeting Venezuela, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/09/un-rights-chief-decries-latest-us-sanctions-venezuela-michellebachet> (2024.08.10.)
- The World Factbook 2017: Washington D.C., Central Intelligence Agency
- Watson, K. 2017: Venezuela crisis: Farmers struggle as people go hungry, BBC, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-42398814> (2024.17.20.)
- Wilpert, G. 2007: Chavez's Venezuela and 21st Century Socialism, Research in Political Economy 24:3-42 DOI:10.1016/S0161-7230(07)24001-5 (2024.08.25.)
- Wilson Center 2020: Venezuela's Assembly Elections, <https://www.wilsoncenter.org/event/venezuelas-assembly-elections> (2024.08.25.)

Kornéli Beáta

**Az ihvánláadás kitörésének okai és a britek szerepe
a felszámolásában**

A régi és az új ütközete

**The causes of the outbreak of the Ihvan revolt and
the British role in putting an end to it**

The clash of the old with the new

Abstract

In the aftermath of the Ottoman Empire's collapse, a new order was emerging in the Middle East, shaped by the interests of a new dominant power, primarily Britain. The Mandate Areas were established, and as historian Margaret MacMillan observed, the victorious powers of World War I granted independence to these regions, not out of desire, but because nobody wanted all that sand in Arabia.

Ibn Saud astutely recognized that to survive and maintain control over his conquered territories, spanning from Hasa to Hijaz, he needed to adapt to the new geopolitical landscape and align himself with the region's prevailing power. In contrast, the Ikhwan failed to grasp that the old order had passed, and that Arabia could no longer be governed by the 18th-century Wahhabi principles. This clash between traditional and modern structures culminated in the Ikhwan Revolt of 1927, which lasted nearly three years. The conflict involved three key players: the Ikhwan, Ibn Saud, and the British.

This paper aims to explore the motives behind the Ikhwan's revolt, the position in which it placed Ibn Saud, and the strategic reasons that led Britain to support the Arab leader. In addition to relevant literature, this study draws on previously unpublished online archival sources.

Keywords: Ikhwan, Ibn Saud, Britain, Middle East, stability of power, mandate states.

Absztrakt

Az Oszmán Birodalom romjain kialakult egy új rend, egy új nagyhatalom, elsősorban Nagy-Britannia érdekeit tükröző közel-keleti struktúra. Létrejötték a mandátumterületek, Margaret MacMillan szavai-val élve, az a rengeteg homok Arábiában senkinek sem kellett, így megadták a függetlenségét.

Ibn Szaúd nagyon jól felismerte azt, ha túl akar élni, megakarja őrizni a meghódított területeit Hászától–Hidszázig, akkor az új szabályok szerint kell játszani és jóban kell lenni a térséget domináló nagyhatalommal. Ez az, amit az ihvánok nem ismertek fel, hogy eljárt a régi rend felett az idő, és már nem lehet a 18. századi vahnábita módszerek szerint irányítani Arábiát. Ez a két egymásnak feszülő struktúra, a hagyományos és a modern feszültségéből robban ki 1927-ben az ihvánláadás, amely közel három évig tarott. Három szála volt az összeütközésnek az ihvánok, Ibn Szaúd és a britek. A tanulmány arra próbál választ keresni, hogy milyen indítékai voltak az ihvánoknak a lázadás kirobbantásában, milyen

helyzetbe sodorta mindez Ibn Szaúdot és milyen stratégiai okok vezették Nagy-Britanniát arra, hogy segítséget nyújtson az arabiai vezetőknek. A tanulmány megírásához a releváns szakirodalomon túl eddig nem publikált online levéltári források kerültek felhasználásra.

Kulcsszavak: ihvánok, Ibn Szaúd, Nagy-Britannia, Közel-Kelet, hatalmi stabilitás, mandátumterületek.

Ibn Szaúd nem sokáig élvezhette a Hidzsász felett aratott diadalát, mert 1927 és 1930 között uralkodásának legsúlyosabb krízisével kellett szembenéznie, aminek elsődleges oka az ihvánvezetők be nem teljesült hatalmi reményeiben gyökerezett. A hódítások lezárulásával nem kaptak szerepet sem az új államvezetésben, sem vallási vezetőként, sőt az általuk elfoglalt városok uralkodóiként sem. Ibn Szaúd még csak nem is konzultált velük Hidzsászba érkezésekor. Halid ibn al-Luvajt, Mekka hódítóját visszaküldte el-Hurmába; Fejszal ad-Davist, aki Medinát ostromolta, megakadályozta abban, hogy elfogadja a város megadásának ajánlatát, és visszaküldte al-Artavíjjába; Ibn Humaidot pedig al-Gatgatba. A dzsiddai brit követ arról számolt be, hogy Halid és ad-Davis keserűséggel tértek vissza szülővárosukba (KOSTINER 1985, 314–315). Helyettük Ibn Szaúd hidzsázi notabilitásokat vont be a közigazgatásba és az új tanácsba, a *medzslisz as-súrába*, amelynek feladata az állam bel- és pénzügyeinek segítése volt. Emellett az ihvánok befolyásával szemben megerősödött Ibn Szaúd pozíciója és a megalakult kormány végrehajtó szerepe. 1925 után lefektette a külügyi, egészségügyi, igazságügyi minisztériumok alapjait az új alkirály, fia, Fejszal irányítása alatt. 1926-tól a medzslisz as-súra tagjait Ibn Szaúd és Fejszal nevezte ki, ami az utóbbi vezetése alatt működött. A szélsőséges ihvánok helyett a drúz Fuád Hamza,¹ a szíriai Juszuif Jaszin² és a már említett egyiptomi Háfiz Vahba tanácsadókkal vette körül magát. Központi hatalma a tartományok feletti ellenőrzés hatékonyságának erősödésével megnőtt, amit a rádió, a távíró, a telefon, a repülőgép és a gépjárművek segítettek elő azzal, hogy jobb kommunikációt biztosítottak számára a tartományokkal, ami súlyos csapást jelentett az ihvánvezetők törzsi autonómiájára. Ibn Szaúd nem volt hajlandó lemondani az ihvánok által az „*ördög eszközeinek*” nevezett gépkocsik és kommunikációs eszközök használatáról, ami a lázadásuk egyik tényezőjévé vált. Artavíjjában egy sor követelést terjesztettek Ibn Szaúd elé (VASSILIEV 2000, 273; IOR/R/15/2/91 284–300). Felszólították, hogy ne küldje el a fiait Londonba és Kairóba, vagyis ne tartson fenn külkapcsolatokat a hitetlenekkel. Hagyjon fel a rádió, a telefon, a távíró és az autó használatával. Ellenézték a nedzsdi törzsekre kivetett adókat, a dohány behozatalát és árusítását, az iraki és transzjordániai törzseknek adott legeltetési és tartózkodási engedélyeket, valamint a kelet-haszai síitáknak tett engedményeket. Az ihvánok nem voltak hajlandók figyelembe venni a megszilárdult államhatárokat és további hittérítő háborúkat szorgalmaztak Kuvait, Irak és Transzjordánia irányába.

A feszültség Ibn Szaúd és az ihvánok között 1927. november 5-én tetőzött, amikor megtámadták a britek által épített helyőrséget a nedzsdi–iraki határ közelében lévő el-

Buszajjában (IOR/L/PS/10/1234; IOR/L/PS/10/1234 572–574). A fosztogatók lerombolták a sivatagi állást, megölték hat határőrt, tizenkét munkást, egy felügyelőt és egy nőt. A támadást követően gyorsan visszatértek Nedzsdbé és elmenekültek. Az ihvánok azzal vádolták az iraki kormányt, hogy a határ menti őrhely építésével a sivatagban lévő szűkös vízforrások birtoklásán keresztül ellenőrizni akarja a beduin törzseket. Továbbá azzal, hogy a Bagdadból el-Buszajjába tervezett vasútvonal megépítésével korlátozni fogja a beduinok mozgását. Ibn Szaúd pedig képtelen volt megakadályozni a határőrség felállítását, majd diplomáciai úton elérni annak lerombolását, ami presztízsének további csökkenését jelentett az ihvánok szemében (SILVERFARB 1982, 241).

A következő hónapokban a Mutajr törzs különösen véres rajtaütéseket hajtott végre Irak és Kuvait ellen, ami miatt nagyfokú bizonytalanság uralkodott a határok mentén. Ezzel az incidenssel kezdetét vette Feiszal ad-Davis és szövetségesei lázadása Ibn Szaúd és a központi kormányzat ellen. Az 1920-as évek végén az uralkodó nemcsak a szomszédos államok elleni támadásokat tiltotta meg, hogy elősegítse a Nagy-Britanniával való jó kapcsolatokat, hanem a területén belüli törzsi portyázásokat is, mert azok veszélyeztették a lakosság, a kereskedelem biztonságát és az új állam stabilitását. Ez a rendelkezés viszont gazdasági nehézségeket okozott a beduinoknak azzal, hogy elesetek a portyázások során szerzett zsákmánytól, ami az egyik legfőbb bevételi forrásuk volt. Feiszal ad-Davis személyes ambíciói elérése érdekében, kihasználva a lakosság sérelmeit, szövetkezett Ibn Hitlainnal, az Ajman és Ibn Humaiddal, az Ateiba törzs vezetőjével, hogy megbuktassa Ibn Szaúdot (IOR/R/15/2/91, 490).

Mindeközben 1927 végén és 1928 elején a támadásokra válaszul az iraki kormány a brit hatóságok teljes támogatásával gyorsan visszafoglalta és újjáépítette a buszajjai erődöt. 1927 decemberében az Irakban állomásozó Brit Királyi Légierő egységei megkezdték az Irakban észlelt fosztogatók elleni bombázást és a portyázó ihván csapatok határon túli üldözését. Elsősorban Buszajjából és Sulmanból hajtották végre az angolok a Nedzsd területére benyúló, páncélozott járművekkel támogatott légiüldözést a közelmúltbeli iraki támadásokat végrehajtó Ateiba, Mutajr és Ajman törzsek ellen, annak érdekében, hogy egyszer és mindenkorra megfékezzék az ihvánbetöréseket és fosztogatásokat. A törzseknek, hogy elkerüljék a RAF támadásait, fel kellett hagyniuk az iraki határ menti legeltetéssel, ami nemcsak a megélhetésüket, de a puszta létüket is veszélyeztette (IOR/R/15/2/91, 400–402).

Sir Henry Dobbs iraki főbiztos a válság kezdetétől fogva ragaszkodott a buszajjai őrhely fenntartásához, további határ menti erődök létesítéséhez és a légitámadások folytatásához. 1928 elején engedélyezte Feiszal királynak, hogy követeket küldjön különböző törzsi vezetőkhez Nedzsdbé, hogy információkat szerezzen, noha a Bahra-megállapodás 5. cikke egyértelműen kimondta, hogy „az iraki és a nedzsd-i kormányok hivatalos vagy politikai kérdésekben nem levelezhetnek a másik állam alá tartozó törzsfőnökökkel”. Azt is javasolta, hogy a nedzsd-i kereskedelemre ves-

senek ki embargót, és hozzanak létre egy haditengerészeti központot, amivel blokkolnák a Hasza tartományban lévő kikötőket (IOR/R/15/2/91. 232, 242–252, 332, 338–340). A brit kormány azonban elutasította a javaslatot, mert az első világháború alatt megtapasztalta, hogy ez nem hatékony eszköz az Arábia belsejében élő, ellenszegülő törzsekre gyakorolt nyomásgyakorláshoz. Ráadásul a Perzsa-öböl menti brit képviselők hevesen tiltakoztak a blokád ellen, mert az gazdasági nehézségeket okozott volna Kuvaitnak és ennek ódiuma Angliát terhelte volna. Illetve a Nedzsdbé importált áruk nagy része Indiából származott, ami kárt okozott volna az indiai kereskedőknek egy olyan ügyben, amelyben India nem volt érdekelt.

Végül Dobbs komolyan fontolóra vette Feiszal javaslatát egy iraki ellentámadásról, de a brit kormány ezt is elvetette, mert célja már régóta az iraki–nedzsdi határvidék pacifikálása volt, és nem a krízis elmélyítése. Továbbá az Irakban szolgáló brit légierő parancsnoka úgy vélte, hogy ez a terv ellenőrizetlen és válogatás nélküli portyázásokhoz vezetne, amelyek vélhetően a békés és nem fanatikus nedzsdi törzsek ellen irányulnának, nem pedig a félelmetesebb és harcosabb ihvánok ellen. Ezenfelül a légügyi minisztérium rámutatott, hogy az iraki törzsek rajtaütő csoportjait nehéz lenne a levegőből megkülönböztetni az ihvánokétól, ami a testvérgyilkosság komoly kockázatát jelentené (SILVERFARB 1982, 231). Dobbs részben azért támogatta ezeket a kemény intézkedéseket, mert úgy vélte, hogy az ihvánok támadásai komolyan veszélyeztetik az Irakból a Földközi-tenger partján fekvő palesztinai Haifa kikötőjéig tervezett transzszivati vasút és olajvezeték biztonságát. Véleménye szerint ez a legfajszínűsőbb brit projekt, és hacsak az iraki kormány nem épít őrhelyeket az útvonal mentén, a nedzsdi határ közelében, akkor azoknak északabbra, a francia ellenőrzés alatt álló Szírián keresztül kellene haladniuk, ami veszélyeztetné a brit flotta olajellátását háború idején és nemkívánatos hatással lenne a brit birodalmi úthálózat biztonságára. Ugyan a tervezett vasútvonal és csővezeték egyértelműen fontos volt, nehéz elfogadni Dobbs érvelését, miszerint komolyan veszélyeztette volna mindezt néhány, rossz puskákkal felfegyverzett, engedetlen beduin törzsfő, akik ideiglenesen fellázadtak az uralkodójuk ellen. Ráadásul Ibn Szaúd egyértelműen jelezte, hogy a befektetéseket olyan létfontosságú brit érdeknek tekinti, amelybe nem fog beavatkozni, és csak a dél-iraki erődök miatt aggódik.

1927 végén és 1928 elején Dobbs álláspontját támogatta a Colonial Office az ihvánkérdésben. Mivel 1921-ben a Colonial Office emelte Feiszalt Irak trónjára, érdeke fűződött ahhoz, hogy fenntartsa a király és a britbarát kormánya tekintélyét. Bár elismerte, hogy hiba volt erődöt építeni el-Buszajjánál, az ihvántámadás után fenntartotta, hogy a visszavonulás vagy egy kompromisszumos megoldás komolyan csökkentené Feiszal presztízsét, és veszélyeztetné Dobbs iraki pozícióját és befolyását is. Továbbá rámutatott arra, hogy ha Nagy-Britannia nem képes vagy nem hajlandó megvédeni Irakot a külső agresszióval szemben, akkor a Népszövetség nevében az ország felügyeletére és ellenőrzésére vonatkozó igénye csak üres látszat lesz. Végül a gyarmatügyi

miniszter, Leo Amery úgy vélte, hogy a határozott magatartás a kifizetődőbb és kritizálta azokat, akik kompromisszumot akartak kötni Ibn Szaúddal ebben a kérdésben.

1928. február végén, több mint egy hónapig tartó agresszív nedzsi légi járőrözés és bombázás után (GLUBB 1960, 189–207) végül a brit kormány felülbíráta Dobbs iraki főbiztos politikáját, és felfüggesztette a támadásokat, hogy lehetőséget adjon Ibn Szaúdnak a hatalma megszilárdítására (IOR/L/PS/10/1234, 384–388). Ki kell hangsúlyozni, hogy ezek a brit intézkedések megsértették az ukairi protokoll 3. cikkét, amely megtiltotta a csapatok határ menti kutak közelében történő összpontosítását, és a bahrai szerződés 6. pontját, amely megtiltotta a portyázók üldözését a határon túlra. Ibn Szaúd is többször határozottan tiltakozott a brit kormánynál a népének bombázása ellen. Indoklásul London rámutatott, hogy a Mutajr törzs tagjai egy sor igen véres támadást indítottak Irak és Kuvait ellen, amit Ibn Szaúd nem tudott megakadályozni, ezért ellenintézkedésekhez kellett folyamodni. Továbbá azt állította, hogy ad-Davis támadásai, amellet, hogy jelentős élet- és vagyonvesztést okoztak, lehetetlenné tették az iraki törzseknek a nedzsi határ menti legeltetést, amikor az északi területeik kiszáradtak és kimerültek. Ezért a Népszövetségtől kapott mandátum feltételeivel összhangban megfelelő intézkedéseket hoztak Irak védelmére (IOR/L/PS/10/1234, 348).

Bagdad csapatokat küldött két további fontos vízelőhellyel rendelkező határ menti város, Sulman és es-Sabícsa megerősítésére a délnyugat-iraki sivatagban. 1927 végén és 1928 elején ez a politika a brit kormányon belül heves ellenállást váltott ki. Lord Irwin, India alkirálya például azzal érvelt, hogy az iszlám szent helyeinek őrzője elleni brit katonai akció az indiai muszlimok véleményét Nagy-Britannia ellen hangolná. John Laithwaite, az India Office politikai osztályának munkatársa azt állította, hogy Nagy-Britannia súlyosan megsérti az ukairi szerződés több pontját, így Ibn Szaúd neheztelése nem alaptalan. Sir Arthur Hirtzel, az India-ügyi miniszterhelyettes attól tartott, hogy a brit katonai fellépés a Hidzsázbba utazó zarándokokat zavarhatja, ami az indiai muszlimokat a militánsan nacionalista hinduk vezette Kongresszus Párt karjaiba taszíthatja (SILVERFARB 1982, 237). A brit indiai kormány és az India Office tisztviselői részben azért voltak jóindulatúak Ibn Szaúddal, mert úgy vélték, hogy barátsága szükséges Nagy-Britannia Perzsa-öböl menti domináns pozíciójának megőrzéséhez és India stabilitásához. Az 1920-as évek végén azonban ezt a pozíciót veszélyeztette a Reza sah vezette erős központi kormányzat kialakulása Perzsiában. Reza eltökélten igyekezett érvényesíteni a befolyását a Perzsa-öbölben is. Lionel Hayworth alezredes, Perzsa-öböl menti brit megbízott szintén békülékeny álláspontot képviselt. Úgy vélte, hogy csak Ibn Szaúd képes fenntartani a rendet Nedzsdben, megakadályozva a határon átívelő törzsi portyákat, ezért Nagy-Britannia nem gyengítheti őt azzal, hogy légi támadásokat indít a területe ellen. Továbbá azt állította, hogy Ibn Szaúd barátsága fontosabb, mint az iraki határ mentén kialakult átmeneti zavar, mert a fennálló ellenséges viszony hátrányosan befolyásolná a brit pozíciót egész Arábiában, és különösen veszélyeztetné az Indiába vezető légi útvonal megindítását a Perzsa-öböl arab partvidéke mentén.³ Az egyiptomi brit főbiztos,

Lord Lloyd szintén ellenezte a brit katonai fellépést, mert attól tartott, hogy egy ilyen konfliktus növelné a britellenes érzelmeket Egyiptom és Szudán túlnyomóan muszlim lakossága körében, ami gyengítené a britek domináns pozícióját. Sőt úgy vélte, hogy ez a szovjet befolyás jelentős növekedéséhez vezethet Hidzsában és az egész Vörös-tenger egész partvidékén (IOR/L/PS/10/1234, 382, 444).

A brit kormányon belül a Foreign Office volt a legfélelmetesebb ellenfele a Colonial Office és a Légügyi Minisztérium Ibn Szaúddal szembeni megalkuvást nem ismerő álláspontjának. Az India Officehoz hasonlóan a Külügyminisztérium is jó kapcsolatokat akart fenntartani Ibn Szaúddal, részben azért, mert mélyen aggódott amiatt, hogy a perzsa nacionalista kormányzat növekvő fenyegetést jelent Anglia domináns helyzetére a Perzsa-öbölben. A Foreign Office azt is hangsúlyozta, hogy Nagy-Britanniának nagyon rossz a viszonya a jemeni imámmal, az Ádeni Protektorátushoz tartozó terület elfoglalása miatt. Vagyis nemkívánatos egyszerre túl sok állammal összeveszni. Rámutatott továbbá, hogy a Buszajja-erőd építése számos erőszakos támadást provokált Irak ellen, és a brit kormányt nagyszabású és költséges katonai műveletekbe sodorta. További erődök építése a határ mentén, amellet, hogy katonai haszna és jogszerűsége megkérdőjelezhető, csak súlyosbítaná az amúgy is feszült helyzetet, és akadályozná a Földközi-tengerhez vezető vasút és olajvezeték építéséhez szükséges stabilizációt. Ezenkívül a Foreign Office attól tartott, hogy a nedzsi határon történő bombázás kellemetlen precedenst teremthet abban az esetben, ha Ibn Szaúd maga is katonai repülőgépeket szerez be. Így 1928 tavaszán, hogy elősegítse a rendezést, amelynek nagy jelentőséget tulajdonított, azt javasolta a kormánynak, hogy békés politikát folytasson Ibn Szaúddal, és szükség esetén bontsa le az erődöket.

1928 márciusában a kormány Gilbert Claytont küldte Dzsiddába a vita rendezése érdekében. A Foreign Office és az India Office fel akarta hatalmazni Claytont, hogy vállaljon kötelezettséget a sivatagi állások eltávolítására, ha ez az ára a megállapodásnak. A Colonial Office és a Légügyi Minisztérium nem engedett az álláspontjából, így végül a Foreign Office és az India Office meghátrált. Ennek megfelelően Clayton arra kapott utasítást, hogy tájékoztassa Ibn Szaúdot, Nagy-Britannia fenntartja a nedzsi–iraki határ mentén épített erődöket, és nem egyezik bele ezek lerombolásába vagy a helyőrségek kivonásába.

A tárgyalások 1928. május 8-án kezdődtek Dzsiddában (IOR/L/PS/10/1237/1). Ibn Szaúd Angliát és Irakot hibáztatta a határ menti bajokért, mert megsértették az ukairi jegyzőkönyv 3. és a bahrai megállapodás 6. cikkét. Miközben elítélte az ihvánok Irak elleni támadásait, fenntartotta, hogy az erődök illegális építése és a csapatok állomásoztatása Buszajjában, Sulmanban és Sabácsában a probléma gyökerei. Addig nem lesz béke a határ mentén, amíg az állásokat le nem rombolják és a helyőrségeket vissza nem vonják. Kijelentette, hogy ő maga még hajlandó lett volna engedni a béke érdekében, de a népének okozott károk megakadályozták abban, hogy bármilyen engedményt tegyen. A légitámadások miatt zavargások törtek ki Nedzsdben, és arra kényszerítették őt, hogy felhagyjon a felkelők elleni fellépés tervével. Ezért, hacsak

nem változik a brit politika, továbbra is nehézségekbe fog ütközni törzseinek az ellenőrzése és a határ menti béke fenntartása. Mivel Clayton az utasításoknak megfelelően nem tudott engedni az uralkodó kérésének, a tárgyalások holtpontra jutottak.

1928 júliusában a brit kormány újra felkérte Claytont, hogy térjen vissza Dzsiddába és folytassa az egyeztetést, ami ismét kudarcba fulladt. Ibn Szaúd álláspontját a hatalma ellen irányuló ihvánlázas folyamatos sikere befolyásolta. Tudta, hogy nemcsak a beduinok, hanem a lakosság befolyásos rétegei is elleneztek az iraki erődöket. 1928 novemberében még a rijádi vallástudósok is kijelentették, hogy a helyőrségek veszélyt jelentenek Nedzsd népére, és Ibn Szaúdnak mindent meg kell tennie a hatalma fenntartásának érdekében, hogy eltávolítsa ezeket. Bár világos volt számára, hogy diplomáciai úton nem tudja eltávolítani az erődöket, és egy katonai akció Anglia ellen lehetetlen volt, a belső szűnni nem akaró forrongások még tovább súlyosbították a helyzetét.

Ibn Szaúd végül kénytelen volt megütközni a rebellis erőkkal, amire 1929 márciusában az Artavíjja közelében lévő Szibilánál került sor, ahol megsemmisítő katonai vereséget mért ellenfeleire (IOR/R/15/5/42). Azonban 1929 nyarán és őszén ismét komoly törzsi lázadás tört ki ellene (IOR/R/15/5/33). 1929 decemberének közepére ismét nagy erőket mozgósított, és az ellenállókat egy kis zónába szorította Kuvait határánál, az iraki-nedzsi semleges zónától délkeletre. 1930 januárjában a maradék lázadók is megadták magukat vagy Ibn Szaúdnak, vagy az Irakban és Kuvaitban álmázó brit erőknél, amivel a három éven át tartó felkelés lezárult.

Az ihvánokkal folytatott hosszan tartó és elkeseredett harca során a brit kormány jelentős segítséget nyújtott Ibn Szaúdnak, ami nélkül nem tudott volna felülkerekedni rajtuk. Bár az iraki sivatagi állásokról folytatott tárgyalások során nem született kompromisszum, Anglia mégis szoros kapcsolatokat kívánt fenntartani Rijáddal, hogy megakadályozza más európai hatalmak befolyását egy olyan térségben, amely létfontosságú volt az Indiába vezető tengeri és légi útvonalak mentén. Ezenkívül a terület közel volt a Perzsiában és Irakban található értékes és nagyrészt brit ellenőrzés alatt álló olajmezőkhöz ezért is fontos volt a Belső-Arábia uralkodójával való jó kapcsolatokat ápolni. Sőt egy ellenséges szaúdi kormány azért sem volt kíváncsi, mert az veszélyeztethette volna a Perzsa-öböl partvidékén fekvő, brit védelem alatt álló sejkiségeket. Ugyan 1928 elején a brit kormány erőteljes légi hadjáratot folytatott Nedzsd belől, de célja Irak védelme mellett nem az volt, hogy meggyengítse Ibn Szaúdot, hanem inkább az, hogy megerősítse őt a rebellisekkel szemben. Egy gyenge uralkodó képtelen lett volna megfékezni az Irakba és Kuvaitba irányuló törzsi portyázásokat és megvédeni a zarándokokat, akik között nagy számban voltak brit alattvalók. Bár a légitámadások valóban ártottak Ibn Szaúdnak, mivel csökkentették a belső támogatottságát, Nagy-Britanniának mégsem ez volt a célja. Ennek megfelelően 1928 májusában, Clayton meghíúsult dzsiddai tárgyalásainak idején a brit kormány engedélyezte az Ibn Szaúd által korábban rendelt kétféle millió darab lőszer leszáll-

lítását. 1929 júniusában, a szibilai csata utáni lázadás újabb szakaszában a brit kormány azonnal reagált Ibn Szaúd segítségkérésére, 2700 puskát és hárommillió löszert küldött. Két hónappal később, 1929 augusztusában az újabb segítségkérésre azonnal beleegyezett négy modern katonai repülőgép és 1000 bomba átadásába a lázadók leverésére. Sőt pilótákat és karbantartó személyzetet is biztosított a repülőgépekhez, továbbá benzint is szállított a személygépkocsik és teherautók használatához (SILVERFARB 1982, 237). Anglia előleg nélkül szállította a muníciót Nedzsdbé, több mint 30 000 font értékben. A számla 10 százalékának 1935-ben történt előlegfizetését leszámítva minden brit kísérlet a visszatérítésre sikertelen volt.

Mindezek mellett a brit kormány jelentős nyomást gyakorolt Ahmad sejkre, Kuvait uralkodójára, hogy ne fogadja be és ne támogassa az ihvánokat fegyverrel vagy élelmiszerrel. A sejk szimpátiáját a lázadók iránt fokozta az Ibn Szaúd iránti erős ellenszenv és a tőle való féltelme, aki 1922 óta jelentős károkat okozott Kuvait gazdaságának azzal, hogy megtiltotta alattvalóinak a kuvaiti kereskedelmet. 1929 végén Ahmad még attól is tartott, hogy Ibn Szaúd nagyszabású fegyveres támadást indít ellene. Ha az ihvánláadás során sikerült volna megbuktatni, azzal elősegítette volna Kuvait kereskedelmét és megvédte volna alattvalóit a további támadásoktól. Emellett növelte volna saját hatalmát és gyengítette volna Belső-Arábiát. E tényezők miatt csak erős brit nyomás akadályozta meg a sejket abban, hogy jelentős segítséget nyújtson a lázadóknak (IOR/L/PS/10/1243). Ehhez hasonlóan Fejszal királyt is utasították, hogy ne támogassa a lázadókat, aki Irak biztonsága és befolyásának növekedése érdekében szívesen megbuktatta volt Ibn Szaúdot. Úgy vélte, hogy egy kevésbé erős rijádi kormányzat, vagy pedig kis, gyenge államok összessége sokkal kedvezőbb lenne a számára, és lehetővé tette volna családjának, hogy visszaszerezze az ellenőrzést Hidzsáz felett. Következésképpen 1929 végén Fejszal követeket küldött az ihvánokhoz és segítséget ígért nekik. Azonban a brit kormány tudomást szerzett erről és gyorsan leállította. A kuvaiti és iraki intézkedések mellett London nyomást gyakorolt Abdalláh emírre, Transzjordánia uralkodójára is, hogy megakadályozza a területéről Arábiába irányuló törzsi portyákat. Az előző két uralkodóhoz hasonlóan Abdalláh is gyűlölte Ibn Szaúdot a családja kiűzése miatt. Ezenkívül meg akarta tartani a transzjordániai törzsek hűségét, ezért nem tett semmit annak érdekében, hogy megállítsa a területéről Nedzsdbé irányuló portyákat. Míg Ibn Szaúdot teljesen lefoglalta az ihvánok leverése, a transzjordániai támadások megosztották volna erőit, és komoly kellemetlenségeket okoztak volna. Azonban a brit óvintézkedések 1929 végére megállították a legtöbb transzjordániai támadást.

A brit kormány további segítséget nyújtott Ibn Szaúdnak azzal, hogy folyamatosan visszautasította Fejszal ad-Davis békeajánlatát, aki 1929 nyarán és őszén többször is brit támogatást vagy jóindulatú semlegességet kért, és ígéretet tett arra, hogy leállítja az ihvánok minden támadását Irak és Kuvait ellen, valamint elismeri a ku-

vaiti sejk fennhatóságát. A brit kormány nemcsak, hogy elutasította ezeket a javaslatokat, hanem azzal fenyegetőzött, hogy lebombázza csapatait, ha azok Irakba vagy Kuvaitba menekülnek, vagy megkísérlik ezeket a területeket menedékként használni az Ibn Szaúd elleni hadjárat folytatásához. 1930 januárjában az ihvánvezetők és a lázadó törzsek megadták magukat a brit erőknek Irakban és Kuvaitban, hogy elkerüljék Ibn Szaúd fennhatóságát. Azonban a brit kormány megtagadta tőlük a menedéket, és minden foglyot visszatoloncolt Nedzsdbbe (IOR/L/PS/10/1234, 326).

Ibn Szaúd a brit segítség nélkül szinte tehetetlen lett volna az ihvánlázáddal szemben és biztos, hogy önerőből nem tudta volna legyőzni az ellenségeit. A Perzsa-öböl menti politikai megbízott jelentései 1928-ban igen borús képet festenek Ibn Szaúd helyzetéről: „*Teljesen biztos, hogy nem tud tenni semmit a lázadó ihván törzsek megfékezésére*”, vagy „*Úgy tűnik számomra, hogy Ibn Szaúd egyelőre megszűnt politikai tényezőnek lenni*”, amit többször is megerősít. „*Helyzete nagyon komplikált, mivel Hidzsázból gyűlölik, és Nedzsdben még a saját családjában is vannak ellenségei. Egyik testvére és unokaöccse szinte biztosan részt vett a fia és rokona, Ibn Dzsivuli meggyilkolásának tervében.*” (IOR/L/PS/10/1234, 66, 68, 92, 106, 534). Mivel az ihvánok fordultak ellene, gyakorlatilag Ibn Szaúd reguláris hadsereg nélkül maradt, így nem állt rendelkezésére semmilyen eszköz arra, hogy elfojtsa a lázadásukat. Egyértelmű, hogy a brit katonai segítség, muníció és diplomáciai nyomásgyakorlás nélkül nem tudott volna úrrá lenni a helyzeten. Angliának a szerepe Szaúd-Arábia létrejöttében és konszolidálásában alapvetőnek bizonyult.

Jegyzetek

¹ Drúz származású szaúdi tisztviselő. Palesztinában és Bejrútban tanult, 1926-ban érkezett Hidzsázbába, ahol külügyi feladatokat látott el.

² Szíriai származású szaúdi tisztviselő, Latakiában született. A neves iszlám reformer, Rasíd Rida tanítványa, Jeruzsálemben volt iskolamester, majd később a Hásimiták szolgálatába állt. 1925-ben átállt Ibn Szaúdhhoz, aki az *Umm al-Kura* című hivatalos lap elindításával bízta meg. Később külügyminiszter-helyettesé léptette elő.

³ Ebben az időben a brit kormánynak nagyon fontos volt egy Kairóból Karacsiba vezető polgári és katonai légi útvonal létrehozása. A repülőgépek viszonylag rövid hatótávolsága és a mechanikai meghibásodás veszélye miatt ehhez a projekthez vagy Perzsiában, vagy a Perzsa-öböl arab partvidékén kellett közbelső leszállóhelyeket létesíteni. 1928 júniusában a perzsa kormány hosszas tárgyalások után beleegyezett abba, hogy az Imperial Airways brit tulajdonú polgári légitársaság számára engedélyezze a Perzsa-öböl partján lévő leszállópályák használatát, de csak három évig. A perzsa hatóságok megkövetelték, hogy ezután az Imperial Airways az ország belsejét átszelő útvonalat használja. A magas hegyek és a távoli területe-

ken található kopár sivatagok miatt a brit kormány ezt az útvonalat kivitelezhetetlennek tartotta, ráadásul a Perzsián keresztül vezető útvonal háborús időkben nem lett volna biztonságos a brit katonai repülőgépek számára, hacsak Perzsia nem szövetkezik Nagy-Britanniával. Ezért az 1920-as évek végén a brit kormány megkísérelt légi útvonalat nyitni a Perzsa-öböl arab partja mentén. Ibn Szaúd engedélyére azért volt szükség, mert a légügyi minisztérium szerint üzemanyagtöltő állomást kellett létesíteni a tengerparti Hasza tartományban. A brit kormány 1927 májusában megkereste Ibn Szaúdot ezzel a létesítménnyel kapcsolatban, aki kezdetben kedvezően nyilatkozott, de az év őszére az angol és a nedzsdi kapcsolatok válsága miatt a további tárgyalások esélytelenné váltak.

Hivatkozott irodalomjegyzék

Könyv

- Glubb, J. B. 1960, *War in the Desert and R. A. F. Frontier Campaign*. W. W. Norton & Company. New York.
- Vassiliev, A. 2000, *The History of Saudi Arabia*. New York University Press. New York. 2000.

Tanulmány

- Silverfarb, D. 1982 „Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia: The Revolt of the Ihkwan, 1927–1930” *The International History Review*, Vol. 4. 2. pp. 222–248.
- Kostiner, J. 1985 „On Instruments and Their Designers of Najd and the Emergence of the Saudi State” *Middle Eastern Studies*, Vol. 21. 3. pp. 298–323.

Levéltári források

- IOR/R/15/2/91: File 1/18 III Major Head: Political. Subject: Sultan of Najd's relations with Iraq, A bahreini politikai megbízott memoranduma, 1928. május 6. 148, A kuvaiti politikai rezidens levele a Colonial Office-hoz, 1928. április 21. 160, John Bagot Glubbnak, Glubb jelentése a törzsekről a bagdadi belügyminisztériumnak, 1928. november 17. 284–300.
- IOR/L/PS/10/1234: File 57/1928 Pt 1 „Iraq-Nejd Relations: Frontier Situation”
- IOR/L/PS/10/1234: Az iraki főmegbízott jelentése a Colonial Office-nak az ihvántámadásokról, 1927. december 29. 572–574.
- IOR/R/15/2/91: A bagdadi főmegbízott levele a Colonial Office-nak, 1929. március 23. 490.
- IOR/R/15/2/91: A bagdadi főmegbízott levele a Colonial Office-nak, 1929. február 21. 400–402.
- IOR/R/15/2/91: L. S. Amery gyarmatügyi miniszter levele Downing Street címmel, 1928. augusztus 14. 232. További utalások a blokádra: 242–252., 332, 338–340.
- IOR/L/PS/10/1234: Jelentés az iraki határ menti helyzetről, Under Secretary of State, IOR/L/PS/10/1234, 384–388.
- IOR/L/PS/10/1234: Távirat a Colonial Office-től a bagdadi főbiztosnak, 1928. január 21. IOR/L/PS/10/1234, 348.

- IOR/L/PS/10/1234: India Office Whitehall, 1928. január 19., 382., a bagdadi főmegbízott levele a Colonial Office-nak, 1928. január 8. 444.
- IOR/L/PS/10/1237/1: File 57/1928 Pt 4 Iraq–Nejd Relations: Mission of Sir G. Clayton to Ibn Saud.
- IOR/R/15/5/42: File 10/12 Desert news: defeat of Ikhwan by Ibn Sa’ud (Battle of Sibilla, 1929); operations against rebels.
- IOR/R/15/5/33: File [10/4] British relations with Ibn Sa’ud: Ibn Sa’ud’s complaint about aid given to rebels by King Faisal and Shaikh Ahmad; fighting between rebel and loyal forces; Battle of Injair.
- IOR/L/PS/10/1243: File 57/1928 Pt 12 Iraq–Nejd Relations: Koweit Frontier Situation.
- IOR/L/PS/10/1234: A bagdadi főmegbízott levele a gyarmatügyi miniszternek, 1928. február 1. 326.
- IOR/L/PS/10/1234: A Perzsa-öböl menti politikai megbízott és az iraki főmegbízott jelentései 66, 68, 92, 106, 534.

Nyúl Eszter Anna¹

A breton kollektív emlékezet új helye: la Vallée des Saints The new place of collective memory in Brittany: la Vallée des Saints

Abstract

The aim of our study is to examine the Vallée des Saints sculpture park as a symbolic space of historical, cultural and religious memory in Brittany. The concepts of civilisation and culture described in Norbert Elias's book *The Civilizing Process* are based on different national conceptions. In France, Elias's notion of civilisation manifests itself in Breton identity, in line with the value choices defined by Elias's notion of culture. We assume that internal (French) responses to the rediscovery of medieval saints, who play a role in the creation of Christian Europe, and to regional consciousness, provide a better understanding of the way in which France relates to the divergence of value choices due to the difference in the conception of civilisation - culture in the international space. France, which plays a leading role within the European Union, is approaching this initiative to strengthen and promote Breton identity with a permissive attitude. Behind the words civilisation and culture lies a different national conception of identity, one that is capable of dialogue. The method for living out a peaceful and strengthening regional, national and European identity has been found in the constant topical value of the sculpture park's programmes, in its network of international connections and in communication aimed at the widest possible range of identity groups. The Valley of the Saints carries out its projects to strengthen local identity by continually seeking out and offering cultural and international connections, which the wider French community can join without fear of attempts at autonomy. The secret of the sculpture park's success is that, as well as nurturing the local community, it also strengthens European identity through Breton, Celtic, French and Christian identities.

Keynotes: Norbert Elias, culture, regional identity, la Vallée des Saints, Brittany.

Absztrakt

Tanulmányunk célja a „La Vallée des Saints” (Szentek Völgye) szoborparkot megvizsgálni, mint a történelmi, kulturális és vallási emlékezet szimbolikus terét Bretagne-ban. Norbert Elias „A civilizáció folyamata” című könyvében ismertetett civilizáció és kultúra fogalmak mögött eltérő nemzetfelfogás húzódik meg. Franciaországban az Elias-i civilizáció nemzetfelfogáson belül a breton identitás az Elias-i kultúra fogalom értékválasztásainak megfelelően van jelen. Feltételezzük, hogy a breton identitásban markánsan jelenlévő, a keresztény Európa megteremtésében szerepet játszó középkori szentek újbóli felfedezésére, és a régió öntudatára adott bel-földi (francia) válaszok hozzásegítenek ahhoz, hogy jobban megértsük a nemzetközi térben civilizáció - kultúra nemzetfelfogás különbsége miatt kialakuló eltérő értékválasztásokhoz történő

francia viszonyulást. Az Európai Unión belül vezetőszerepet vállaló Franciaország megengedően viszonyul ehhez a breton identitást erősítő és hirdető kezdeményezéshez. A civilizáció és kultúra szavak mögött beazonosítható eltérő nemzeti önkép értékválasztása itt képes a párbeszédre. A békés és egymást erősítő regionális, nemzeti és európai identitás megélésének a mód-szerét a szoborpark programjainak állandó hírértékében, a külföldi kapcsolódási rendszerében, a lehető legszélesebb kör csoportidentitását megszólító kommunikációban találtuk meg. A La Vallée des Saints úgy valósítja meg a helyi identitást erősítő terveit, hogy ahhoz olyan kulturális és nemzetközi kapcsolódásokat kínál és keres folyamatosan, amihez a szélesebb francia közös-ség is az autonómia törekvések félelme nélkül kapcsolódni tud. A szoborpark sikerének titka, hogy a helyi közösség felvirágoztatása mellett a breton, a kelta, a francia és a keresztény identitáson keresztül az európai identitást is erősíti.

Kulcsszavak: Norbert Elias, kultúra, regionális identitás, la Vallée des Saints, Bretagne.

Bevezetés

Az 1930-as években Norbert Elias német szociológus megírta „A civilizáció folyamata” című könyvét², és abban a társadalmat mint folyton változót ábrázolta, abban megtalálta a törvényszerűségeket és arra a megállapításra jutott, hogy a civilizáció változásait bár mi okozzuk és belátható következményeit rövid távon átlátjuk, sőt pont ezért igyekszünk a számunkra kedvező alakulását előidézni, de ugyanezekkel a tettekkel előre nem látott hosszabb távú változásokat (akár az elindított rövidtávúakkal ellentétet) okozunk. A folyamatoknak így vannak ok-okozati kapcsolódása, de azoknak hosszú távra ható elemei előre nem láthatóak. A középkori keresztény és feudális viszonyokból kiindulva német és francia példákon mutatta be, hogyan lesz a társadalom egyre inkább magát szabályozó, és válik ebben a főhatalom egyre inkább erőszakmonopóliummá, ami a társadalmi feladatok egyre inkább szétaprózott hálózatahoz vezet. Florence Delmotte 2006-ban Elias civilizáció és állam kapcsolátát elemezte, ebben kereste az állampolgárok egymáshoz és az államhoz fűződő kapcsolatát.³ A nemzet fogalmával kapcsolatban azzal értett egyet, hogy a nemzet idealizált formája az olyan állampolgárok közössége, akiket homogénnek lehet tekinteni, és ez az állam szempontjából kedvezőbb. A kulturális hasonlóságuk miatt az állampolgárok az állam által hozott szabályokat jobban elfogadják.⁴

Elias még nem használta az identitás szót, az csak később jelent meg a tudományos diskurzusban. Elias nemzetfelfogásokról írt, és meglátása szerint az egyén beleszületik a kultúra vagy civilizáció fogalmába, azzal azonosítja magát. Ezzel magyarázta azt is, hogy az első világháború alatt a német kultúra ellen az angol civilizáció szállt szembe.⁵ A szavak mögött megtalálta azokat a szempontokat, amikben megragadható a két felfogás közötti különbség. A nemzetfelfogás kilenc dimenzióját

különböztette meg a kultúra és a civilizáció fogalmakat használók között, ezt Wesley ötre szűkítette (csoportosította át).⁶ Ezek az időhöz való viszony, a területhez való viszony, a cselekvés mozgató rugójói, az egyéni élet és törekvések megítélése és azok a belső értékek, amelyeket a közösség nagyra tart.

A mai tudományos kifejezésekkel azt mondhatjuk, hogy Norbert Elias kvalitatív módszerrel végzett szövegelemzést, abban kódolást végzett és az alapján megtalálta mind a kultúra, mind a civilizáció kifejezést használó nemzetek esetében ugyanazokat a létkérdéseket, de a tartalmuk nem fedte egymást. A nemzetfelfogásban eltérés van a területről, az időről, a hősökről, a legfontosabb értékekről való gondolkodásban. A kultúra és a civilizáció fogalma köré csoportosuló emberek számára a másik felfogás szempontjai is ismertek és jellemzi őket, de nem olyan fokon és számban azonosulnak vele, a prioritás különböző. Önmagában egyik sem értékesebb a másiknál, tapasztalati úton alakult ki, egy járt és számukra kedvező út értékei, amiben emiatt megbíznak.

Mivel Elias nyugat-európai népeket hasonlított össze, ezért az elméletének a helytállóságát más európai országon tapasztaltuk ki, a választás ehhez Vörösmarty Mihály Szózat versére esett. A kiválasztásnál az játszott szerepet, hogy olyan mű legyen, ami századokon átívelően fennmaradt a köztudatban és tudjuk róla, hogy ennek az államilag támogatott fennmaradásnak a célja a nemzeti identitás erősítése. Tehát abból indultunk ki, hogy a vers a nemzeti identitásban meglévő értékeket hordozza. Az elemzés ezt igazolta, sőt a vizsgálat során Elias összes kódját sikerült benne azonosítani. Az összes fogalom a kultúra értékválasztásainak felel meg, miközben nem található benne civilizációs értékválasztás. Meglátásunk szerint a civilizáció egy magabiztos énkép megnyilvánulása, ezért a civilizációt egy nép öntudatának, öntudatos önmegvalósításának tekintjük. Elias maga is említi az öntudatot a civilizáció esetében.⁷ A kultúra pedig egy nép önreflexiója és az önazonosság keresése vagy bizonyítása magának és másoknak: „Voltaképpen mi is a mi sajátlagosságunk?”⁸ A civilizáció abban magabiztos, aki most, a kultúra pedig abban magabiztos, aki volt. Mind a kettő fejlődni vágyik, de amíg a civilizáció víziója a jövőben van, addig a kultúra ehhez a példát a múltban keresi. Amíg a civilizáció a múlt terheit könnyeben rázza le magáról, mert előre tekint, addig a kultúra a történelmének sötét lapjainak a feldolgozásával sokszor megoldhatatlan helyzetekbe löki magát. A civilizáció és a kultúra nemzetfelfogás, tehát közösség állt mögötte. A közösségnek csoportidentitása van, ami pozitív és negatív önkategorizációval⁹ is létrejöhet. Ahhoz, hogy az állam megfelelően működni tudjon, a nemzetfelfogásnak olyan pozitív hívszóval kell rendelkeznie, ami a közösséget egyfelé tereli. A nemzetfelfogás darabjai mind a csoportidentitást erősítő elemek, ha ebben bármelyik elem vagy annak része vitatható a közösségben, az kihat és gyengíti az egészet. Az állam ezért maga is érdekelt abban, hogy abba az irányba terelje a közbeszédet, amiben az állampol-

gárok, mint közösség magukra ismernek, azonosulnak. Ez azt is jelenti, hogy a nemzetfelfogás változik és átalakul aszerint, hogy az állampolgárok miben tudnak közös nevezőre jutni önmaguk vállalható és pozitív önképeként.

Norbert Elias a XX. században a francia nemzetfelfogást civilizációként azonosította, ez az az azóta eltelt idő alatt változhatott. 2021-ben végzett „Mediterrán nemzetek identitásának főbb közösségformáló stádiumai” kutatás¹⁰ alapján elmondható, hogy a Franciaország napjainkban Emmanuel Le Roy Ladurie „Franciaország – A hatszög története” tanulmánya¹¹ Elias-i keretben elemzése szerint főként civilizációként értelmezi magát, de a területhez való viszony a kultúra értékválasztásához tartozik, a hatszög formájú Franciaország a múlt legszilárdabb darabja. Az etnikai-nyelvi régiókhoz való viszonyulás is a kultúra és nem a civilizáció területéhez való viszonyulását tükrözi.

Elias nem tartozik a klasszikus geopolitikai szakirodalomba, főleg a szociológia területén ismert, és ott is jóval később fedezték fel írásainak jelentőségét. Hanák Péter szerint Elias „semmilyen iskolához, irányzathoz nem tartozik, semmilyen mozgalomnak nem apostola, hanem a szó mannheimi értelmében kötetlen, „szabadon lebegő” értelmiségi.”¹² A modern kultúrtörténet egyik megalapozóját látja benne, aki új témát és módszert dolgozott ki.¹³ A civilizáció folyamata Hanák a könyv magyarországi megjelenésének 1986-os előszavában szerint „a társadalmi és kulturális folyamatok többdimenziós, tudományközi vizsgálatának mintakönyve”.¹⁴ Elsősorban viselkedési normákkal foglalkozott, azokon keresztül magyarázta az állam fejlődését és az így kialakult civilizációs folyamatokat. Geopolitikai szempontból eddig a nemzetfelfogással kapcsolatos elemzésének alkalmazásáról nem tudunk, pedig a szociológiai meglátásainak az integrálása a geopolitikai elemzésbe segíthet a csoportidentitásból eredő értékválasztások alapján hozott politikai döntések jobb megértésében. Elias civilizáció és kultúra fogalmának hazai megismerése Wessely Annának köszönhető, aki írásaiban foglalkozott vele és magyarázatára összefoglaló táblázatban is törekedett és amelyek további vizsgálatra ösztönöztek.¹⁵ Wessely szerint a reformkor volt az egyedül időszak, amikor a pátria és progresszió, a kultúra és civilizáció értékválasztásai képesek voltak nem kioltani egymást Magyarországon.¹⁶

Magyarországon a nemzetfelfogás és a kultúra Eliasi-i fogalma egymással megfeleltethető. Ahhoz, hogy ezt az állítás tudományos bizonyossággal kijelenthessük, elvégeztük a bizonyítást.¹⁷ Vörösmarty és Kölcsény által írt nemzeti énekeinkben az Elias féle dimenziókat sikerült beazonosítani és kizárólag csak a kultúra fogalmára jellemző értékválasztásokkal lehet találkozni.¹⁸ Elias a németek esetében azt állapította meg, hogy az udvari nemesség és a köznéphez tartozó értelmiségi réteg különbözősége vezetett a kultúra és civilizáció fogalmak eltérő használatához, ahol a kultúra az értelmiség szellemi alkotó munkájának igazolása, a civilizáció a kozmopolita (francia műveltségű) fejedelmi udvarok erejének a megjelenítése. A civilizáció hódító, és ahogyan a területet, a gazdaságot, úgy a nyelvet és a kultúrát is eléri, felsőbbrendűsége a hódításban megjelenik. A kultúra egy erre adott válasz, mely szerint egy

nemzet a saját nyelvét és értékeit nem tartja kevesebbnek, értelmisége azon keresztül emelkedik fel, és azon keresztül vágyik az önállóságra és erőre, az elismerésre.

Hanák ezt úgy foglalta össze, hogy „a német „középrendű értelmiségi rétegnek” az udvari nemesség elleni társadalmi és nemzeti „polémiájában” gyökerezik a kultúra és civilizáció fogalmi szétválása a polgárosodó és egységesedő Németországban.”¹⁹ És ő maga ezt igazolni látja a magyar reformkorban, de érvényesnek tekinti a csehekre, lengyelekre és horvátokra is.

Amiben nem osztjuk Hanák véleményét az az a megközelítés, ahogy a kultúra és civilizáció különbségét „elaltatja” azzal, hogy a civilizációban a francia „civilité” és „urbanité” szavakat látja és azt összekapcsolja a polgári erényekkel.²⁰ Ott von párhuzamot, ahol nem lenne szabad: Franciaország és Magyarország „citoyen”-je nem ugyanazokat gondolja a nemzetről. Meglepő, hogy Hanák, aki elismeri, hogy Eliasnak újító meglátásai vannak, nem ismeri fel, hogy pont a reformkor hívta életre a civilizációval ellentétes nemzetfelfogást. A „Jelszavaink valának: haza és haladás”²¹ egy olyan kitüntetett ideje a magyar történelemnek, amikor a haladás képességének igazolásához a kultúrában rejlő értékekhez nyúl erőért, bátorításáért, igazolásért. Azzal, hogy Hanák pont Elias könyvéhez írt előszóban nem Elias értelmezési köre szerint használja a civilizáció és kultúra szavakat a magyar reformkorról gondolkodva, miközben pont Elias gondolatának ellenpróbáját kéri, s arra ő maga ad választ, az olvasót megréztőlja, ha az nem eléggé figyelmes. Így azonban eltereli a figyelmet a tényről, hogy Elias megtalálta azokat a lényeges eltéréseket a nemzetfelfogásban, amelyeket a kultúra és civilizáció szó köré öntudatlanul csoportosítottak Európában.

Ennek a felfedezésnek pedig hatalmas jelentősége van, hiszen a XIX. század és a XX. század európai háborúi után az Európai Unió béketeremtő gazdasági összefogása elvezetett napjaink politikai kérdéseihez és megtorpanásaihoz. Ugyan a kezdetektől már ott volt a nemzeti szuverenitás kérdése az európai együttműködésben, de az eltérő nemzetfelfogás és az ebből eredő egymás meg nem értése az utóbbi évtizedekben egyre többször akasztja meg a párbeszédet. És gyakran a tárgyaló felek nem ismerik fel, hogy a tárgyalás sikere vagy sikertelensége mögött az adott országok nemzetfelfogásában található értékválasztásaik köszönnek vissza, és döntenek el az adott állam által képviselhető álláspontot.

A tárgyalások nehézségeinél csak néha említik meg az eltérő nemzetfelfogást, a háttérben már gyakrabban. De annak kifejtése, hogy mitől tér el a nemzetfelfogás, többnyire megmarad elméleti szinten. Ezáltal újabb pro és kontra érvelés kezdődhet el, de annak hatékonysága nem megfelelő. Elias kutatása azért újszerű és üdvözlendő, mert kvalitatív kutatási módszerrel ad tudományos elvárásoknak megfelelő eredményt, ami ellenőrizhető, újra elvégezhető és a szempontrendszer kötöttsége miatt a kutatói objektivitás is jobban érvényesül ezáltal benne. Az így kapott eredmények olyan tények, amelyeknek belátása megkönnyíti a párbeszédet. Mind a belpolitikában, mind a külpolitikában a politikusoknak számolnia kell vele, ha valóban képviselni kívánja az adott ország nemzetének értékválasztásait.

Az egymás megértése nem csak országok között, de országon belül is szükséges. Erre példa Bretagne Régió (Franciaország), ahol a helyi identitás megélése rendkívül erős. Ezt a regionális csoportidentitást Franciaország és Magyarország másképpen értelmezi. A magyar felfogás szerint a bretonokat Franciaországban élő őshonos nemzeti kisebbségnek tekinti, míg Franciaországban jogilag nem léteznek nemzetiségek.

Feltételezésünk szerint az Elias-i civilizáció francia nemzetifelfogásán belül a breton identitás az Elias-i kultúra fogalmával egyezik. Emiatt hasznos megérteni és megismerni, hogy Bretagne hogyan találja meg helyét a mai Franciaországon belül, miközben arra törekszik, hogy identitása ne sérüljön, megmaradjon. Sőt, lehetőleg erősödjön is, támogatást kapjon és ne autonómia törekvéseket lásson benne a francia közvélemény.

Tizenöt évvel ezelőtt Bretagne tengerparttól elzárt belső részén, a Carnoët település melletti Quénéquillec nevű dombon elindítottak egy olyan kulturális és művészeti projektet, amely a breton múltra emlékezést célozta meg, oly módon, hogy ne csak a jelennek, hanem eljövendő korok embereinek is memento legyen a Bretagne középkori szentjeire emlékező XXI. századi szoborpark. Az elmúlt tizenöt év alatt sikerült már kétszáz középkori szentnek a projekt keretein belül készített új szobrát a La Vallée des Saints (Szentek Völgye) területén felállítani. A szobrok a félszigetre jellemző gránitból készültek, méretük és a zöld domboldalon való elhelyezkedésük a druidák korának kősorait idézi, miközben Bretagne keresztény középkoráról mesél. Még nincsen kész, és ez a befejezetlenség is hívószó a felkeresésére. A Szentek Völgyét a projekt megálmodói úgy emlegetik, mint egy örült fogadást az öröklétért. A vállalkozásuk grandiózus, olyan üzenetnek szánják, ami az eljövendő korok régészeinek adhat fejtörést. A faragott gránitszobrok breton identitásról, és a beléjük fektetett munkáról, emberi sorosokról és keresztény kultúráról akar mesélni, a kő makacsságával. A szlogenek szerint ezer breton szent szobra fog itt állni. Az ezer szobor inkább egy nemes cél, egy nagy álom Sébastien Minguy szerint, aki az egyesület jelenlegi elnöke. A valóságban 500 vagy 600 szent tűnik számára a mostani ismereteivel megvalósíthatónak.²²

Az eddig itt megfordult hárommillió látogató visszajelzései, megosztásai nyomán nemcsak a közös kelta múltjuk miatt összetartó és arra gyakran közösen megemlékező nemzetek között terjedt el a híre, hanem a Franciaországot és azon belül Bretagne-t megismerni vágyó külföldiek is rendszeres látogatói az új nevezetességnek.²³ A szoborpark mára már Bretagne egyik leglátogatottabb turisztikai helye, fellendítve ezáltal az elnéptelenedő környéket. A kezdeményezés minden elemében megfelel a -Kozma féle társadalmi innovációnak, közösségi tanulással egy korábban nem használt módszerrel kívánnak a közösség egzisztenciális problémájára választ találni. A helyi közösség felvirágoztatása mellett a breton, a kelta, a keresztény és a francia identitáson keresztül az európai identitást is erősíti.

Tanulmányunk célja ezért a projektet megvizsgálni, mint a történelmi, kulturális és vallási emlékezet szimbolikus terét. A téma jelentőségét adja, hogy az Európai

Unión belül vezetős szerepet vállaló Franciaország hogyan viszonyul a kezdeményezéshez, képes-e a civilizáció és kultúra szavak mögött beazonosítható eltérő nemzeti önkép értékválasztása a párbeszédre? Mi a békés és egymást erősítő regionális, nemzeti és európai identitás megélésének a módszere? Feltételezzük, hogy a breton identitásban markánsan jelenlévő, a keresztény Európa megteremtésében szerepet játszó középkori szentek újbóli felfedezésére, és a régió öntudatára adott belföldi (francia) válaszok hozzásegítenek ahhoz, hogy jobban megértsük a nemzetközi térben hasonló indíttatású döntésekhez és kezdeményezésekhez történő francia viszonyulást. Az Európai Unión belül megoszlanak a vélemények Európa és ezen belül az EU jövőjéről. Részben ennek kimenetelét jelzi lakmuszpapírként az, ahogyan a kisebbségeivel bánik. Aki a kicsiben hű az a nagyban is az, s ha nem így lenne, akkor is példát teremt vele és érvelési lehetőséget ad egymás jobb megértésére.

Bretagne és a bretonok története

Ahhoz, hogy a Szentek Völgyét megfelelő kontextusba helyezzük, szükséges ismerni Bretagne és a bretonok történetét. Terjedelmi okok miatt nem vállalkozhatunk részletes elbeszélésre, de az értelmezési keret főbb pontjait összegyűjtöttük.

Bretagne napjainkban a Francia Köztársaság tizennyolc régiójának egyike. Területe 27 208 km², közel 3,4 millióan élnek négy megyében (Côtes-d'Armor, Finistère, Ille-et-Vilaine és Morbihan). A félsziget Európa legnyugatibb csücske, mélyen benyúlik a tengerbe, partszakasza rendkívül tagolt, és ezáltal 2730 km hosszú. Közigazgatási központja Rennes.²⁴

Az emberi élet itt az időszámításunk előtt 600 000 évvel már bizonyíthatóan jelen volt. A tűzhasználat legkorábbi nyomait e félszigeten sikerült megtalálni, majd i.e. 5000 körül itt is megjelent a megalitikus kultúra, amelynek mind méreteiben, mind feltételezett funkciójában kiemelkedő helye Carnac és környéke.²⁵ A 3000 menhírt négy négyzetkilométeres területen helyezték és rendezték el még meg nem fejtett okokból. A megalitikus kultúra szintén gránitot használt és bár mára már erősen töredeztettek, de még mindig impozáns a kősorok látványa. A lelőhely nem csak a jelenkor emberét érdekli, számos legenda és magyarázat maradt fenn róluk.²⁶ „Mintha élnének ezek a kövek! Végláthatatlan sorokban óriások és apróságok, négyzetesek, hosszúak, laposak, alakjuk van magas vékony testtel vagy kövér hassal; ha sokáig nézed őket, látod őket megmozdulni, hajladozni, élni! Elveszünk köztük, egy-egy fal megszakítja ezt a gránit embertömeget, átlépünk rajta és a különös nép újra ott van, tervezetten, mint a sugárutak, a teret uralva, mint a katonák, rémisztően, mint a jelenések. És a szív dübörög odabent, nem tudod visszatartani lelked izgatottságát, visszamegy az időben és elmerül a babonás hiedelmekben.”²⁷

A kelta hitvilágban a változást nem a Római Birodalom, hanem az V. századtól érkező rokonnépek okozták, akik Nagy-Britanniából menekülve benépesítették a félszigetet és keresztény papjaik (szentjeik) feladatuknak tekintették a hittérítést.²⁸ Ez az időszak az, amikor a félsziget neve Bretagne-ra változik a bretonok miatt. A Római Birodalom hatalma Britanniában a keleti oldal urbanizált római vidékén érvényesült, a germán támadások ezt a területet érték, nyomást gyakorolva a nyugati oldalon lakó, a kelta szokásaikat jobban megtartó bretonokra is, akik 410 és 510 között tömegesen érkeztek és népesítették be Armorique félszigetét. Krisztus után 460-ban még a gallok, a rómaiak, a bretonok és szászok lakták e területet, és három vallás találkozott: a druidák, a római többistenhit és a kereszténység. A bretonok és a kereszténység VI. századi térnyerését tükrözi az Artúr király mondakör.²⁹

Bretagne ekkor még független maradt a tőle keletre található, egymással megütő közö népektől. A frankok és a vizigótok elzárták a szárazföldet, de a tenger nyitva állt, így a kapcsolatuk Nagy-Britannia breton népeivel még VI. század végéig szoros maradt. A breton nyelv a VII-VIII. századra különült el. Bretagne történeti határát 851-ben nyeri el, de ezzel egyidőben elkezdődtek a vikingtámadások.³⁰

Napjainkban a bretonok genetikai vizsgálatának eredménye is a Bretagne-t érő népességvándorlásokat tükrözi, a legnagyobb nyomot az ide vándorolt bretonok hagyták, és ezen csak jelentősebben a letelepülő vikingek változtattak a X. században úgy, hogy jelenlegi génállományban 50% breton(kelta), 10% viking.

A viking támadások elől a breton elit Nagy-Britanniába menekült. Bretagne felszabadítása érdekében a breton király (Alain le grand) szövetséget kötött a normannokkal és frankokkal. A szövetségnek és a sikernek ára volt, 939-ben visszatérése után Bretagne hercegeként uralkodott tovább. A frankoknak nem volt érezhető befolyásuk a hercegségre, a hatalmat sokáig a grófságok jelentették. A breton nagyurak egy része a normann Hódító Vilmoshoz csatlakozva földeket szerzett a csatorna túloldalán. Anglia és Bretagne között felélénkült így kapcsolat.³¹ A hercegség idejében Rennes-t koronázó városként emlegetik, Nantes városát pedig hercegi szálláshelyként.³² A hercegségnek örökösödési gondjai adódtak, ez vezetett el végül ahhoz, hogy IV. Conan trónalépése egyben az őt támogató II. Henrik angol királynak tett vazallusi esküt is jelentette. Halálával Anglia uralkodója lett Bretagne hercegségének ura 1213-ig, amikor francia királynak sikerült lépéselőnyhöz jutnia és rokonát Bretagne-ban herceggé tenni.

Az ezt követő száz évben a francia gazdasági kapcsolatok erősödésével a breton nyelv használata a félszigeten egyre beljebb, nyugatabbra szorult (Basse-Bretagne), helyet adva a gallo nyelvnek Bretagne keleti felén (Haute-Bretagne). Az angolok és a franciák által támogatott nagyurak örökösödési viszálya és a nyelvi határok mentén kettészakadt Bretagne, de a fekete pestis miatt legyengült terület végül az angolok által támogatott herceg kezében újra egyesült és kimaradt a százéves háborúból.

A francia uralkodók házasságokon keresztül jutottak végül abba a pozícióba, hogy II. Henrik örökölje mind a francia királyságot, mind a bretagne-i hercegséget,

amelyeknek unióját erős kezű apja, I. Ferenc uralkodás idején 1532-ban már kimondták, majd ezt követően 1547-ben Bretagne megszűnt külön hercegség lenni, és innentől kezdve egyike lett a francia provinciáknak.³³

Bretagne a francia forradalommal elvesztette politikai egységét, megyékre bontották szét, ez helyi ellenállásba ütközött. Bár a XIX. század fellendülést hozott, de nem tudta lakosságát megtartani, sokan elvándoroltak. Az iskolákban a breton nyelv helyett a franciát kellett elsajátítani, az első világháború mozgósításai felgyorsították a francia integrációt. A breton identitás a katolikus egyházon keresztül élt tovább. A második világháború Bretagne-ban nagy pusztítást végzett, az újjáépítéssel és modernizációval együtt a breton kultúrát újra felfedezték. 1982-ben Bretagne új közigazgatási határokat kapott: azóta régió négy megyével. A közigazgatási határai azonban nem egyeznek a történelmi határokkal, Nantes városa és környéke (Loire-Atlantique megye) azon kívülre esik.³⁴

A breton identitás

A főhatalom koronként változott, a bretonok maradtak, s napjainkban a breton identitás kérdése olyan komplex és sokrétű, hogy megértéséhez, definiáláshoz történelmi, kulturális és nyelvi elemeinek átfogó ismerete szükséges. Az évezredek alatt Bretagne-nak különálló kultúrája és nyelve lett, ami megkülönböztette és napjainkban is megkülönbözteti a körülötte élőktől. Míg a breton kultúra erősödött a XX. században, addig a nyelvet egyre kevesebben beszélik.

A folyamat a francia nemzetállam eszméhez kapcsolódik. A regionális nyelvekkel szemben a francia nyelv elsődlegessége érvényesült nemzeterősítő szándékkal. Az anyanyelvtől való elfordulás a szégyenérzeten keresztül realizálódott, és e nyelvi öngyilkossághoz asszisztált a francia állam, aki akkor e nyelvek felszámolását nem érezte veszteségnek. Az egy nyelv ideológiája a francia forradalom legsötétebb idejében, a Terror (1793-1794) alatt született meg, és majd száz évvel később a kötelező iskolai tanulmányok egynyelvűségében folytatódott, ahol nemcsak tiltva volt a breton nyelv használata, de büntetés is járt érte.³⁵ Mivel a francia nemzetfelfogás „idegen testként” tekint a bretonokra, ezért azokban a kulturális másságuk miatt szégyenérzet alakult ki a franciákkal szemben.³⁶

Ismerve a bretonok történetét magyar szemszögből nézve őshonos kisebbségnek, nemzetiségnek hívhatjuk őket. Franciaországban azonban mint politikai nemzetállamban a breton identitás elnevezése és értelmezése helyi identitásként, regionális identitásként lehetséges a francia identitás mellett. Sokan aggodalommal tekintettek a bretonokra, mint örök rebellisekre, akik a csoportidentitásuk megélésével kirekesztenek másokat, a regionalizmusban az autonómia követelését látták, szeparatista törekvésektől tartottak.

A bretonok nem váltak sem angollá, sem franciává a középkorban, és e különállásuk egyik példája a VIII. századtól a bretonoknak szánt zarándoktemplom Rómában, amely változó fenntartók mellett és fordultatos történettel ugyan, de még ma is létezik.

A Bretonok Szent Ivó (Saint Yves) temploma 2011-ben anonim támogatók, Bretagne, mint régió és a francia állam közös adományából lett restaurálva.³⁷ Az eltelt idő bizonyította, hogy Bretagne képes magát régióként értelmezni a modern Franciaországban, de a kulturális összetartozás még mindig speciális területté teszi. És emiatt érzékeny témává a francia egységet féltők szemszögéből.

A második világháborút követő gazdasági fellendülés idején a bretonok kezdtek magukra találni. Az 1970-es évek elején felerősödtek azok a hangok, amelyek a breton nyelvtudás és/vagy nyelvhasználat hiányáról értekeztek a breton identitás kapcsán. Morvan Lebesque 1970-ben kiadott Miként lehet bretonnak lenni - esszé a francia demokráciáról című könyve a breton identitás megélését kereső akkori generációnak lett meghatározó olvasmánya.³⁸ Szövegét országosan ismert művészek közvetítették, s tették érthetővé szélesebb körben, hogy a breton identitás nem a francia állampolgárságot kérdőjelezi meg, hanem egy létező csoportidentitás megélésének lehetőségét kéri számon, amely különbséget tesz ugyan, de képes együtt létezni a francia identitással.³⁹

Jelentős esemény a breton identitás felvállalásában Alan Stivell breton énekes nagysikerű koncertje Párizsban 1972-ben. Fellépése során bretonul énekelt, amit a tévé is sugárzott, és ez olyan felemelő érzés volt, ami a gátlásokat feloldotta sokakban és nem szégyellték többé kultúrájukat.⁴⁰

Franciaországban egyre nagyobb igény támadt a hagyományos breton táncestre, a „fest-noz”-ra. Az 1950-es években feléledő mulatság okán napjainkban stadionokat töltenek meg a táncolók. Ismerve a magyar táncházmozgalmat, a siker titka közös e kettőben: nem nézőket toboroz, hanem bevon és tanít, közösséget teremt.⁴¹

1977-ben az oktatásban is helyet kapott a breton identitás: a Diwan-hálózattal olyan mozgalom alakult, amely politikai mozgalmaktól függetlenül a breton kultúra és nyelv megismerésére összpontosít. Szülők és oktatók összefogásából született ez az alulról jövő kezdeményezés, ami napjainkban is működik.⁴² Emellett 1982-től kezdve az állami és katolikus iskolákban is lehetővé vált a kéttannyelvű oktatás.⁴³ Mindezek ellenére a breton nyelvhasználók száma rohamosan csökken, a kétnyelvű tanárképzésben már érzékelhető a probléma a felvehető jelentkezők létszámcsökkenésében.⁴⁴

Erwan Le Pipec, szociolingvisztikai kutató szerint a breton „totemnyelvvé” lett: miközben egyre több intézményi támogatást kap, a hétköznapiakból kikopik. Eltűnni nem fog, mert mindig beszélni fogják annyian, hogy ne váljon holtnyelvé, de Le Pipec már élőnek sem véli, mivel a gyerekek nem a családi házból hozzák. 2018-ban még kétszázezer volt a bretonul aktívan beszélők száma, de az elöregedő korfa miatt ez 2040-re 50-60 ezerre fog csökkenni.⁴⁵

Míg Bretagne-ban csökken a nyelvhasználók száma, addig a jelenleg más régióhoz tartozó Nantes-ban a breton nyelv elsajátítása a breton identitás kinyilvánításának jele.⁴⁶ A helyi bretonok nincsenek kibékülve az 1982-es régió határaival, nemcsak a kulturális összetartozásra vágnak, hanem kezdeményezték a közigazgatási határok újratárgyalását és Loire-Atlantique megye Bretagne-hoz csatolását.⁴⁷

Bretagne-ban három nyelv használatos, a Régió hivatalos honlapja is e három nyelven olvasható: a francia, mint a hivatalos állami nyelv és a Bretagne-ra jellemző két regionális nyelv: a breton és a gallo nyelvek.⁴⁸ Míg a breton kelta nyelv, addig a gallo az újlatin nyelvek közé tartozik, azon belül az oil nyelvek egyike. Bretagne imázsépítésében a breton nyelv nagyobb szerepet játszik, de a gallo nyelv is hozzá hasonlóan veszélyeztetett és a helyi identitás és kultúra meghatározó eleme.⁴⁹

A breton identitás szimbólumai között a csoportidentitás klasszikus szimbólumai is jelen vannak: a breton zászlóra és himnusra is ki kell térünk. A „Gwenn-ha-Du”-t, Bretagne fekete-fehér zászlaját Morvan Marchal tervezte 1925-ben, és hosszú utat járt be a keletkezése óta eltelt 100 év alatt, különböző érdekek mentén sokan lobogtatták. Mivel a szélsőjobb és a kollaboránsok is használták, ezért a második világháborút követően csak a radikálisok tartottak ki mellette, és a népszerűsége csökkent, amíg a breton zenészek és kelta hagyományápolók újra lendületet adtak a szimbólumnak.⁵⁰ Napjainkban a Bretagne Régió hivatalos logójával és zászlójával szemben ez az ismertebb.

A „Bro gozh ma zadoù” című dal országosan ismert, híres breton zenészek népszerűsítették, mint például 2017-ben a VIVO zenecsatornára készült klipben a különböző zenészgenerációt felvonultató feldolgozás Alan Stivell, Gilles Servat, Tri Yann, Louis Capart, Soldat Louis, Renaud Detressan, Gwennyn, Clarisse Lavanant, Rozenn Talec és Cécile Corbel részvételével.⁵¹ Bretagne hivatalos régiós himuszává 2021. november 28. vált, de már XX. század elejétől akként funkcionált.⁵² A zenemű hivatalos verzióját is elkészítették erre az alkalomra és CD formájában oktatási és kulturális intézmények rendelkezésére bocsátotta a Regionális Tanács.⁵³

A breton himnusz nem csak hasonlít Wales (nem hivatalos) himnuszának dallamára, hanem annak breton változata. A zenét 1858-ban a walesi James James szerzte, a walesi szövegét édesapja, Evan James bárd írta. Dallámát és tartalmát más kelta eredetű népek is magukénak érezték, ezért igen hamar korn és breton nyelven is énekelni kezdték, és himnuszuk lett.

A breton szövege körül bizonytalanság van, hogy történt-e plagizálás.⁵⁴ Az elterjedt breton nyelvű műfordítását François Jaffrennou (Taldir, 1879-1956) 1898-ban jelentette meg egy katolikus lapban. Sokat merített az eredeti walesi szövegből, és bár tartalmában és hosszában is eltér attól, de a hasonlóság így is megmaradt. Ahogyan William Jenkyn Jones walesi lelkész bretonra fordításával is, akivel még több a hasonlóság és aki egy protestáns énekeskönyvben jelentette meg azt. A kettőjük közötti vitában a kiadó François Jaffrennou-nak adott igazat,⁵⁵ de a mai napig vannak a sajtóban is megjelenő kétkedő hangok.

Az elkészült dalszöveg és walesi dallama így egyszerre lett a kelta népeket összekötő és a breton identitást kifejező dal, amit a bretonok már 1903-ban nemzeti énekként tartottak számon, de hivatalosan 2021-es évig kellett várni.⁵⁶ Véleményem szerint ebben közrejátszhatott a covid járvány utáni közhangulat is.

E szimbólumok használatával a csoportidentitás erősödik, az értelmezési keret azonban eltérő, amíg ebben a bretonok egy része a francia többséggel együtt regionális identitást lát, addig a bretonok egy másik csoportja nemzeti kisebbségként éli meg azt.

A nemzetközi diskurzusban a bretonok tagjai az európai őshonos nemzeti kisebbségeknek, felvételüket kérték és megkapták az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniójába (FUEN). A FUEN 36 ország 100 tagszervezetét képviseli az Európai Unióban, az Európa Tanácsban, az Egyesült Nemzetek Szervezetében, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetben, nemzetközi fórumokon.⁵⁷ A FUEN akkor tekint egy közösséget őshonos nemzeti kisebbségnek, nyelvcsoporthoz, ha Európa átalakulásának, a határok újrajrészolódásának következtében vált kisebbséggé saját szülőföldjén. Őshonos nemzeti, nyelvi kisebbség az a közösség is, amelynek nincs saját állama, anyaországa.

Franciaországban a FUEN-nak öt tagszervezete van, ebből három breton. A Strollad Breizh - Parti Breton és a Comité d'Action Régionale de Bretagne - Poellgor evit Breizh a bemutatkozásában azt is megemlíti, hogy "a bretonok tényleges számát Bretagne-ban és Franciaország egész területén nehéz megbecsülni, mivel a francia kormány nem gyűjt statisztikákat az etnikai hovatartozásról."⁵⁸ Franciaország valóban nem ismeri el a francia állam területén a nemzeti kisebbségeket, így a védelmükre vonatkozó nemzetközi egyezményeket sem írt még alá. Ez a magyartól teljesen eltérő nemzetfelfogásból fakad.⁵⁹

A helyi identitás megjelenítésében ezért sokáig a nemzeti egység szétdarabolásának veszélyét látták, s ezért igyekeztek megtiltani. Erre példa a BZH rövidítés, ami Bretagne breton nyelvű rövidítése (Breizh). Keletkezése az 1960-as évekhez, az autók országmatricájának megjelenéséhez köthető. Ekkor négy Párizsban élő fiatal breton kezdeményezésére megjelent a BZH rövidítés a breton gépjárműveken, de azt hivatalosan nem ismerték el, sőt illegálisnak nyilvánították a kihelyezését. A bíróságon megtámadták a bretonok ezt a szabályozást, és megnyerték az ügyet.⁶⁰

Napjainkban a BZH rövidítés nem csak az autókon jelenik meg, és éppúgy használják eredetmegjelölésre, mint 2014 óta az internet világában az országkódos felső szintű domainként (ccTLD).⁶¹

A bretonok az autók és az internet esetén is a származási ország megjelölését változtatták BZH-ra, azaz Bretagne-ra. A francia állam első válaszlépése éppúgy érthető, ahogy az is, hogy végül mind a két esetben kedvezett a breton identitásnak, elkerülve ezáltal a tiltás által gerjesztett ellenérzéseket. A francia szabályozás a mai napig belefut olyan helyzetekbe, amikor a kulturális értékek védelmének kérdése egyben a breton

identitást is érinti. Legutóbb 2024. nyarán a breton földrajzi nevek és helynevek védelmében fordultak az UNESCO-hoz a bretonok, mivel a francia posta standardizált előírásai a francia nyelvű elnevezések használatával veszélyeztetik a breton múltat és kultúrát.⁶²

Azáltal, hogy Franciaország nem tekinti a bretonokat nemzetiségnek, mert fogalmilag kizárja annak létezését a francia állam területén, a bretonokat olyan franciáknak tekinti, akik az adott régióhoz és annak kultúrájához a területiségen keresztül értelmezve kötődnek. Azért helyi vagy regionális az identitás elnevezése, mert így ezáltal a francia állam területén belül definiálható. Az állam ennek megfelelően dönthet úgy, hogy ha egy francia helyi identitása nagyon erős, az a hazaszeretet megnyilvánulása és az méltánylást és bizonyos esetekben engedékenységet érdemel. És dönthet úgy is, hogy az adott csoportidentitás olyan többletjogokhoz juttat területeket, amelyeket nem akar megadni az állampolgárok egyenlőségére hivatkozva. Mivel az országon belül jogilag nem létezik nemzetiség, etnikai kisebbség, akkor a helyi identitás megnyilvánulásaira regionalizmus, regionalista kifejezések használata is újabb kérdéseket vet fel, miközben olyasmit ismerne el vele (a nemzetiségeket), amit a francia államnak nem áll szándékában nevesíteni.

Tro Breiz

A középkori szentek szoborparkjának kitalálója Philippe Abjean, akinek nevéhez más kezdeményezés is köthető. Ilyen az idén harminc éves Tro Breiz, azaz a Bretagne túra. Az 1994-ben újjáélesztett zarándokút egy középkori hagyomány felélesztése, amely egy nagyjából egy hónap alatt teljesíthető hatszáz kilométeres gyalogos zarándoklat. Attól is különleges ez az egykori zarándokút, mert nem egy város elérését célozta meg, mint például Róma, Jeruzsálem vagy Santiago de Compostela esetében, hanem Bretagne-t járta körbe. A hívek a félsziget hét alapító szentjének katedrálisait látogatták végig. E hét katedrális Bretagne egymástól távol eső városaiban található (Dol-de-Bretagne, Saint-Malo, Saint-Brieuc, Tréguier, Saint-Pol-de-Léon, Quimper és Vannes).

A zarándokút felélesztése nem csak a katolikusokat vonzotta az elmúlt években, de azokat is, akik nyitottak voltak a történelemre, a természetre és a breton kultúrára. A középkori Bretagne boldognak és szentnek tartott keresztényei nem lettek mind kannonizálva Róma által, életük és cselekedeteik nagy része kibogozhatatlan a legendák sűrűjében, ami átszövi Bretagne eredettörténetét. Tranvouez szerint egy ideje kétfajta breton katolicizmus van, az egyik a vallási, a másik a polgári, az előbbi újra felfedezte hitében a breton örökséget és a liturgiában is megéli azt, az utóbbi a profán megközelítése a kereszténységnek, amiben a breton identitás megerősítésének módját látja, amelynek a kul-

turális vonzata mellett erős gazdasági érdek is található, a turizmust fellendíti.⁶⁴ A „breton varázs” a múlt olyan nosztalgikus megélése, amelyben keverednek a történelmi események a legendákkal, a spiritualitás és a rejtélyek a táj, a természet szépségével.⁶⁵

A Tro Breiz Útjai Egyesület (l’Association „Les Chemins du Tro Breiz”) évente egyszer egy hét alatt megtehető távolságra szervez változó útvonalon a hét szent egyikének katedrálisához vezető csoportos zarándoklatot. Ezen kívül egy-egy napos kisebb túráknak vannak évközben helyi felelősei.⁶⁶

A 2024-es zarándoklat útleírása és napirendje alapján minden nap van szentmise, továbbá gyónási lehetőség, naponta 25-17 km közötti távolságot teljesít a zarándokcsoport, akiket az adott napon önkéntesek várnak és segítenek az aznapi szálláson. Az útvonal igyekszik az autótutakat kikerülni és mindennap megmutatni valamit Bretagne épített örökségéből.⁶⁷

A kezdeményezésre kutatók is felfigyeltek már, vizsgálták a spiritualitás,⁶⁸ az identitás⁶⁹ és a turizmus oldaláról is. Gendry szerint a 1994-ben újjáélesztett Tro Breiz nagyobb tömegeket vonz, mint a középkori elődje.⁷⁰

A középkori zarándoklatnak nem képezte részét sem Rennes, sem Nantes városa, az a két város, amely a hercegség idején kapott nagyobb szerepet. Az Egyesület (Association „Les Chemins du Tro Breiz”) 2018-ben kibővítette a kört, ezáltal a bejárando út 1500 km hosszú lett. A katolikus zarándoklat azzal, hogy Nantes városát is a Bretagne-út részévé tette, nem titkolt szándékkal befolyásolni szeretné a jelenlegi közigazgatási felosztást, amelyből hiányzik az ötödik breton megye (Loire-Atlantique), és „a lépésekkel kívánják megrajzolni” Bretagne határait.⁷¹ 2024-ben a zarándoklat végpontja Nantes volt, ahol körmenet és a katedrálisban szentmise zárta az egyhetes gyalogutat.

Az új, ezeröttszáz km-es zarándokútnak tíz szakasza van, ezeket egy 2021-ben elnyert Regionális Tanács által nyújtott támogatás segítségével sikerült turistajelzéssel ellátni. Így a zarándoklat egyénileg vagy kisebb szervezéssel is megoldható az évben bármikor és a körzarándoklat bármely pontjáról indulva. A Regionális Tanács döntését bizonyosan befolyásolta a zarándoklatok iránt feltámadt igény (pl. El Camino), ahogy döntésének indoklásában kiemelte, hogy az önmegismerés mellett egy ilyen út lehetőséget kínál Bretagne-nak arra, hogy megmutassa természeti szépségeit, gasztronómiáját, kultúráját, nyelvét, lakosságát és épített örökségét.⁷²

La Vallée des Saints – A középkor emlékezete a XXI. században a megalitikus kultúra eszközeivel

A szoborpark előzményei 1990-ig nyúlnak vissza, amikor a Bretagne-t alapító hét szent közül Paul Aurélien püspöknek az 1500. születésnapját ünnepelte meg

Saint-Pol-de-Léon városa. A nagy érdeklődés azt bizonyította, hogy vallási témában is lehetséges széles körben vonzó programot kínálni, nem szükséges ehhez kereszténynek és bretonnak lenni. A települések még őrzik ezeknek a középkori szenteknek az emlékét, akik az V–VI. században Bretagne-ban éltek. A legendáik még napjainkban is fontosak a helyi közösségeknek.

Az 1994-ben újraindult Tro Breiz zarándokút sikeressége szintén azt jelezte, hogy a hét alapító szent katedrálisai közötti út élményének kiterjesztésére volt igény. Arra, hogy legyen hely, ahol a bretonok szentjei együtt, egy helyen lehetnek jelen. Philippe Abjean és társainak az indíttatása a terv megvalósítására vallási alapokból eredt, de a fő cél ezzel együtt a breton szentek, mint közös breton örökség megőrzése volt napjainkban. Láthatóvá kívánták tenni Bretagne középkori gyökereit, amikor a kereszténység visszaszorulóban van és az ezzel kapcsolatos tudás elhalványul. A szentek kultusza Bretagne-ban tizenöt évszázadot ölel fel, a breton kultúra meghatározó része, ezért gondolták, hogy a Szentek Völgye jó módja lehet az emlékezetben tartásra, akkor is, ha a hagyományosan ebben élő és mozgó társadalom már megszűnik körülötte.⁷³

2008-ban jött létre az egyesület a szoborpark kialakításának céljával, a helyszínre felhívást tettek közzé, erre kilenc település válaszolt Bretagne különböző szegletéből. Carnoët lett a kiválasztott. Az indoklás szerint azért, mert a földrajzi elhelyezkedése a legkedvezőbb volt és a középkori múltja is vonzóvá tette (uradalmi romok, Oroszlán szívé Rihárd első vesztes csatája). Valamint az akkori polgármester is a nagyon elkötelezett volt. Az is fontos szempont volt, hogy a kilenc község közül Carnoët állt a legnehezebb anyagi helyzetben akkor, a segítségnyújtás lehetősége is inspiráló volt a projektnek.⁷⁴ Carnoët közel hét-száz lakosú település, a félsziget belsejében található. Miközben gyönyörű táj veszi körbe, a környék Bretagne elmaradottabb térsége. A helyszín kiválasztása alkalmas volt arra, hogy fellendülést hozzon azzal, hogy a már ismert és népszerű körzarándoklatot belülről támogassa, annak bármikor meglátogatható szíve legyen.

A szoborpark nagyon gyorsan sikeres lett, a megnőtt érdeklődésre sem a településnek, sem az egyesületnek nem voltak kész válaszai, azok az igényeknek próbálnak menet közben megfelelni (parkoló, mosdók, szállás, étkezés stb.). Ez az egyesületen belül is feszültséget okozott, 2020-ban félő volt, hogy megtorpan a lendület. Az egyesület megújított felállásban működik azóta.⁷⁵

A Szentek Völgyében az elsőnek felállított hét szobor az alapító szenteket ábrázolja. Egy középkori rönkvár megmaradt földdombja körül lettek az újonnan faragott szobrok a dombtetőn felállítva úgy, hogy mindegyik a maga települése felé nézzen. A sikeres megnyitó után nem kellett sokat várni a következő lépésre, mert egy közeli település kezdeményezte, hogy szeretné a falujuk szentjével bővíteni a szoborparkot.

A helyieknek és a távolabbi breton tájaknak is fontos kezdeményezés olyan társadalmi innováció, ami adományokból és egyesületi tagdíjból tartja fenn magát. Bár vannak kritikus hangok a művészi értékét és a létjogosultságát megkérdőjelezve, de

emellett az elmúlt 15 év statisztikája azt is igazolja, hogy a híret a látogatók messze viszik, és a vidék érezhetően nyert már az új turisztikai célponttal.

Amikor elkezdődött a terület kialakítása, akkor egy képzettársítással igyekeztek segíteni a koncepció megértését. Azt mondták, hogy ez lesz a bretonok Húsvét-szigete. Az elsőre szokatlan kijelentésnek azonban több kapcsolódási pontja van.⁷⁶ 2019-ben a Szentek Völgye és a Húsvét-sziget felvette a testvérkapcsolatot.⁷⁷ És ennek csak egyik oka az, hogy a breton park is kőből faragott óriás emberalakokkal telik meg, és ezek a szobrok a dombtetőről, akár egy szigetről szintén kifelé tekintenek.⁷⁸ A Carnoët fölé magasodó domb kilátóhelyként messzire, szinte a végtelenbe enged nézni.

A településhez két híres bretonhoz is köthető: Az egyikük François Jaffrennou, aki itt született, és itt írta 1895-ben a breton himnuszt,⁷⁹ valamint Paul-Antoine Fleuriot de Langle vikomt, aki a XVIII. század neves tengerésze, tudósa és felfedezője volt. Fleuriot de Langle világlátott emberként és breton nemesként írásaiban nagy szeretettel emlékezett meg szülőföldjéről, Carnoët földje egykor az ő birtoka volt.⁸⁰

A Húsvét-sziget első térképe neki és a tragikus sorsú 1785-ös La Pérouse francia expedíciónak köszönhető.⁸¹ Paul-Antoine Fleuriot de Langle korának egyik legkiválóbb tengerésze volt, akinek a részvételéhez a felfedezőúton az expedíció vezetője, La Pérouse kifejezetten ragaszkodott.⁸²

A Húsvét-sziget a nevét egy évtizeddel korábban, 1772-ben kapta a holland Jakob Roggeveentől, mert húsvét vasárnapján fedezték fel. Mindentől távol, Chile partjaitól 3700 km-re található sziget területe 16 628 hektár, amelyből 7000 hektár a Világörökségét képezi.⁸³ A helybeliek annyira elzárva éltek, hogy nem volt szükség magukat másoktól megkülönböztetni, és bár a szigeten a tájékozódáshoz mindent elneveztek, de a szigetet nem.⁸⁴ Becslések szerint körülbelül 900 szobor található a szigeten az egyéb megmunkált kövek mellett.⁸⁵ A XI. és XVI. század között készült alkotások közül nagyságukkal kiemelkednek a moai szobrok, a tengerre néző hatalmas kőalakok egy mára már elfeledett társadalom és kultúra emlékei.

A Húsvét-sziget és Bretagne között a távolság átértelmeződik Paul-Antoine Fleuriot de Langle földjén állva, az ő breton kultúrájának emléket állító szobrok között. A már felállított kétszáz szobor mindegyike a félsziget azon pontja felé néz, amelyhez a szentnek kötődése volt. A félsziget belsejében a domboldalon állva a messzeségbe néző hatalmas szobrok esetében az is hihetőnek tűnik, hogy ellátnak egészen a Bretagne-t körülölelő tengerig.

Miközben érthetővé válik, hogy a Húsvét-szigetre miért hivatkoznak ilyen sűrűn, feltűnik az is, hogy a település szülöttjéről, François Jaffrennou-ról alig esik szó. A Vallée des Saints kiadványában egyedül az indiai khasi nép támogatása kapcsán hivatkoznak arra, hogy a breton himnuszt Carnoëtben íródott, a költő nevének megemlézése nélkül. Sem a szoborpark, sem a település semmilyen formában nem emlékezik meg a honlapján a Jaffrennou-ról. Ennek oka lehet, hogy François Jaffrennou személye megosztó, breton költőként és bárdként a kelta világhoz tartozóként definiálta magát⁸⁶, és a második világháború idején a Vichy kormányt támogatta. 1942-től a Bretagne-i

Konzultatív Bizottságnak tagja volt a rezsim bukásáig, remélve, hogy az különleges státuszt ad Bretagne-nak.⁸⁷ Kollaboráns múltját nem szívesen emlegetik és társítják a breton himnusszal, árthatott volna az elfogadottságának.⁸⁸ Nem Bretagne-ban, ahol a dal már ismert volt, hanem Franciaország egészében, ahol az autonómiatörekvések szimbólumát láthatták volna benne, és ezáltal elutasítottságra számíthatott volna.

François Jaffrennou szoros kapcsolatban állt François Vallée nyelvészrel, akinek tanítványa volt⁸⁹, és aki Jaffrennou verseit (bárdként a Talgir nevet viselte) 1899-ben sajtó alá rendezte. Vallée a Breton Akadémia titkára volt, és az ő nevéhez fűződik az 1934-ben kiadott breton-francia nagyszótár.⁹⁰

Így akik ezzel az ismeretekkel bírnak, azoknak a Vallée szó újabb kulturális többletet, áthallást ad. Arra nagyon kicsi az esély, és bizonyosan nem is emiatt kapta a nevét a La Vallée des Saints, hogy a breton-francia nyelvészortát készítő nyelvész nevének jelentése völgy. Ez az összefonódás azonban akkor is újabb réteggel ruházza fel a helyet. Lehet ezt a breton nyelv és identitás szemszögéből nézni, vagy a francia-breton nyelvészortár hídszerpében lehet esetleg majd egyszer kamatoztatni a francia politikai nemzet felé.

A műalkotások mérete tekintélyes: 3-7 méter magasak,⁹¹ és a Szentek Völgyében egy domboldalon egymástól egyenletes távolságra lettek elhelyezve. A carnaci megalitikus kősorokat idézi, de azokkal ellentétben, ezek mind művészek által megálmodott egyedi szobrok különböző színű és felületű gránitból.⁹² A gránit csak Bretagne-ból származhat, a szobor elkészítése során megmaradt kövek is felhasználásra kerülnek, például padok készülnek belőlük.

A szobrok felállításnak költsége (kb. tizenegyezer euro) magában foglalja a gránit beszerzésétől a szoborparki helyén felállítás egész folyamatát. Az adakozás történhet konkrét elképzelés alapján, megnevezve egy szentet, de történhet általánosan a nemes ügyért az egyesület egyéb céljaira is költhető módon. Eddig több mint 5000 magánszemély és 370 vállalat támogatta a Szentek Völgyét. Van olyan szobor, amit egyetlen ember vagy család támogatott, és több szobor esetén közösségként (pl. településként, az adott szent tisztelőjeként) adakoztak a szoborállításhoz. A 2023-ig befolyt összeg 3,4 millió euro volt, csak a covid-járvány évei törték meg átmenetileg a támogatások évről-évre növekvő mértékét.⁹³ A honlapon nyomon követhető A-tól Z-ig az összes ismertebb szent felsorolva, hogy szobrának felállításához mennyi pénz gyűlt eddig össze, valamint a támogatás is azonnal megtehető.⁹⁴

A szobrászokat alkotás közben is megleshetik a látogatók, a balesetek elkerülése és a véséssel együtt járó nagy por miatt szükséges biztos távolból. A művész szabadon kibontakozhat, annyit kérnek a felkért művészekről, hogy a szobor 3-4 méter magas legyen (vanak ennél nagyobbak is, pl. 7 m magasak), mindenképpen legyen arca és a műben jelenjenek meg azok az attribútumok, amik alapján az adott szent felismerhető, beazonosítható.⁹⁵

A 2023-as kimutatás alapján a látogatók 10%-a külföldi, 40%-a Bretagne-ból érkezett, és 50%-a Franciaország más tájairól.⁹⁶ Ez adatok alapján kimondható, hogy a művészek munkájára az egész ország kíváncsi.

A Vallée des Saints láthatósága

A Szentek Völgyének ügyesen kell zsonglőrködnie a programokkal, hogy fenntartsa az érdeklődést és a programkínálat megújulása ne változtassa meg a projekt eredeti célkitűzéseit. Úgy kell nyitnia, hogy minden hívószó végül a középkori Bretagne-hoz vezessen.

A látogatóknak szánt rendezvények igen szerte ágazóak, a különböző naptári ünnepektől a koncertekig és megemlékezésekig, a tudományos és művészeti találkozásokig gazdag programkínálattal készülnek. A régiós kezdeményezésekhez is csatlakoznak, mint például az óriás méretű breton zászló kiterítése a domboldalon.⁹⁷ Ez utóbbi kezdeményezéshez a helyszín tematikája, nagysága is abszolút illeszkedett, miközben a hírértéke ismét ráirányította a figyelmet a Szentek Völgyére. A láthatóság nagyon fontos, ebben a közösségi média is nagy szerepet kap. A lefotózott szobrok helymegjelöléssel történő megosztása ingyen reklám.

Szokatlan és hívogató látvány például a zöld mezőben megszokott világos kősorok helyett az éjszakai színes fényjáték is, ami különböző színekbe vonja a szobrokat a sötétségben. Ez is azt jelzi, hogy valami más ez itt, ismeretlen ismerőssel akadt össze a látogató.

A breton és keresztény identitás a kelta világot is összeköti, ezért indult több éven át olyan szoboravatás, amikor a szobor egy-egy kelta rokonnéptől indult el hajón, alkalmat adva az érintett kikötőknek a megemlékezésre, akár ünnepség, akár tudományos előadások keretében.

A szobrászok esetében nem feltétel, hogy breton művészek legyenek, az sem, hogy keresztények. A kérés feléjük az, hogy a kőből a középkori breton szentet faragják ki és tegyék kellőképpen felismerhetővé. A jóváhagyott elképzelését valósíthatja meg.

A szoborpark testvérkapcsolatokra is törekszik, a mecénás-támogató programjával így alakított ki kanadai, chilei (Húsvét-sziget), libanoni és indiai partnerkapcsolatot. Partnerségi kapcsolatokon keresztül a Szentek Völgyét máshol is tervezik az ottani helyi szentekkel.⁹⁸ A már megvalósult tervek mellett gyakran nyilatkoznak születőben lévő ötletekről is, ezzel is erősítve a lendületes megvalósításba fektetett bizalmat. Emellett ez a megvalósítás előtt/közben már információközlés éppúgy a profizmus hiányát mutatja, mint ahogy annak a reményét is, hogy az új támogatók és partnerek megtalálására a nyílt kommunikáció lehetőséget nyújt. Az eddig összegyűjtött adomány igen nagylelkű, és egyben lehetőség is arra, hogy az adományozó bárholnan érkezzon is, a projekt alakítójává válik, hiszen maga választja ki, hogy melyik részterületet támogatja. Emellett az egyesülethez csatlakozás is nyitott lehetőség magánszemélyek és vállalatok részére egyaránt.

Erre a kapcsolódási igényre lehetett válasz az, hogy a szoborparkban nyílt egy olyan parcella, ahol külföldi szentek szobrai is elhelyezik, az első szobor már ott is van, Bretagne-ban élő libanoniak szentje került libanoni és breton énekek kíséreté-

ben felállításra. A Húsvét-sziget moai szoborait megidéző alkotás izgalmas vállalkozás és várakozás is egyben. Kérdés, hogy vajon tájidegen lesz-e, vagy sikerül a projektbe illeszkedően megvalósítani és elhelyezni.

A szoborpark nem egyházi kezdeményezésre jött létre és nincs egyházi tulajdonban. De a katolikus római vallás a park közvetlen közelében folyamatosan megélhető: a helyi plébános várja a látogatókat, akár a Szent Gilda templom megtekintése okán, vagy a szentmisén való részvételre. Naponta 200-300 látogatóval számolnak.⁹⁹

Az elfogadás és elfogadtatás

A legnagyobb kritika a Vallée des Saints-tel szemben a francia baloldallal véleményformáló napilapjában a *La Libération*-ban jelent meg.¹⁰⁰ A projekten a multikultúrát és a művészi értéket kérték számon. Huitorel a cikkében csalásnak titulálta az egész projektet, amely összekeveri a művészetet az ideológiával, a turizmust a kultúrával. Nehezményezte, hogy a Regionális Tanács is támogatta szobrok felállítását. Illetve az egész regionális sajtót, aki a projektről írt hipnózis alatt lévőnek vélt. A *La Vallée des Saints* védelmében nem szólalt fel egyik országos lap sem, de a projekt megálmodójának nyílt levelét a regionális hírek között közzétették.¹⁰¹

Kötéltánc az, ahogyan a helyi identitás egyensúlyoz, kitartva és a szemét le nem véve a maga útjáról. Az említett esetben csattanós nemet adtak a *La Libération*-nak, emlékeztetve mindenkit, hogy a lap ideológiai kiindulása a marxizmus, és Bretagne-nak és a szoborparknak sem a francia, sem a nemzetközi porondon nem vethető a szemére a kirekesztés, szemben a totalitárius rendszereket kiszolgáló eszmékkel.

A breton válaszoknak megfontoltnak és késznek kell lenniük, hogy mind a francia nemzeti identitás és mind a progresszív, kozmopolita elvárások felől ne érje kritika, ne legyen a breton identitás megélésével szemben ellenérzés.

Ha ezzel a felismeréssel nézzük a Szentek Völgye kommunikációját, még érhetőbbé válnak a közlései. A legsemmesebb mind közül a Húsvét-szigetre hivatkozás, hiszen az eljutás oda a XVIII. században hatalmas teljesítmény volt, ahogyan a térképkészítés tudománya is elismerésre méltó, és amivel könnyen lehet azonosulni. A sziget kultúrájáról keveset tudunk, a szobrok rejtélyesek és ma már nem köthető hozzájuk egy vallás sem, egy letűnt kultúra nyoma. Ezzel szemben a kereszténység és azon belül a katolikus vallás kapcsán már kevésbé egységes a jelenkor ahhoz, hogy megosztottság nélkül emlékezzen a szentjeire. Viszont a középkori keresztény Európa szintén közös örökség, nem egyetlen nemzet számára értékes a megszentelt élet. Bretagne településeinek helytörténetének és a földrajzi elnevezéseknek olyan szoros kapcsolódása van a névadó középkorral és szentjeivel, hogy Bretagne lakóit

is képes megszólítani egy olyan emlékezeti hely, ahol egy helyen láthatja őket, neveiket és attribútumaikat. A breton himnusz szövegének szerzője ebben a sorrendben nem véletlenül került utolsó és alig-alig emlegetett helyre. Nem engedheti meg ez a hely magának, hogy Bretagne a francia államon belül kivívott breton identitás megélésre alkalmas vívmányaiból bármit is elveszítsen miatta, vagy megkérdőjeleződjön a hűsége Franciaországhoz. Mindeközben mégis ott van, nagyon is tudtak és tudnak róla, hogy Carnoët, mint helyszín jobban kötődik François Jaffrennou -hoz, mint a Húsvét-szigethez. És ez a hallgatás inkább kivárás a részükről.

Jelenleg a Szentek Völgye projekt nem tart ott, hogy egy kicsit is merje veszélyeztetni azt a pozitív és széles támogató közeget, ami a projektet körülveszi. A Loire-Atlantique megye nem az ötödik megyéje Bretagne-nak, és az erre irányuló törekvések érezhetően támogató talajra hullanak a Szentek Völgyében is. Ezért minden olyan híradás, ami összekötheti a helyszínt az autonómia-törekvésekkel azzal árthatnak a csak közigazgatási kérdésként és csak regionális identitás esetén remélhető kedvező döntésnek. Mivel jelenleg már a harmadik leglátogatottabb turistahely Bretagne-ban, ezért minden vele kapcsolatos hír Bretagne-ra is vonatkozik, és így a politikai visszahangja hatással lehet a régió megítélésére.

Összegzés

A Vallée des Saints az utódok tisztelgése Bretagne előtt, célja az időtlenségben fennmaradva nyomot hagyni.¹⁰² Bretagne középkoráról emlékezve egyszerre szól a legendákról, a breton nyelvről, a breton identitásról, a katolikus vallásról és az ehhez kiválasztott anyag és hely szintén jelentőséggel bír. A szobrok csak helyi gránitból (Bretagne) készülhetnek. A breton himnusz költőjének szülőfaluja, Carnoët elhelyezkedése ideális volt a projekthez, mindenhez közel, de mégis eléggé rejtve ahhoz, hogy az utazás ne legyen kézenfekvő, hanem döntéssé és spirituális úttá váljon, időt hagyva megérkezni és feldolgozni a látottakat.

A Szentek Völgye olyan társadalmi innováció, ami sikeresen dolgozik egy új emlékezeti helyi kialakításán, fellendítve ezzel a helyi közösség életét, és egyben mozgósítja egész Bretagne-t. Alkalmas arra, hogy a félszigetre irányuló turizmusból addig kieső és elnéptelenedő környék magára találjon és a kezdeményezés során elért erre irányuló sikerek igazolják a szoborpark társadalmi-gazdasági hasznosságát. A hatalmas gránitszobrok a domboldalon egyszerre emlékeztetnek a kelta kősorokra, de megidézik a Húsvét-sziget moai szobrait is, s ez utóbbira a projekt rendszeresen hivatkozik, mivel kulturálisan, időben és térben ez a távlat annyira hatalmas, hogy nem csak a bretonok érzik ezáltal megszólítva magukat, hanem mindenki aki erre válaszul jelet kíván hagyni. A szoborpark a középkori breton szentekkel a helyi identitást erősíti még

így is a legjobban. A Szentek Völgye nem bezárkózik, hanem minden kapcsolódási pontot felkutat és azok között óvatosan válogatva nyit a kapcsolatok felé, és azokban nem adja fel az eredeti terveit. Ez utóbbi a megmaradásának záloga, az elmúlt 15 évben képes volt rá, remélhetőleg nem téveszt célt a jövőben sem.

Mivel minden település valamilyen módon kapcsolódik a középkori legendákhoz és szentekhez, ezért a közösségek számára nem csak lehetőség a Szentek Völgyében a szoborállítás, de a csoportidentitást erősítő, inspiráló feladat is egyben. A breton identitás mögötti nemzetfelfogás az Elias-i kultúrának felel meg, és ez a kultúra ötletesen és diplomatikusan képes megmaradni egy olyan helyzetben, amikor ez az identitás csak területhez köthetően jelenhet meg. A szoborpark koncepciójában a térbeliség olyan erővel sokrétűen van jelen, hogy a szoborpark „itt voltam, itt vagyok és itt maradok” üzenetté válik általa.

A Szentek Völgye a történelem új elbeszélőjeként jelent meg, és olyan tervet és teret kínál, amivel képes embereket és közösségeket magához vonzani és a közös múltra emlékeztetni őket, kikerülve ezáltal azokat a helyzeteket, amelyekben a civilizáció „hódító” öntudata sértve érezné magát.

Jegyzetek

¹ Dr. Nyúl Eszter Anna LL.M. Pécsi Tudományegyetem BTK Romanisztika Intézet Francia Tanszék tanársegéd, PTE FDI geopolitikai program PhD hallgató

² Elias, Norbert (1987): A civilizáció folyamata Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Gondolat Kiadó. Budapest.

³ Delmotte, Florence (2007) Norbert Elias: la civilisation et l'Etat Enjeux épistémologiques et politiques d'une sociologie historique. L'Université de Bruxelles.

⁴ Delmotte (2007) 98. old.

⁵ Elias (1987) 107. old.

⁶ Weselly Anna (1998): Előszó: a kultúra szociológiai tanulmányozása. 8. old. In Weselly, Anna (szerk.): A kultúra szociológiája. Osiris-Láthatatlan Kollégium. 7–28. old.

⁷ Elias (1987) 103. old.

⁸ Elias (1987) 104. old.

⁹ Smith, E. R. – Mackie, M. D. (2004): Szociálpszichológia. Budapest: Osiris. 189. old.

¹⁰ Nyúl Eszter Anna (2021. 04. 15.): Mediterrán nemzetek identitásának főbb közösségformáló stádiumai előadás. In Aktuális kutatások a 19-21. századi mediterrán földrajzi és történeti terekben Mediterrán Világ Symposium XX.

¹¹ Le Roy Ladurie, Emmanuel (2012): Franciaország – A hatszög története. 96–107. old. In. Furtado, Peter (szerk.): Nemzet-történetek. Hogyan alakult ki a nemzetek identitása?. Móra Könyvkiadó. Budapest.

¹² Hanák Péter (1987): Elias és a civilizáció. 11. old. In Elias, Norbert (1987) A civilizáció folyamata Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások, Gondolat Kiadó. Budapest. 11-26. old.

- ¹³ Hanák (1987) 25. old.
- ¹⁴ Hanák (1987) 26. old.
- ¹⁵ Csepeli György – Wessely Anna (1992): A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika*. 1992/1–2. sz. 1–7 old.
- ¹⁶ Klubrádió (2021.09.07.): A nemzet lenézés és mítosz nélkül. *Klub Rádió*. <https://www.klubradio.hu/adasok/a-nemzet-lenezes-es-mitosz-nelkul-120667>
- ¹⁷ Nyúl Eszter Anna (2021): Az elmaradt ünnepek nyomában – állampolgárságra nevelés járvány idején. 224. old. In: Juhász Erika – Kattein-Pornói Rita (szerk.): *Tanuló Társadalom*. HERA. Budapest. Oktatás kutatás a járvány idején. Absztraktkötet.
- ¹⁸ Nyúl Eszter Anna (2024 m.a.) Nemzeti énekeink és a nemzeti önazonosság kapcsolata
- ¹⁹ Hanák (1987) 15. old.
- ²⁰ Hanák (1987) 16. old.
- ²¹ Kölcsey Ferenc. Kölcsey Ferenc Összes Művei. Politikai beszédek - Búcsú az országos rendektől. <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/02.htmKölcsey>
- ²² Bernas, Anne (2021.12.04.): Les géants de granit de la Vallée des Saints, un site entre magie et folie au cœur de la Bretagne. *RFI*. <https://www.rfi.fr/fr/culture/20211204-les-geants-de-granit-de-la-vall%C3%A9e-des-saints-un-site-entre-magie-et-folie-au-c%C5%93ur-de-la-bretagne>
- ²³ France3iroise (2013.07.04.): Carnoët: la vallée des saints. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=sYatBdnrN68>
- ²⁴ Régions de France: „Informations générales” <https://regions-france.org/observatoire-des-politiques-regionales/>
- ²⁵ Rousselot, Lionel – Aubert, Gauthier (2015.12.07.): Histoire de la Bretagne. La préfecture et les services de l’État en région Bretagne. <https://www.prefectures-regions.gouv.fr/bretagne/Region-et-institutions/Portrait-de-la-region/Histoire/Histoire-de-la-Bretagne>
- ²⁶ Laville, Grégoire (2023.10.22.): Ils font partie de la vie des gens: les mégalithes à Carnac stimulent l’imaginaire et le mystère. *Ouest-France*. <https://www.ouest-france.fr/culture/patrimoine/les-megalithes-de-carnac-stimulent-limaginaire-et-le-mystere-113c324c-6f84-11ee-9c11-f829b8fefac5>
- Kahane, Roger (1964): Le monde de la musique - 10.05.1964 - 10:42 – vidéo. INA. <https://www.ina.fr/ina-eclaire-actu/video/cpf86626753/carnac>
- ²⁷ Guy de Maupassant (1880): Le pays des Korrigans. <http://maupassant.free.fr/chroniques/korrigans.html>
- ²⁸ Rousselot, Lionel; Aubert, Gauthier (2015.12.07.)
- ²⁹ HerodoteVideos (2024. 06. 26.): De l'Armorique à la Bretagne: aux origines du peuple breton (de 2500 av JC à 500). Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=GxhXNPfpEbk>
- ³⁰ HerodoteVideos (2024. 07. 02.): L'Histoire de la Bretagne en cartes animées, du VIe siècle à nos jours. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=v1mGhOT5fMo>
- ³¹ HerodoteVideos (2024. 07. 02.)
- ³² Raynaudon-Kerzerho, Maiwenn (2023.10.23.): Rennes, capitale de la Bretagne? *Ouest-France*. <https://www.ouest-france.fr/bretagne/rennes-35000/rennes-capitale-de-la-bretagne-97351ea2-6f54-11ee-8ee4-6d23d2858b34>
- ³³ HerodoteVideos (2024. 07. 02.)
- ³⁴ Rousselot, Lionel – Aubert, Gauthier (2015.12.07.)

- ³⁵ La Dépêche (2024.04.12.): France: le breton, une langue en voie de disparition?. La Dépêche. <https://www.ladepeche.fr/2024/04/12/france-le-breton-une-langue-en-voie-de-disparition-11888753.php>
- ³⁶ Vadász Rezső – Gubányi-Kléber József (2002): Breton kavicsok a francia mozaikban Egy kelta kisebbség múltja, jelene és (remélt) jövője. Kisebbségkutatás. 2002/1. <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00013/11.htm>
- ³⁷ Site Officiel de l'Église Saint-Yves des Bretons à Rome. Histoire de l'Église Saint-Yves. <https://saintyvesdesbretons.wordpress.com/home/histoire-de-leglise-saint-yves/>
- ³⁸ Lebesque, Morvan (1970.04.11.): Comment peut-on être Breton ? – interjú. L'Ouest en mémoire. <https://fresques.ina.fr/ouest-en-memoire/fiche-media/Region00855/comment-peut-on-etre-breton.html>
- ³⁹ Tri Yann (2018.07.28.): La découverte ou l'ignorance. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=IUqKvWrhp8>
- ⁴⁰ van Geen, Christine (2023): Être breton : une identité sans essentialisme. Émile le magazine des sciences po. <https://www.emilemagazine.fr/article/2023/7/3/etre-breton-une-identite-sans-essentialisme>
- ⁴¹ van Geen, Christine (2023)
- ⁴² Diwan. Le Réseau Diwan. <https://diwankastellin.bzh/le-reseau-diwan/>
- ⁴³ La Dépêche (2024.04.12.)
- ⁴⁴ La Dépêche (2024.04.12.)
- ⁴⁵ La Dépêche (2024.04.12.)
- ⁴⁶ France 3 Bretagne (2024.04.12.): Question du jour. Nantes capitale de la Bretagne ?. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=pxj7ffCA3SE>
- ⁴⁷ Région Bretagne (2024.02.09.): La Région Bretagne et le Département de Loire-Atlantique appellent l'État à organiser un référendum décisionnel. <https://www.bretagne.bzh/actualites/la-region-bretagne-et-le-departement-de-loire-atlantique-appellent-letat-a-organiser-un-referendum-decisionnel/>
- ⁴⁸ Région Bretagne. <https://www.bretagne.bzh/>
- ⁴⁹ Telenn. „Qu'est-ce que le gallo?”. <https://www.tiavro-santbrieg.bzh/gallo/>, Bécognée, Mélanie (2015.03.29.): Gallo et breton sont-ils si différents ?. Ouest-France. <https://www.ouest-france.fr/bretagne/gallo-et-breton-sont-ils-si-differents-3296262>
- ⁵⁰ Carney, Sébastien (2023): Éléments pour une histoire politique du drapeau breton. Revue d'histoire. 2023/1. 161-182. old. <https://doi.org/10.3917/vin.157.0161>
- ⁵¹ BreizhEoMaBroVEVO (2017.03.17.): Bro gozh ma zadoù. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=bW-fRoPxxh9g>
- ⁵² Delanoë, Régis (2022.01.11.): Comment l'hymne breton, le „Bro Gozh ma zadoù”, est devenu un grand air populaire. Ouest-France. <https://www.ouest-france.fr/bretagne/comment-l-hymne-breton-le-bro-gozh-ma-zadou-est-devenu-un-grand-air-populaire-d1331ef2-67df-11ec-8fe6-75ff3f7dbad0>
- ⁵³ Région Bretagne (2021.11.29.): L'hymne de la Bretagne – un formidable outil de rayonnement: la Région encourage la diffusion d'une nouvelle version du Bro gozh. <https://www.bretagne.bzh/presse/communiqués-dossiers/lhymne-de-la-bretagne-un-formidable-outil-de-rayonnement-la-region-encourage-la-diffusion-dune-nouvelle-version-du-bro-gozh/>

- ⁵⁴ Le Télégramme (2010.11.10.): Hymne breton. La croisade de Daniel Quillivic. <https://www.letelegramme.fr/finistere/pont-l-abbe-29120/spanhymne-bretonspan-la-croisade-de-daniel-quillivic-1043183.php>
- ⁵⁵ Loncke, José (2022.03.29.): 29 mars 1852. William Jenkyn Jones et l'hymne breton. Croirepublications. <https://www.croirepublications.com/blog/un-jour-dans-l-histoire/29-mars-1852-william-jenkyn-jones-et-l-hymne-breton>
- ⁵⁶ The National Library of Wales. „Jaffrennou, François, 1879-1956” <https://archives.library.wales/index.php/jaffrennou-francois-1879-1956>. Delanoë, Régis (2022.01.11.)
- ⁵⁷ FUEN. Az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója. <https://fuen.org/hu/article/Az-Europai-Nemzetisegek-Foederativ-Unioja-FUEN>
- ⁵⁸ FUEN. Comité d'Action Régionale de Bretagne - Poellgor evit Breizh. <https://fuen.org/hu/members/Committee-for-regional-action-in-Brittany/F>
- ⁵⁹ Pierré-Caps, Stéphane (n.a.) Les minorités et la notion de représentation. Le Conseil constitutionnel. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/les-minorites-et-la-notion-de-representation>
- ⁶⁰ Mousnier, Émile (2020.02.27.): Quelle est l'histoire et la signification de l'abréviation BZH ?. Port d'attache. <https://www.portdattache.bzh/signification-abreviation-bzh/>
- ⁶¹ Le Monde (2013.05.10.): Bretons et Parisiens autorisés à s'afficher en .bzh ou .paris sur le web. https://www.lemonde.fr/technologies/article/2013/05/10/internet-la-bretagne-obtient-une-extension-bzh_3175490_651865.html
- ⁶² UNESCO (2024.06.03.): Correspondence received from 'Koun Breizh - mémoire de Bretagne. LHE/24/19.COM 2.BUR/MISC/1. https://ich.unesco.org/doc/src/LHE-24-19.COM_2.BUR-MISC-1.pdf
- ⁶³ Kernalegenn, Tudi (2017): Le régionalisme. Quelques pistes théoriques pour une analyse cognitive. Civitas Europa. 2017/1. 59-84. old. <https://doi.org/10.3917/civit.038.0059> <https://www.cairn.info/revue-civitas-europa-2017-1-page-59.htm>
- ⁶⁴ Tranvouez, Yvon (2006): Chapitre XII. La Bretagne catholique, du mythe au folklore. Catholiques en Bretagne au xxe siècle. Presses universitaires de Rennes, <https://doi.org/10.4000/books.pur.7272>. <https://books.openedition.org/pur/7272#anchor-toc-1-3>
- ⁶⁵ Chevrillon, André (1925) La Bretagne d'hier : l'enchantement breton. Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest. 1925/1-2. 195-196. old. https://www.persee.fr/doc/abpo_0003-391x_1925_num_37_1_4281_t2_0195_0000_2
- ⁶⁶ Trobreiz. Pourquoi faire le Trobreiz ?. <https://trobreiz.bzh/pourquoi-faire-le-trobreiz/>
- ⁶⁷ Trobreiz
- ⁶⁸ Bleuzen, Brigitte (2010): Du Tro-Breiz à la Vallée des Mille Saints. Archives de sciences sociales des religions, 2010/3. 229-249. old. <https://doi.org/10.4000/assr.22444> https://www.cairn-int.info/abstract-E_ASSR_151_0229--from-tro-breiz-to-the-valley-of-a.htm
- ⁶⁹ Badone, Ellen (2012): La Bretagne depuis trente ans : le regard d'une ethnologue canadienne. Ethnologie française. 2012/4. 635-645. old. <https://doi.org/10.3917/ethn.124.0635> <https://www.cairn.info/revue-ethnologie-francaise-2012-4-page-635.htm>
- ⁷⁰ Gendry, Mickaël (2021): Le Tro Breiz, entre mémoire et histoire. Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest. 2021/2. 47-73. old. <https://doi.org/10.4000/abpo.6843> <https://www.cairn.info/revue-annales-de-bretagne-et-des-pays-de-l-ouest-2021-2-page-47.htm?contenu=auteurs>

- ⁷¹ Veissid, Roselyne (2018.02.22.): Tro Breiz. Les neuf étapes de la Bretagne historique. Le Télégramme, <https://www.letelegramme.fr/bretagne/spantro-breizspan-les-neuf-etapes-de-la-bretagne-historique-3206522.php>
- ⁷² Mazoir, Fabrice (2023.10.11.): Mon Tro Breizh : le tour de la Bretagne à pied - Un chemin de Compostelle « Pur Beurre. Destination Rennes Office de Tourisme. <https://www.tourisme-rennes.com/decouvrir-rennes/actualites/mon-tro-breizh/>
- ⁷³ Chartier-Le Floch, Erwan (2011): La vallée des saints. Armen. 2011/1-2. 6-9. old. [https://www.lavalleeessaints.com/images/Image/File/ARMEN%20\(N%C2%B0180\)%20La%20Vall%C3%A9e%20des%20Saints.pdf](https://www.lavalleeessaints.com/images/Image/File/ARMEN%20(N%C2%B0180)%20La%20Vall%C3%A9e%20des%20Saints.pdf)
- ⁷⁴ Wagner, Julien (2019.06.11.): A la découverte de la Vallée des Saints. ARTcritique. <https://www.art-critique.com/2019/06/decouverte-vallee-saints/>
- ⁷⁵ Chartier-Le Floch, Erwan (2020.01.28.): Querelles de chapelles à la Vallée des Saints. Le Poher. <https://www.lepoher.fr/querelles-de-chapelles-a-la-vallee-des-saints/>
- ⁷⁶ Le Figaro (2023.09.16.): La Vallée des Saints, une île de Pâques bretonne. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=0mTeqvd5bg4>
- ⁷⁷ Le Journal des Arts (2019.08.15.): En Bretagne, la Vallée des Saints officiellement jumelée avec l'île de Pâques. <https://www.lejournaldesarts.fr/patrimoine/en-bretagne-la-vallee-des-saints-officiellement-jumee-avec-l-ile-de-paques-145336>
- ⁷⁸ Franceinfo Culture avec AFP (2019.08.11.): La Vallée des Saints est désormais officiellement jumelée à l'île de Pâques. https://www.francetvinfo.fr/culture/arts-expos/sculpture/la-vallee-des-saints-est-desormais-officiellement-jumee-a-l-ile-de-paques_3573235.html
- ⁷⁹ La Vallée des Saints (2023): La Vallée des Saints – Un pari fou pour l'éternité. 17. old. https://www.lavalleeessaints.com/images/Image/File/2023%20_%20Plaquette%20institutionnelle%20de%20La%20Vallee%20des%20Saints.pdf
- ⁸⁰ Le Figaro (2023.09.16.)
- ⁸¹ Grégor, Isabelle (2019.07.19.): *Ier août* 1785 Voyage sans retour pour Lapérouse. Herodote.net. https://www.herodote.net/1er_aout_1785-evenement-17850801.php
- ⁸² Le Moignier, Ferdinand – Ollivier, Marion (2014.07.12.): Si l'histoire des Fleuriot nous était contée. TV-Trégor. <https://tv-tregor.com/patrimoine/lhistoire-fleuriot-etait-contee/>
- ⁸³ UNESCO. Rapa Nui National Park. <https://whc.unesco.org/en/list/715/>
- ⁸⁴ Haun, Beverly (2008): *Iventing Easter Island*. Toronto. 29. old.
- ⁸⁵ UNESCO. Rapa Nui National Park.
- ⁸⁶ Heather, Williams (2021): Are the Bretons French? The Case of François Jaffrennou/Taldir ab Hernin. Nottingham French Studies. 2021/2. 192-205. old. <https://www.euppublishing.com/doi/full/10.3366/nfs.2021.0316?role=tab>
- ⁸⁷ Chartier, Erwan (2022): Taldir Jaffrennou, pionnier de l'interceltisme. Bécédia. ISSN 2968-2576. <https://bcd.bzh/becedia/fr/taldir-jaffrennou-pionnier-de-l-interceltisme>
- ⁸⁸ Gicquel, Yvonning (1960): Le Comité Consultatif de Bretagne. Simon. Rennes https://bibliotheque.idbe.bzh/data/cle_28/Le_ComitA_Consultatif_de_Bretagne_.pdf
- ⁸⁹ Le Stum, Philippe (2016.12.12.): François Jaffrennou - Taldir ab Hernin (1879-1956). Bécédia. ISSN 2968-2576. <https://bcd.bzh/becedia/fr/francois-jaffrennou-taldir-ab-hernin-1879-1956>
- ⁹⁰ Le Roux, Pierre (1934): Grand Dictionnaire Français-Breton, par François Vallée, secrétaire de l'Académie Bretonne, avec le concours de E. Ernault et R. Le Roux. Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest Année 1934.1934/1-2. 298-303. old.

https://www.persee.fr/doc/abpo_0003-391x_1934_num_41_1_4307_t1_0298_0000_3

⁹¹ Chartier-Le Floch, Erwan (2011) 6-9. old.

⁹² France3iroise (2013.07.04.)

⁹³ La Vallée des Saints (2023): La Vallée des Saints – Un pari fou pour l'éternité. 8. old.

https://www.lavalleeessaints.com/images/Image/File/2023%20_%20Plaquette%20institutionnelle%20de%20La%20Vallee%20des%20Saints.pdf

⁹⁴ La Vallée des Saints. Un don pour un Saint. <https://www.lavalleeessaints.com/lavalleeessaints-pxl-167.html>

⁹⁵ La Vallée des Saints (2023) 8. old.

⁹⁶ La Vallée des Saints (2023) 6. old.

⁹⁷ Louault, Paul (2024.07.16.): VIDÉO. Ils déploient un drapeau breton géant pour les 15 ans de la Vallée des Saints. Ouest-France. <https://www.ouest-france.fr/bretagne/carnoet-22160/video-ils-deploient-un-drapeau-breton-xxl-pour-les-15-ans-de-la-vallee-des-saints-a3011f64-b1de-3412-85f3-873656df7d2d>

⁹⁸ La Vallée des Saints (2023) 17. old.

⁹⁹ Baldos, Raphaël (2019.08.13.): Le mécénat, clé du succès de la Vallée des Saints. La Croix. <https://www.la-croix.com/Religion/Catholicisme/France/Le-mecenat-cle-succes-Vallee-Saints-2019-08-13-1201040777>

¹⁰⁰ Huitorel, Jean-Marc (2018.08.04.): Tribune Bretagne : ces saints que l'on ne saurait voir. La Libération. https://www.liberation.fr/debats/2018/08/04/bretagne-ces-saints-que-l-on-ne-saurait-voir_1670664/

¹⁰¹ Abjean, Philippe (2018.08.07.): Vallée des Saints : son fondateur Philippe Abjean répond aux critiques de Jean-Marc Huitorel. France 3. <https://france3-regions.francetvinfo.fr/bretagne/cotes-d-armor/critique-vallee-saints-son-fondateur-repond-aux-critiques-jean-marc-huitorel-1523350.html>

¹⁰² Bernas, Anne (2021.12. 04)

Felhasznált irodalom

Abjean, Philippe (2018.08.07.): Vallée des Saints : son fondateur Philippe Abjean répond aux critiques de Jean-Marc Huitorel. France 3. <https://france3-regions.francetvinfo.fr/bretagne/cotes-d-armor/critique-vallee-saints-son-fondateur-repond-aux-critiques-jean-marc-huitorel-1523350.html>

Badone, Ellen (2012): La Bretagne depuis trente ans : le regard d'une ethnologue canadienne. Ethnologie française. 2012/4. 635-645. old. <https://doi.org/10.3917/ethn.124.0635>
<https://www.cairn.info/revue-ethnologie-francaise-2012-4-page-635.htm>

Baldos, Raphaël (2019.08.13.): Le mécénat, clé du succès de la Vallée des Saints. La Croix. <https://www.la-croix.com/Religion/Catholicisme/France/Le-mecenat-cle-succes-Vallee-Saints-2019-08-13-1201040777>

Bécognée, Mélanie (2015.03.29.): Gallo et breton sont-ils si différents ?. Ouest-France. <https://www.ouest-france.fr/bretagne/gallo-et-breton-sont-ils-si-differents-3296262>

- Bernas, Anne** (2021.12.04.): Les géants de granit de la Vallée des Saints, un site entre magie et folie au cœur de la Bretagne. *RFI*. <https://www.rfi.fr/fr/culture/20211204-les-g%C3%A9ants-de-granit-de-la-vall%C3%A9e-des-saints-un-site-entre-magie-et-folie-au-c%C5%93ur-de-la-bretagne>
- Bleuzen, Brigitte** (2010): Du Tro-Breiz à la Vallée des Mille Saints. *Archives de sciences sociales des religions*, 2010/3. 229-249. old. <https://doi.org/10.4000/assr.22444> https://www.cairn-int.info/abstract-E_ASSR_151_0229--from-tro-breiz-to-the-valley-of-a.htm
- BreizhEoMaBroVEVO** (2017.03.17.): Bro gozh ma zadoù. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=bW-fRoPxh9g>
- Carney, Sébastien** (2023): Éléments pour une histoire politique du drapeau breton. *Revue d'histoire*. 2023/1. 161-182. old. <https://doi.org/10.3917/vin.157.0161>
- Chartier, Erwan** (2022): Taldir Jaffrennou, pionnier de l'interceltisme. *Bécédia*. ISSN 2968-2576. <https://bcd.bzh/becedia/fr/taldir-jaffrennou-pionnier-de-l-interceltisme>
- Chartier-Le Floch, Erwan** (2011): La vallée des saints. *Armen*. 2011/1-2. 6-9. old. [https://www.lavalleedessaints.com/images/Image/File/ARMEN%20\(N%C2%B0180\)%20La%20Vall%C3%A9e%20des%20Saints.pdf](https://www.lavalleedessaints.com/images/Image/File/ARMEN%20(N%C2%B0180)%20La%20Vall%C3%A9e%20des%20Saints.pdf)
- Chartier-Le Floch, Erwan** (2020.01.28.): Querelles de chapelles à la Vallée des Saints. *Le Poher*. <https://www.lepoher.fr/querelles-de-chapelles-a-la-vallee-des-saints/>
- Chevillon, André** (1925) La Bretagne d'hier : l'enchantement breton. *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*. 1925/1-2. 195-196. old. https://www.persee.fr/doc/abpo_0003-391x_1925_num_37_1_4281_t2_0195_0000_2
- Csepeli György – Wessely Anna** (1992): A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika*. 1992/1–2. sz. 1–7 old.
- Delanoë, Régis** (2022.01.11.): Comment l'hymne breton, le „Bro Gozh ma zadoù”, est devenu un grand air populaire. *Ouest-France*. <https://www.ouest-france.fr/bretagne/comment-l-hymne-breton-le-bro-gozh-ma-zadou-est-devenu-un-grand-air-populaire-d1331ef2-67df-11ec-8fe6-75ff3f7dbad0>
- Delmotte, Florence** (2007) Norbert Elias: la civilisation et l'Etat Enjeux épistémologiques et politiques d'une sociologie historique. *L'Université de Bruxelles*.
- Diwan**. Le Réseau Diwan. <https://diwankastellin.bzh/le-reseau-diwan/>
- Elias, Norbert** (1987): A civilizáció folyamata Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Gondolat Kiadó. Budapest.
- France 3 Bretagne** (2024.04.12.): Question du jour. Nantes capitale de la Bretagne ?. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=pxj7ffCA3SE>
- France3iroyse** (2013.07.04.): Carnoët: la vallée des saints. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=sYatBdnrN68>
- Franceinfo** Culture avec AFP (2019.08.11.): La Vallée des Saints est désormais officiellement jumelée à l'île de Pâques. https://www.francetvinfo.fr/culture/arts-expos/sculpture/la-vallee-des-saints-est-desormais-officiellement-jumee-a-l-ile-de-paques_3573235.html
- FUEN**. Az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója. <https://fuen.org/hu/article/Az-Europai-Nemzetisegek-Foederativ-Unioja-FUEN>
- FUEN. Comité d'Action Régionale de Bretagne – Poellgor evit Breizh**. <https://fuen.org/hu/members/Committee-for-regional-action-in-Brittany/F>

- Gendry, Mickaël** (2021): *Le Tro Breiz*, entre mémoire et histoire. *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*. 2021/2. 47-73. old. <https://doi.org/10.4000/abpo.6843> <https://www.cairn.info/revue-annales-de-bretagne-et-des-pays-de-l-ouest-2021-2-page-47.htm?contenu=auteurs>
- Gicquel, Yvonning** (1960): *Le Comité Consultatif de Bretagne*. Simon. Rennes https://bibliotheque.idbe.bzh/data/cle_28/Le_ComitA_Consultatif_de_Bretagne_.pdf
- Grégor, Isabelle** (2019.07.19.): *1er août 1785 Voyage sans retour pour Lapérouse*. Herodote.net. https://www.herodote.net/1er_aout_1785-evenement-17850801.php
- Guy de Maupassant** (1880): *Le pays des Korrigans*. <http://maupassant.free.fr/chroniques/korrigans.html>
- Hanák Péter** (1987): *Elias és a civilizáció*. 11. old. In Elias, Norbert (1987) *A civilizáció folyamata Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*, Gondolat Kiadó. Budapest. 11-26. old.
- Haun, Beverly** (2008): *Inventing Easter Island*. Toronto. 29. old.
- Heather, Williams** (2021): *Are the Bretons French? The Case of François Jaffrennou/Taldir ab Hernin*. *Nottingham French Studies*. 2021/2. 192-205. old. <https://www.euppublishing.com/doi/full/10.3366/nfs.2021.0316?role=tab>
- HerodoteVideos** (2024. 06. 26.): *De l'Armorique à la Bretagne: aux origines du peuple breton (de 2500 av JC à 500)*. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=GxhXNPfpEbk>
- HerodoteVideos** (2024. 07. 02.): *L'Histoire de la Bretagne en cartes animées, du VIe siècle à nos jours*. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=v1mGhOT5fMo>
- Huitorel, Jean-Marc** (2018.08.04.): *Tribune Bretagne: ces saints que l'on ne saurait voir*. La Libération. https://www.liberation.fr/debats/2018/08/04/bretagne-ces-saints-que-l-on-ne-saurait-voir_1670664/
- Kahane, Roger** (1964): *Le monde de la musique - 10.05.1964 - 10:42 - vidéo*. INA. <https://www.ina.fr/ina-eclaire-actu/video/cpf86626753/carnac>
- Kernalegenn, Tudi** (2017): *Le régionalisme. Quelques pistes théoriques pour une analyse cognitive*. *Civitas Europa*. 2017/1. 59-84. old. <https://doi.org/10.3917/civit.038.0059> <https://www.cairn.info/revue-civitas-europa-2017-1-page-59.htm>
- Klubrádió** (2021.09.07.): *A nemzet lenézés és mítosz nélkül. Klub Rádió*. <https://www.klubradio.hu/adasok/a-nemzet-lenezes-es-mitosz-nelkul-120667>
- Kölcsey Ferenc**. *Kölcsey Ferenc Összes Művei*. *Politikai beszédek - Búcsú az országos rendektől*. <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/02.htm> Kölcsey
- La Dépêche** (2024.04.12.): *France: le breton, une langue en voie de disparition ?*. La Dépêche. <https://www.ladepeche.fr/2024/04/12/france-le-breton-une-langue-en-voie-de-disparition-11888753.php>
- La Vallée des Saints** (2023): *La Vallée des Saints – Un pari fou pour l'éternité*. https://www.lavalleeessaints.com/images/Image/File/2023%20_%20Plaquette%20institutionnelle%20de%20La%20Vallee%20des%20Saints.pdf
- La Vallée des Saints. Un don pour un Saint**. <https://www.lavalleeessaints.com/lavalleeessaints-pxl-167.html>
- Laville, Grégoire** (2023.10.22.): *Ils font partie de la vie des gens: les mégalithes à Carnac stimulent l'imaginaire et le mystère*. *Ouest-France*. https://www.ouest-france.fr/culture/patrimoine/les-megalithes-de-carnac-stimulent-limaginaire-et-le-mystere-113_c32_4c-6f84-11ee-9c11-f829b8fefac5

- Le Figaro** (2023.09.16.): La Vallée des Saints, une île de Pâques bretonne. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=0mTeqvd5bg4>
- Le Journal des Arts** (2019.08.15.): En Bretagne, la Vallée des Saints officiellement jumelée avec l'île de Pâques. <https://www.lejournaldesarts.fr/patrimoine/en-bretagne-la-vallee-des-saints-officiellement-jumee-avec-lile-de-paques-145336>
- Le Moignier, Ferdinand – Ollivier, Marion** (2014.07.12.): Si l'histoire des Fleuriot nous était contée. TV-Trégor. <https://tv-tregor.com/patrimoine/lhistoire-fleuriot-etait-contee/>
- Le Monde** (2013.05.10.): Bretons et Parisiens autorisés à s'afficher en .bzh ou .paris sur le web. https://www.lemonde.fr/technologies/article/2013/05/10/internet-la-bretagne-obtient-une-extension-bzh_3175490_651865.html
- Le Roux, Pierre** (1934): Grand Dictionnaire Français-Breton, par François Vallée, secrétaire de l'«Académie Bretonne, avec le concours de E. Ernault et R. Le Roux. Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest Année 1934.1934/1-2. 298-303. old. https://www.persee.fr/doc/abpo_0003-391x_1934_num_41_1_4307_t1_0298_0000_3
- Le Roy Ladurie, Emmanuel** (2012): Franciaország – A hatszög története. 96–107. old. In: Furtado, Peter (szerk.): Nemzettörténetek. Hogyan alakult ki a nemzetek identitása? Móra Könyvkiadó. Budapest.
- Le Stum, Philippe** (2016.12.12.): François Jaffrenou - Taldir ab Hernin (1879-1956). Bécédia. ISSN 2968-2576. <https://bcd.bzh/becedia/fr/francois-jaffrenou-taldir-ab-hernin-1879-1956>
- Le Télégramme** (2010.11.10.): Hymne breton. La croisade de Daniel Quillivic. <https://www.letelegramme.fr/finistere/pont-l-abbe-29120/spanhymne-bretonspan-la-croisade-de-daniel-quillivic-1043183.php>
- Lebesque, Morvan** (1970.04.11.): Comment peut-on être Breton ? – interjú. L'Ouest en mémoire. <https://fresques.ina.fr/ouest-en-memoire/fiche-media/Region00855/comment-peut-on-etre-breton.html>
- Loncke, José** (2022.03.29.): 29 mars 1852. William Jenkyn Jones et l'hymne breton. Croirepublications. <https://www.croirepublications.com/blog/un-jour-dans-l-histoire/29-mars-1852-william-jenkyn-jones-et-l-hymne-breton>
- Louault, Paul** (2024.07.16.): VIDÉO. Ils déploient un drapeau breton géant pour les 15 ans de la Vallée des Saints. Ouest-France. <https://www.ouest-france.fr/bretagne/carnoet-22160/video-ils-deploient-un-drapeau-breton-xxl-pour-les-15-ans-de-la-vallee-des-saints-a3011f64-b1de-3412-85f3-873656df7d2d>
- Mazoir, Fabrice** (2023.10.11.): Mon Tro Breizh : le tour de la Bretagne à pied - Un chemin de Compostelle « Pur Beurre. Destination Rennes Office de Tourisme. <https://www.tourisme-rennes.com/decouvrir-rennes/actualites/mon-tro-breizh/>
- Mousnier, Émile** (2020.02.27.): Quelle est l'histoire et la signification de l'abréviation BZH ?. Port d'attache. <https://www.portdattache.bzh/signification-abreviation-bzh/>
- Nyúl Eszter Anna** (2021): Az elmaradt ünnepek nyomában – állampolgárságra nevelés járvány idején. 224. old. In: Juhász Erika – Katteín-Pornói Rita (szerk.): Tanuló Társadalom. HERA. Budapest. Oktatás kutatás a járvány idején. Absztraktkötet.

- Nyúl Eszter Anna** (2021. 04. 15.): Mediterrán nemzetek identitásának főbb közösségformáló stádiumai előadás. In Aktuális kutatások a 19-21. századi mediterrán földrajzi és történeti terekben Mediterrán Világ Symposium XX.
- Nyúl Eszter Anna** (2024? m.a.) Nemzeti énekeink és a nemzeti önazonosság kapcsolata
- Pierré-Caps, Stéphane** (n.a.) Les minorités et la notion de représentation. Le Conseil constitutionnel. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/les-minorites-et-la-notion-de-representation>
- Raynaudon-Kerzerho, Maiwenn** (2023.10.23.): Rennes, capitale de la Bretagne ?. Ouest-France. <https://www.ouest-france.fr/bretagne/rennes-35000/rennes-capitale-de-la-bretagne-97351ea2-6f54-11ee-8ee4-6d23d2858b34>
- Région Bretagne** (2021.11.29.): L'hymne de la Bretagne – un formidable outil de rayonnement : la Région encourage la diffusion d'une nouvelle version du Bro gozh. <https://www.bretagne.bzh/presse/communiqués-dossiers/lhymne-de-la-bretagne-un-formidable-outil-de-rayonnement-la-region-encourage-la-diffusion-dune-nouvelle-version-du-bro-gozh/>
- Région Bretagne** (2024.02.09.): La Région Bretagne et le Département de Loire-Atlantique appellent l'État à organiser un référendum décisionnel. <https://www.bretagne.bzh/actualites/la-region-bretagne-et-le-departement-de-loire-atlantique-appellent-letat-a-organiser-un-referendum-decisionnel/>
- Régions de France:** „Informations générales”. <https://regions-france.org/observatoire-des-politiques-regionales/>
- Rousselot, Lionel** – Aubert, Gauthier (2015.12.07.): Histoire de la Bretagne. La préfecture et les services de l'État en région Bretagne. <https://www.prefectures-regions.gouv.fr/bretagne/Region-et-institutions/Portrait-de-la-region/Histoire/Histoire-de-la-Bretagne>
- Site Officiel de l'Église Saint-Yves des Bretons à Rome.** Histoire de l'Église Saint-Yves. <https://saintyvesdesbretons.wordpress.com/home/histoire-de-leglise-saint-yves/>
- Smith, E. R. – Mackie, M. D.** (2004): Szociálpszichológia. Budapest: Osiris.
- TeIenn.** „Qu'est-ce que le gallo ?”. <https://www.tiavro-santbrieg.bzh/gallo/>
- The National Library of Wales.** „Jaffrennou, François, 1879-1956”. <https://archives.library.wales/index.php/jaffrennou-francois-1879-1956>
- Tranvouez, Yvon** (2006): Chapitre XII. La Bretagne catholique, du mythe au folklore. Catholiques en Bretagne au xxe siècle. Presses universitaires de Rennes, <https://doi.org/10.4000/books.pur.7272>. <https://books.openedition.org/pur/7272#anchor-toc-1-3>
- Tri Yann** (2018.07.28.): La découverte ou l'ignorance. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=IUqKvWrhp8>
- Trobreiz,** Pourquoi faire le Trobreiz ?. <https://trobreiz.bzh/pourquoi-faire-le-trobreiz/>
- UNESCO** (2024.06.03.): Correspondence received from 'Koun Breizh - mémoire de Bretagne. LHE/24/19.COM 2.BUR/MISC/1. https://ich.unesco.org/doc/src/LHE-24-19.COM_2.BUR-MISC-1.pdf
- UNESCO. Rapa Nui National Park.** <https://whc.unesco.org/en/list/715/>
- Vadász Rezső – Gubányi-Kléber József** (2002): Breton kavicsok a francia mozaikban Egy kelta kisebbség múltja, jelene és (remélt) jövője. Kisebbségkutatás. 2002/1. <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00013/11.htm>

- van Geen, Christine** (2023): Être breton : une identité sans essentialisme. Émile le magazine des sciences po. <https://www.emilemagazine.fr/article/2023/7/3/etre-breton-une-identite-sans-essentialisme>
- Veissid, Roselyne** (2018.02.22.): Tro Breiz. Les neuf étapes de la Bretagne historique. Le Télégramme, <https://www.letelegramme.fr/bretagne/spantro-breizspan-les-neuf-et-apes-de-la-bretagne-historique-3206522.php>
- Wagner, Julien** (2019.06.11.): A la découverte de la Vallée des Saints. ARTcritique. <https://www.art-critique.com/2019/06/decouverte-vallee-saints/>
- Weselly Anna** (1998): Előszó: a kultúra szociológiai tanulmányozása. In Weselly, Anna (szerk.): A kultúra szociológiája. Osiris-Láthatatlan Kollégium. 7-28. old.

Nagy Tamás

**A térbeli hálózatok geopolitikai jelentősége
a bosnyák identitástudat alakulásában
The geopolitical significance of spatial networks in
the formation of Bosnian identity**

Absztrakt

A szimbolikus térfoglalás és az ehhez kapcsolódó térbeli egységek és hagyományok, fontos szerepet játszanak az identitás alakításában. Az identitástudat esszenciális elemeinek a meghatározásában egy lehetséges módszert jelenthet a hálózatelmélet. Egy adott térbeli hálózaton belül, az eltérő elméleti irányzatok felhasználásával (instrumentalizmus, primordializmus) a különböző térbeli egységek kiemelkedhetnek, így az etnikai identitások meghatározó helyszíneivé válhatnak. A háború traumatikus emlékei új identitáspontokat emeltek ki vagy tematizáltak át (pl.: Donji Potočari), amelyek olykor kiléptek a globális emlékezeti dimenzióba. Ezek a bosnyák identitásban szerepet játszó esszenciális identitáspontok politikai töltettel rendelkeznek és fontos geopolitikai célpontjaivá váltak a külső, elsősorban muszlim világban hatalmak befolyás növelési kísérleteiben. A dolgozat célja a térbeli hálózatok vizsgálata, amelyek által, igyekszik bemutatni az 1992–95-ös boszniai háborút követő bosnyák identitástudat alakulását.

Kulcsfogalmak: identitás, bosnyák identitás, hálózatelmélet, esszenciális identitáspontok, boszniai háború.

Abstract

The symbolic occupation of space and the associated spatial units and traditions play an important role in shaping identity. Network theory can be a possible method for defining the essential elements of identity consciousness. Within a given spatial network, using different theoretical orientations (instrumentalism, primordialism), different spatial units can emerge and become the defining sites of ethnic identities. The traumatic memories of war have highlighted or re-thematised new identity points (e.g. Donji Potočari), which have sometimes stepped out into the global memory dimension. These essential points of identity, which play a role in Bosnian identity, are politically charged and have become important geopolitical targets in attempts by external, mainly Muslim, powers to increase their influence in the world. The aim of this thesis is to examine the spatial networks through which it seeks to illustrate the development of Bosnian identity consciousness following the 1992–95 Bosnian war.

Keywords: identity, bosniak identity, network theory, essential identity points, bosnian war.

Bevezetés

A geopolitikai kutatások az etnikai identitás vizsgálatok során, kiemelik az egyes államok multikulturalizmusából fakadó lehetséges konfliktusforrásokat. A kollektív identitások nem állandóak, a kollektív emlékezet folytonos változáson megy keresztül, amely forrása lehet a különböző identitásharcoknak (Tuathail et al. 1998). Bosznia-Hercegovina esetében megfigyelhetők az etnikai csoportok közötti szakadékok az identitás kérdéskörében. Az állam etnikai összetételének vizsgálata során látható (bosnyák 54 vagy 48%, szerb 32,5 vagy 32,6%, horvát 11,5 vagy 14,6%) az 1992–95-ös háborút követően a helyi közösségek elkülönülése (Reményi 2014). A boszniai lakosság körében az etnikai differenciálódás közel sem volt egységes. A bosnyák lakosság identitás vizsgálata során, különböző időszakok különíthetők el, amelyek közül az 1960-as és 70-es évek politikai döntései jelentős szerepet játszottak. Ekkor a kommunista Jugoszlávia vezetése önálló államalkotó nemzetként ismerte el a bosnyákokat. Ennek hatására a bosnyák értelmiség megkezdte, a sajátos történelmi narratíva kidolgozását, amely elkülöníthette az etnikumot a horvát és a szerb lakosságtól (Lucic 2012). A bosnyák etnikum történelmi múltja, vallási és kulturális különállása, valamint az 1992–95-ös boszniai háborús emlékezet egy sok elemből álló identitás hálózatot eredményezett. A hálózat elemei az etnikum különállását jelképezik, ugyanakkor egyes esetekben bizonyos szintű kapcsolatot is feltételeznek más boszniai etnikumokkal. A dolgozat célja, hogy bemutassa a hálózatelméleti kutatások kezdeti eredményeit, amelyeknek a központi eleme a bosnyák identitástudat jelenkori állásának a vizsgálata.

Módszertan

A hálózatelmélet vizsgálati területe a hálózatok közötti kapcsolatok és különbségek felderítésén alapszik. A 20. század során a kutatások egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a hálózatelméleteknek, hiszen ezen rendszerek a társadalmi csoportok közötti interakciókat nagyban meghatározzák (Lehrer 2018). A hálózatok esetében önmagában nincs jelentősége a csúcsokat képviselő pontok helyzetének, sem pedig annak, hogy a csúcsokat összekötő élek milyen alakot vesznek fel. A rendszeren belül jóval fontosabb a gráfok súlyozása és így a csúcsook jelentőségének a vizsgálata (Bondy és Murty 2008). Ennek köszönhetően a hálózati modelleket úgy fejlesztették ki, hogy a rendszerek olyan súlymátrixokat jelöljenek, ahol az egyes csúcsook centrális helyzetét és mértékét figyelembe véve különböző megállapításokat lehessen elvégezni a társadalmi folyamatokról (Liu et al. 2017). A bosnyák etnikum

identitástudatának vizsgálata szempontjából, figyelembe kell venni a társadalmat befolyásoló tényezők hálózati rendszerét. Ennek érdekében a kutatás során kétfajta hálózat bemutatására törekszem. Az első gráf kizárólag a bosnyák identitáshoz kötődő szimbolikus térfoglalást fogja bemutatni. A második hálózat a szimbolikus térfoglalás mellett, figyelembe fogja venni a bosnyák terekhez kötődő folklór elemeket, így egy alapvetően relacionalista rendszert fog elemezni.

Eredmények

A bosnyák identitástudat hálózati vizsgálata során, szükséges az identitáskutatásokra vonatkozó elméleti kereteknek a felállítása. Az identitás felosztható két részben különálló dimenzióra: az egyéni és a kollektív identitástudatra. Mindkét dimenzió célja a „Kik vagyunk? Honnan származunk?” kérdésköröknek a vizsgálata, ahol az egyéni és a kollektív identitás között a fragmentáltság és olykor a köztük kialakuló kereszteződések egyaránt megjelennek (Ullmann 2013). A dolgozat szempontjából a kollektív identitástudat vizsgálata kerül előtérbe, amely egy csoport önmagáról alkotott képét és az azzal történő azonosulást jelenti (Bakk 2008 p. 28). A kollektív identitás szempontjából lényegesek azok az elemek, amelyek emlékekként átöröklődnek egyik generációról a másikra. Assmann, J (1999 p. 38) munkájában kifejti, „hogyminden egyes kollektív emlék olyan önálló rendszert alkot, amelyeknek elemei kölcsönösen hatnak egymásra és szerepet játszanak egy adott etnikum önazonosságtudatának alakulásában.” Az identitás kapcsolati rendszereinek vizsgálatakor olyan fajta elemeket kell keresni a társadalom emlékezetében, amelyek támpontként szolgálhatnak egy hálózati struktúrában. Ennek értelmében az emlékezet térbeliesítése lényeges elemként szolgálhat, hiszen a szimbolikus térfoglalás által az adott etnikum identitásának szimbólumai, és emlékezetének támpontjai rögzítetté válnak (Assmann 1999 p. 40). Az emlékezeti pontok rögzülése eltérő elméleti irányzatok magyarázatain keresztül értelmezhető. Az instrumentalizmus szerint a kollektív identitástudat egyik legfőbb alakítója a politika, amely képes elválasztani a közösséget az „ellenszenves” csoportoktól. Továbbá hangsúlyozza a nemzet konstruált voltát, így a szimbolikus térfoglalás az elit feladatává válik (Bakk 2008). Az instrumentalizmus kizárólagos figyelembevétele, egyoldalú eredményeket mutat a hálózatban, ezért alapul kell venni a primordializmus elméletét is. A primordializmus értelmezése szerint a nemzet egy ősi és természetes úton fejlődő entitás (Bakk 2008), ahol az identitás alakulásában a folklórnak, vagyis a népi hagyományoknak fontos szerep jut. A hálózati rendszer kialakításakor mindkét elméletet figyelembe kell venni, ezért a térbeli egységeket olyan relacionalista dimenzióban kell értelmezni, ahol a szimbolikus térfoglalás és az egyes helyszínekhez kötődő hagyományok kölcsönhatásban vannak egymással.

A bosnyák identitástudat hálózati rendszerében, figyelembe kell venni azokat a főbb történelmi eseményeket és hagyományokat, amelyek identitás halmazokat alkotnak. A kutatás jelenlegi szakaszában öt főbb halmaz vált megkülönböztethetővé: a középkori emlékezet, a jugoszláv emlékezet, a valláshoz kötődő zarándokhelyek, a boszniai háborús emlékezet, valamint különálló elemként a srebrenicai népirtás emlékezete.

A bosnyák identitástudat egyik eleme a középkori emlékezet, amely a történelmi címerek és szimbólumok által az állam egységét, illetve annak egykori nagyságát kívánja reprezentálni (Ilyés 2010 p. 117). A középkori emlékezet a három legendásnak számító boszniai uralkodó (Kulin bán, Kotromanić István és I. Kotromanić Tvrtko) körül kiépült kultuszban érhető tetten (Malcolm 1994).

1. kép

Tuzla Gradski (városi) parkjában álló Kotromanić Tvrtko szobor.

Statue of Kotromanić Tvrtko in Tuzla Gradski (city) park.

(forrás: saját készítés)

A szimbolikus térfoglalás esetében a történelem kisajátítása, bizonyos értelemben az etnikai csoport mobilizálására szolgál (Barth 1996). Az (1. képen) szereplő Kotromanić Tvrtko szobor Tuzla belvárosában található a Gradski Parkban. Kotromanić Tvrtko uralkodása kiemelkedő, hiszen kiterjesztette Bosznia határait, valamint megkoronáztatta magát Szerbia és Bosznia királyává (Malcolm 1994). A bosnyák etnikum középkori emlékezetének a kiemelése és narratívájának az alakítása kialakíthat kapcsolatokat más etnikumok között (1. ábra). Egy másik ugyancsak jelentős része a középkori emlékezetnek a sajátos boszniai egyháznak a kiemelése. Az iszlamizáció következtében mind a horvát, mind pedig a szerb etnikum török leszármazottaknak vagy bevándorlóknak gondolta a bosnyákokat (Ramet 2007 174). Az 1990-es években feléledő nacionalizmus ismét felélesztette a bosnyák értelmiség körében az igényt arra, hogy egy ősmítosz által hangsúlyozzák autochton boszniai létüket. Enver Imamović szarajevói professzor újjáélesztette a bogumil teóriát, amelyben hangsúlyozta a boszniai egyház sajátos rítusait, illetve annak jelentős szerepét a középkori boszniai lakosság körében (Aščerić-Todd 2022 p. 222.). Ennek értelmében a középkori emlékezet identitás halmaza egyszerre összekötő és határképző elemként szolgál, amelyben az állam egységét hangsúlyozó középkori uralkodókon kívül, megjelennek a horvát és szerb etnikumtól történő elkülönülést szolgáló bogumil emlékek.

A bosnyák etnikum identitás alakulásában szerepet játszott a kommunista Jugoszlávia emlékezetpolitikája. A 19. század során a társadalmi elit a felerősödő pánszlávizmus ideológiájától várta a közös történelmi múlt és közös nyelv nyomán az etnikai rivalizáció megszűnését (Botev, 1994). A II. világháborút követően különösen fontos volt a jugoszláv kormány számára a „tisztá testvériség és egység” hangsúlyozása, amely a komšiluk ideológiájában öltött testet (Perica, 2002). A komšiluk gondolata a szerb, illetve a horvát etnikum körében is gyakran hivatkozott ideológia volt, amely a több évszázados együttélésre, és toleranciára épült (Mulalic és Kulanić 2017). A jugoszláv identitáspolitika szimbolikus terei továbbra is jelen vannak a bosnyák emlékezetben. Szarajevóban nem csupán a Titoról elnevezett főút, hanem annak végén egy olyan partizán emlékmű is helyet kap, amely az 1945-ös áprilisi felszabadító harcok hősi halottjainak állít emléket (Markowitz, 2010). A nemzetek feletti jugoszláv identitás kialakítása az 1970-es éveket követően megbukott, mivel a bosnyák politikai elit egyre határozottabban próbálta érvényesíteni azt az emlékezetpolitikát, amely elkülönítette a bosnyákokat a szerb és horvát etnikumtól (Božić 2007).

Az 1878-as berlini kongresszust követően az Osztrák-Magyar Monarchia jogot kapott Bosznia-Hercegovina okkupációjára. Az okkupációt követően a terület élére kinevezett Kállay Benjámin célként fogalmazta meg a „boszniai nemzet” kialakítását, amelyben az elsődleges szerepet a vallási identitás játszotta (Hajdú 2004 p.20). Ennek érdekében 1882-ben kialakították a bosnyákok számára az önálló, Isztambul-tól független vallási szervezetet, amelynek élére a reisul-ulema került (Malcolm

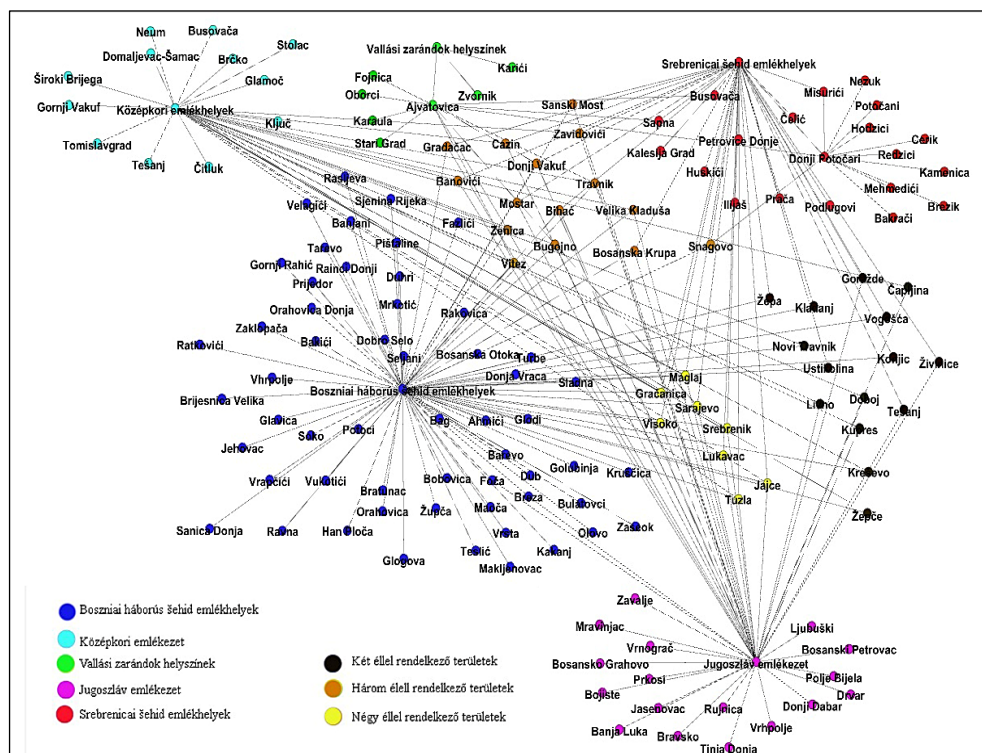
1994). Az Iszlám Közösség vallási szervezetként magára vállalta a bosnyák identitástudat alakítását, ugyanakkor a 20. század alatti hatalmi változások csorbították a szervezet aktivitását (Hesová & Rašidagić 2020). Az 1980-as évek politikai eseményei Jugoszláviában helyreállították az etnikai és vallási identitást. Ezt megelőzően az 1970-es évek során Alija Izetbegović politikai és szellemi vezetőként már hangsúlyozni kezdte a reislamizáció ideológiáját, amely támogatásra talált az Iszlám Közösség vezetői körében (Rujanac 2013). A háborút követően az Iszlám Közösség magára autochton és legitim egyházi szervezetként tekintett, amelynek vallási intézménye hatást gyakorol az identitás fejlődésére a boszniai muszlimok és a bosnyák diaszpórák lakosainak a körében (Karčić 2015). A vallási identitás vizsgálata ezért elengedhetetlen eleme a hálózati rendszernek, hiszen a különböző vallási szimbólumok és helyszínek manipulálása által a bosnyák etnikum iszlám valláshoz kötődő önazonosságtudata nagyban megerősödött a háborút követően (Rujanac 2013).

Az utolsó két vizsgált halmaz traumatikus emlékeket tárgyal, hiszen ezek az elemek olyan társadalmi narratívává válnak, amelyek transzgenerációs élményként identitásmeghatározó tényezővé alakulnak (Bokor, 2023). A két halmaz egyaránt az 1992–95-ös boszniai háborús emlékezethez kötődik. A boszniai háború ábrázolása az „áldozatiság” képével forrott össze, amely a bosnyákok történeti nézőpontjából a háború alatti folyamatos népirtást jelképezi (Moll 2013). Ennek következtében szükséges leválasztani egy különálló halmazt a srebrenicai népirtás emlékezetének, amely bár ugyanúgy a boszniai háborús emlékezethez kötődik, mégis különálló szimbolikus térfoglalással rendelkezik a többi, sok esetben lokális háborús šehid (mártír) emlékhelyszínekhez képest.

Az 1995 július 11-én elkövetett srebrenicai népirtás a második világháború óta az egyik legsúlyosabb katonai atrocitásként van számontartva. A háború alatt az ENSZ demilitarizált, zónát alakított ki Srebrenicában és annak környékén, ahol közel 28 ezer bosnyák menekült keresett menedéket (Hozic 2015). A szerb csapatok stratégiai jelentőséggel ruházták fel a területet, céljuk pedig a terület elfoglalásával a megfelelőbb katonai kommunikációs hálózat kialakítása volt (Honig 2007). A megszállást követően közel 8372 bosnyák lakost mészároltak le, akiknek holttestét tömegsírokba temették. A boszniai háborúhoz és a srebrenicai népirtáshoz kötődő szimbolikus terek esetében fontos szerepet kapnak a šehidek vagy másnéven mártírok emlékhelyei. Az iszlám vallásban a mártír (šehid), olyan személyt jelöl, aki az igaz hit védelmezése során hunyt el, ezért a lelke közvetlenül a paradicsomba juthatott. A šehid jelentősége abban is áll, hogy szakrális értelemben közvetítő szerepet tölt be az imák által az isten és a hívő között (Mencej, 2019). A helyszínek szakralitással történő felruházódása megerősíti a bosnyák identitást, így a hálózati rendszerben a šehid emlékhellyel vagy az azokhoz kötődő folklórral rendelkező területek kerültek ábrázolásra.

Az (1. ábra) alapján a gráf/n/ értékei a következők: középkori emlékhelyek (36); vallási zarándokhelyek (3); srebrenicai szhid emlékhelyek (37); jugoszláv emlékezet (44), boszniai háborús szhid emlékhelyek (84). A hálózat részeredményei alapján látható, hogy a bosnyák identitástudat egyik meghatározó eleme a boszniai háborús események és az ezekhez kötődő traumatikus emlékek. Emellett a hálózati rendszer alapján az is megállapíthatóvá válik, hogy a bosnyák identitástudatban valóban fontos szerepet játszik az iszlám vallás, hiszen egyes bosnyákok esetében az 1992–95-ös háború szenvedései a kollektív identitás átértékeléséhez vezetett, amely egy határozottabb iszlám valláshoz történő kötődést idézett elő. Ennek köszönhető, hogy egyes helyszíneken teret hódított az iszlám szimbólumok – a halottak szhidekké történő felszentelése – használata (Bringa 2002).

Az instrumentalista megfigyelések mellett egy másik módszert jelent, a primordialista elemzések figyelembevétele, amely tekintettel van az egyes helyszínekhez kötődő tradíciókra és az így kialakuló csomópontokra.

3. ábra

A bosnyák identitástudat szimbolikus terei és az egyes helyszínekhez kötődő folklór térelemek.
Symbolic spaces of Bosnian identity and the folkloric spatial elements associated with each site.
(Forrás: saját szerkesztés).

A (2. ábra) alapján láthatóvá válnak azok az esszenciális identitásponatok, amelyek különálló csomópontokat alkotva, kiemelnek egy-egy területet és többlet jelentéssel ruházzák fel azokat. A két kiemelkedő esszenciális identitásponat (Ajvatovica és Srebrenica) olyan szuperjelentéssel rendelkezik, ami miatt a politikai kommunikáció középpontjába kerülnek (Gergely 2015 p. 36). Ajvatovica zárandokhelyként, jelentős szakrális helyszínné vált a háborút követően, amelyre a bosnyák lakosság kis Mekkaként vagy a szegény ember Mekkájaként hivatkozik (Dimitrijevic 1999). A politikai szerepkör esetében Ajvatovica a külföldi hatalmak célpontjává vált, ahol az ún. soft power használata által a muszlim világ államai igyekeznek befolyásukat növelni a bosnyák lakosság körében. Ebben a török kormány jelentős szerepet tölt be, hiszen a zárandoklat rendszeres anyagi támogatása mellett (Muhasilović 2020), a Törökországi Vallási Ügyek Elnökségének (Diyanet) a vezetője rendszeresen részt vesz az ajvatovicai zárandoklaton, valamint kiváló kapcsolatokat ápol a resiul-ulemával (Hesová & Rašidagić 2020). A másik esszenciális identitásponat Srebrenica, amely a legfőbb traumatikus eseményként nemcsak a belföldi, de a külföldi bosnyák lakosok számára is egy fontos identitás meghatározó helyszínné vált. Az emlékhely jelentőségét megerősíti az emléktúrán, a Marš Mira-n történő részvétel. A Békementnek nevezett Marš Mira összetartó hagyományként van jelen a bosnyák identitástudatban, hiszen a belföldi lakosság mellett nagy arányban vesznek részt a programon a bosnyák diaszpóra tagjai is (Luitjens & Schoorel 2022). Emellett Ajvatovicához hasonlóan geopolitikai jelentőséggel is bír a terület, hiszen Törökország és Irán egyaránt támogatja anyagilag és kulturális hozzájárulással a srebrenicai népiptás emléket (Nettelfiled & Wagner 2014).

Összefoglaló

A bosnyák identitástudat a 19. századtól kezdve – kisebb-nagyobb megszakításokkal ugyan – de folyamatos fejlődésen ment keresztül. Az identitástudatuk értelmezésében egyszerre nyilvánul meg a történelmi emlékezet hangsúlyozása, amely az állam egységét kívánja reprezentálni, illetve a sajátos bosnyák iszlám valláshoz kötődő zárandokhelyek és traumatikus emlékek kiemelése, amelyek elválasztó hatással bírnak. A hálózati rendszer segítségével megfigyelhetővé és mérhetővé válhatnak a fontosabb identitáshalmazok. Ezen kívül a különböző elméleti irányzatok hálózati rendszerbe történő beemeléseivel, megállapíthatóvá válhatnak a bosnyák identitástudat esszenciális pontjai, amelyek a belpolitikai és külpolitikai folyamatok fontos elemeivé válhatnak.

Irodalomjegyzék

- Aščerić-Todd, I 2022 'Patarnes, Protestans and Islam in Bosnia: Deconstructing the Bogomil Theory.' *Islam and Christian-Muslim Relations*. Vol. 33.3. pp. 213-244.
- Assmann, J (szerk.) 1999 *A Kulturális Emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz. Budapest. ISBN 963 9165 36 0.
- Bakk, M (szerk.) 2008 *Politikai közösség és identitás*. Komp Press. Kolozsvár. ISBN 9789739373890.
- Barth, F 1996 'Régi és új problémák az etnicitás elemzésében.' *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. Vol. 7. 1. pp. 3-25.
- Bondy, A. J. & Murty, R.S.U. (eds.) 2008 *Graph Theory*. Springer London. London. ISBN 978-1-84628-969-9.
- Botev, N 1994 'Where East Meets West: Ethnic Inter-marriage in the Former Yugoslavia, 1962 to 1989.' *American Sociological Review*. Vol. 59. 3. pp. 461-480.
- Božić, G 2007 'Conversations with Bosnian Youth: From the Youth Relay Race to the Successor Generation Initiative. *Nationalities Papers*. Vol. 35. 4. pp. 743-772.
- Bringa, T 2002, Islam and the quest for identity in post-communist Bosnia-Herzegovina. In.: Maya, Sh (ed.) *Islam and Bosnia: Conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states*. McGill-Queen University. Montreal. ISBN 978-0-7735-7009-2.
- Dimitrijevic, D 1999 'Ajvatovica. Analyse de la tentative de construction d'un mythe fondateur de l'identité bosniaque. *Annales de la Fondation Fyssen*. Vol. 13. pp. 31-49.
- Gergely, A, A 2015 'Térhasználat és szimbolikus szuverenitás.' *Tér és Társadalom*. Vol. 29. 2. 19-42.
- Hajdú, Z 2004, Bosznia-Hercegovina: államiság és közigazgatási térszervezés. In.: Nagy, R, Dara, Lj, Hajdú, Z, Pap, N, Végh, A & Reményi, P (szerk.) *Bosznia-Hercegovina a harmadik Balkán-háború után*. Balkán füzetek No.2. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. Pécs. ISBN 963 641 997 3.
- Hesová, Z & Rašidagić, K. E 2020 'The Changing Role of the Traditional Islamic Organization: Three Challenges to the Restored Bosnian Islamic Community. *Journal of Muslim Minority Affairs*. Vol. 40. 4. pp. 707-724.
- Honig, W. J 2007 'Strategy and Genocide: Srebrenica as an Analytical Challenge.' *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 7. 3. pp. 399-416.
- Hojić, A, A 2015 'Writing After the Genocide: Lessons from Srebrenica and the Meaning of Community After Violence.' *Journal of Muslim Minority Affairs*. Vol. 35. 3. pp. 423-427.
- Ilyés, Z 2010, Etnicitás és szimbolikus geográfia. A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In.: Feishmidt M. (szerk.) *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*. Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. ISBN 978963932831.
- Karčić, H 2015 'Applying Islamic Norms in Europe: The Example of Bosnian Muslims.' *Journal of Muslim Minority Affairs*. Vol. 35. 2. pp. 245-263.
- Lehrer, N 2018, Aquilei's small world. Network theory and gravity model – a methodological survey In.: Grüll, T (eds.) *Mobility and Transfer Studies on Ancient Economy*. Volume 3. L'Harmattan. Budapest. ISBN 978-963-414-485-4.

- Liu, W, Sidhu, A, Beacom, M. A. & Valente, W. T. 2017 Social Network Theory. In.: Matt-
hes, J, Davis S.C. & Potter, R (eds.) The International Encyclopedia of Communication
Research Methods, Volume 4. Wiley Blackwell. London. ISBN 9781118784044.
- Lucic, I 2012 'In the service of the nation: intellectuals' articulation of the Muslim nati-
onal identity.' Nationalities Papers, Vol. 40. 1. pp. 23-44.
- Luitjens, R. M & Schoorel, M.G. E 2022 'Commemorating by Marching: Memorializa-
tion and Resistance Practices of the Srebrenica Genocide. Nationalities Papers. Vol.
50. 6. pp. 1107-1124.
- Malcolm, N (eds.) 1994 Bosnia. A Short History. New York University Press. Washing-
ton Square, New York. ISBN 0-8147-5520-8.
- Markowitz, F (eds.) 2010 A Bosnian Kaleidoscope. University of Illinois. Urbana,
Chicago & Springfield. ISBN 978-0-252-07713-5.
- Mencej, M 2019, Bosnian shehidi: Traditiional Narratives and Their Contemporary Uses.
In.: Hesz, Á & Pócs. É (eds.) Present and Past in the Study of Religion and Magic.
Balassi Kiadó. Budapest. ISBN 978-963-456-056-2.
- Moll, N 2013 'Fragmented memories in a fragmented country: memory competition and
political identity-building in today's Bosnia and Herzegovina. Nationalities Papers.
Vol. 40. 6. pp. 910-935.
- Muhasilović, J 2020 (ed.) Turkey's Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina
and Sandžak (2002 – 2017). Union of Turkish World Municipalities (TDBB) Publications,
Istanbul. ISBN 978-605-2334-08-9.
- Mulalic, M & Kulanić, A 2017 'Religious Extremism vs. Multiculturalism in Bosnia and
Herzegovina.' Poligrafi Journal. Vol. 22. 85-86. pp. 7-29.
- Nettelfield, J. L & Wagner, E. S (eds.) 2014, 'Srebrenica in the Aftermath of Genocide'.
Cambridge University Press. London. ISBN 9781139034968.
- Perica, V (eds.) 2002 Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States. Oxford
University Press. London. ISBN 9780195148565.
- Ramet, P 2007 'Primordial ethnicity or modern nationalism: The case of Yugoslavia's
Muslims.' Nationalities Papers. Vol. 13. 2. pp. 165-187.
- Reményi, P 2014, Községi szintű etnikai diverzitás változás a Nyugat-Balkánon 1991–2011 kö-
zött. In.: Reményi, P (szerk.) Állam- és Nemzetépítés a Nyugat-Balkánon. 3. különszám,
Mediterrán és Balkán Fórum. Pannon Castrum Kft. Pécs. ISBN 9786155457456.
- Rujanac, Dž. S 2013 'Ajvatovica: A Bridge Between Tradition and National and Reli-
gious Identity. History and Anthropology. Vol. 24. 1. pp. 117-136.
- Tuathail, Ó. G, Dalby, S & Routledge, P. (eds.) 1998, The Geopolitics Reader. Routledge.
London and New York. ISBN 0-203-75317-8.
- Ullmann, T 2013, A Narratív, a Traumatikus és az Affektív Szubjektivitás. In.: Bujalos,
I, Tóth, M & Valastyán, T (szerk.) Az Identitás Alakzatai. Kalligram. Budapest. ISBN
978-615-5454-06-6.

Bazsó-Vigh Vivien

**Hatással lehet-e az Északi-sark térsége a Mediterráneumra
a közeljövőben?**
**Could the Arctic region affect the Mediterranean in
the near future?**

Abstract

The Arctic region presents a new geopolitical challenge due to rapid global warming. This is an area where temperature is warming at least two to three times as fast as other areas of the world. The warming of the Arctic Ocean and the fresh water ice blocks melting into the salt water not only raise the sea level in the coastal settlements in the northern part of the European continent, but flow into the western line of the Atlantic Ocean and reach the Mediterranean area as well. The opening of new shipping routes (Northeast and Northwest Passage) also plays an important role in the economic security of the countries affected by the Mediterranean Sea. The shipping center will be moved to the northern region, thereby reducing trade traffic on the currently established route connecting Asia with Europe. The harmful effects of climate change can be observed in the Mediterranean region. For example, huge infrastructural investments are taking place, the construction of roads, bridges and beaches can be observed in coastal cities. It is no coincidence that Spain, Italy and France also have observer status in the Arctic Council, which is the most decisive intergovernmental institution of the Nordic countries. It is important for them to follow and possibly influence the changes taking place in the northern region. The publication reveals to what extent the North Pole is present in the changes taking place in the Mediterranean region.

Keywords: Mediterranean region, North Pole, climate change, global warming, Arctic Council.

Absztrakt

Az Északi-sark térsége egy új geopolitikai kihívást tartogat magában a gyorsan végbemenő globális felmelegedés miatt. Ez az a terület, ahol a hőmérséklet legalább kétszer-háromszor olyan gyorsan melegszik, mint a világ más területein. A Jeges-tenger felmelegedése és a sós vízbe olvasó édesvízű jégtömbök nem csupán a tengerszintet emelik meg az európai kontinens északi részén lévő part menti településeken, hanem beáramolva az Atlanti-óceán nyugati vonalába eljutnak egészen a Mediterráneum térségéhez is. Az új hajózási útvonalak megnyílása (Északkeleti,- Északnyugati-átjáró) is fontos szerepet játszik a Földközi-tenger által érintett országok gazdasági biztonságában is. A hajózási központ át fog helyeződni az északi régióra, ezáltal a kereskedelmi forgalom csökkenni fog a jelenleg bejáratott Ázsiát Európával összekötő útvonalon. Megfigyelhetők a klímaváltozás káros hatásai a Földközi-tenger térségében. Például hatalmas infrastrukturális beruházások zajlanak, utak, hidak, tengerpartok beépítése figyelhető meg a part menti városokban. Nem véletlen, hogy az Északi-sarkvidéki Tanácsban, amely az

északi országok legmeghatározóbb kormányközi intézménye, Spanyolország, Olaszország és Franciaország is megfigyelői státusszal rendelkezik. Fontos számukra az északi térségbe végbemenő változások követése és esetleges befolyásolása. A publikációból kiderül, hogy milyen mértékben van jelen az Északi-sark a Mediterráneum térségében végbemenő változásoknak. *Kulcsszavak:* Mediterráneum, Északi-sark, klímaváltozás, globális felmelegedés, Északi-sarkvidéki Tanács.

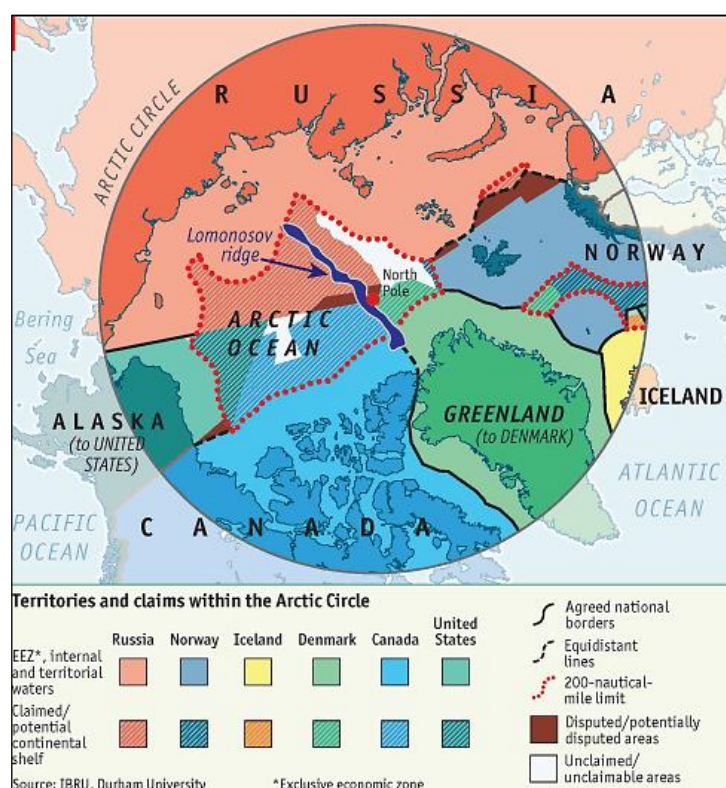
Az Északi-sark felértékelődése

Az Északi-sark vagy más néven az Arktisz felfedezése más volt, mint a Föld más részeinek a felfedezése. A hideg és a szélsőséges időjárási viszonyok miatt nehezebb volt ezt a földrészt feltérképezni, emiatt ezeket a helyeket a bátor utazók és felfedezők is elkerülték egy darabig. Az Arktiszon és az Antarktisz is gyéren találhatóak meg ember által lakott települések, ezért hódító háborúk sem voltak ezekben a térségekben. A 19. században számos expedíció indult az ismeretlen északi terület felderítése érdekében. Több híres sarkkutató, feltaláló, mérnök tett kísérletet arra, hogy ezt a korábban ismeretlen vidéket meghódítsák. Számos tengeri, légi és szárazföldi expedíció irányult a térség felé. Majdnem 100 éven keresztül hitték azt a felfedezők, hogy hajójukkal elérték az Északi-sark pontját, ám későbbi mérések segítségével megállapítható volt, a legsikeresebb expedíció is „csak” 40 kilométerre közelítette meg a földrajzi pontot. A nagy áttörést 1926. május 9-e jelentette, amikor is egy légi expedíciónak köszönhetően két amerikai felfedező Richard Byrd kapitány és navigátor, az expedíció vezetője, valamint Floyd Bennett, a repülőgép pilótája sikeresen felszállt a Spitzbergákra. A céljuk az Északi-sark elérése volt, amit sikeresen teljesítettek, majd a pólus felett tizenhárom percig köröztek és visszaértek a Spitzbergákra.

Hamar kiderült, hogy a sarkkör feletti terület légi útvonala elég rövid, és ha a jég területe elkezd olvadni, akkor hajózható is lesz a térség. Ebből kiindulva az Északi-sarknak a katonai jelentősége fokozatosan növekedni fog.

Az Északi-sarkvidék hatalmas kiterjedésű és meglepően változatos terület, amely szárazföldeket és jégmezőket is magába foglal. Területe körülbelül 25 millió km², amelynek a központjában a hatalmas Jeges-tenger medencéje helyezkedik el. Az Északi-sarkkör az északi féltekén, az északi szélesség 66,5°-án húzódó, képzeletbeli körvonal. Az Északi-sarkkörön túlra az alábbi országok területe nyúlik át: Amerikai Egyesült Államok (Alaszka), Oroszországi Föderáció, Kanada, Norvégia, Svédország, Finnország, Izland és a Dánia fennhatósága alatt álló Grönland. Az Arktiszt nem tekinthetjük szárazföldnek, amiatt nem is tekinthető kontinensnek. Inkább egy állandóan vándorló jégtáblák alkotta tengerként lehet jellemezni.¹ Az Északi-sarkot

3 kontinenst veszi körbe: Észak-Amerika, Ázsia és Európa, továbbá ebben a térségben megtalálható az északi-sarki szigetvilág, benne a Spitzbergákkal, a Ferenc József-földsdel, a Novaja Zemljával, amely területét hegyek és völgyek tagolják és ez a sziget az Urál hegység folytatásának tekinthető a tengerben. Meg lehet még említeni Grönlandot is és az észak-amerikai szigeteket is (ld. 1. ábra). Az Északi-sark egy összetett régió, egy olyan hely ahol előfordulnak hatalmas nagy kiterjedésű jégtáblák, széljárta kőpusztaságok, fjordok, olyan helyek, amelyeket csak „jeges sivatag”-ként lehet említeni, és a gazdag növényzetét folyók táplálják.

1. ábra²

Északi-sarkvidéki országok területi igényei

Kép alsó jobb oldalában lévő jelölések: Országhatár, Egyenlő távolság, 200 tengeri mérföld, vitatott területek, nem igényelhető területek

Az arktiszi jégtakaró olvadása fontos környezeti kihívás elé állítja a Földet, mert a globális felmelegedés hatására hatalmas jégtömbök válnak le az ott megtalálható jéghegyekről. Ezek a jéghegyek déli irányba sodródva, és megolvadva emelik meg

az óceánok és a tengerek vízszintjét. Ez a felmelegedés a túlzott károsanyag kibocsátás eredménye, ami nagyban veszélyezteti a környezetünket.

Meginduló klímaváltozás az északi térségben

Az utóbbi négy évtizedben a felére csökkent az északi sarki jégtakaró nyári kiterjedése, és az előrejelzések szerint az olvadás a későbbiekben sem fog megállni, hanem egyre jobban felerősödik. Vannak olyan előrejelzések is, amelyek azt mutatják, hogy akár pár éven belül teljesen elolvad a jég a nyári időszakban a térségben. Ezt az előrejelzést mi más bizonyítaná jobban, mint az, hogy 2016 nyarán az első turistákat szállító hajó átkelt a jégmentessé vált Északnyugati-átjárón, amely Alaszka és Kanada szigetvilága közt húzódik. Megállapítható, hogy a Jeges-tenger jelentősen felmelegedett, jégtakarója elvékonyodott, kiterjedése csökkent. A tengerszint 1900 óta átlagosan 20-23 centimétert emelkedett, ami nagyban hozzájárul a partvidéki áradásokhoz. Leginkább a grönlandi és az antarktiszi jég olvadása a veszélyes. Ha mind elolvad, a tengerszint akár 70 méterrel is emelkedhet. A felmelegedésnek köszönhetően a térség komoly gazdasági hasznot rejt, hiszen a jég alatt hatalmas nyersanyagkészlet rejtőzik. Felelhető például szén-, olaj- és gázmező a tengeren, de a szárazföldön is egyre több nyersanyag lesz kinyerhető, például nagy mennyiségű nikkel, platina és palládium. Ez számokban annyit tesz, hogy az Arktisz rejtje a világ legnagyobb még felfedezetlen kőolaj- és földgáztartalékát. Feltételezések szerint 90 milliárd hordó kőolaj, jelentős mennyiségű földgáz és 44 milliárd hordó cseppfolyósított földgáz található az Északi-sarkon. Ez a világ még fel nem tárt olajforrásainak a 13 százalékát, a földgázok 30 százalékát és a cseppfolyósított földgáz 20 százalékát jelenti. Továbbá a feltételezések közül arra is lehet következtet, hogy a területen nagy mennyiségű nemesfém is található, úgy mint arany, platina, vas, uránium, ólom és cink, valamint ritkaföldfémek is.³ A sarki jég olvadásának következtében egyre több esély van rá, hogy ezek az energiaforrások és nemesfémek a közeljövőben elérhetőek lesznek, amennyiben a kitermelésükre biztosított lesz az infrastrukturális és a technológiai háttér. Fontos problémaforrás az is, hogy a jégtáblák és a gleccserek Jeges-tengerbe való olvadása következtében nagy mennyiségű édesvíz áramlik a tengerbe. A tengeri jégtömbök olvadása során édesvíz kerül a sós tengervízbe, amely szintemelkedéssel jár. Ahogy a sarkvidék tovább olvad, ezek az édesvíz áramlatok növekedni fognak. Ha nagy mennyiségű hideg édesvíz áramlik az Észak-Atlanti-óceánba, az jelentős hatással lehet az európai időjárást meghatározó óceáni áramlatokra is. Ezek az áramlatok a trópusi melegebb vizet szállítják Európa partjaihoz, és melegítik fel annyira a kontinenst, hogy enyhébbek Európában a telek.

A jég olvadásával és a hőmérséklet növekedésével egyenesen arányosan növekszik az Arktisz természeti, politikai és gazdasági szerepe is. Az olvadásban lévő jégtakaró a világ feltáratlan szénhidrogén-készleteinek negyedét rejtje és ez komoly biztonságpolitikai kihívást jelent a térségre nézve. Az olvadás hajózási és stratégiai szempontból is változásokat hoz majd, hiszen egy egészen új óceánt nyit meg, ami sokkal rövidebbé teszi az utat Ázsia és Európa között. Az Északkeleti-átjáró tengeri útvonalának a használatával a hajózási szállítmányozást Ázsiából Európába 10 nappal rövidítené le a jelenlegi Szuézi csatornát átszelő útvonal helyett. Befolyásolná a Panama csatornán történő szállítási útvonal rövidülését is az Északnyugati-átjáró használata, amely ezáltal 4 nappal csökkentené. A Transzpoláris útvonal az előrejelzések szerint a nyári hónapokban lenne járható, akkor is csak pár hétre.

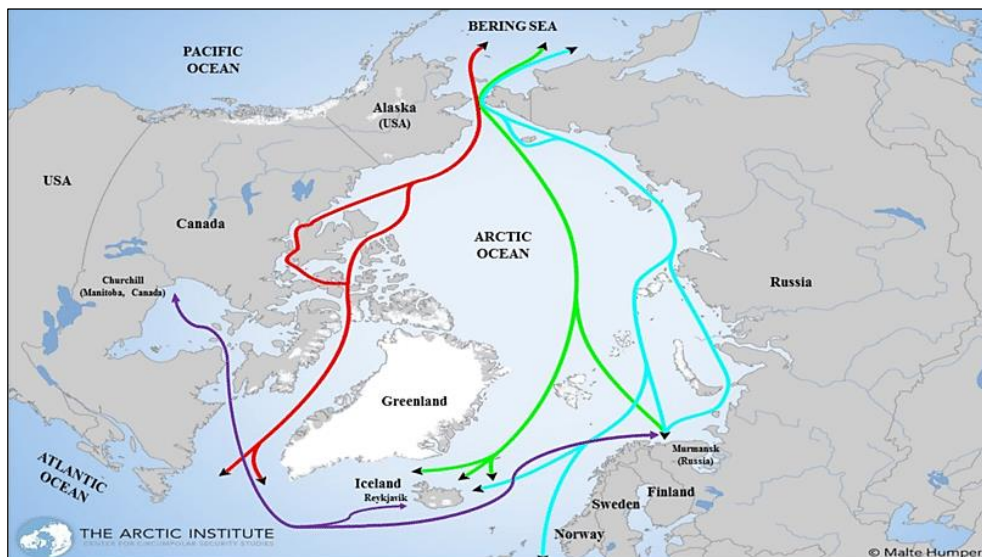
Hajózási útvonalak megváltozása

A klímaváltozás következtében egyre többen igyekeznek meghódítani az északi vizeket. A kereskedelmi hajók szállítási útvonala is lerövidül, ha az Északnyugati- vagy az Északkeleti-átjárót használják szállításuk lebonyolítása érdekében (ld. 2. ábra). Azonban ezek a tengeri útvonalak még ma is rengeteg kockázatot rejtnek.

Az északi jeges térségben a hajózás csak a parthoz viszonylag közeli területeken volt lehetséges, ott is csak jelentős nehézségek árán, ezért a kialakult útvonalak, az Északkeleti-, Északnyugati-átjáró a tengerszorosok láncolatát jelenti.⁴ A jelenleg hatályos szabályok szerint a nemzetközi hajózásra használt tengerszorosokon való áthaladás a tengerszorosokat alkotó vizek jogállását, valamint a tengerszorosokkal határos államoknak az említett vizek és a felette lévő légtér, a tengerfenék és altalaj feletti szuverenitás gyakorlását semmilyen egyéb szempontból nem érinti.⁵

A technika fejlődésével és a jégtakaró szezonális visszahúzódásával az északi jeges térségben történő közlekedés egyre jobban meg fog élénkülni.

Az *Északnyugati-átjáró* 5780 kilométer hosszúságú tengeri útvonal Kanada északi partjai mentén a Jeges-tengeren át, amely összeköti az Atlanti-óceánt és a Csendes-óceánt. Nyugatról Kelet felé indulva az átjáró áthalad a Bering-szoroson, a Csukcs-tengeren, a Beaufort-tengeren és az Arktisz-szigetcsoport közötti vizeken. Több különböző útvonalat használnak, köztük a McClure-szorost, a Dease-szorost és a Prince of Wales-szorost, de nagyobb hajók számára nem mind hajózható.⁶ A szigetcsoportot elhagyva az átjáró a Baffin-öblön és a Davis-szoroson keresztül éri el az Atlanti-óceánt.⁷

2. ábra⁸

Hajózási útvonalak az Északi-sark mentén

Piros: Északnyugati-átjáró; Türkizkék: Északkeleti-átjáró;

Zöld: Transpoláris tengeri útvonal; Lila: Sarkvidéki útvonal

Az Északnyugati átjáró az elmúlt években gyakrabban vált jégmentessé és nyitott utat a hajók számára, mint az egész 20. században összesen. Ennek oka a sarkvidék felmelegedése, melynek következtében a jégpáncél nyáron gyakran visszahúzódik.

Az Északkeleti-átjáró az Atlanti-óceánt és a Csendes-óceánt köti össze Oroszország szibériai partjai mentén. Az északi tengeri útvonal után sok évszázadon keresztül kutattak, főleg gazdasági okokból. Az útvonal jó része sarkvidéki vizeken vezet és bizonyos részei évente csak két hónapig mentesek a jégpáncéltól. 1525-ben az Orosz Birodalom kezdett el az Északkeleti-átjáró után kutatni, majd számos nemzet hajósai követték, végül 1648-ban sikerült bizonyítani a létezését. Az átjárót más észak- és nyugat-európai országok – Anglia, Hollandia, Dánia, Norvégia – hajósai is kutatták, akik Kína és India felé kerestek új, reményeik szerint a délinél rövidebb tengeri utat. Bár ezek a korai expedíciók nem találták meg az átjárót, számos felfedezéshez vezettek. A dán születésű Vitus Jonassen Bering a Kamcsatka-félszigetről indult észak felé Szent Gábor nevű hajóján és felfedezte a ma a nevét viselő tengersizorost, a Bering-szorost. Ezeken az expedíciókon elkészítették az útvonal részletes térképét. Az útvonal első teljes megtétele pedig a svéd Adolf Erik Nordenskiöld⁹ nevéhez fűződik, aki 1878 és 1879 között járt a térségben.

Az útvonal Murmanszknál kezdődik, a Bering-tengeren fut keresztül, északon megkerüli az Új-földet, majd a Kara-tengeren folytatja az útját az Északi-föld után. A Vilkickij-szoroson át kijut a Laptev-tengerre, ahol két ágra szakad. A déli ág a Dimitri Laptev-szoroson, az északi ág pedig a Sannikov-szoroson keresztül halad tovább és éri el a Kelet-szibériai-tengert, ahol ismét kettéválk az út, és a parthoz legközelebbi ága a Wrangel-sziget déli részénél halad tovább, és a Bering-szoroson keresztül éri el a Csukcs-tengert.

Az öt tenger közül négyhez jelentős kontinentális talapzat tartozik, elméletileg mindegyik alkalmas a vízfelszíni hajózásra, de a jégtakaró vastagsága eltérő. A jeges-tengeri útvonal jelenleg évente már mintegy négy hónapig vehető igénybe a globális felmelegedés hatására elolvadt jégpáncélnak köszönhetően. Az útvonalon azonban egyelőre hiányos a hajózási infrastruktúra, nincsenek kikötési lehetőségek, így szükséghelyzetben a reakcióidő hosszú.

A felmelegedés következtében az Északi-sarkon új területek nyíltak meg a hajózás előtt az eddig jéggel borított területeken. Mivel a hajózás számít a szállítás legolcsóbb formájának, ezért a világ kereskedelmének 90 százaléka még mindig vízi úton történik. Ezek az újonnan megnyíló útvonalak nemcsak a globális kereskedelemben játszhatnak nagy szerepet, de természeti erőforrásokban is igen gazdagok. Kína éppen ezért igyekszik részt venni a régió ügyeiben, és vezető szerepet kialakítani a térséget érintő szabályalkotásban, mivel így lehetősége nyílik, mint új nagyhatalomnak, hogy részt vegyen benne, és ne csak az eddigi szabályalkotó nagyhatalmak alakítsák azt.¹⁰

Északi-sarkvidéki Tanács fontossága

A fentieket figyelembe véve látható, hogy fontos volt egy olyan szervezetet létrehozni, amely az északi országokat egyben kezeli és céljaik elérése érdekében segítséget nyújthat. Ezért jött létre az Északi-sark legmeghatározóbb szervezete az Északi-sarkvidéki Tanács (Arctic Council), amely 1996-ban az Ottawai Nyilatkozattal alakult meg. Ez a szervezet az 1991-ben létrejött Arktiszi Környezetvédelmi Stratégiából fejlődött tovább. A két szervezet között az a különbség, hogy az Északi-sarkvidéki Tanácsban már a sarkkörön élő őshonos közösségek is képviselőt kaptak.

Az Északi-sarkvidéki Tanács egy olyan kormányközi fórum, amely az állandó arktiszi országoknak – Kanada, Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Oroszország, Svédország és az Egyesült Államok – és a megfigyelő státusszal rendelkező államoknak (13), az öközösségek képviselőének és egyes munkacsoportoknak lehetőséget ad a kooperáció és az együttműködés kifejezésére és megszervezésére. Norvégiában 2013 óta állandó Titkársággal rendelkezik a Tanács. Elnökségét két évente váltják rotációs alapon. Jelenleg Oroszország látja el az elnöki szerepet 2021–2023 között. Legfonto-

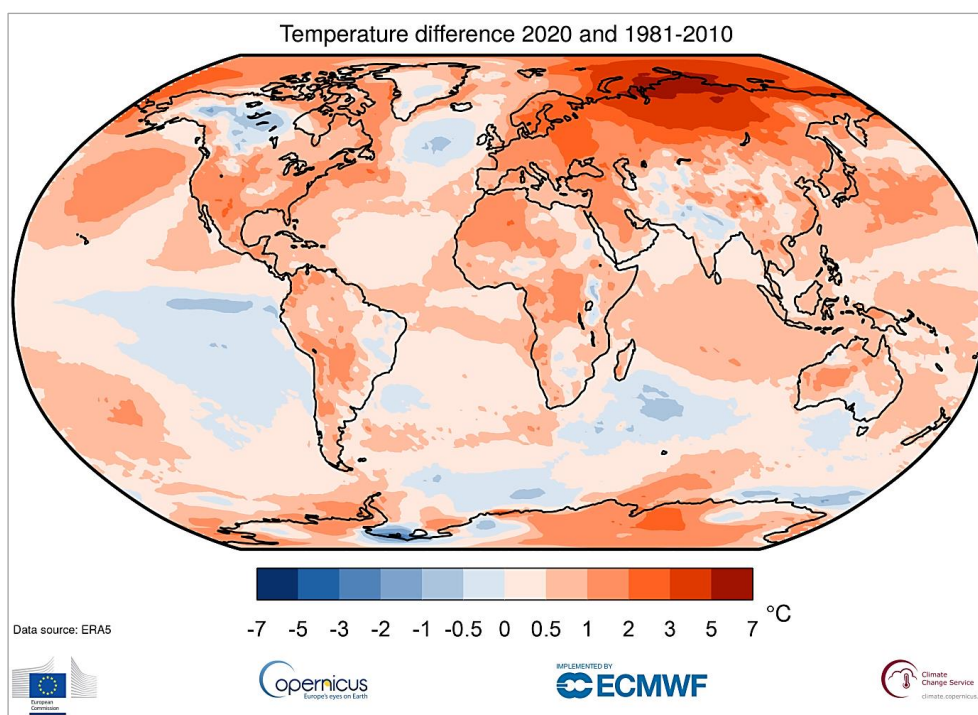
sabb céljai közé a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem tartozik. A Tanács munkáját az is jól mutatja, hogy 2020-ig három egyezményt is kötött a jövő kihívásaival kapcsolatban. Ezek a kutató-mentő feladatokkal, az olajkatasztrófa megelőzésével és a tudományos együttműködéssel kapcsolatosak.¹¹ A Tanácsnak nincs saját költségvetése, az arktiszi államok és más szervezetek finanszírozzák a működését. Az elmúlt időszakban, főként a klímaváltozás felerősödésével nőtt a szervezet nemzetközi befolyása. A Tanácsnak a fő célja az, hogy az északi-sarkvidéki államok együttműködve a nemzetközi közösségekkel megőrizze és biztosítsa a békés együttélést a térségben, megakadályozza a konfliktusok kialakulását. A régió geopolitikai jelentősége folyamatosan növekszik, ez a klímaváltozásnak köszönhető, és az Északi-sarkvidék jövője és a sarkvidék előtt álló globális kihívások többszintű kormányzást igényelnek, és regionális együttműködést, valamint a nemzetközi megoldást a térség biztosítására vonatkozóan. Az Északi-sarkvidék jelenlegi irányítási kerete az Északi-sarkvidéki Tanácsban összpontosul és az elmúlt 25 évben jelentős mértékben hozzájárult a régió stabilitásához. Ez azért is van, mert az Északi-sarkvidéki Tanács az északi-sarkvidéki együttműködés elsődleges fóruma, és munkacsoportjai a pozitív és konstruktív nemzetközi együttműködés színtereként szolgálnak.¹²

Mediterráneum kapcsolódása az Északi-sarkhoz

Az Északi-sarkvidéki Tanácsban 3 olyan európai ország is jelen van, akik megfigyelői státusszal rendelkeznek és a Mediterráneum térségében is nagy befolyással bírnak. Ezek az országok Franciaország, Spanyolország és Olaszország. Közös bennük, hogy a Földközi-tenger partjai mentén helyezkednek el, és a jelenlegi Ázsiát Európával összekötő hajózási útvonal a partjaik menték halad el. Ennek a három országnak mindig is a középpontjában helyezkedett el a tengeri kereskedelem, gazdasági érdekeik vannak a tengeri szállítmányozásban. A kikötők használata jelentős bevételforrást jelent az országok gazdaságának. A forgalmas kikötők a regionális elosztó központok közelében helyezkednek el, és számos közlekedési összeköttetés elosztó központjaként működnek. Bár az Egyesült Királyság kikötői magántulajdonban vannak, a kontinentális Európában a legtöbb kikötő állami tulajdonban van. Például a Marseille-i kikötő Franciaország legnagyobb tengeri kikötője. Ez az 5. legnagyobb Európában, és a 41-ik a világon. A kikötő évente mintegy 82 millió tonna rakományt kezel¹³.

Az északi régióban végbemenő éghajlatváltozás hatással van Európa térségére is. A 2020-as Copernicus jelentésből¹⁴ kiderül, hogy a sarkvidéki területek az átlagnál gyorsabban melegednek, és hatással vannak a földi légkörzésre. A poláris örvény és a futóáramlás alakította folyamatok mellett, hogy extrém hideg időjárási helyzeteket okozhatnak Észak-

Amerikában és Európában is, melegebb légtömegeket szállíthatnak északra, és tartósan egy terület felett tarthatják azt. A sarkvidék felmelegedésének hatása nem csak télen, hanem az északi félteke nyarán is jelentkezhet a közepes földrajzi szélességeken. Ilyenkor a fűtőáramlás kettészakad, és az egyik része északi, míg másik része déli irányba mozdul el, így tartóssá válhatnak például az extrém hőséggel járó időjárási helyzetek is.¹⁵ Az Európa éghajlatáról szóló 2020-as Copernicus jelentés a 2020-as év főbb éghajlati trendjeiről és időjárási eseményeiről számol be, rámutatva az egyes változásokra és változékonyságra, illetve globális kontextusba helyezve az adatokat. A jelentés nem csupán Európára terjed ki, hanem az egész Északi-sarki régiót is vizsgálja, amelynek a klímája jelentős szerepet játszik az európai kontinens éghajlatának alakításában. Az, hogy mennyire volt meleg az Északi-sark térsége 2020-ban, globális szinten is kulcsfontosságú éghajlati jelzésnek minősül. Az Északi-sarkon mérték 2020-ban a legnagyobb hőmérsékleteltérést az egész világon. 2,2° C-kal haladta meg a hőmérséklet az 1981-től 2010-ig tartó időszak átlagértékeit, a globális 0,6° C-kal szemben (ld. 3. ábra). Ez a hőmérsékletnövekedés egyértelműen beleillik abba a tendenciába, amely alapján az Északi-sark sokkal gyorsabban melegszik – legalább kétszer-háromszor olyan gyorsan – mint a világ többi térsége.¹⁶

3. ábra¹⁷
Hőmérséklet mutató

Konklúzió

A címben feltett kérdésre a válasz egyértelműen igen, ez a leírtakból is jól látszik. Bármennyire távoli térségnek gondoljuk az Északi-sarkot, és messze helyezkedik el az európai kontinens déli részétől, az északi részen végbemenő klímaváltozás mégis kihatással van rá. Ez jól látszik az elemzett országoknál is, a hajózási útvonal lehet az egyik kapcsolódási pont, amely össze fogja kötni a két régiót.

Megállapítható, hogy az Északkeleti,- Északnyugati-átjáró megnyílása jelentősen megkönnyítené a tengeri szállítványozás folyamatát. Nem csupán az idő rövidege miatt, hanem amiatt is, hogy a Jeges-tenger medre mélyebb, mint a Malaka-szorosé, vagy a Szezi-csatornái és ezáltal nagyobb rakomány szállítására is képesek lennének a teherszállító hajók.

Jegyzetek

¹ Kulcsár István, Az Északi-sarkvidék: államközi együttműködés és viták színtere, Nemzet és Biztonság, 2011. november, 28-37. oldal, http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/kulcsar_istvan-az_Eszaki_sarkvidek_allamkozi_egyuttm_kodes_es_vitak_szintere.pdf Letöltés: 2023. június 5.

² Kép forrása: Közgazdasági vizualizáció, https://kozgazdasagivizualizacio.blog.hu/2015/10/29/eszaki-sarki_teruleti_igenyek Letöltés: 2023. július 10.

³ Zoltai Alexandra, Selyemút az Északi-sarkon, <http://www.geopolitika.hu/hu/2018/06/27/selyemut-az-eszaki-sarkon/> Letöltés: 2023. július 10.

⁴ Zoltai Alexandra, Selyemút az Északi-sarkon, <http://www.geopolitika.hu/hu/2018/06/27/selyemut-az-eszaki-sarkon/> Letöltés: 2023. július 10.

⁵ Zoltai Alexandra, Selyemút az Északi-sarkon, <http://www.geopolitika.hu/hu/2018/06/27/selyemut-az-eszaki-sarkon/> Letöltés: 2023. július 10.

⁶ Donat PHARAND (2016): *The Northwest Passage in International Law*. Egyesült Királyság, Cambridge University

⁷ GREENFO.HU (é.n.): *Hajózható az Északnyugati-átjáró*. Forrás: www.greenfo.hu Letöltés: 2023. június. 20.

⁸ Kép forrása: ResearchGate, https://www.researchgate.net/figure/Various-arctic-shipping-routes-that-are-opening-up-due-to-the-reduction-of-Arctic-Ocean_fig1_338597422 Letöltés: 2023. július 10.

⁹ Több kutatóutat vezetett a Spitzbergákra, és 1878–1880-as expedíciója során ő hajózta végig elsőként az északkeleti átjárót, északról megkerülve az eurázsiai kontinenst. (1832.november 18. – 1901. augusztus 12.)

¹⁰ Zoltai Alexandra, Selyemút az Északi-sarkon, <http://www.geopolitika.hu/hu/2018/06/27/selyemut-az-eszaki-sarkon/> Letöltés: 2023. július 10.

- ¹¹ Arctic Council, The Russian Federation. <https://www.arctic-council.org/about/states/russian-federation/> Letöltés: 2023. június 10.
- ¹² Európai Parlament, Az Európai Parlament 2021. október 7-i állásfoglalása az Északi-sarkvidékről: lehetőségek, problémák és biztonsági kihívások (2020/2112(INI)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0413_HU.html Letöltés: 2023. június 25.
- ¹³ Moverdb.com: Top 49 legnagyobb és legforgalmasabb konténerkikötők 2023-ban <https://moverdb.com/hu/top-49-container-portok/> Letöltés: 2023. július 10.
- ¹⁴ Copernicus jelentés: Copernicus: 2020 warmest year on record for Europe; globally, 2020 ties with 2016 for warmest year recorded <https://climate.copernicus.eu/copernicus-2020-warmest-year-record-europe-globally-2020-ties-2016-warmest-year-recorded> Letöltés: 2023. július 10.
- ¹⁵ Tóth András: A Magyarországon extrém meleg, máshol szokatlanul hideg télnek köze lehet az Északi-sarkvidék felmelegedéséhez 2023. január, <https://qubit.hu/2023/01/11/a-magyarorszag-on-extrem-meleg-mashol-szokatlanul-hideg-telnek-koze-lehet-az-eszaki-sarkvidek-felmelegedesehez> Letöltés: 2023. június 22.
- ¹⁶ Copernicus jelentés: Copernicus: 2020 warmest year on record for Europe; globally, 2020 ties with 2016 for warmest year recorded <https://climate.copernicus.eu/copernicus-2020-warmest-year-record-europe-globally-2020-ties-2016-warmest-year-recorded> Letöltés: 2023. július 10.
- ¹⁷ Kép forrása: Copernicus jelentés: Copernicus: 2020 warmest year on record for Europe; globally, 2020 ties with 2016 for warmest year recorded <https://climate.copernicus.eu/copernicus-2020-warmest-year-record-europe-globally-2020-ties-2016-warmest-year-recorded> Letöltés: 2023. július 10.

Felhasznált irodalom

- COPERNICUS jelentés: Copernicus: 2020 warmest year on record for Europe; globally, 2020 ties with 2016 for warmest year recorded <https://climate.copernicus.eu/copernicus-2020-warmest-year-record-europe-globally-2020-ties-2016-warmest-year-recorded> Letöltés: 2023. július 10.
- KOÓS Gábor - SZTERNÁK György: Az Északi sark geopolitikai és geostratégiai jelentősége - orosz szemmel Szakmai Szemle 2017/2. szám 5-23. oldal.
- MOLNÁR Dóra, SZALKAI Patrik: Arktiszi stratégiák egy békés jövőért, Hadtudomány Évf. 33. szám 1 (2023), pp. 58-73. <https://ojs.mtak.hu/index.php/hadtudomany/article/view/11584/9372> Letöltés: 2023. június 20.
- NÉMETH Viktória: (2018). Polar Silk Road: Chinese-Russian cooperation in the Arctic. In Bódog, F., Csiszár, B., Hayden, Zs.; Mészáros, O., Saplov, A., Pónusz, R. (szerk.) VII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2018 Absztraktötet: Digitális, bővített kiadás = 7th interdisciplinary doctoral conference 2018 book of abstracts: Digital, extended edition. (pp. 152). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat
- Donat PHARAND (2016): *The Northwest Passage in International Law*. Egyesült Királyság, Cambridge University

SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY, Klára: The Mediterranean, Science&Military, 2012, Volume 7, No. 2. pp. 60-68. http://sm.aos.sk/images/dokumenty/archiv_cisel /2_2012/9.pdf Letöltés: 2023. június 14.

REPORT of Congress (2019): Department of Defense Arctic Strategy. Forrás: <https://media.defense.gov/2019/Jun/06/2002141657/-1/-1/1/2019-DOD-ARCTIC-STRATEGY.PDF>

THE Arctic Institue: A brief history of the Arctic Council, https://www.thearcticinstitute.org/wp-content/uploads/2020/05/TAI_Infographic-History-Arctic-Council.pdf

Siposné Kecskeméthy Klára¹

Juan Fernando Czetz's life in Argentina

Abstract

Juan Fernando Czetz (Czetz János, 1822–1904) was an outstanding personal of the 1848–1849 Revolution and War of Independence. After the defeat of the War of Independence, he fled to Europe and lived more than four decades in Argentina. He was the founder of the Colegio Militar de la Nación and was the first director of that military educational institute. He set up the first Argentine military engineering unit, participated in the demarcation of Argentina's southern borders, the delineation of border fortifications and the mapping of the Brazilian and Paraguayan borderlands. Czetz is highly respected in Argentina, where his military career has been impressive, successors have the greatest respect for the memory of the founder of the military academy and the military unit.

Keywords: Juan Fernando Czetz, 1848–1849 Revolution and War of Independence, Argentina, Domingo Faustino Sarmiento, Colegio Militar de la Nación.

Introduction

The person of Juan Fernando Czetz connects continents (Europe and South America), countries (Hungary and Argentina) and nations. Much has been written about his adventurous life.

In recent years, we have celebrated anniversaries linked to him. The National Military Academy of the Argentine Army, the Colegio Militar de la Nación (hereinafter referred to as CMN), commemorated its 150th anniversary on 11 October 2019. The Argentines to mark this occasion invited a military delegation from the country of the academy's founder and first director commander, Juan Fernando Czetz. At the invitation of the then Chief of General Staff of the Argentine Army, General Claudio Ernesto Pasqualini, and at the initiative of the Hungarian diaspora in Buenos Aires, a Hungarian military delegation attended the ceremony (Siposné Kecskeméthy

¹ Professor at the Ludovika University of Public Service, Military Science and Officer Training Faculty, Department of Operation and Support; siposne.kecskemethy.klara@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0002-4150-7823. The present publication was presented in an oral form on the "III. South America, South Europe International Conference" at the Ludovika University of Public Service, Budapest, Hungary, on March 3, 2023.

2020b:123). The academy published a commemorative book to mark the anniversary. It was entitled *Patriotic Hearts, Stories and Confessions from 150 Years of History 1869–2019* (*Corazones de patrio sentir, Relatos y testimonios de una historia sesquicentenario*), (Podestá, 2019). The highlight of the series of events was the ceremony on 11 October, attended by President Mauricio Macri, Minister of Defence Oscar Aguad, Army General Claudio Ernesto Pasqualini, Chief of Staff of the Argentine Army, and representatives of the diplomatic corps, including Dr. Csaba Gelényi, the then Ambassador of Hungary to Argentina.

The 200th anniversary of the birth of János Czetz was commemorated in his homeland, in Gidófalva and Sepsiszentgyörgy. An anniversary conference was organized in honor of János Czetz and the Székelyföld (Seklerland) cultural journal published a thematic issue (Magyarosi, 2022: 59–64).

Juan Fernando Czetz's military education and career (1829–1849)

Numerous articles, studies and books have been written on various stages of his life. There are three major periods in the life of János Czetz. The first encompasses the years of his military education and his military career (1829–1849), the second the years of emigration in Europe (1849–1860), and the third his civil and military career (1860–1904) in Argentina.

János Czetz has had an exceptionally successful career in Argentina. The most important prerequisites for this were the knowledge, skills and experience he acquired during his studies. He began his studies in 1829, went to the National Military Educational Institution (*Nemzeti Katonai Nevelőintézet*) in Kézdivásárhely. He studied mathematics, military geography, land surveying, weapon skills, Latin and German language, and took part in military exercises among others. The educational objective was to prepare students for the non-commissioned officer career (Csikány, 2005:101). In October 1834, he was admitted – a foundation subsidized place – to Theresianum Military Academy in Wiener Neustadt. Although the training period initially was seven years, the best cadets like Czetz could complete the eighth year. In 1842 he became the First Lieutenant of the Austrian Army (Csikány, 2005: 101).

At the beginning of his military career in Brassó at the 62nd Wacquant-Geozelles Infantry Regiment he realized that the Hungarian language lacked the military terminology, so he started to collect and systematize terms and expressions (Czetz, 2001: 20). In 1843, he published a book *Magyar hadnyelv* (Hungarian Military Grammar). It was a superb manual, beginning with phonetic knowledge, tables of

Hungarian grammar, the language and various forms of address used in official letters and offices. The first part of the book (*Beszélgetések* – Conversations) contains thirteen situations with examples to help officers and subordinates to communicate with each other. It lists the following situations, just to name a few: weapons training, uniform and military quarter's inspection, visiting the sick, arranging accommodation, on-duty issues, reporting to the commanding officer. The second section (*Parancsok* – Commands) describes the various commands. The third section is entitled *Pieces of Command* (*Szabálati darabok*) in which Czetz explains the rules and regulations. The fourth part (*Principles of War and Rhetoric* – *Hadelvek és szónoklatok*) deals with the principles of warfare, theories of war and quotes from prominent military leaders. The fifth section is entitled *Service Registers* (*Szolgálati jegyzékek*). Part of the book is the German-Hungarian, Hungarian-German military dictionary, which helped the relationship between officers and subordinates with parables (Czetz, 1844; Siposné Kecskeméthy, 2020a: 42).

An important milestone in his career came in May 1847, when he was appointed to the Imperial and Royal Military Staff in Vienna (Siposné Kecskeméthy, 2017: 70). He worked at the Military Cartographic Institute, where he further developed his cartographic skills, broadened his knowledge of cartography and astronomy, and gained a wide range of working experience. He translated into German Elek Fényes' *Magyarország leírása* (*Description of Hungary*) handbook published in 1847 (Czetz 2001:24), which among other things provided detailed information on the population, mining, industry and trade of contemporary Hungary.

Another important stage in his military career was his participation in the Transylvanian military campaign of the 1848–1849 Revolution and War of Independence, where he gained battlefield and combat experience. Czetz played a significant role in the battle of Piski on 9 February 1849 (Kréz 2021: 455). For his outstanding performance, first he was promoted to colonel and then to general on 8 May (Czetz, 2001: 75; Kedves, 1996: 37).

The European years of emigration (1849–1860)

Czetz's military career was broken by the defeat of the Revolution and War of Independence, and he fled from Transylvania through Hungary to Vienna and Hamburg, then to Paris. He joined the Emigration Committee led by Count László Teleki. He wrote articles on various military and political topics (Szinyei, 1891: 478) and published a memoir on Bem's Transylvanian military campaign. This was the first writing published on the War of Independence (Czetz 1868; Szabó 1982: 197). Dur-

ing the Franco-Austrian-Piedmontese War, Czetz was involved in the military planning of the Hungarian Volunteer Brigade to assist the patriots of Garibaldi. The Treaty of Villafranca in 1859 hindered the emigration plans.

This made Czetz realize that there was no reality for the Hungarian emigration to restart the struggle for freedom and liberation. Czetz bid farewell to Europe, not knowing at the time that this would be permanent and headed for South America to start a new life. In 1859, he married Basilia Ortiz de Rozas Almada, niece of the exiled Argentine president Juan Manuel Ortiz de Rozas, which is why he chose Argentina (Czetz, 2001: 114).

New world, new country, new home (1860–1904)

When Czetz arrived in Argentina (June 14, 1860), paid an official visit to General Justo José de Urquiza y García the then Governor of Entre Ríos Province in Paraná (former president of Argentina 1854–1860), because he wanted to be accepted as a general and joined the Argentine army. Not knowing the Argentine reality and conditions, he was not patient enough, and after a month's wait, he went back to Buenos Aires, where he updated his knowledge and skills in mathematics and geodesy, and took a land-surveying exam in October. In 1862, he was commissioned by General Emilio Mitre, Governor of Buenos Aires Province, to take a land survey the large estates around Azul (Czetz, 2001: 117).

In March 1865, with the help of the Lucio Victorio Mansilla – his wife's cousin – he joined the army. He was appointed by President Bartolomé Mitre as Chief of the Military Engineer Department of the General Labour Inspectorate in colonel's rank to the Province of Buenos Aires. In this capacity, he built and designed hundreds of kilometres of telegraph lines and railway networks.

During the war of the Triple Alliance (Brazil, Uruguay and Argentina) against Paraguay, a pioneering unit of military engineers was created by presidential decree of Bartolomé Mitre on 20 April 1865. The President tasked its creation to Colonel Juan Fernando Czetz, who carried out his duties with great effectiveness. He was the first commander of the unit, but his old injury recurred and he was unable to lead his unit into the battlefield. The first Argentine military engineer battalion (Batallón de Ingenieros 1 "Zapadores Coronel Czetz") was named after him and celebrated the 158th anniversary of its foundation on 20 April 2023. He returned to the Rojas area, and finished the mapping of the Brazil and the Paraguay border area. Drafted plans to link the Santa Fe and Esperanza and San Germino rail lines. He proposed the extension of the railway to the northwest (Sunchales, Tucumán), and south to Rosario. He then constructed a telegraph line between Rosario – Santa Fe – Paraná – Concepción del Uruguay (Czetz, 2001: 119–120; Torbágyi, 2009: 47).

In 1869, President Domingo Faustino Sarmiento advocated the creation of the country's first military academy. As part of his educational reform programme, he submitted a bill to the Argentine Congress on 9 August 1869 to establish a military academy. A committee was set up to propose the organization and educational system of the academy. The members of the military committee were General Emilio Mitre, General Indalecio Chenaut, Colonel Mariano Moreno, Colonel Juan Fernando Czetz and Sergeant Major Lucas Peslouan. On 20 June 1869, the decree establishing the academy was issued. Colonel Czetz was appointed director commander. Colonel Czetz's most notable activity in Argentina was the organization of the Colegio Militar (later Colegio Militar de la Nación), which had to be built from the very start, with extremely limited resources.

The academy has had three headquarters since its foundation: San Benito de Palermo (1870–1892), San Martín (1892–1937) and El Palomar from 1938 to the present day. In the decades since its foundation, the military educational institute has trained army officers. Czetz commanded the institute until 24 May 1874, when he was removed from command of the academy (Anderle, 1970: 230).

He moved to Concepción del Uruguay (capital of Entre Ríos province). First, he was appointed secretary of the Institute of Topography and then, in 1875, he became the president of the Institute of Topography. He issued a declaration for a cadastral survey of all the provinces, the first of its kind in Argentina. In 1884, he was appointed head of the Military Engineers, Topography and Cartography Section (IV Sección de Ingenieros Militares, Topografía y Cartografía) (Theész, 1991: 63). He remained in this position until his retirement. Czetz retired as a colonel in the Argentine army in 1895. According to his personnel file, he served 29 years, 9 months and 13 days in the Argentine army.

After his retirement, Czetz thought a lot about returning home. It was in the early 1890s that Kristóf Szongott contacted the Hungarian general living in Argentina and asked him to honour the "Armenia" the Armenian cultural journal (*Magyar-Örmény Havi Szemle*, Hungarian-Armenian Monthly Review, Szamosújvár) with his writings. Kristóf Szongott was the editor of Armenia, the owner of the publishing house. In a letter to Szongott dated 12 April 1895, Czetz wrote the following: „[...] you were the first person since the 48–49th events (*Note by the author War of Independence*) to mention my name again with grace before the Hungarian public.” (Czetz 1895). He corresponded with Kristóf Szongott for many years.

In 1897, János Czetz wrote his biography for the journal Armenia, which was published in two parts: 1: My childhood and youth (1822–1842); 2: My officer's career (1842–1848), (Czetz, 1898: 161–163, Czetz, 1898: 193–196). Czetz sent the journal a number of articles from Argentina. Czetz in his „Public Confession” article revealed that his favourite profession is fighting, he praises Naplőeon and Julius Ceasar, he would like to live in Hungary, he likes dogs and horses, and reads Shakespeare, Moliere and Montesquieu most often (Czetz, 1894). Szongott published „Who invited General Czetz

home?” article in the 1903 issue of *Armenia*, in which he summarized the attempts to bring general Czetz home and the events surrounding his return (Szungott, 1903).

In a letter of 5 March 1892, Czetz confessed that for years his greatest wish had been to see his homeland, his parents' grave before his death, but his family circumstances and financial situation did not allow it. In a letter dated 25 October 1896 Szungott asked him to come home and visit the Millennium National Exhibition, his friends and comrades. In a letter dated 24 November, János Czetz wrote bitterly that the Hungarian government and its representatives had not thought of those who fought for Hungary's independence and that he had not received an official invitation (Szungott, 1903: 4–5).

At the turn of the century, the *Historical Gazette* (*Történelmi Lapok*, Kolozsvár) also published several articles about János Czetz. István Kuskó, director of the National Museum of Historical Relics (*Országos Történelmi Ereklye Múzeum*, Kolozsvár) and a guardian of 1848 traditions, was the editor-in-chief of the journal. The 15 April 1897 issue of the journal published a letter from János Czetz to Albert Deáky, president of the National Museum of Historical Relics of 1848–1849, thanking him for his election as Honorary President. In the same issue, a tribute to General Czetz was published, which reviewed and praised his entire career (Czetz János tábornok, 1897). The *Historical Gazette* also published letters written by Czetz on a wide range of topics (the weather in Argentina, plans to visit Hungary, ideas about the future of Hungary etc.).

Along with Kristóf Szungott, István Kuskó also urged General Czetz to come home for the millennium celebrations (Siposné Kecskeméthy 2022: 164–166). The *Historical Gazette* published an appeal entitled „Let's help General Czetz come home”. He argued that it would be generous if general Czetz could see his glorious homeland again on the occasion of the millennium celebrations (*Segítsük haza Czetz tábornokot!* 1896). The journal reported continuously on the elderly general and his deteriorating health. When it became clear that on the advice of his doctors, he could not undertake the long journey to Hungary, István Kuskó planned to send a delegation and made a detailed itinerary, (Kuskó. 1902: 68–69) but unfortunately this did not take place.

In a letter dated 1 August 1901, János Czetz sent his diary written in Spanish (*Mis Memorias*) to István Kuskó, asking him to translate it into Hungarian and publish it in *Historical Gazette* if he thought it worthwhile (*Czecz tábornok naplója*, 1901). From August 1902 to January 1903, the journal published his memoirs in several parts (Czetz, 1902; Czetz, 1903).

Summary

2024 is a year of special anniversaries linked to János Czetz, too. The Colegio Militar de la Nación will celebrate the 155th anniversary of its foundation on 11 October 2024 and will also commemorate the 120th anniversary of his death.

János Czetz is highly valued in Argentina, bridging countries, continents and people. He has demonstrated excellent organizational skills, an incredible work ethic, a sense of responsibility and perseverance, and has created exceptional values and achievements in Argentina. He was the founder and first director commander of the Colegio Militar de la Nación. He founded the first Argentine military engineering unit (Batallón de Ingenieros 1 "Zapadores Coronel Czetz"). He was involved in Argentina's southern border demarcation work, in the designation of border fortifications and in the mapping of the Brazilian and Paraguayan border areas. The military academy, the military unit he created, still exists today, and its descendants honour the memory of its founder.

Czetz has shown exemplary determination, wherever fate has thrown him, he has had two outstanding lives in two countries. Whatever he was entrusted with, whatever he undertook, he took to heart with total devotion and never wavering enthusiasm. In Argentina, he is remembered with the greatest respect.

References

- Anderle Ádám (1970): A modern argentin hadsereg létrejöttének kérdéséhez: Czetz János. *Hadtörténelmi Közlemények*, 17 (2), 225–233.
- Csikány Tamás (2005): "Két ország katonatudósa: Czetz János". *Új Honvédségi Szemle*, 59 (2), 100–105.
- Czetz János (1844): *Magyar hadnyelvtan a császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára*. Pest: Trattner – Károlyi Ny.
- Czetz János (1868): *Bem erdélyi hadjárata 1848–1849-ben*. Pest: Gyurián és Deutsch Mór.
- Czetz János (1894): *Nyilvános vallomás*, *Armenia*, 8. évf. 40.
- Czetz János (1895): *Levél Dél-Amerikából*, *Armenia*, 9. évf. 182.
- Czetz János tábornok, 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1897. 6 (7–8), 57–59.
- Czetz János (1898): 1. közlemény: *Gyermek- és fiatalkorom (1822–1842)*; 2. közlemény: *Tiszti pályám (1842–1848)*. *Armenia*, 12. évf. 161–163., 193–196.
- Czecz tábornok naplója. *Budapesti Hírlap*, 1901. 21 (247), 16.
- Czetz János (1902): *Emlékirataim*, *Történelmi Lapok*, 8 (1), 2–3., 8 (2) 2–3., 8 (5) 50–51., 8 (6) 59–60., 8 (7) 66–67.
- Czetz János (1903): *Emlékirataim*, *Történelmi Lapok*, 9 (8) 74–75., 9 (9) 82–83.
- Czetz János (2001): *Emlékezéseim*. Budaörs: Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat.

- Kedves Gyula (1996): Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábornoka. Budapest: Országos Örmény Önkormányzat.
- Kréz Gellért (2021): Czetz János, az 1848/49. évi szabadságharc hadtudós honvédtábornoka. *Acta Universitatis Szegediensis*, (3). 437–468.
- Online: http://acta.bibl.u-szeged.hu/74513/1/forum_discipulorum_2021_437-468.pdf
- Kuszkó István (1902): Kirándulási terv, *Történelmi Lapok*, 8 (7), 68–69.
- Magyarosi Sándor (2022): Bevezető – A 200 éve született magyar tábornok és argentin ezredes emlékezete, *Székelyföld – Terra Siculorum*, 26 (6), 59–64. https://epa.oszk.hu/03400/03420/00066/pdf/EPA03420_szekelyfold_2022_06_059-064.pdf
- Podestá, Miguel Ángel (2019): Corazones de patrio sentir, *Relatos y testimonios de una historia sesquicentenario 1869–2019*, Editorial Universtaria del Ejército, Buenos Aires, 1–270.
- Segítsük haza Czetz tábornokot! *Armenia*, 1896. 13 (10), 227.
- Siposné Kecskeméthy Klára (2017): Two lives in two countries 195th anniversary of the birth of János Czetz, *Military Reflections (Vojenské Reflexie)*, 12 (2), 68–80.
- Siposné Kecskeméthy Klára (2020a): Czetz album, Czetz János honvéd tábornok nyomában Argentínában, A Colegio Militar de la Nación alapításának 150. évfordulója 1869–2019. Budapest: HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Nonprofit Kft.
- Siposné Kecskeméthy Klára (2020b): Czetz János nyomában Argentínában. *Honvédségi Szemle*, 148 (5), 120–129. <http://real.mtak.hu/115472/1/SiposneKecskemethyKlara.pdf>
- Siposné Kecskeméthy Klára (2022): Czetz János hazatérési kísérletei. *Székelyföld – Terra Siculorum*, 26 (6), 157–170. https://epa.oszk.hu/03400/03420/00066/pdf/EP_A03420_szekelyfold_2022_06_157-170.pdf
- Szabó László (1982): Czetz tábornok: a lélek nem alszik ki. 182–261. In *Magyar múlt Dél-Amerikában*. Budapest: Európa Kiadó.
- Szinnyi József (1891): Magyar írók élete és munkái. Budapest: Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése, 477–480. Online: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>
- Szongott Kristóf (1903): Ki hívta haza Czetz tábornokot? *Armenia*, 17 (1), 1–6.
- Theész János (1991): “Czetz János, Argentína térképezője”. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 9 (10), 62–63.
- Torbágyi Péter (2009): Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 47. <http://mek.niif.hu/07500/07571/07571.pdf>

Patkós Bence Gergő¹

**„A világnézetek harca” és „Börtönné vált Hispánia” –
a spanyol polgárháború képe a magyar filmhíradóban
„The Clash of Worldviews” and „Spain Became a Prison” –
the image of the Spanish Civil War in the Hungarian newsreel**

Absztrakt

A 1936–1939 közt zajló spanyol polgárháború az egyik első olyan konfliktus volt, melyről már bőségesen rendelkezünk audiovizuális forrásokkal. A filmhíradón keresztül széles tömegek szembesültek az Ibériai-félszigeten zajló eseményekkel szerte a világban, így Magyarországon is. Az elemzés során áttekintjük a magyar filmhíradó Horthy-korszakban és a szocializmus időszakában született, spanyol polgárháborúval foglalkozó anyagait, azok főbb tematikai és propagandisztikus jellemzőit. Tanulmányunkban képet kaphatunk a közvetlen a háború időszakában született beszámolók jellegzetességeiről, valamint a szocializmus időszakából az elsősorban emlékezetpolitikai jelentőségű anyagairól, a Lukács tábornokként az összecsapásokban meghalt Zalka Máté kultuszának építéséről, illetve Rajk László spanyolos múltjáról is. A propaganda egyik szócsovének számító filmhíradó felvételeinek többszemponútú, illetve korokon és rendszereken átívelő elemzésével nemcsak a magyarországi Spanyolország-kép, hanem a világnézeti változások is detektálhatóvá válnak.

Abstract

The Spanish Civil War of 1936-1939 was one of the first conflicts about which we already have a wealth of audiovisual resources. Through the newsreels, the masses of the world, including Hungary, were informed about the events on the Iberian Peninsula. In this analysis, we will review the main thematic and propagandistic features of the Spanish Civil War in Hungarian newsreels from the Horthy era and the socialist period. Our study will also provide an insight into the characteristics of the reports produced directly during the war period, as well as into the material from the socialist period, which is primarily of importance for the politics of memory, the cult of Máté Zalka, who died in the clashes as General Lukács, and László Rajk's past in Spain. By analysing the footages of the newsreel, which was a main instrument of the propaganda, in a multi-perspective way, and across eras and systems, not only the image of Spain in Hungary but also changes in worldviews can be detected.

Bevezetés

A 20. század során az audiovizuális kommunikáció jelentősége folyamatosan nőtt, napjainkban pedig már megkerülhetetlen eleme a médiának és a mindennapoknak. Röviddel a Lumière fivérek találmányát követően felismerték, hogy a film segítségével gyorsan és könnyen tudják eljuttatni és átadni az információkat széles tömegek számára, és hamar rájöttek arra is, hogy ezen eszköz segítségével könnyen befolyásolhatják a társadalmat. Az 1936–1939 között zajló spanyol polgárháború a két világháború közötti Európa egyik legjelentősebb fegyveres konfliktusa volt, gyakran a második világháború főpróbájának is szokták emlegetni. A spanyol polgárháború az egyik első olyan küzdelem volt, melyről elsődleges mozgóképes forrásokkal is rendelkezünk, és a korabeli ember a sajtón túl már a mozikban, filmszínházakban vetített filmhíradókból értesülhetett az Ibériai-félszigeten zajló eseményekről.

Bár a történészek többnyire írott forrásokkal dolgoznak, a 20. század során megnőtt a mozgóképes, audiovizuális források száma és jelentősége. A filmhíradó különleges forrástípus e téren, mivel lényegében szinte egyidőben keletkezik a rögzített eseménnyel, ugyanakkor – informatív műfajról lévén szó – gyakran máris interpretációval és narratívával látják el a megörökített képsorokat. Diktatúrák esetében gyakori volt, hogy a filmhíradón keresztül manipulálni próbálták a társadalmat, így a hírekben rejlő értelmezéseket elemezve gyakran képet kaphatunk a korabeli társadalomról, az azt átható ideológiai keretokről, valamint a propaganda működéséről is átfogó ismereteket szerezhethetünk. (Lénárt 2024). Az általunk vizsgált filmhíradók elsősorban a Horthy-korszakban, valamint a szocializmus idején születtek. A Horthy-korszak filmhíradójával, annak intézményi hátterével és működésével, az egyes filmhíradók, témakörök és azok propagandisztikus vonásainak elemzésével Barkóczy Janka (2017) foglalkozott *Ezerszemű filmhíradó* című monográfiájában, míg a szocializmus idején működő filmhíradó ilyen jellegű történeti összefoglalója egyelőre nem jelent meg.

A spanyol polgárháború magyarországi visszhangjával, valamint a konfliktusban való részvétellel már több korábbi kutatás is foglalkozott. Györkei Jenő még a szocializmus időszakában több, igen részletes tanulmányt és kiadványt is megjelentetett a harcokban résztvevő magyar önkéntesek történetéről és sorsáról (Györkei 1985). Anderle Ádám a korabeli magyar–spanyol diplomáciai kapcsolatokat tekintette át (Anderle 2006). Bodnárné Takács Erika a Népszava, a Budapesti Hírlap, valamint más jobboldali lapok híreit vetette össze, valamint vizsgálta meg azok propagandisztikus elemeit. Fisli Éva a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményével foglalkozott, és a spanyol polgárháború magyarországi sajtóillusztrációit kutatta fel (Fisli 2012). Fislihez hasonlóan Semsey Viktória a képi anyaghoz nyúlt, ő a Nemzeti Újság gazdagon illusztrált anyagait vizsgálta meg (Semsey 2010). A diplomácia- és sajtótörténeti kuta-

tásokon túl Lénárt András a polgárháború filmes ábrázolásait és az arra adott reakciókat vette górcső alá (Lénárt 2024). Ezen elemzéseket folytatva teszünk kísérletet a spanyol polgárháború filmhíradós reprezentációinak bemutatására és elemzésére.

Kutatásunk során a Nemzeti Filmintézet www.filmhiradokonline.hu adatbázisában található Magyar Világhíradó és a Filmhíradó anyagait tekintettük át az 1936 és 1989 közötti időszakban. Elemzésünkben megvizsgáljuk, hogy a korabeli audiovizuális sajtó miképp számolt be a nagyjából szimultán zajló eseményekről, majd áttekintjük, hogy a szocializmus idején hogyan épültek be a hétköznapiakba a spanyol polgárháború eseményei, főszereplői, és ezek miképp alakították a kor emlékezetpolitikáját és propagandáját. Forrásfeltáró munkánk idején a vizsgált periódusban összesen 39 olyan filmhíradórészletet találtunk, melyek szorosan vagy lazábban, de kötődnek a konfliktushoz, ebből 19 a háborúval egyidőben, 1936–1939 között keletkezett, míg a többi 1945 után, egyenlőtlen elosztásban.

Az 1936–1939 közötti híradók jellemzői

Ahogy korábban említettük, a spanyol polgárháborúval egyidőben összesen 19 híradás foglalkozott a konfliktussal. A háború éveiben 1936-ban hat, 1937-ben mindössze egy, 1938-ban hét, míg 1939-ben öt felvétel tudósította nézőit az ibériai csatamezőkről. A Magyar Világhíradót ekkoriban gyártó Magyar Film Iroda Rt. számos külföldi filmhíradóvállalattal állt kapcsolatban, közülük is kiemelkedik a német Ufa-Tonwoche, az olasz Istituto Nazionale L.U.C.E., valamint a két francia cég, a France Actualités és a Pathé. A híradós anyagok mindegyike ezen vállalatoktól átvett anyag, többségük a német (nyolc hír) és az olasz (hat hír) gyártótól került a magyar mozikba, és így a nézők elé. Érdekesség, hogy sem spanyol, sem magyar eredetű forrás nincs a felvételek között – ez azért is fontos részlet, mert már a Magyarországon vetített felvételek származási helye is jelentősen befolyásolhatja a bemutatott tartalmat, és mivel a német és olasz állam elsősorban a felkelő, nacionalista párti erőket támogatták, így a magyar filmhíradó a tőlük kölcsönzött anyagainál fogva – még narráció híján is – akarva-akaratlanul elérhetett propagandisztikus célokat, mivel azok már a saját érdekeik mentén szerkesztették meg a később átvett anyagaikat.

A polgárháborúval szimultán született híradók többnyire hadászati eseményekről szóltak, vizuális szempontból számos lövészárokról, városi csatáról, hadműveletekről, lovasrohamokról, sebesültekről, a pusztítás méreteiről láthatunk képeket. Több várostromról is beszél a filmhíradó, közülük is kiemelkedik a baszk Irún (*Irun eleste*, 1936. szeptember) és Bilbao (*Spanyolország*, 1937. szeptember), valamint a főváros, Madrid ostroma (*Harc a fővárosért*, 1936. november; *Madrid ostroma*, 1936. november). Ér-

dekességgként említenénk az előbbieik kapcsán, hogy az Irún ostromáról is szóló filmhíradót 1936 szeptemberében vetítették a mozikban, József Attila pedig 1936 augusztus végére datálta *Egy spanyol földműves sirverse* című művét, melyben így ír:

*Franco tábornok besorolt ádáz katonának,
nem szöktem meg, mert féltem, agyonlövet úgy.
Féltem – azért harcoltam a haddal a jog s a szabadság
ellen Irun falain. S így is elért a halál.*

Bár valószínűleg József Attila a sajtóból inspirálódhatott e költeménye megírásakor, más jeles magyar írókat és költőket is megihletett a spanyol polgárháború, például Radnóti Miklóst (*Hispania, Hispania...*; *Federico García Lorca*), Kassák Lajost (*Bilbao-Southampton*) vagy a már említett Karinthy Frigyes.

Rendkívül feltűnő sajátossága ezen periódus Spanyolországról szóló beszámolóinak, hogy a filmhíradó 1931-től hangos felvételeket közölt, a polgárháborús anyagok egyike sem tartalmaz valódi narrációt – a 19 felvételtől mindössze egy van, melyet kísér valamilyen szöveg, de valójában az is csak egy inzertkép jellegű mondat: „Az észak felé előnyomuló nemzeti csapatok mindjobban a francia határ felé szorítják a köztársaságiakat, akik naponta tömegesen keresnek menedéket francia területen.” (*Spanyolország*, 1939. február). Ez azért is különleges színfoltja ezeknek a filmhíradórészleteknek, mert épp a narráció lehetne a kulcs a propaganda sikerességéhez, a megfelelő interpretáció és narratíva megteremtéséhez, így a tömegek befolyásolásához.

Ha szöveg nem is, zene már többször hangzik fel, elsősorban az olyan beszámolók esetében, melyek többnyire a nem hadászati jellegű eseményekkel foglalkoznak, például a diadalmeneteken (*Madrid*, 1939. június), győzelmi felvételeken, vagy épp a menekültek viszontagságait bemutató adásokban (*A Pireneusokban...*, 1938. április). A harci események ábrázolásakor gyakran hagyták meg az eredeti hangokat, így rendszeresek a csatazajok, a bombázások dőrejei és a pusztítás robajai, ami ma is elementáris hatással van a befogadóra (*Madrid*, 1939. április).

Narráció híján fontos jellemzője, hogy a befogadó kizárólag a híreket nyitó inzertképen található rövid és sematikus címekre (például Spanyol polgárháború, Spanyolország, A Pireneusokban...) és az azt kísérő párszavas, legfeljebb egy bővített mondat terjedelmű szövegre támaszkodhatott, ha meg akarta tudni és érteni, mit fog látni a vásznon. Mindez azért problémás, mert ennek hiányában a néző nem is tudja beazonosítani, hogy épp kiket látnak a felvételeken, kik a támadók és kik a védekezők, milyen kimenetellel zárul az adott csata vagy ostrom. Ez minden szempontból sajátossága a filmhíradó polgárháborús adásainak, mivel úgy tűnik, a spanyol polgárháborúban rejlő elemeket a korabeli propaganda nem tudta a saját javára fordítani, miközben erre minden lehetősége meg lett volna. A Horthy-korszak Magyarországon tálcán kínálta volna magát a lehetőség, hogy a Franco vezette felkelők oldalára állva a nacio-

nalista erőket támogassák, illetve harcuk értelmét és jogosságát hangsúlyozzák a „fegyvető baloldali, kommunista veszéllyel” szemben. Ehhez képest a narráció elmáradásával ez a befolyásoló szándék alapvetően nem valósult meg, a tények értékítéletektől mentes bemutatásán alapultak a polgárháborúval egyidőben bemutatott híradások.

Szintén szembeötlő jellegzetessége a Magyar Világhíradó vonatkozó 19 részletének, hogy a harcokban résztvevőkről jóformán semmilyen érdemi információt nem kapunk, hosszú ideig se a nacionalista, se a köztársaságparti oldalról nem tájékoztat. Francisco Franco neve és alakja is először csak 1938 januárjában jelenik meg, a Burgosban összeülő nemzeti Nagy Tanács elnökeként (*Burgos*, 1938. január). A Caudillot csak pár pillanatra látjuk, miközben a résztvevők karlendítéssel fogadták őt. Ezt követően Franco még két alkalommal tűnik fel a képeken 1939-ig: előbb 1938. decemberében az Ebro-menti támadás vezetőjeként, tankokat szemlélve (*Spanyol hadszíntér*, 1938. december), majd az 1939. júniusi adásban, ahol a végső győzelmet ünneplő felkelők diadalmenetét és katonai parádéját szemléli Madridban, valamint kitüntetések fogad és beszédek tart (*Madrid*, 1939. június). Franco ilyen mértékű háttérbe szorítása, kevés alkalommal történő szerepeltetése szintén érthetetlen eleme a filmhíradóknak, különösen a mából visszapillantva. Francon túl még Escamez tábornok, valamint José Enrique Varela tűnt fel a felvételeken, azonban róluk sem közölt információt a filmhíradó, így nem derült ki, hogy a felkelők vezetőit látták a vásznon (véltetően maguk a szerkesztők sem ismerték őket). Érdekesség az is, hogy a köztársaságpartiak politikai és katonai vezetői közül ekkor még senki nem jelent meg.

A polgárháborús anyagok által érintett témaköröket tekintve mindenképp különös, hogy egyes megkerülhetetlen jelentőségű területeket egyáltalán nem feszeget a filmhíradó. Még csak utalás sem esik a nacionalista oldalon megvalósuló olasz és náci nemzetközi beavatkozásról, de a köztársaságpartiakat támogató Nemzetközi Brigádokról sem tettek említést. Szintén kimaradó, ámde nagyon izgalmas kérdés a menekültek ügye. A háború alatt és azt követően több százezer ember hagyta el Spanyolországot, az ő helyzetükről és viszontagságairól mégis keveset beszél a magyar filmhíradó. Két alkalommal a francia–spanyol határon látjuk őket: előbb 1938 áprilisában, amikor „a győzelmesen előnyomuló spanyol nemzetiek elől a kormánypártiak tömegesen keresnek menedéket francia területen” (*A Pireneusokban...*, 1938. április), majd az 1939. februári filmhíradóban, szinte ugyanezen szavak kíséretében a látjuk a meggyötört, megfáradt arcokat (*Spanyolország*, 1939. február).

A polgárháború megítélése a koalíciós évek és a szocializmus idején

A második világháborút követően Magyarország állami berendezkedése gyökerestől átalakult, jelentős politikai és társadalmi fordulat állt be, ami hatással volt a spanyol polgárháború eseményeinek és főszereplőinek megítélésére, még tíz, húsz, harminc és negyven évvel az események befejeződése után is, és a téma egészen a rendszerváltásig vissza-visszatért a mozikba. Bár Magyarországra nézve komoly relevanciája látszólag nem volt a spanyol polgárháborúnak, mégis többször megjelent, elsősorban ideológiai, politikai és emlékezetpolitikai okokból kifolyólag – mindez a hidegháborús nemzetközi környezetnek, a magyarországi rendszerváltozásnak, illetve a konfliktusban részt vevők szerepének növekedésével magyarázható. Összesen 20 olyan felvételt ismerünk, amelyek konkrétan vagy érintőlegesen szólnak a polgárháborúról, de mindenképp utalnak rá, és kiindulási pontjuk ez a hároméves testvérgyilkos háború, ami sajátos értelmezésbe került Magyarországon. A majdnem öt évtized alatt mind a Rákosi-, mind a Kádár-korszak idején vissza-visszatérő téma volt az Ibériai-félszigeten lezajlott véres eseménysorozat, de konkrét tendenciák kronológiai szempontból nem állapíthatók meg.

Legmeghatározóbb elemei a spanyol polgárháború 1945 utáni magyarországi filmhíradós ábrázolásának a partizánmozgalom működéséhez és megemlékezéseihez kötődő felvételek. A filmhíradó több alkalommal is megörökített ellenálló- és partizán emléküléseket, ahol mindig jelen volt egy-egy spanyolos múlttal bíró személy. Először 1946 májusában találhatunk a spanyol polgárháborúhoz kötődő hírt: ekkor avatták fel a Magyar Partizánszövetség emléktábláját a budapesti Szabadság téri Szovjet hősi emlékmű oldalán, az eseményen pedig Rajk László belügyminiszter is részt vett „a spanyol Nemzetközi Brigád nevében.” (*A Magyar Partizánszövetség emléktáblájának avatása*, 1946. május) Később rendszeresen beszámoltak az egykori fegyveresek kitüntetéseiről (*62 rendőr kapott Szabadság érdemrendet*, 1947. szeptember; „*Spanyol földön a magyar szabadságért*”, 1956. október), a Partizánszövetség üléseiről, valamint az általuk szervezett partizánkiállításokról. Egy ponton a filmhíradó úgy fogalmaz: „A nemzetközi brigádok magyar önkénteseinek harca pártunk történetének egyik legdicsebb fejezete.” – ez is jól érzékelteti, hogy milyen jelentős szerepet szántak a spanyol polgárháborúnak a nemzetközi munkás- és partizánmozgalom propagandájában, a hősök nemzeti panteonba történő emelésében, mivel ezzel új példaképeket tudtak állítani és új értékrendeket tudtak közvetíteni a gyökerestől megváltozott Magyarországon.

Rajk László visszatérő alakja volt a spanyol polgárháborúval kapcsolatos híreknek. A Mafirt Krónika 1947. szeptemberi filmhíradójában értesülhetünk arról, hogy Rajk –

Florek Andrással egyetemben – Szabadság érdemrendben részesült partizántevékenysége miatt – utóbbiról azt is megtudhattuk, hogy szakaszvezető spanyolországi partizán volt (*62 rendőr kapott Szabadság érdemrendet*, 1947. szeptember). Rajk polgárháborús múltja csak a volt belügyminiszter rehabilitálásról és újratemetéséről szóló adásban került elő ismét, igen pozitív színben: „Emlékezzünk. Rajk László a spanyol szabadságharc legendás Firtos Lászlója, a magyar munkásmozgalom egyik legkiemelkedőbb egyénisége.” (*Soha többé!*, 1956. október) Érdemes felfigyelni arra a Rajk megítélésében bekövetkező fordulatra, ami a filmhíradó narrációjából derül ki, különösen annak fényében, hogy az 1949-ben koncepciós eljárást követően kivégzett volt belügyminiszter ellen felhozott koholt vádakban több alkalommal is felemlítették spanyolos múltját, ahol a vád szerint trockistává vált (Anderle 2015). De Rajk hiába jutott magasra a párt hierarchiájában, és hiába rehabilitálták őt, a spanyol polgárháborús híradások főszereplője, a partizánmozgalom és a nemzetközi brigádok elsőszámú hőse nem ő, hanem az egykori Lukács tábornok fedőnéven harcoló Zalka Máté volt.

Zalka Máté a szocialista Magyarország emlékezetpolitikájának egyik kiemelkedő népszerűségű és jelentőségű alakjává vált. Zalka Máté a köztársaságpártiak oldalán harcolt önkéntesként, végül egészen tábornoki rangig jutott Lukács Pál álnéven, és 1937-ben esett el Huesca közelében. Zalka emlékének ápolása többször is visszatérő eleme volt a filmhíradónak, és a spanyol polgárháborúval, partizánmozgalmakkal kapcsolatos hírek kulcsfigurájává és hősévé vált. 1948 áprilisában a Spanyol Köztársaság kikiáltásának megemlékezéséről számolt be Magyar Filmhíradó. A hír épp Zalka nevével kezdődött: „Zalka Mátéval az élen küzdöttek a magyar szabadságharcosok Franco fasisztái ellen Spanyolországban.” A rendezvény keretein belül – melyen Rajk beszédet mondott, de jelen volt Gerő Ernő, valamint Guardiola köztársasági követ is – átadták a Zalka Máté Tanonc és Ifjúmunkás Otthont, ráadásul még mellszobrát is megkoszorúzták (*Megemlékezés a Spanyol Köztársaság kikiáltásának alkalmából*, 1948. április). 1956 októberében a spanyol polgárháború kitörésének húsz éves évfordulóján Zalka Máté Emlékéremmel tüntették ki a nemzetközi brigádok egykori magyar harcosait, így beemelve őt a legnagyobb munkásmozgalmi alakok közé („*Spanyol földön a magyar szabadságért*”, 1956. október). Zalka természetesen a partizánkiállításoknak több ízben is megkerülhetetlen alakja volt, számos installáció és poszter ismertette életútját az érdeklődő látogatóknak – a filmhíradó tanúsága alapján néhány úttörőnek olyan szerencsében is volt része, hogy Zalka egykori harcostársa, Szántó Rezső mesélt nekik az átéltekről (*Partizánkiállítás Budapesten*, 1958. október). A néhai Lukács tábornok fényképe nélkül lényegében nem is jelent meg hír a polgárháborúhoz vagy a partizánmozgalomhoz kötődő témában. A Zalka-kultusz egyik meghatározó eleméről, a nemzetközi koprodukcióban a spanyol polgárháború kitörésének 40. évfordulójára készült *Fedőneve: Lukács* című film forgatási munkálatairól is megemlékezett a Magyar Filmhíradó, az adásban a Zalkát alakító Kozák Andrást is megszólaltatták, így reklámozva a korszak egyik

propaganda- és kurzusfilmjét. Bár az egykori Lukács tábornokról nem tudunk meg sokat, a film készítésének körülményeiről szóló beszámolót átjárják az ideologikus és propagandisztikus elemek: hangsúlyozzák a fasizmus elleni első nagy nemzetközi harc jelentőségét, Lukács tábornok vezető szerepét (*Készülő magyar filmekről – Felsőneve: Lukács, Herkulesfürdői emlék, Ludas Matyi, Gusztáv*, 1976. április). Zalka egyébként a polgárháborús híreken túl számtalan további alkalommal is felbukkan a filmhíradó anyagaiban – elsősorban gazdasági hírekben, mivel számos termelőszövetkezet viselte a nevét szerte az országban, így öregbítve az egykori ellenálló hírét.

Rajkon és Zalkán túl más egykori résztvevőkről és szemtanúkról is forgatott a filmhíradó, az ő megjelenésük ugyanakkor egyedi, nem szerepeltek olyan rendszeresen mint Rajk vagy Zalka. Több egykori partizánt is megemlítenek és megjelenítettek a vásznon, például Florek Andrást, Sziklai Sándort, Vass Endrénét, Csatári Józsefet, Csébi Lajost, Szántó Rezsőt, de visszaemlékezett Jász Dezső (*Emlékezés a spanyol polgárháborúra*, 1976. szeptember), Tömpe István, az MSZMP KB tagja (*A II. világháború emlékezete*, 1979. augusztus), valamint Gyáros László is, aki épp a forgatást követően pár héttel hunyt el, és temetéséről is beszámolt a filmhíradó (*Elhunyt Gyáros László*, 1980. február). Érdekesség azonban, hogy a polgárháború egyik meghatározó, magyar származású alakjáról és viselt dolgairol egészen 1989 áprilisáig egyáltalán nem tettek említést. Gerő Ernőről van szó, aki a konfliktus idején a Szovjetunióból érkezett Spanyolországba, és Barcelonában az NKVD ügynökeként saját elvtársait sem kímélte, kiérdemelve így a „barcelonai mészáros” gúnynevet (Baráth, 2011). Gerő csak a rendszerváltást közvetlenül megelőző hónapokban jelenik meg a polgárháborúval összefüggésben, melyben bűneiről kendőzetlenül mesélt a narrátor:

A szovjet hajók azonban nemcsak hadihajót tettek partra. A Komintern tanácsadói a tisztogatások sztálini fegyverét is csatasorba állították. Sajnos e kétes hírű moszkvaiak között is akadtak honfitársaink, például Gerő Ernő, akire máig is gyűlölettel emlékeznek a katalánok. A köztársaságot védő úgynevezett anarchisták elleni irtó hadjárata súlyos károkat okozott a demokratikus erőknek. Így hát nem csupán a francoisták fölénye pecsételte meg a köztársaság sorsát. (Az Elesettek Völgye Spanyolországban, 1989. április).

A filmhíradó fentebb bemutatott emlékezetpolitikai és kultuszépítési céljain túl a hidegháborús külpolitikai viszonyok értelmezésébe is igyekezett bevonni a spanyol polgárháborút és annak következményeit – már 1948-ban a nemzetközi fasizmus elleni legendás és hősies harcot hangsúlyozták (*Megemlékezés a Spanyol Köztársaság kikiáltásának alkalmából*, 1948. április). Többször megjelentek köztársaságparti politikusok is, például a köztársasági Spanyolország követé, Guardiola, de járt és felszólalt Magyarországon a „spanyol szabadságharc legendás hősnője” Dolores Ibarruri is (*Őt világrész nőmozgalmának vezetői Budapesten*, 1961. október). Külön fel kell hívnunk a figyelmet ez esetben a szóhasználatra: a propaganda ügyesen kezdett el beszélni a spanyol nép fasisztákkal szemben vívott szabadságharcáról – miközben a gyakorlatban épp a köztársaságiak voltak hatalmon, és a nacionalista erők voltak a felkelők.

Felemlegették, hogy Franco tábornokkal az élen a fasiszták összefogtak a spanyol néppel szemben, „a német és olasz fasizmus fegyveres segítségével Franco tábornok csapatai megtámadták a fiatal Spanyol Köztársaságot” – börtönné vált Hispánia (*Spanyol szolidaritási kiállítás Budapest, 1963. november*). A fasizmussal szembeni harc visszatérő eleme volt ezeknek a híradásoknak, melyeket a hatalom ügyesen használt fel saját céljai érdekében, akár csúsztatások és történelemhamisítás árán is.

Jellemzően a jelentősebb évfordulók is alkalmat kínáltak a spanyol polgárháborúról való megemlékezésre. A háború kirobbanásának húsz éves évfordulója kapcsán a filmhíradó a már említett Zalka Máté Emlékérem odaítéléséről szólt, míg hét évvel később szolidaritási kiállítást rendeztek Budapestén (*Spanyol szolidaritási kiállítás Budapest, 1963. november*). 1969-ben a háború 30 évvel azelőtti befejezésének emlékére Thália színház programjára tűzte Ernest Hemingway *Akiért a harang szól* című művét, melynek próbáiról a Magyar Filmhíradó is beszámolt, de a darab ismeretetésén túl elsősorban propagandisztikus elemeket fedezhetünk fel a tudósításban: Hitler és Franco kedélyes kézfogását látjuk, a narrátortól megtudjuk, hogy kettejük hadai közösen verték le a Spanyol Köztársaság védelmezőit, míg a két jeles színész, Nagy Attila és Horváth Teri színpadi próbán készült párbeszédéből kiderül, hogy az ember eredendően antifasiszta lesz, amint megismeri és megérti, mi is az a fasizmus („*Akiért a harang szól*”, 1969. február). A spanyol polgárháború kirobbanásának 50. évfordulójára 1986-ban egy tízperces, igen elfogult anyagot állított össze a Magyar Filmhíradó stábjá, mely végig eredeti, archív felvétellel dolgozott, míg a képeket többek közt Arma Pál és Komját Aladár jegyezte *Madrid védői* című mozgalmi dal kíséri. Az összességében dokumentumfilmnek beillő anyag rengeteg tény tartalmaz, kezdve a háború kirobbanásának körülményeivel, a nemzetközi beavatkozásokon keresztül a magyar résztvevőkkel bezárólag, bár ideologikus és propagandisztikus mivoltát nem lehet letagadni, de összességében egy korrekt képet kaphatott a néző a spanyol polgárháborúról (*Ötven éve kezdődött a spanyol polgárháború* 1986. július).

Az utolsó, a spanyol polgárháborúhoz kötődő híradás 1989 áprilisában, a szocializmus végnapjaiban került bemutatásra, és az *Elesettek Völgyét* mutatta be kellő objektivitással. A Franco által építtetett emlékhelyet mint a megbékélés helyszínét mutatja be – jóllehet a spanyol társadalomban az áldozatok mauzóleuma mai napig vitatott és kétes megítélésű –, de felhívja a figyelmünket a mai napig érvényes gondolatra: „Történelemkönyveink azonban máig sem nyújtanak biztos támpontokat a múltban való eligazodáshoz.” (*Az Elesettek Völgye Spanyolországban, 1989. április*)

Fontos megjegyeznünk, és jelentősen árnyalja a Spanyolországról alkotott korabeli képet, hogy kutatásunkban kizárólag a spanyol polgárháborúra vonatkozó hírekre koncentráltunk. Ez azért nagyon fontos kitétel, mert a filmhíradó ezeken túl gyakran közölt turizmussal, a spanyol életmóddal, a sporttal, bikaviadalokkal, ünnepekkel foglalkozó híreket és dokumentumfilmeket – még a francói Spanyolországból is. Ezek azonban önmagukban nem tartalmaznak olyan lejáratozó típusú anyagokat,

mint amilyenekre számítani lehetett volna a polgárháborús anyagok, illetve a két ország közt feszülő, szélsőséges világnézeti különbségek tükrében.

Összegzés

Összességében megállapítható, hogy az 1936–1939 között készült, a spanyol polgárháborúval foglalkozó filmhíradórészletek lényegében nem alkalmaztak kirívóan propagandisztikus elemeket, sőt, mondhatni objektíven, értékítéletektől mentesen mutatták be a Magyarországra a filmhíradón keresztül eljutó információkat. A Horthy-korszakban a Magyar Világhíradó nem használta fel saját maga érdekében a konfliktusban rejlő ideológiai és politikai töltetet, jóllehet az messzemenőig alkalmas lett volna a „baloldali veszély” hangsúlyozására, valamint a Franco vezette nemzeti erőkkel egy platformra való helyezkedéssel. A beszámolók többnyire sematikusak, valós befolyásolási szándékot nem fejtettek ki – egyedül a felhasznált anyagok forrásából következik minimális fokú elfogultság, de ehhez a Magyar Világhíradó az eszközökben és a küzdelemben rejlő lehetőségek ellenére érdemben nem tett hozzá, és nem fordította a maga javára.

Ezzel szemben az 1945 utáni Magyarországon minden lehetőséget megragadtak annak érdekében, hogy a spanyol polgárháborút, az abban résztvevő magyar és külföldi személyeket beilleszték az új világnézet keretei közé, és azon keresztül egy új világrendet is megmagyarázzanak. Remekül nyúltak a spanyol köztársaság politikusaikhoz, a nemzetközi brigádokban harcolókhöz, és kiválóan használták fel őket saját, új hőseik megteremtése, a partizánkultusz kiépítése és éltetése érdekében, mellyel az ország kultúráját, értékrendjét alapjaiban tudták befolyásolni és megváltoztatni. Az összehasonlításból egyértelműen ki-világlik, hogy a szocialista propaganda sokkal eredményesebben, változatosabban nyúlt a témához, és a spanyol polgárháború kínálta minden lehetőséget kiaknázott saját álláspont-jának igazolására, valamint a világ és a történelem magyarázatára.²

Felhasznált források

Spanyol polgárháború 1936. augusztus, Magyar Világhíradó 650. https://filmhiradokonline.hu/wa_tch.php?id=1975 [Utolsó letöltés: 2024. 07. 23.]

Spanyol polgárháború 1936. augusztus, Magyar Világhíradó 654. https://filmhiradokonline.hu/wa_tch.php?id=1998 [Utolsó letöltés: 2024. 07. 23.]

Irun eleste 1936. szeptember Magyar Világhíradó 656. https://filmhiradokonline.hu/wa_tch.php?id=2014 [Utolsó letöltés: 2024. 07. 23.]

- Döntés előtt* 1936. október Magyar Világhíradó 662. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2062> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 23.]
- Harc a fővárosért* 1936. november Magyar Világhíradó 665. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2085> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 23.]
- Madrid ostroma* 1936. november Magyar Világhíradó 668. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2105> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 23.]
- Spanyolország* 1937. szeptember Magyar Világhíradó 708. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2472> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 23.]
- Burgos* 1938. január Magyar Világhíradó 727. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2657> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- A spanyol harctérről* 1938. február Magyar Világhíradó 728. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2666> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- A Pireneusokban* 1938. április Magyar Világhíradó 738. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2756> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- Háborús évfordulók* 1938. július Magyar Világhíradó 751. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2878> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- Spanyolországban...* 1938. augusztus Magyar Világhíradó 754. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2905> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- Spanyolországban.* 1939. augusztus Magyar Világhíradó 756. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2927> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- Spanyol hadszíntér* 1938. december Magyar Világhíradó 775. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3125> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- Spanyolország.* 1939. február Magyar Világhíradó 781. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3178> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- A Pireneusokban...* 1939. február Magyar Világhíradó 783. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3193> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- Madrid.* 1939. április Magyar Világhíradó 789. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3242> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- Madrid* 1939. június Magyar Világhíradó 797. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3317> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- Barcelona.* 1939. december Magyar Világhíradó 826. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3581> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 24.]
- A Magyar Partizánszövetség emléktáblájának avatása* 1946. május Mafirt Krónika 27. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6147> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 25.]
- A köztársasági elnök újévi fogadónapja* 1947. január Mafirt Krónika 50. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6304> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 25.]
- 62 rendőr kapott Szabadság érdemrendet* 1947. szeptember Mafirt Krónika 84. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6501> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 25.]
- Megemlékezés a Spanyol Köztársaság kikiáltásának alkalmából* 1948. április UEFI Magyar Filmhíradó 6. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6707> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 25.]
- Csak röviden...* 1955. október Magyar Filmhíradó 39. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=12125> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 25.]
- Soha többé!* 1956. október Magyar Filmhíradó 41. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=13161> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 25.]

- „Spanyol földön a magyar szabadságért” 1956. október Magyar Filmhíradó 43. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=13174> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 25.]
- Partizánok* 1957. december Magyar Filmhíradó 49. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=13676> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 25.]
- Partizánkiállítás Budapesten* 1958. október Magyar Filmhíradó 43. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=14621> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Öt világrész nőmozgalmának vezetői Budapesten* 1961. október Magyar Filmhíradó 41. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=16210> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Spanyol szolidaritási kiállítás Budapesten* 1963. november Magyar Filmhíradó 46. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=17415> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- „Akiért a harang szól” 1969. február Magyar Filmhíradó 8. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=19796> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Spanyol műemlékek (gép)madártávlatból* 1970. október Magyar Filmhíradó 42. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=20448> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Tiltakozás Franco ellen* 1975. október Magyar Filmhíradó 44. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21678> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Készülő magyar filmekről – Fedőneve: Lukács, Herkulesfürdői emlék, Ludas Matyi, Gusztáv* 1976. április Magyar Filmhíradó 15. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21760> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Emlékezés a spanyol polgárháborúra* 1976. szeptember Magyar Filmhíradó 39. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21839> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- A II. világháború emlékezete* 1979. augusztus Magyar Filmhíradó 35. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=22304> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Elhunyt Gyáros László* Magyar Filmhíradó 8. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=22384> 1980. február [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Ötven éve kezdődött a spanyol polgárháború* 1986. július Magyar Filmhíradó 29. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=23024> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]
- Az Elesettek Völgye Spanyolországban* 1989. április Magyar Filmhíradó 13. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=23402> [Utolsó letöltés: 2024. 07. 26.]

Irodalomjegyzék

- Anderle, Á 2006, *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Anderle, Á 2015, A Rajk-per spanyolországi előzményei. *Századok*, Vol. 149. 6. pp. 1327–1361.
- Baráth, M 2011, „Pedro”: Gerő Ernő Spanyolországban. *Történelmi Szemle*, Vol. 53. 3. 387–423.
- Barkóczi, J 2017, *Ezerszemű filmhíradó. Vizuális propaganda Magyarországon 1930–1944*. MMA MMKI – L’Harmattan, Budapest.
- Bodnárné Takács, E 1986, A spanyol polgárháború a korabeli magyar sajtó tükrében. *Jel-Kép*, Vol. 7. 2. pp. 137–147.
- Fisli, É 2012, Nyersanyagból történetek. Spanyol polgárháborús sajtóillusztrációk a harmincas évek Magyarországon. *Per Aspera ad Adstra*, Vol. 8. 2. pp. 99–112.

Györkei, J 1985, Magyar internacionalisták a Spanyol Köztársaság oldalán. In: Tóth, S (szerk.) *Magyarország hadtörténete 2*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.

Lénárt, A 2024, Mozgóképes múlt. Közelítések a film és a történelem kapcsolatához. Kronosz Kiadó, Pécs.

Semsey, V 2010, A Nemzeti Újság illusztrációi a spanyol polgárháborúról. Századok, Vol. 144. 1. pp. 125–142.

¹ doktorandusz, SZTE Történelemtudományi Iskola Jelenkortörténeti és Összehasonlító Történettudományi Doktori Program, bence.patkos@gmail.com

² A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-70 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Vanessa Martins

The impact of the Mediterranean on Logistics

Abstract

Supply Chain and Logistics are advancing and expanding sectors. The primary objective of Logistics is to ensure that the appropriate inputs and outputs are available when and where they are required at the lowest cost, and to improve these processes efficiency.

Suez Canal, one of the most significant maritime canals for global product commercialization, was designed to connect Asia and Europe, and consequently USA. Therefore, the new route turned possible, by the Suez Canal, the elimination of the need to circumnavigate the entire African continent to travel by water to Europe from Asia. Trade logistics, or the ability of countries and companies to export products, is a key ingredient for economic competitiveness, growth, and poverty reduction. The purpose of this paper is to show the importance of the Mediterranean region has to logistics and supply chain systems. In addition, show some cases impact on it, how Suez Canal affected the economy especially after the events “Ever Given” and pandemic, how seaports took advantage of its location to obtain a competitive edge and establish a free zone and an international logistics hub. How these surrounding countries can cooperate to advance the economic objectives of the ones which use the canal. The risks and opportunities associated with the Mediterranean and Suez Canal regional development are also included on this article. It comprises the most recent topics, including logistical operations and maritime transportation systems. It examines the evolution of logistics, the characteristics of diverse transport operations, the future course of logistics development, and the relationship between logistics development and transportation systems. The question, could we ever achieve the fullest advantages among the ports of the Mediterranean and still guarantee the security, is a one of the keys mentioned. Lastly, it implies that the countries bordering the Mediterranean must cooperate if they are to advance toward service complementarities and integration, avoid competition, and exploit opportunities.

Key words: maritime trade route, Mediterranean, global crisis, logistics, supply chain, Suez Canal.

Introduction

Logistics is one of the most important sectors structuring cooperation, socio-economic development, and regional integration. According to Jomini (1862), on the art of war, “Logistics comprises the means and arrangements which work out the plans of strategy and tactics”. Logistics is one of the main columns of support for the continuous development of economies and its indicator of global competence. The increasing internationalisation

of operations requires a special emphasis on the global performance of distribution and supply networks as mentioned by Anwar Zibaoui (2021). Transport and logistics promote cooperation and development. Logistics must be effective and efficient to increase the development and, also, improve the economy.

Supply chain management is “a set of synchronized decisions and activities” as defined by Li (2014). Supply chain and logistics are advancing and expanding sectors. The primary objective of logistics is to ensure that the appropriate inputs and outputs are available when and where they are required at the lowest cost, with quality and to improve the efficiency of these processes and to reach customers’ requirements. Also, according to Li (2014), supply chain management main objective is to achieve a competitive advantage. An efficient logistics system and supply chain management are essential for all kind of businesses to remain competitive in today's global economy, especially when speaking about trade as it keeps the world connected.

Maritime World Trade

World maritime trade refers to the transportation of goods and products by sea among different countries and regions. As described by Psaraftis, (2021, p. 535) “(...) maritime transport is very diverse, spanning a very broad variety of different ship types and several segments of shipping markets and services, ranging from tankers to containerships, from passenger to cargo services, from deep sea to short sea routes, and from bulk commodities to unitized cargoes. All this diversity has evolved over a long history that has paralleled the evolution of human civilization, and the ever-lasting drive to explore new worlds, engage in trade, connect remote regions and peoples together, and even wage wars among nations”. Shipping companies and port operators must work together to ensure that goods are transported efficiently, safely, and cost-effectively across international waters. Besides affecting economic growth and development, maritime transport has a great influence on sustainable development, as it is considered an environmentally friendly mode of transport as mentioned by Psaraftis (2021).

It is a crucial aspect of the global economy, as shipping accounts for a significant portion of international trade. Maritime logistics is a vital component of global trade, as most of the international trade is conducted via sea transportation. According to the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), around 80% of global trade by volume and over 70% by value is carried by sea. On figure 1 from Worldtradia, it is possible to see the International maritime trade routes and their global percentages.

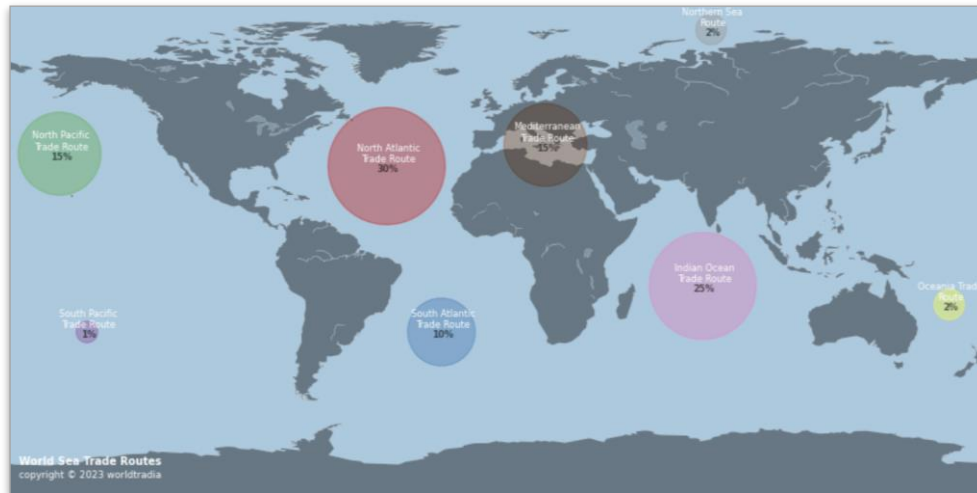

Figure 1
World Sea Trade Route
(Worldtradia 2023)

Mediterranean Trade Route

Mediterranean trade route refers to the historical network of trade routes that linked the countries of Europe, Africa, and Middle East. Historically, Suez Canal, one of the most significant maritime canals for global product commercialization, was designed to connect Asia and Europe. Therefore, the new route made possible by the Suez Canal, the elimination of the need to circumnavigate the entire African continent to travel by water to Europe from Asia, and consequently connecting to the USA. According to Anwar Zibaoui (2021), trade logistics, or the ability of countries and companies to export products to international markets, is a key ingredient for economic competitiveness, growth, and poverty reduction. It generates jobs, creating more opportunities and, also, development.

The logistics sector presents a great importance worldwide, logistics and supply chain management can quickly and effectively enhance and expand businesses. The Mediterranean region has around 87 ports and terminals in many different countries such as Lebanon, Spain, Italy, Greece, Turkey, France, Egypt, Malta, Morocco, and Algeria. Which represents 25% of world maritime trade, and is the leading tourist destination in the world, according to the information provided by the webinar hosted

by Union for the Mediterranean and the MEDports Association (27 May 2020). In addition to the relevance of the Mediterranean, the ongoing war between Russia and Ukraine blocked the railways connection between China and Europe which makes the Mediterranean trade route even more vital to the export of goods on that region.

Challenges

Maritime trade has been essential for the growth and development of many countries, particularly those that rely on exports for economic growth. However, it is also subject to several challenges related to security matters, including piracy, geopolitical tensions, natural disasters, armed conflicts, economic challenges, and environmental concerns.

Once mentioned by Anwar (2021) “(...) Mediterranean integration would change trends and benefit everyone. It would attract international companies, increase exports, and boost the creation of local jobs and businesses. Closing the existing gaps between two Mediterranean shores will not be easy but achieving it would mean a more effective transport network, more trade and development. The region has the capacity and ambition to become a key player on the international logistics scene.,,

It is believed that one of its challenges, Piracy in the Mediterranean region, has been attributed to unemployment in some of the economically disadvantaged countries in the area. Some unemployed seek into the piracy as a way of survival. The recent captures of large ships by Somali pirates, has gained widespread attention worldwide in the past few years. This activity of piracy has been a problem in many places, especially Somalia and Nigeria. The practice has since spread to other major sea routes around the world, from South-East Asia and the Mediterranean to West Africa and Central America according to Jessica on World Facts. The piracy is a real threat to the maritime trade since it causes much more than financial damage.

Armed conflicts can cause disruptions to trade: If armed conflicts disrupt trade routes or cause damage to infrastructure such as ports and roads, this could impact the flow of goods between Middle Asian countries and the Mediterranean region. As an example, the conflicts in Syria, Libya, Lebanon Tunisia, Yemen, and Sudan. Conflicts in Middle Asia and Maghreb Africa, could lead to an increase in refugee flows to neighbouring countries, including in the Mediterranean region. This could impact the economy in several ways, such as putting pressure on social services and increasing demand for housing and other resources.

Increasing in oil prices: Many Middle Eastern countries are major oil producers, conflicts in the region can lead to disruptions in oil supplies. If oil prices increase as a result, this could impact the global economy but especially of Mediterranean countries that rely on oil imports. As occurred in 2022, when there was an increasing on

oil prices. As mentioned by Sibel Morrow on Anadolu Agency news “global oil markets started the week on a bullish sentiment over rising tension in the UAE after three fuel tanker trucks exploded in the industrial Musaffah area in the capital Abu Dhabi. A fire also broke out at a construction site at the Abu Dhabi International Airport.”

Climate changes: According to Torres (2021), the Mediterranean area is getting hotter because of climate change, and it's heating up faster than other places in the world which can highly impact on maritime trade. Different things related to climate change can cause problems to the harbour, ships, and the maritime infrastructures, increasing the risk of failure under the occurrence of potential waves which can also cause damage to port buildings and make the chances of flooding much higher. On the other side, climate changes can also affect the ability of ecosystems to provide supply merchandise and, especially affecting tourism, livestock and agriculture sectors as observed also by Torres et al (2021). Alexandra (2021, p.19) affirms that maritime transport is very important for world trade, supply chains, resource distribution and overall economic growth. It can affect many industries sectors in different ways and is considered, it is also considered less harmful to the environment than other forms of transportation.

In 2008 world economic crisis, the Mediterranean coast was the most hit part of the EU and still didn't recover from that, while the Arabic Spring and other changes creates chaos in many African and Middle east countries in the region, which resulted in economic decline or even collapse. Consequently, there was a high inflation, huge emigration appeared, many qualified young people left the region, whose knowledge is missing from high-tech industries as maritime logistics.

Unpredictable Events

There are some possibilities to predict some events that way being able to prevent some difficult situations. However, sometimes unpredictable, and unforeseen events happen, requiring quick actions to control the chaos.

Ever Given is a container ship that became stuck in the Suez Canal on March 23, 2021, causing a major disruption to global shipping. The ship was in route from China to the Netherlands when it ran aground in the narrow canal, blocking the passage for other vessels and causing a traffic jam of hundreds of ships waiting to pass through. Efforts to dislodge the ship were complicated by its size, and location in a narrow section of the canal. The incident prompted renewed scrutiny of the shipping industry's reliance on large container ships, which can pose significant risks and challenges to navigation in narrow waterways. The incident led to a backlog of cargo and delays in global shipping, the disruption caused a Trade loss estimation \$54 billion. According to data from Lloyd's List, the stranded ship was holding an estimated \$9.6 billion worth of trade each

day stuck in the Suez Canal. German insurer Allianz has estimated between \$6 billion and \$10 billion in damage per week to global trade (cit. in Rolling Stone Brasil news). The accident also highlighted the importance of the Suez Canal to global trade, as the canal provides a vital shortcut between Europe and Asia for many ships.

Some of COVID-19 effects were closed borders, telework, travel bans, and confinement are also some effects occurred by the pandemic which contribute to demonstrate to transport and logistics sectors that global supply chains are easily affected and damaged. As mentioned by Anwar Zibaoui (2021), the COVID-19 episode has expanded the significance of supply chains in reacting to needs in real time and within the transportation of products whether in managing the increase in online retail request or maintaining the supply of medical supplies and new items.

Based on the forecast of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), “the global economic expansion is anticipated to decelerate to 2.5% in 2022 and further diminish to 2.2% in 2023. The deceleration of global economic growth would result in a shortfall of real GDP below its pre-pandemic trajectory, incurring a financial loss of over \$17 trillion worldwide, equivalent to approximately one-fifth of worldwide income”. All this economically decreasing is due to the pandemic restrictions.

What can be done to avoid this kind of unpredictable situation? There is a need for cooperation among the regional countries which can help to mitigate most of the mentioned challenges which can accelerate economic growth and social progress. There are several obstacles and difficulties to this cooperation and the European Union should be a role player to accelerate it.

Conclusions

Overall, the world maritime trade plays a crucial role in the global economy, facilitating the movement of goods and products across borders and contributing to economic growth and development in many countries. There are some challenges related to security as piracy and the conflicts in Middle-Asia and Africa countries that need to be solved to improve the fullest capacity of the Mediterranean region. Since a lot of global trade happens by maritime route, piracy is a major problem that can cause serious damage to the world economy. In addition to the challenges the Mediterranean region faces, there were some unpredictable events that disrupted its maritime transportation services which caused some losses to the economy.

The Mediterranean also the Suez Canal, hold a significant function to Europe especially related to the maritime trade route, as it has a crucial impact on the global exports, which facilitates the trade in Europe. Nowadays this route is even more important to the trade in Europe due to the ongoing Russo-Ukrainian war as the railways

connection with China is blocked. Even after all the challenges that this region must deal with, the Mediterranean maritime trade route survives, keeps its importance, and increases. There are more activities and trade happening, especially with China.

It is suggested to create a most complex work where the challenges cited above can be analysed and discussed with more details and possible solutions to them. The subject is open to a wider study, which can bring more ideas to solve most of the challenges and problems that this region has suffered.

References

- Alexandra Fratila (Adam), Ioana Andrada Gavril (Moldovan), Sorin Cristian Nita and Andrei Hrebenciuc, 2021, The Importance of Maritime Transport for Economic Growth in the European Union: A Panel Data Analysis- <https://doi.org/10.3390/su13147961>
- Anwar Zibaoui, 2021, MEDITERRANEAN TRANSPORT AND LOGISTICS IN A POST-COVID-19 ERA: PROSPECTS AND OPPORTUNITIES, Centre for Transportation Studies for the Western Mediterranean (CETMO), European Institute of the Mediterranean (IE-Med), Association of the Mediterranean Chambers of Commerce and Industry (ASCAME)
- Capt. G.H. MENDELL, and Lieut. W.P. CRAIGHILL, *THE ART OF WAR*, Baron de Jomini, General and Aid-de-camp of the emperor of Russia, CORPS OF TOPOGRAPHICAL ENGINEERS, U.S. ARMY, CORPS OF ENGINEERS, U.S. ARMY. Originally published in 1862
- Harilaos N. Psaraftis, (2021) The future of maritime transport. In: Vickerman, Roger (eds.) International Encyclopedia of Transportation. vol. 5, pp. 535-539. UK: Elsevier Ltd. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-102671-7.10479-8>
- Jessica Dillinger, 2018, World Facts, Modern Day Pirate Attacks By Country, <https://www.worldatlas.com/articles/modern-day-pirates-countries-with-the-most-maritime-piracy-today.html>
- Li L, 2014 Survey, International Journal of Logistics: Research and Applications, Vol. 7, No.1, Managing Supply Chain and Logistics, Competitive Strategy for a Sustainable Future, World Scientific Publishing Company, Singapore
- Lloyd's List, <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com>,
- Rolling Stone Brasil, <https://rollingstone.uol.com.br/noticia/entenda-o-prejuizo-causado-por-ever-given-navio-que-ficou-encalhado-no-canal-de-suez/>
- SEA TRADE ROUTES, <https://www.worldtradia.com> 2023, Available on <https://www.worldtradia.com/sea-trade-routes/> (accessed in April 2023)
- Sibel Morrow, 2022, Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/en/energy/oil/oil-sets-new-record-amid-rising-tension-in-middle-east-and-ukraine/34456>
- Torres C, Jordà G, de Vilchez P, Vaquer-Sunyer R, Rita J, Canals V, Cladera A, Escalona JM, Miranda MÁ (2021) Climate change and their impacts in the Balearic Islands: a guide for policy design in Mediterranean regions. Reg Environ Chang 21:107
- Union for the Mediterranean home page, <https://ufmsecretariat.org> „Impacts of COVID19 on Ports and Maritime Transport in Mediterranean Region” Available on

<https://ufmsecretariat.org/impacts-covid-ports-maritime-transport-mediterranean/>
accessed on (27 May 2023).

UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT (UNCTAD) (2018). Review of Maritime Transport 2018. New York: United Nations Publications, 2018 (UNCTAD/RMT/2018). Retrieved from: https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2018_en.pdf